

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 8

**Одеса
2017**

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Кузьминчук Наталія Валеріївна – доктор економічних наук, професор.

Відповідальний секретар:

Логвиновський Єгор Ігорович – кандидат економічних наук.

Члени редколегії видання:

Барна Марта Юріївна – доктор економічних наук, доцент.

Верхоглядова Наталія Ігорівна – доктор економічних наук, професор.

Войт Сергій Миколайович – доктор економічних наук.

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор.

Гулей Анатолій Іванович – доктор економічних наук.

Князева Олена Альбертівна – доктор економічних наук, професор.

Коваленко Олена Валеріївна – доктор економічних наук, професор.

Миронова Лариса Геннадіївна – доктор економічних наук.

Скірко Юрій Іванович – доктор економічних наук, професор.

Скидан Олег Васильович – доктор економічних наук, професор.

Шмиголь Надія Миколаївна – доктор економічних наук, професор.

Ліна Пілелієне – Ph.D., професор економіки.

Натія Гоголаурі – доктор економічних наук, професор.

Анджей Паулік – доктор економіки хабілітований, професор.

Катерина Нацвлішвілі – доктор економічних наук, професор.

Алієв Шафа Тифліс огли – доктор економічних наук, професор.

Електронна сторінка видання – www.market-infr.od.ua

Видання входить до «Переліку електронних фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 7 жовтня 2016 року № 1222

**Рекомендовано до поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 6 от 26.06.2017 року)**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

ACTUAL TASKS OF THE STATE REGULATION OF THE INNOVATION INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

У статті оцінено сучасний стан інноваційної інфраструктури в Україні у цілому та Харківської області зокрема. Особливу увагу приділено процесам софтизації та сервізації інфраструктури. Проаналізовано структуру витрат підприємств, що займаються інноваціями. Досліджено нормативно-правову базу регулювання інфраструктури інноваційної діяльності в Україні. Економічну політику держави оцінено з позицій відповідності основним трендам сучасної економіки.

Ключові слова: глобалізація, глобальний інноваційний індекс, державне регулювання, інновації, інфраструктура, мережеве суспільство, сервізація, софтизація.

В статье оценено современное состояние инновационной инфраструктуры в Украине в целом и Харьковской области в частности. Отдельное внимание уделено процессам софтизации и сервизации инфраструктуры. Проанализирована структура издержек предприятий, которые занимаются инновациями. Исследована нормативно-правовая база регулирования инфра-

структуры инновационной деятельности. Экономическая политика государства оценена с позиций соответствия основным трендам современной экономики.

Ключевые слова: глобализация, глобальный инновационный индекс, государственное регулирование, инновации, инфраструктура, сетевое общество, сервизация, софтизация.

The current state of the innovation infrastructure of Ukraine as a whole and the Kharkiv region as a part is estimated in the article. A special attention is paid to the softization and servization of the innovation infrastructure. The structure of the costs of enterprises which deal with innovation is analyzed. Normative and legal framework for regulating the infrastructure of innovation activity is investigated. Economic policy of the state is estimated from the point of view of conformity with the main trends of the modern economy.

Key words: globalization, global innovation index, state regulation, innovations, infrastructure, network society, softization, servization.

УДК 303.101

Наумов М.С.

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми. Економіка України знаходиться в стані постійного реформування, але досягти сталого економічного зростання досі не вдається. Одним із пріоритетних шляхів подальших перетворень нині вважається інноваційний. Досвід Японії, Південної Кореї, Китаю та інших країн свідчить, що саме інновації можуть забезпечити стрімке зростання обсягів виробництва за нетривалий період часу, тоді як залучення додаткових ресурсів або запозичення технологій не можуть призвести до значного збільшення ВВП протягом відносно короткого терміну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інноваційної проблематики присвячено роботи відомих вітчизняних дослідників, таких як В. Вишневський, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Дементьєв, В. Нежиборець, В. Семиноженко, Л. Федулова, А. Чухно та ін.

Незважаючи на усвідомлення необхідності реалізації інноваційної стратегії та здійснення певних кроків у цьому напрямі, Україна, маючи належний науковий потенціал, ще не перетворилася, за свідченнями провідних дослідників, на інноваційну державу.

Постановка завдання. Метою роботи є оцінка стану інноваційної інфраструктури України та Хар-

ківської області, а також ефективності її державного регулювання в умовах глобальних криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах технологічної модернізації провідні позиції на ринку займають ті суб'єкти, які вдало використовують знання, перетворюючи їх на доходи. Отже, вирішальним джерелом конкурентних переваг стають інвестиції в знання (витрати на наукові дослідження та вищу освіту). Своєю чергою, розвиток економічної системи у цілому визначається науковим потенціалом та здатністю до його реалізації.

Економіка України традиційно характеризується доволі потужним науковим потенціалом, що робить нагальною проблему його збереження та трансформації наукових досягнень у показники економічного зростання. Невідповідність між високим науковим потенціалом і низькими темпами економічного зростання пов'язується багатьма дослідниками з відсутністю дієвого механізму перетворення нових ідей у високоприбуткові продукти, у тому числі нерозвиненою інфраструктурою ринків об'єктів інтелектуальної власності та несформованим законодавчим забезпеченням комерціалізації науки. У таких умовах актуалізується необхідність у функціонуванні розвиненої

інноваційної інфраструктури, яка у вітчизняному законодавстві трактується як «сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо)» [1].

Оцінити стан інноваційної інфраструктури країни можна, наприклад, за допомогою глобального інноваційного індексу, який розраховується Бізнес-школою імені Джонсона при Корнелльському університеті спільно з бізнес-школою INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності. У 2016 р. Україна за рівнем глобального інноваційного індексу набрала 35,7 пункти зі 100 можливих і посіла 56-е місце серед 128 країн світу [2, с. 294]. З одного боку, має місце позитивна динаміка: за останній рік глобальний інноваційний індекс нашої країни збільшився на 0,8 пункти, що дало змогу переміститися на вісім позицій вверх. З іншого боку, Україна продовжує відставати від своїх географічних сусідів: Румунії (значення індексу в 2016 р. – 37,90; 48-е місце в рейтингу), Республіки Молдова (38,39; 46-е місце), Російської Федерації (38,50; 43-є місце), Польщі (40,22; 39-е місце), Словаччини (41,70; 37-е місце) та Угорщини (44,71; 33-є місце), випереджаючи лише Білорусь (30,39; 79-е місце) [2, с. 20-21].

Для з'ясування причин повільного розвитку інноваційної інфраструктури необхідно проаналізувати її структуру. Для нашого дослідження найбільше підходить класифікація українського економіста

А.О. Князевич, яка пропонує умовно поділяти інноваційну інфраструктуру на «м'яку», «напівжорстку» та «жорстку» [3, с. 25]. «Жорстка» інфраструктура об'єднує суб'єктів, які надають інженерні комунікації, споруди та робочі площі, необхідні для реалізації інновацій. Суб'єкти, які пропонують технології, обладнання та пристрої, утворюють «напівжорстку» інфраструктуру. «М'яка» інфраструктура складається із суб'єктів, діяльність яких пов'язана з наданням інформаційних послуг, консультуванням, фінансовим і страховим забезпеченням, придбанням об'єктів інтелектуальної власності.

Сучасному етапу розвитку економіки, який можна охарактеризувати терміном «економіка знань», властиві такі риси, як софтизація та сервізація. Софтизація полягає у перетворенні нематеріальних ресурсів на важливий чинник економічного зростання і тісно переплітається із сервізацією – домінуванням сфери послуг над матеріальним виробництвом. Звісно, зазначені риси мають бути притаманні передусім інноваційній інфраструктурі країни. Софтизація інноваційної інфраструктури проявляється в діяльності її суб'єктів «шляхом поширення сервісних пропозицій на всіх стадіях інноваційного процесу» [3, с. 27]. Відповідно, зазначений феномен дуже складно визначити кількісно, тоді як тенденції сервізації інноваційної інфраструктури можуть бути оцінені за обсягами послуг, якими користуються інноваційно активні підприємства.

Інформація, необхідна для аналізу сервізації інноваційної інфраструктури України у цілому

Таблиця 1

Структура витрат підприємств, пов'язаних з упровадженням інновацій

Рік	Україна				Харківська область			
	Витрати на придбання машин обладнання та програмного забезпечення		Витрати на нематеріальні ресурси		Витрати на придбання машин обладнання та програмного забезпечення		Витрати на нематеріальні ресурси	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2000	1074,5	61,0	685,6	39,0	41,5	22,0	146,6	78,0
2001	1249,4	63,1	730,0	36,9	43,5	19,4	180,6	80,6
2002	1865,6	61,8	1152,7	38,2	79,9	23,2	264,6	76,8
2003	1873,7	61,2	1186,1	38,8	135,3	34,0	262,6	66,0
2004	2717,5	59,9	1817,1	40,1	349,0	44,9	427,4	55,1
2005	3149,6	54,8	2602,0	45,2	198,1	33,5	394,0	66,5
2006	3489,2	56,6	2670,8	43,4	185,6	53,4	161,9	46,6
2007	7441,3	68,8	3379,7	31,2	132,7	47,8	144,7	52,2
2008	7664,8	63,9	4329,4	36,1	149,9	54,5	125,0	45,5
2009	4974,7	62,6	2975,2	37,4	307,4	69,9	132,2	30,1
2010	5051,7	62,8	2993,8	37,2	387,8	73,7	138,1	26,3
2011	10489,1	73,2	3844,8	26,8	669,9	83,1	136,1	16,9
2012	8051,8	70,1	3428,8	29,9	590,3	80,0	147,9	20,0
2013	5546,3	58,0	4016,4	42,0	471,9	73,5	170,3	26,5
2014	5115,3	66,5	2580,6	33,5	509,5	71,6	201,6	28,4
2015	11141,3	80,7	2124,4	15,4	449,5	67,4	217,5	32,6

Джерело: складено на основі [4; 5]

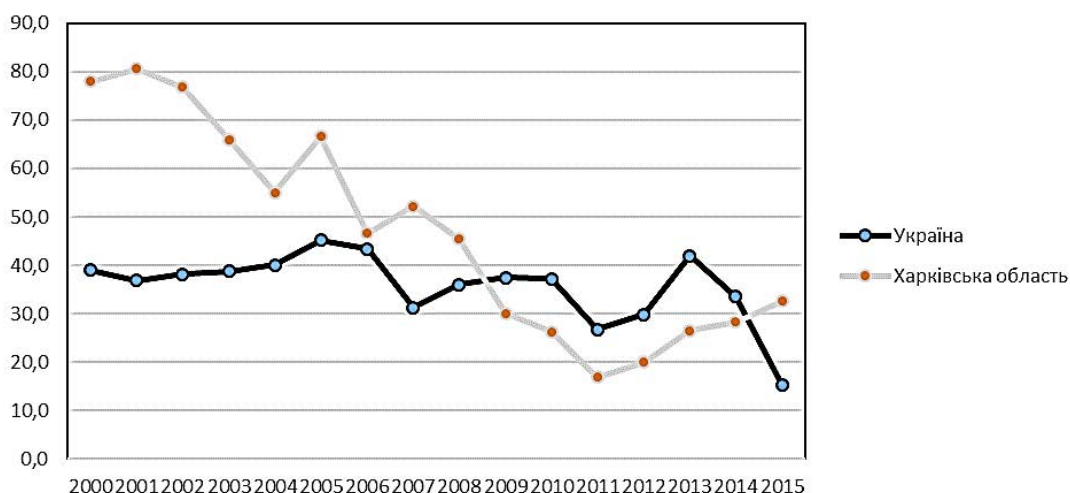
та Харківської області зокрема, міститься на сайтах Державної служби статистики України та Головного управління статистики у Харківській області [4; 5]. Ця інформація включає загальну суму витрат підприємств, які займалися інноваціями, та розподіл таких витрат за такими напрямками: дослідження і розробки; придбання нових технологій; підготовка виробництва для впровадження інновацій; придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій; інші витрати. За винятком пункту «придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій» перераховані витрати можна віднести до витрат на нематеріальні ресурси. Обсяг та питома вага витрат на матеріальні і нематеріальні ресурси, розподілені таким чином, наведені в табл. 1.

Проте необхідно одразу зробити два зауваження. По-перше, починаючи з 2007 р. стаття «придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій» доповнена витратами на придбання програмного забезпечення, що робить запропонований розподіл витрат на придбання матеріальних і нематеріальних ресурсів не зовсім коректним. Але через брак необхідних даних, а також через відсутність істотних змін у питомій вазі витрат після 2007 р. ця інформація, на нашу думку, все ж таки може бути використана для поточного дослідження. По-друге, як зазначено на обох сайтах, «у зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 рік з аналогічними даними попередніх років є некоректним». Через це ми будемо використовувати дані за 2015 р. не для порівняння їх з аналогічними показниками попередніх років, а для порівняння питомої ваги витрат на придбання нематеріальних ресурсів підприємствами країни у цілому та Харківської області зокрема.

Головний висновок, який можна зробити, аналізуючи таблицю: на підприємствах України, які займаються інноваціями, частка витрат на придбання нематеріальних ресурсів протягом указанного періоду була завжди нижчою, ніж питома вага витрат на матеріальні ресурси. Такий стан справ дослідники пов'язують зі складними економічними умовами, в яких доводиться функціонувати вітчизняним підприємствам, а тенденцію до зниження частки відповідних витрат (рис. 1) убачають основною причиною відсутності прогресу щодо подальшого інноваційного розвитку, фрагментарності формування інноваційної інфраструктури країни та затримки процесів софтизації і сервізації національної економіки [3, с. 27].

Аналіз витрат підприємств Харківської області, які займаються інноваціями, дає змогу зробити висновок про наявність відмінностей від загальноукраїнських тенденцій. По-перше, з 2000 до 2007 р. (за винятком 2006 р.) витрати на придбання нематеріальних ресурсів підприємствами області перевищували витрати на матеріальні ресурси. По-друге, починаючи з 2012 р. явно спостерігається постійне зростання частки витрат на нематеріальні ресурси навіть за зростання їхнього загального обсягу. Більше того, питома вага витрат на придбання нематеріальних ресурсів підприємствами Харківської області, які займаються інноваціями, перевищує аналогічний показник по країні у цілому. Таким чином, на нашу думку, в області простежується процес сервізації інноваційної інфраструктури, який уповільнився внаслідок кризи 2008-2009 рр., але продовжується навіть під час поточної кризи.

В умовах, коли формування інноваційної інфраструктури зовсім не завершене, особлива роль покладається на державу, яка має надавати підтримку відповідним організаціям. Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується

Рис. 1. Динаміка питомої ваги витрат на придбання нематеріальних ресурсів, пов'язаних з упровадженням інновацій

Джерело: складено на основі [4; 5]

на Конституції і законах України «Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Інноваційне законодавство продовжує інтенсивно розвиватися. Передбачається гармонізація інноваційного законодавства України з міжнародними угодами і конвенціями у договірно-правовій сфері міжнародної науково-технологічної кооперації зі стратегічно важливими партнерами тощо. У зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі та вдосконаленням національного законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу особливого значення набуває здійснення моніторингу міжнародних стандартів та законодавства економічно розвинутих країн у галузі інноваційної діяльності.

Проте у цілому говорити про досконалість створеної законодавчої бази поки ще зарано. У чинному законодавстві існує багато суперечностей та прогалин, які заважають запровадженню та нормальному функціонуванню моделі інноваційного розвитку. Порушується один із головних принципів систематизації законодавства з питань інноваційної діяльності, згідно з яким закони та підзаконні акти мають надавати узгодженість норм, цілісність предмета нормативного регулювання.

Не виконується й інший, не менш важливий принцип правового регулювання, згідно з яким нормативно-правова база інноваційної діяльності має бути стабільною, адже найголовнішою передумовою ефективного розвитку інноваційного підприємства в Україні є надійна правова база її діяльності. Викликає занепокоєння і сам процес формування названої сфери діяльності. В умовах застосування інноваційної моделі розвитку законодавець має адекватно та швидко реагувати на динаміку змін у сфері нововведень. У нашій державі цей процес розвивається хаотично і дуже повільно. За оцінками дослідників, у результаті руйнівної політики упущених можливостей кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Україна не тільки не змогла зосередити основні зусилля на розвитку науки і широкому використанні її досягнень, але й сприяла становленню системи цінностей, в якій домінує матеріальний добробут, надовго убрала радикальні зміни в структурі споживання шляхом заміщення матеріальних благ інтелектуальними [6, с. 33].

Розроблення рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання інноваційної інфраструктури потребує попереднього аналізу дієвості економічної політики країни у цілому. У зв'язку з гострою економічною кризою в Україні до цієї проблеми прикута увага багатьох дослідни-

ків. На нашу думку, однією з найбільш ґрунтовних у даному напрямі робіт, яка враховує результати досліджень авторитетних українських економістів, є стаття провідного наукового співробітника ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Я.А. Жаліла «Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні» [7]. Як зазначено у цій роботі, економічна політика стане дієвою тільки тоді, коли «вона включена в органічну суспільну систему і виходить із комплексного врахування особливостей відтворення і розвитку останньої» [7, с. 6]. Модернізація українського суспільства відбувається під впливом двох основних трендів сучасної світової економіки: поширення властивостей мережевого суспільства та розгалуження впливу економічної глобалізації [7, с. 7, 10]. На превеликий жаль, під час розроблення економічної політики вагомість зазначених трендів недооцінена, тоді як вони істотно модифікують середовище реалізації економічної стратегії держави – суспільний розвиток. Така невідповідність потребує детального ознайомлення з основними трендами світової економіки.

Поширення властивостей мережевого суспільства створює передумови до зростання економічного лібералізму, змінює ресурсний потенціал та механізм формування очікувань. Зазначені зміни потребують відповідної еволюції державної політики. Так, підвищення незалежності суб'єктів господарювання щодо зовнішніх умов функціонування вимагає від держави опанування автономними лібералізаційними процесами. Перетворення інформації на самостійний ресурс та відповідні подальші зміни в ресурсному потенціалі видозмінюють принцип обмеженості, що не тільки підвищує ризик настання кризи надвиробництва, але й створює додаткові можливості для подолання нестачі ресурсів та економічного зростання. Зміни у механізмі формування очікувань полягають у неспроможності індивідів та суспільства адекватно реагувати на нові виклики та мають наслідком збільшення ірраціональної реакції суб'єктів господарювання, тоді як в основі реалізації економічної політики держави на сучасному етапі лежить розрахунок на реакцію раціональну.

Розгалуження впливу економічної глобалізації знижує дієздатність національних урядів та складників громадянського суспільства, призводить до імплантації елементів постіндустріального суспільства в індустріальну економіку (що знижує ефективність попередніх укладів і стримує отримання конкурентних переваг постіндустріального періоду), збільшує інституційний розрив між реальним і фінансовим секторами (внаслідок чого фінансова сфера перетворюється на основне джерело глобальної економічної нестабільності).

Розглянуті процеси призводять до активної еволюції середовища, в якому функціонують еко-

номічні суб'єкти і реалізується економічна політика держави. В Україні, як обґрунтовано довів Я.А. Жаліло, нині відсутня належна еволюція економічної політики у відповідь на виклики змін середовища її реалізації, що призвело до «перманентного зниження дієздатності політичних та макроекономічних регуляторів і наростання явищ інституційної кризи» [7, с. 12]. Внаслідок такої невідповідності знижується ефективність політики (у тому числі щодо регулювання інноваційної інфраструктури) та створюються передумови для відставання України від провідних країн світу за темпами економічного розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Україна має високий науковий потенціал, але не може його реалізувати і досягти необхідних темпів економічного зростання. Однією із вагомих причин цього негативного явища є відсутність належних механізмів перетворення знань та інформації в інноваційні продукти, тобто нерозвиненість інфраструктури інноваційної діяльності. За глобальним інноваційним індексом Україна поступається практично всім сусіднім державам. На нашу думку, такий стан справ пояснюється невідповідністю розвитку інноваційної інфраструктури України основним тенденціям постіндустріальної економіки: софтизації та сервізації. Більше того, економічна політика країни у цілому втрачає ефективність через нехтування основними трендами глобальної економіки, пов'язаними з розповсюдженням мережевого суспільства та зростанням впливу економічної глобалізації. Відповідно, без подолання зазначеного недоліку в Україні унеможливується стале економічне зростання, оскільки окремі заходи реформування, які часто пропонуються й які полягають у збільшенні фінансування, наданні преференцій суб'єктам інноваційної діяльності тощо, не можуть забезпечити досягнення поставлених цілей у довгостроковій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
2. The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation / Editors: Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch-Vincent. – Ithaca, Fontainebleau,

and Geneva: Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2016. – 422 p.

3. Князевич А.О. Софтизація і сервізація інноваційної інфраструктури України / А.О. Князевич // Економіка та держава. – 2014. – № 4. – С. 23-27.

4. Наукова та інноваційна діяльність (1990-2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

5. Інноваційна активність промислових підприємств (2000-2015 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/innovatsiina-aktyvnist-promyslovykh-pidpriemstv-2000-2011rr>

6. Теоретичні засади державного регулювання інноваційної інфраструктури: метод. рек. / А.О. Дегтяр, Р.Г. Соболев, Я.В. Каледжан. – К.: НАДУ, 2012. – 44 с.

7. Жаліло Я. Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні / Я. Жаліло // Економічна теорія. – 2015. – № 2. – С. 5-18.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» // [Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>]. Dostup – 03.01.2014 r.
2. The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation / Editors: Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch-Vincent. – Ithaca, Fontainebleau, and Geneva: Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2016. – 422 p.
3. Kniazevych A. O. Softyzatsiia i servizatsiia innovatsiinoi infrastruktury Ukrainy / A. O. Kniazevych // Ekonomika ta derzhava. – 2014. – # 4. – S. 23-27.
4. Naukova ta innovatsiina diialnist (1990-2015) // [Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html]. Dostup – 04.12.2016 r.
5. Innovatsiina aktyvnist promyslovykh pidpriemstv (2000-2015 rr.) // [Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/innovatsiina-aktyvnist-promyslovykh-pidpriemstv-2000-2011rr>]. Dostup – 04.12.2016 r.
6. Teoretychni zasady derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoi infrastruktury: metod. rek. / avt. kol.: A. O. Diehtiar, R. H. Sobol, Ya. V. Kaledzhian. – K.: NADU, 2012. – 44 s.
7. Zhalilo Ya. Evoliutsiia chynnykiv diievosti ekonomichnoi polityky derzhavy ta instytutsiina kryza v Ukraini / Ya. Zhalilo // Ekonomichna teoriia. – 2015. – # 2. – S. 5-18.

Naumov M.S.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Theory,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

URGENT TASKS OF THE STATE REGULATION OF THE INNOVATION INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Investments in knowledge become the main source of competitive advantages under conditions of technological modernization. The discrepancy between high scientific potential and low rates of the economic growth in Ukraine is related to the lack of an effective mechanism for transforming new ideas into highly profitable products.

An assessment of the innovation infrastructure state is possible through a global innovation index. In 2016, Ukraine is ranked the 56th place among 128 countries in terms of the global innovation index.

Ukrainian enterprises, which are engaged in innovation activity, spend more money for the purchasing of material resources than for the purchasing of intangible resources. This state of affairs is associated with difficult economic conditions. The tendency to reduce the share of intangible resources is the main reason for the lack of progress in further innovative development. It delays the processes of softization and servization of the national economy.

A special role is assigned to the state under the conditions of unformed innovation infrastructure. The economic policy loses efficiency by ignoring the main trends of the global economy. The spreading of a network society generates preconditions for the economic liberalism growth, for the changes in resource potential, and the expectations forming mechanism. The growing impact of the economic globalization reduces the capacity of national governments and civil society components, leads to the implantation of post-industrial society elements in the industrial economy. State policy in Ukraine does not correspond to these changes. Consequently, sustainable economic growth in Ukraine is impossible without overcoming this disadvantage.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ТОВАРНІ ЗНАКИ В МІЖНАРОДНІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ TRADEMARKS IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ACTIVITY

УДК 339.976.4

Антоненко К.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри МЕВ і бізнесу
Навчальний-науковий інститут
Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
Мухамедова Д.Р.
студентка
Навчальний-науковий інститут
Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

У статті досліджено вплив товарних знаків, які відіграють особливу роль у розвитку товарів та послуг на рівні національних та світових ринків. Використання концепції товарного знаку дає змогу компаніям зайняти провідне місце на ринку, збільшити свої конкурентні переваги відносно виробників аналогічних товарів. З огляду на це, дослідження сутності і значення товарних знаків, визначення їх сильних та слабких сторін, а також аналіз їх використання в міжнародній комерційній діяльності мають вагомe значення для розроблення нових механізмів їх використання в бізнесі.

Ключові слова: товарний знак, бренд, інтелектуальна власність, світові лідери, комерційна діяльність.

В статье исследовано влияние товарных знаков, которые играют особую роль в развитии товаров и услуг на уровне национальных и мировых рынков. Использование концепции товарного знака позволяет компаниям занять ведущее место на рынке, увеличить свои конкурентные преимущества в отношении производителей ана-

логических товаров. Учитывая это, исследование сущности и значения товарных знаков, определение их сильных и слабых сторон, а также анализ их использования в международной коммерческой деятельности имеют большое значение для разработки новых механизмов их использования в бизнесе.

Ключевые слова: товарный знак, бренд, интеллектуальная собственность, мировые лидеры, коммерческая деятельность.

The article investigates the influence of trademarks, which play a special role for the development of goods and services at the level of national and world markets. Using the concept of a trademark allows companies to take a leading position in the market, to increase their competitive advantages with respect to manufacturers of similar goods. In this regard, the study of the nature and importance of trademarks, the identification of their strengths and weaknesses, as well as the analysis of their use in international business activities, is important for the development of new mechanisms for their use in business.

Key words: trademark, brand, intellectual property, world leaders, commercial activity.

Постановка проблеми. Товарний знак нині відіграє важливу роль на ринку об'єктів інтелектуальної власності не тільки в Україні, але й у всьому світі. Розвиток товарних знаків є наслідком постійного розширення конкуренції на ринку споживчих товарів і послуг. У сучасних умовах господарювання компанії повинні задовольняти не тільки потреби споживача в товарах та послугах високої якості, але й випускати на ринок нову продукцію, таким чином, створюючи нові товарні знаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню товарних знаків та проблемам їх використання в комерційній діяльності у своїх роботах приділяли такі вітчизняні вчені, як С.М. Гаркавенко, О.В. Зозульов, В.М. Кардаш, А.А. Савощенко, Г.М. Удянська, С.В. Чернобровкіна. Значний внесок у вивчення розвитку товарних знаків в Україні в конкурентному середовищі зробили Л.І. Дідівська, І.В. Лопатинська В.М. Чепенюк. Зарубіжними вченими та аналітиками, які досліджували вплив товарного знаку на комерційну діяльність у ринковому середовищі є Р. Варли, Б. Вейтс, Ф. Котлер, М. Леві та Л. Пеллеріні.

Постановка завдання. Мета статті – визначити економічний зміст товарних знаків та їх роль у комерційній роботі та проаналізувати їх форми вираження; дослідити особливості розроблення і просування товарних знаків як умову забезпе-

чення конкурентоспроможності компаній у глобальному конкурентному середовищі; розкрити сутність стратегій застосування товарних знаків у міжнародній комерційній діяльності, здійснивши при цьому оцінку особливостей міжнародного регулювання товарних знаків як об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємств, які використовують об'єкти промислової власності, необхідна наявність даних об'єктів на підприємстві, тобто ведення роботи з реєстрації та патентування різних об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі товарних знаків, а також ефективного управління наявними об'єктами.

Товарні знаки відіграють вагомe роль у формуванні конкурентоспроможності компаній світу. Вони безпосередньо впливають на обсяги продажів, тому від них залежать визнання та популярність брендів. Розвиток ІТ-технологій зараз знаходиться на вершині [6], доказом цього є те, що найбільшу кількість поданих заяв на реєстрацію мають саме комп'ютерна індустрія та електроніка (табл. 1).

Значну частку на ринку товарних знаків займають різні види послуг – від бізнесу до розваг. На п'ятому місці знаходиться виробництво одягу через те, що з кожним роком кількість компаній,

які випускають одяг, зростає, а коливання прямо залежить від фінансового сектору [1].

Таблиця 1
Кількість поданих заяв на реєстрацію товарних знаків за галузями в 2016 р.

Галузь	Кількість поданих заяв
Комп'ютери та електроніка	12 748
Бізнес-послуги	10 265
Технологічні послуги	8 114
Дозвілля, освіта, спорт	6 253
Виробництво одягу	5 870

Таблиця 2
Світові бренди-лідери за обсягами продажів за 2016-2017 рр.

Місце в рейтингу		Бренд	Країна походження	Вартість бренду, млрд. дол. США	
2017	2016			2017	2016
2	1	Google	США	109,470	88,173
1	2	Apple	США	107,141	145,918
3	3	Amazon	США	106,369	69,642
6	4	AT&T	США	87,016	59,904
4	5	Microsoft	США	76,265	67,258
7	6	Samsung	Південна Корея	66,219	58,619
5	7	Verizon	США	65,875	63,116
8	8	Walmart	США	62,496	53,657
17	9	Facebook	США	61,998	34,002
13	10	ICBC	Китай	47,832	36,334

Відповідно до рейтингу брендів за обсягами продажів, представленого Brand Global Finance 500, лідерські позиції незмінно займають бренди, пов'язані з комп'ютерними технологіями [6]. Важливо зазначити, що тільки два з 10 брендів

не є американськими. Проте лідерство компаній США за кількістю компаній є істотним завдяки вартості їх брендів.

Уперше за багато років Apple втратила звання лідера рейтингу найдорожчих брендів [6], яка останні кілька років утримувала титул беззмінного лідера рейтингу. Компанію обігнала Google, чий бренд оцінюється в 109 млрд. дол. США. Ключем успіху компанії Google є її стабільність. Велика кількість продуктів під торговим знаком Google надають бренду сталий розвиток, популярність та впізнання серед інших. За останній рік показники Google виросли на 24%. При цьому вартість Apple впала на 27% і, за оцінками аналітиків, становила 107 млрд. дол. США [6]. Причиною є нездатність Apple підтримувати технологічну перевагу в умовах конкуренції з такими брендами, як Samsung і Huawei.

Серед бажаючих отримати свідоцтва на власні торговельні знаки велика кількість представників малого бізнесу [2]. Суб'єкти підприємницької діяльності можуть реєструвати як уже добре продумані емблеми і малюнки, так і просто свої прізвища, які у певного кола споживачів у тому чи іншому регіоні вже мають стійку асоціацію з товаром або послугою. Існує також багато випадків часткового копіювання ідей відомих брендів, таких як Apple, Google, Starbucks та ін. США є світовим лідером серед країн, які подали заявки на реєстрацію товарного знаку (рис. 1).

США вже 15 років поспіль є світовим лідером за кількістю заявок на реєстрацію товарних знаків. У 2016 р. у США було подано 7,75 млн. заявок, що на 0,2 млн. більше, ніж у Німеччині, яка знаходиться на другому місці за кількістю подачі заявок (табл. 3). Згідно зі статистикою, США та Німеччина є не тільки безумовними лідерами, а й конкурен-

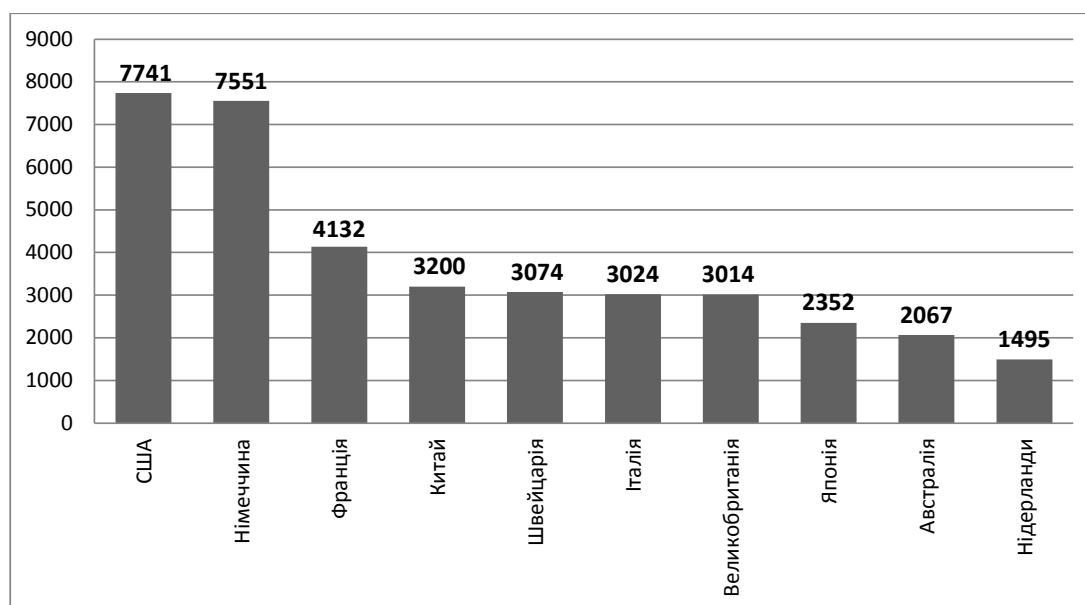

Рис. 1. Динаміка кількості заяв, поданих на реєстрацію товарного знаку, за країнами-лідерами

тами у подачі заявок на реєстрацію товарних знаків [7]. Китай, Швейцарія, Італія та Великобританія також знаходяться в постійній конкуренції.

Серед компаній можна також виділити лідерів за поданням заяв на реєстрацію нових товарних знаків. У 2016 р. Україна увійшла в десятку лідерів завдяки фармацевтичній компанії Biofarma, яка подала 75 заявок на реєстрацію нових лікарських препаратів [7].

Таблиця 3

Компанії, які подали найбільшу кількість заявок у 2016 р.

Місце	Компанія	Кількість поданих заявок	Країна, де зареєстровано компанію
1	L'OREAL	150	Франція
2	Glaxo Group Limited	141	Великобританія
3	BMW	117	Німеччина
4	Lidl	112	Німеччина
5	Novartis	94	Швейцарія
6	Philips electronics	85	Нідерланди
7	Boehringer ingelheim	83	Німеччина
8	Biofarma	75	Україна
9	Daimler AG	70	Німеччина
10	Nestle	67	Швейцарія

Таблиця 4

Світові бренди-лідери за ступенем впливу за 2017 р.

Місце в рейтингу		Бренд	Країна походження	Рейтинг ефективності/міцності бренду	
2017	2016			2017	2016
1	2	LEGO	Данія	92,7	92,5
2	10	Google	США	92,1	90,1
3	6	Nike	США	92,1	91,3
4	3	Ferrari	Італія	91,9	91,4
5	8	VISA	США	91,5	90,9
6	1	Disney	США	91,3	92,8
7	9	NBC	США	91,3	90,8
8	4	PWC	Великобританія	90,9	91,7
9	7	Johnson & Johnson	США	90,1	91,1
10	5	McKinsey & Company	США	89,8	91,5

Існує й таке поняття, як «найвпливовіші бренди світу». Традиційно основні позиції у цьому рейтингу посідають бренди, що походять зі США (табл. 4). Під час розрахунків ступеню впливу бренду враховується не тільки річний дохід компанії, але й упізнаваність брендів, маркетингові інвестиції, рівень якості товарів та задоволеність персоналу.

Компанія LEGO впевнено зайняла перше місце, відкинувши Disney, торішнього лідера, на шосте місце. Google, Nike, Ferrari і Visa посідають другу-четверту позиції відповідно. Аналітики компанії пов'язують успіх бренду LEGO з його продуманою стратегією. На популярність LEGO надав неабиякий вплив фільм LEGO, випущений у 2014 р. [7].

Таким чином, товарний знак як об'єкт промислової власності, є сполучною ланкою між виробником і споживачем та виступає засобом забезпечення конкурентоспроможності компанії у глобальному конкурентному середовищі. Головною роллю товарного знака є заохочення споживачів до придбання товару завдяки вдало обраному виду товарного знаку. Високі показники продажу, де значну роль відіграє товарний знак, який створює макет бренду, зумовлені, зокрема, тим, що бренди, які набрали силу, здатні збільшувати прибуток і частку компанії на ринку. Така продукція більше приваблює клієнтів, і вони залишаються вірними своєму вибору, надаючи, таким чином, можливість підвищувати ціну.

Висновки з проведеного дослідження.

Сучасне функціонування товарних знаків нині набуває світових масштабів. Якщо на початку становлення товарних знаків для їх успішного маркетингу досить було створити якісний продукт і налагодити систему його збуту, то останнім часом цих умов недостатньо. Все більший акцент робиться на рекламні зусилля й ефектне піднесення продукції товарного знаку в очах споживача. Для світових ринків характерним є лінійне розширення товарних знаків і, таким чином, використання багатьох знаків одним підприємством.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Домнин В.Н. Брендинг: [учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры] / В.Н. Домнин. – М.: Юрайт, 2017. – 411 с.
2. Карпова С.В. Брендинг: [учебник для бакалавриата и магистратуры] / С.В. Карпова, И.К. Захаренко. – М.: Юрайт, 2017. – 217 с.
3. Ковальчук С.В. Комерційні позначення та їх роль у створенні та управлінні брендами / С.В. Ковальчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 2. – Т. 1. – С. 154-163.
4. Спиридонова Е.А. Оценка стоимости бизнеса: [учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры] / Е.А. Спиридонова. – М.: Юрайт, 2017. – 299 с.
5. Черкашов Е.М., Черкашов А.Е. Брендинг – путь к успешному и конкурентоспособному бизнесу: [монография] / Е.М. Черкашов, А.Е. Черкашов. – Тюмень: ТГУ, 2015. – 231 с.
6. Рейтинг світових брендів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2017>

7. Офіційний сайт електронного статистичного журналу World Preview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldipreview.com>

REFERENCES:

1. Domnin V.N. Brending: [учебник і практикум для бакалавриата і магистратури] / V.N. Domnin. – М.: Izdatel'stvo Yurayt, 2017. – 411 s.
2. Karpova S.V. Brending: [учебник для бакалавриата і магистратури] / S.V. Karpova, Zakharenko I.K. – М.: Izdatel'stvo Yurayt, 2017. – 217 s.
3. Kovalchuk S.V. Komertsiiini poznachennia ta yikh rol u stvorenni ta upravlinni brendamy / S.V. Kovalchuk //

Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – 2016. – # 2. – Tom 1. – S. 154-163.

4. Spiridonova, E.A. Otsenka stoimosti biznesa: [учебник і практикум для бакалавриата і магистратури] / E.A. Spiridonova. – М.: Izdatel'stvo Yurayt, 2017. – 299 s.

5. Cherkashov E.M., Cherkashov A.E. Brending – put' k uspeshnomu i konkurentosposobnomu biznesu: [monografiya]. – Tyumen': Izd-vo TGU, 2015. – 231 s.

6. Reitynh svitovykh brendiv [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2017>

7. Ofitsiyni sait elektronnoho statystychnoho zhurnalnalu «World Preview» [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.worldipreview.com>

Antonenko K.V.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of International Economic Relations
and Business,

Institute of International Relations,
National Aviation University

Mukhamedova D.R.

Student
Institute of International Relations,
National Aviation University

TRADEMARKS IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ACTIVITY

The article considers aspects of trademarks and its role in the development of goods and services at the level of national and world markets. Using the concept of a trademark allows companies to take a leading position in the market, to increase their competitive advantages with respect to manufacturers of similar goods. The development of trademarks is a consequence of the constant expansion of competition in the market of consumer goods and services. In modern conditions, the company's management must satisfy not only the needs of the consumer in goods and services of high quality but also to launch new products on the market, thus creating new trademarks.

Trademarks play a significant role in shaping the competitiveness of companies in the world. They have a direct impact on sales volumes, which is why brand recognition and popularity depend on them. The development of IT technologies is now at the top; the proof of this is that the largest number of applications for the registration has been made by the computer industry and electronics. And the USA has leader positions in many of them.

There is such a concept as the most influential brands in the world. Traditionally, brands that come from the United States occupy the main positions in this ranking. When calculating the impact of the brand, one should take into account not only the annual income of companies but also the recognition of brands, marketing investments, the quality of goods, and staff satisfaction.

ЕФЕКТИ ВЕЛИКОЇ РЕЦЕСІЇ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ

EFFECTS OF GREAT RECESSION FOR THE INTERNATIONAL LABOR MARKET

Статтю присвячено визначенню впливу великої рецесії 2007-2009 рр. на показники функціонування міжнародного ринку праці. Структурні зміни в економіці розвинених країн призвели до того, що іммігранти, які втрачають роботу в одному секторі зайнятості, відчують проблеми з можливістю міграції до інших секторів на ринку праці приймаючих країн. Глобальна криза не лише вплинула на природу потоків у рамках ЄС, але й на роль регіонів призначення поза межами регіону Європи. В ЄС-27 рівень гармонізованого безробіття зріс із 2007 до 2013 р. із 7,2% до 10,9%. У США вплив кризи на ринок праці значно відрізнявся у різних штатах, хоча ця відмінність була меншою, ніж в Європі.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, міграційна політика, велика рецесія, ринок праці, ЄС.

Статья посвящена определению влияния мирового экономического кризиса 2007-2009 гг. на показатели функционирования международного рынка труда. Структурные изменения в экономике развитых стран привели к тому, что иммигранты, которые теряют работу в одном секторе занятости, не имеют возможности перемещения в другие сектора на рынке труда принимающих стран. Глобальный кризис не только повлиял на природу миграционных

потоков в рамках ЕС, но и на роль регионов назначения миграции за пределами Европы. В ЕС-27 уровень гармонизированной безработицы вырос с 7,2% до 10,9% в 2007-2013 гг. В США влияние кризиса на рынок труда значительно отличалось в разных штатах, хотя это различие было меньше, чем в Европе.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, миграционная политика, большая рецессия, рынок труда, ЕС.

The article is devoted to the impact of the Great Recession 2007-9 on the functioning of the international labour market. Structural changes in the economies of developed countries have caused the situation when immigrants losing their jobs in one sector of employment, experience problems with the migration to other sectors of the labour market in host countries. The global crisis has not only influenced the nature of the flows within the EU, but also the role of destination regions outside Europe. In the EU-27, the level of harmonized unemployment increased from 7.2 per cent in 2007 to 10.9 in 2013. In the United States the impact of the labour market crisis varied greatly across states, although this difference was less than in Europe.

Key words: international labour migration, migration policy, great recession, labour market, EU.

УДК 339.556.4

Стаканов Р.Д.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Глобальний ринок праці має одні з найбільших викривлень серед усіх міжнародних факторних ринків. Глобальна фінансова криза, яка була першим етапом Великої рецесії, висвітила потенційну вразливість мігрантів в умовах економічної турбулентності в країнах призначення. Вплив економічної кризи на міграцію виступив своєрідним тригером змін і зрушень на глобальному ринку праці, з одного боку, показавши його недосконалість, а з іншого – змусивши національні уряди переглядати свої міграційні політики для більшої кореляції із ситуацією, що склалася. Економічна криза істотно змінила ситуацію на ринку праці. Чиста міграція завжди має тенденцію до скорочення під час економічних спадів, оскільки роботодавці потребують значно меншої кількості робітників, а відповідно, мають менше змоги залучати робітників-іммігрантів, оскільки уряди приймаючих країн мають тенденцію до запровадження рестрикційної імміграційної політики, наприклад, установлюючи більш низькі квоти на приток трудових мігрантів, у тому разі, якщо вони застосовуються в країні, або ж виключають певні професії з переліку тих, які є дефіцитними на національних ринках праці, а отже, робітники цих спеціальностей можуть залучатися в преференційному режимі. Світова економічна криза, яка розпочалася в 2007 р., не є винятком. Ключовим

її наслідком став негативний вплив на умови на ринку праці загалом по країнах ОЕСР, зменшуючи потоки міжнародної трудової міграції, але, крім цього, й нівелюючи більшу частину того прогресу на ринку праці, який був досягнутий іммігрантами за останні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку міжнародної трудової міграції, міграційна політики окремих країн та регіонів досліджувалися низкою українських та зарубіжних науковців, серед яких передусім варто виділити Дж. Борхаса, А. Вінтерса, А. Гайдуцького, С. Дрінквотера, І. Івахнюка, Е. Лібанову, О. Малиновську, С. Метельова, Д. Рату, А. Румянцева, С. Сардака, О. Старка, А. Філіпенка, Дж. Флореса, О. Шниркова. Також значну увагу даному питанню приділяється у звітах та окремих спеціальних дослідженнях низки міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації праці, Міжнародної організації з міграції, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення впливу глобальної економічної кризи 2007-2009 рр. на показники функціонування міжнародного ринку праці. Дана стаття є частиною дослідження впливу регіонального регулювання міжнародної трудової міграції в умовах формування глобального ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Криза вплинула на різні групи мігрантів по-різному. У більшості країн її вплив на жінок-мігранток був меншим, аніж на чоловіків-мігрантів. У низці країн більше жінок-мігранток стали працювати, щоб компенсувати втрату доходу через зростання безробіття або ж зменшення рівня заробітної плати серед чоловіків-мігрантів. Низькокваліфіковані працівники, які народилися за кордоном, постраждали більше, ніж середньо- та висококваліфіковані. Це пов'язано не тільки з відмінностями в розподілі зайнятості по галузях, але й з тим, якого роду робочі місця вони займають (часто тимчасово), а також тим, що, зважаючи на їхні більш низькі посади, для роботодавця звільнення таких працівників передбачає менший рівень затрат на процедуру звільнення [1].

Економічна криза, яка негативно вплинула на розвиток ринків праці країн ОЕСР, мала такі особливості [1]:

- У тих країнах, в яких криза розпочалася раніше, скорочення рівня зайнятості іммігрантів відбувалося в абсолютних та відносних параметрах більшими темпами, ніж для місцевого населення.

- Іммігранти були більш уразливими до наслідків економічної кризи з таких причин: а) вони мають тенденцію бути більшою мірою представленими в тих секторах, розвиток яких залежить від ділового циклу, а отже, більша кількість мігрантів є зайнятими в ньому під час фази економічного підйому, що неодмінно призводить до швидкого зростання безробіття у цьому секторі під час фази економічного спаду; б) вони меншою мірою захищені контрактними зобов'язаннями з роботодавцями, мають тенденцію до тимчасової та неповної зайнятості, і, відповідно, від їхніх послуг відмовляються в першу чергу за відсутності необхідності в додатковій робочій силі; в) вони більшою мірою присутні в тих сферах економіки, де необхідна малокваліфікована праця, зайнятість у цих секторах найбільшою мірою залежить від темпів економічного розвитку в країні, для роботодавців досить легко знайти заміну робітнику, за необхідності; г) бізнес, який знаходиться у власності іммігрантів, більшою мірою підпадає під ризик банкрутства; д) мігранти більшою мірою стають об'єктами дискримінації під час найму та звільнення з роботи.

- У середньо- та довгостроковій перспективах іммігранти, які прибувають у приймаючу країну під час фази рецесії, мають перевагу в можливостях інтеграції в ринок праці і повного використання наявних у них умінь.

- Іммігранти, які втратили роботу в промисловості внаслідок скорочення виробництва, мають тенденцію до довгострокового виключення з ринку праці.

Зміни в діловому циклі впливають як на еміграцію, так і на імміграцію. Взаємозв'язок між нетто-

міграцією та діловим циклом не є прямолінійним. Він залежить від природи та масштабу кризи, а також активності всіх учасників ринку праці включно із самими мігрантами. Окремі країни ОЕСР скоректували свою міграційну політику для зменшення показників трудової міграції. Для цього використовувалася низка методів, серед яких – скорочення ліміту дозволів на в'їзд для трудових мігрантів, посилення ролі тестів ринків праці. Такі заходи можуть бути ефективними до певної міри, однак якщо вони суперечать об'єктивним макроекономічним та геополітичним передумовам, їхня ефективність може бути лише короткотерміною та обмеженою, а вже в середньостроковій перспективі призводить до деформації легальної міграції й активного розвитку нелегальних міграційних маршрутів.

Наявність прямої кореляції між безробіттям та трудовою міграцією особливо сильно проявилася під час економічної кризи, коли наявність міждержавної мобільності робітників виступала в ролі одного з ключових факторів стабілізації ринків праці в тих країнах та регіонах, що найбільшою мірою постраждали від глобальної економічної нестабільності. Механізм покращення ситуації на ринках праці таких країн передусім стосується як прямого впливу на зменшення або ж уникнення подальшого зростання безробіття та збереження людського капіталу, так і стабілізації ситуації в державних фінансах. Цьому сприяє, зокрема, і зменшення соціальних виплат для безробітного населення, яке, отримуючи державну допомогу, не робить податкових відрахувань з активних доходів [2].

Наслідки глобальної економічної кризи для міжнародної міграції та ситуації на ринку праці були об'єктом численних досліджень. Б. Елснер та К. Ціммерманн [3] на основі аналізу міграційних потоків до Німеччини та економічних умов дійшли висновку, що зростання імміграції з країн, які найбільшою мірою постраждали від економічної кризи, не набули таких обсягів, щоб мати значний вплив на зменшення безробіття в країнах походження. Аналогічного висновку досягли Д. Бройнінгер та С. Майовські [4], які змоделювали взаємозв'язок між міграцією до Німеччини та змінами заробітної плати та безробіття в Греції, Ірландії, Португалії та Іспанії. С. Бертолі [5] проаналізував ефект економічної кризи на чисту міграцію з країн ЄС-27 та ЄАВТ до Німеччини та дійшли висновку, що, незважаючи на те що відмінність у рівні економічного розвитку між країнами й відіграла свою роль у збільшенні чистої міграції до Німеччини в 2006-2012 рр., однак більш вагому роль у цьому зростанні відігравали зміни у відносній привабливості альтернативних напрямів міграції. М. Байне [6] проаналізував вплив двосторонніх міграційних потоків між країнами ОЕСР за період з 1980 по 2010 р. на діловий цикл та рівень

зайнятості як у країнах походження, так і в країнах призначення міграції. За результатами даного дослідження було зроблено висновок, що трудова міграція в Європі збільшилася за цей період та більшою мірою реагує на асиметричні шоки. Використовуючи методологію, розроблену О. Бланчарда [7], М. Дао порівняв внутрішньодержавну міграцію в США та мобільністю осіб у рамках 173 регіонів Європи в 21 країні для аналізу реакції регіональних ринків праці на дестабілізації попиту за період із 1998 по 2009 р. Міграція внаслідок економічних шоків за даний період часу зросла в Європі, однак у США відбулося її скорочення. Міграційний приріст був більшим у країнах, що приєдналися до ЄС у 2004 р., ніж у країнах ЄС-15.

Глобальна економічна криза 2008-2009 рр. значно збільшила безробіття на світовому ринку праці, а також призупинила темпи розвитку міжнародної трудової міграції передусім до тих країн, що на попередніх етапах залучали значну кількість мігрантів включно з Ірландією, Іспанією та США. Уряди низки країн посилюють обмеження на в'їзд тимчасових трудових мігрантів. Після відновлення в 2010 р. обсягів міжнародної міграції багато програм із тимчасового найму робітників, а також міграційних квот за цими договорами були відновлені в 2012-2013 рр. [8].

Із початку глобальної економічної кризи в 2008 р. відсоток безробітних серед осіб іноземного походження виріс на 5%, що відчутно перевищує аналогічне зростання серед місцевого населення на рівні 3%. У 2012 р. половина безробітних мігрантів (44%) знаходилася в стані пошуку роботи понад один рік, і даний показник відчутно виріс порівняно з 2008 р. (31%), це вказує на той факт, що місцеві ринки праці розвинених країн не здатні абсорбувати надлишкову робочу силу, яка не знаходиться в пріоритеті в певній країні. Серед різних категорій мігрантів найбільш сильно постраждала від наслідків кризи молодь, а також робітники іммігранти з низькою кваліфікацією. При цьому жінки-іммігранти, а також робітники високої кваліфікації були меншою мірою зачеплені кризою. У регіональному розрізі економічна криза переважно негативно позначилася на мігрантах із Латинської Америки та Північної Африки [9].

Світова економічна криза посилила нерівність на світовому ринку праці. При цьому глибина кризи відрізняється в різних регіонах світу, отже, її вплив на мігрантів залежить від ситуації на ринку праці як у країні призначення, так і в країні походження. Так, в Ірландії, Іспанії та США робітники у сфері будівництва значно постраждали, оскільки цей сектор був суттєво вражений кризою, тоді як в Японії, Малайзії та Південній Кореї робітники, що втратили найбільшу кількість робочих місць, працювали на виробництві. Одночасно в низці секторів (в охороні здоров'я, освіті, послугах домо-

господарств) окремих країн, наприклад Ірландії, США, спостерігалось, навпаки, зростання зайнятості [10, с. 14].

Світова економічна криза досить сильно вплинула на імміграцію. У більшості країн ОЕСР іммігранти були вагомим чинником, який сприяв зростанню зайнятості на початку XXI ст. В окремих випадках відносно простий доступ до робочої сили іноземців призводив до обмеження зростання заробітних плат, відповідно, створювалися стимули для розширення виробництва екстенсивним способом. Значне зростання в секторі будівництва в окремих країнах ОЕСР є підтвердженням даної тези. Це означає, що погіршення умов на ринку праці більш сильно відображається в тих країнах, які найбільш швидкими темпами нарощували міграційний притік. До таких країн можна віднести Ірландію, Іспанію, Сполучене Королівство, певною мірою й США [1].

Відмінності в наслідках для ринків праці в різних країнах призначення азійської міграції частково пояснюються відмінностями в складі мігрантів у різних країнах. Різні міграційні групи за країнами походження та статтю по-різному зазнали впливу світової економічної кризи. Так, жінки з Йорданії та Японії збільшили свою присутність на ринку праці, корейські мігранти не зазнали значних змін, а чоловіки з Японії та Йорданії, жінки з Малайзії та Індонезії, а також усі мігранти з Бангладеш утратили свої позиції в зайнятості. Для мігрантів із деяких країн Азії присутність на ринках праці США та Європи змінювалася по-різному. Рівень зайнятості індійських мігрантів зменшився в США, однак збільшився в Європі. Аналогічна ситуація спостерігалася для жінок-мігрантів із Пакистану та Бангладеш. Усі ці відмінності значною мірою пояснюються характеристиками різних міграційних коридорів із погляду їх тривалості, категорій мігрантів, кваліфікаційного рівня, а також професійних та секторальних особливостей їх зайнятості [11].

Еміграція до Ірландії з нових країн – членів ЄС в 2009 р. скоротилася на 60% відносно попереднього показника, а загальні показники притоку мігрантів з ЄС до Іспанії зменшилися на дві третини. Притік мігрантів до США впав практично за усіма категоріями легальної зайнятості включно зі скороченням на 50% видачі віз для низькокваліфікованих сезонних робітників [12]. Чистий відтік мігрантів із Мексики становив лише 0,09% населення в 2010-2011 рр., тоді як аналогічний показник у 2006-2007 рр. становив 0,53% [13].

Неспівпадіння попиту і пропозиції зросло під час піку кризи в багатьох країнах ЄС. Унаслідок зміни секторального попиту для безробітних робітників пошук роботи в секторах їхньої попередньої діяльності ставав більш складним. Під час кризи країни, які виграли від значного зростання

інвестицій у будівництво (наприклад, Іспанія), пережили значне скорочення зайнятості в даному секторі та зміну структури попиту на робочу силу. Навіть у тих країнах, які змогли захистити свої ринки праці від кризових ефектів, такі як Німеччина, зміни в структурі зовнішнього попиту спричинили зростання неспівпадіння кваліфікаційних потреб в останні роки. Такі зміни в попиті та пропозиції кваліфікацій ускладнюють відновлення ринку праці, оскільки робітники потребують набуття нових кваліфікацій, яких потребує ринок, до того як вони зможуть виграти від нових можливостей працевлаштування. Країни, таким чином, потребують забезпечити достатні заходи для інвестування в тренінги та освіту, які мають бути специфічно спрямованими на тих безробітних, які працювали в секторах, що найбільшою мірою зазнали негативного впливу кризи. Частково зменшення створення робочих місць, а також збільшення середньої тривалості безробіття може спричинити довготермінові зміни в демографічній динаміці та старінні населення. Оскільки частка осіб старшого віку в робочій силі розвинених країн зростає, повернення шукачів роботи до зайнятості може бути ускладненим [14].

Криза мала негативний вплив на якість зайнятості в більшості країн за поширення вимушеної тимчасової та часткової зайнятості, бідності працюючого населення, неформальної зайнятості, відбувалося зростання нерівності доходів. Наприклад, у США неповна зайнятість, яка включає в себе безробітних та працюючих неповний робочий день, збільшилася з 8,3% у 2007 р. до 16,2% у 2009 р., після чого дещо зменшилася – до 14,3% у 2013 р. В ЄС частка вимушеної тимчасової зайнятості збільшилася на 1,1% із 2008 р. до 2012 р., а частка вимушеної часткової зайнятості виросла на 2,4% за аналогічний період. Значна кількість робітників також прийняла умови низькооплачуваної зайнятості, а частка робітників із низьким рівнем заробітної плати досягла 17% в ЄС у 2012 р., що збільшило кількість робітників, які належать до бідного прошарку населення [14].

Глобальна криза не лише вплинула на природу потоків у рамках ЄС, але й на роль регіонів призначення поза межами регіону Європи. Громадяни країн ЄС виїжджали до країн поза межами ЄС, чий економіки знаходилися у фазі зростання та вони мають лінгвістичні та історичні зв'язки з країнами Європи. Дана тенденція є особливо характерною для Португалії, де спостерігалось значне зростання еміграції з країни до країн призначення поза межами ЄС. Із 2010 по 2011 р. зафіксоване збільшення в понад 3,5 рази (з 4,3 тис. до 15,5 тис.) громадян Португалії, які залишили країну в напрямку країн призначення поза межами ЄС [15]. Колишні колонії Португалії, зокрема Ангола та Бразилія, виступають для неї ключовими приймаючими кра-

їнами за даної міграційної ситуації. Мігранти з поза меж ЄС значною мірою зазнали впливу економічної кризи. Окремі мігранти були вимушені повернутися на батьківщину. Так, з Іспанії та Португалії виїхало 20 тис. колумбійців, 40 тис. еквадорців у 2011 р. [2].

Загалом перша фаза світової економічної кризи призвела до зменшення внутрішньоєвропейської міграції. Ефекти факторів притягання, що були визначальними в докризовий період, на даному етапі ослаблилися, оскільки країни Західної Європи увійшли у фазу кризи, що позначилося на привабливості ринку праці цих країн. Уже на цьому етапі економічної кризи поступово визначальними стають не фактори притягання, а фактори виштовхування, які проявлялися переважно у відмінності в рівнях безробіття на різних національних ринках. Такі зміни на європейському ринку праці починають проявлятися починаючи з 2009 р., коли безробітні особи стають другою за величиною мобільною групою (20% безробітних демонстрували готовність до еміграції). Зрештою, на першому етапі світової економічної кризи жоден із факторів міграції не був переважаючим. Асиметричний розвиток ринків праці в 2010 р. призвів до зміщення акцентів на користь факторів виштовхування [2].

На відміну першої фази економічної кризи, яка передусім визначалася світовими тенденціями, починаючи з 2010 р. флуктуації економіки ЄС визначили пріоритетно внутрішньоєвропейськими процесами. З кінця 2010 р. почалося відновлення масштабів міграційних потоків в Європі. З даного періоду міграція відходить від переважної тенденції до напрямку Схід-Захід. Помітними стають міграційні потоки в напрямку Південь-Північ, передусім від країн «периферії» до країн «ядра» ЄС. Така тенденція стала характерною у зв'язку з одночасним процесом виникнення факторів виштовхування в Південній Європі (Іспанії, Греції, Португалії) в першу чергу через значно зростаючі рівні безробіття в даному субрегіоні, а також економічне відновлення в країнах призначення міграції, таких як Німеччина. У випадку з Іспанією та Грецією наявна жорстка кореляція між еміграцією та зростанням безробіття [5], що відчутно відрізняє дану фазу від попередніх внутрішньоєвропейських міграційних потоків, коли місцеве безробіття не було основним чинником еміграції [2].

В ЄС-27 рівень гармонізованого безробіття зріс із 2007 р. до 2013 р. із 7,2% до 10,9%. Однак не всі країни однаковою мірою були охоплені даним процесом. Так, рівень безробіття зріс у Греції та Іспанії на 18% за аналогічний період, водночас у Німеччині безробіття скоротилося на 2%. У цей самий час значний обсяг вільного переміщення осіб в Європі значно зріс після розширення ЄС у 2004 та 2007 рр. Рух постійних мігрантів в ЄС у 2011 р. в рамках вільного руху в чотири рази

перевищує показники імміграції до ЄС із поза меж зони вільного переміщення осіб і перевищив показник в 900 тис. мігрантів на рік [16]. Міграція типу вільного руху є компонентом потоків міжнародної міграції, що найбільшою мірою постраждала від економічної кризи.

У США вплив кризи на ринок праці значно відрізнявся по різних штатах, хоча ця відмінність була меншою, ніж в Європі. Середній рівень безробіття зріс у США з 4,6% до 7,8% у 2007-2013 рр., найбільший показник зростання даного показника відбувся в Неваді (зростання 6%), тоді як у Північній Дакоті не спостерігалось жодних змін [17]. До того як економічна криза вдарила по європейській економіці в середині 2008 р., кількість іноземців в ЄС зросла на 9,5 млн. осіб, із 4,5 до 6,2% усього населення ЄС у 2001-2008 рр. Більшість іноземних громадян, які проживали в ЄС, походять із країн – не членів ЄС (63% у 2008 р.), однак даний показник зменшився з 67% у 2001 р. Найбільший значний приріст іноземного населення як частки населення з 2001 по 2008 р. спостерігався в Ірландії, Іспанії та на Кіпрі. Іноземне населення в Ірландії зросло з 3,9% до 12,6% у 2001-2008 рр., в Іспанії – з 2% до 11,6%, на Кіпрі – з 8,8% до 15,9%. Головною причиною цього стало зростання у цих країнах іноземців з інших країн ЄС. Частка іноземців також зростала в інших країнах ЄС, таких як Румунія, Франція, Словенія, Литва, Греція, Португалія та Італія. Зростання кількості іноземців у цих країнах відбувалося через збільшення кількості іноземців із поза меж країн ЄС. 75% усіх іноземців об'єднання проживали в п'яти країнах ЄС: Німеччині, Іспанії, Сполученому Королівстві, Франції, Італії [18].

Стокгольмська програма та Стратегія «Європа – 2020» чітко визнають той факт, що мобільність робочої сили є невід'ємною частиною, а також наслідком глобалізації. Важливим чинником економічного розвитку ЄС є можливість включення робітників-мігрантів як фактора відновлення економіки як на рівні окремих держав, так і на рівні ЄС. Цьому повинні сприяти заходи реформування фінансової системи, а також програми стимулювання мігрантів. Людський капітал наявних, а також потенційних мігрантів може зіграти визначальну роль у досягненні цілі довгострокового зростання, а також підвищення конкурентоспроможності економіки ЄС завдяки заповненню вакантних посад на ринку праці робітниками з необхідними знаннями, кваліфікацією та досвідом.

Низка країн ЄС визнає важливість політики інтеграції мігрантів, для чого були започатковані відповідні програми, водночас, зважаючи на перманентний стан економічної нестабільності в низці країн ЄС, тимчасове скорочення фінансування цих програм, яке закладене з 2009-2010 рр., може мати довгостроковий негативний вплив, що

призведе до дезінтеграції для частини наявного населення у цих країнах і, відповідно, виключення мігрантів зі складу економічно активних учасників ринку праці. Це, зрештою, може лише погіршити ситуацію на ринках праці у цих країнах.

Висновки з проведеного дослідження.

Структурні зміни в економіці розвинених країн призвели до того, що іммігранти, які втрачають роботу в одному секторі зайнятості, відчувають проблеми з можливістю міграції до інших секторів на ринку праці приймаючих країн. У країнах, по яких криза вдарила в першу чергу, відзначалося істотне зниження показників зайнятості та зниження відсотка зайнятості іммігрантів порівняно з місцевими жителями як в абсолютних, так і у відносних показниках. Іммігранти, як правило, більш уразливі за умов спаду в економіці, ніж місцеве населення. Цьому сприяє ціла низка причин, серед яких – їх надлишкова присутність у чутливих до економічних циклів секторах, менш захищені договірні положення під час працевлаштування, а також схильність до більш селективного підходу роботодавців під час прийому та звільнення з роботи робітників з-за кордону. Крім того, як новоприбулі мігранти, так і мігранти, які приїхали на територію приймаючих країн у попередні періоди і втратили роботу в період уповільнення економіки, стикаються з особливими труднощами у працевлаштуванні на перманентній основі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. International migration outlook: SOPEMI annual report 2012 edition / OECD [Electronic source]. – Mode of access: <http://www2.iadb.org/intal/catalogo/PE/2012/11325.pdf>
2. Dheret C., Lazarowicz A., Nicoli F. E. Making progress towards the completion of the Single European Labour Market / C. Dheret, A. Lazarowicz, F. Nicoli [Electronic source]. – Mode of access: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_3529_single_european_labour_market.pdf
3. Elsner B., Zimmermann K. F. 10 Years After. EU Enlargement, Closed Borders, and Migration to Germany / B. Elsner, K. F. Zimmermann [Electronic source]. – Mode of access: <http://ftp.iza.org/dp7130.pdf>
4. Bräuninger D., Majowski C. Labour mobility in the euro area / D. Bräuninger, C. Majowski [Electronic source]. – Mode of access: https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000278645.pdf
5. Bertoli S., Brücker H., Fernández-Huertas Moraga J. The European Crisis and Migration to Germany / S. Bertoli, H. Brücker, J. Fernández-Huertas Moraga [Electronic source]. – Mode of access: <http://ftp.iza.org/dp7170.pdf>
6. Beine M., Bourgeon P., Bricongne J.-C. Aggregate Fluctuations and International Migration / M. Beine, P. Bourgeon, J.-C. Bricongne [Electronic source]. – Mode of access: https://ideas.repec.org/p/ces/ceswps/_4379.html

7. de Neubourg C. Changes in Immigration in the Netherlands: Trends, Policies and Incentive / C. de Neubourg [Electronic source]. – Mode of access: https://www.oecd.org/cfe/leed/Demo_change_netherlands_highlights.pdf

8. G73. Dao M., Furceri D., Loungani P. Regional labour market adjustments in the US and Europe / M. Dao, D. Furceri, P. Loungani [Electronic source]. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/w826.pdf>

9. Labour migration and development ILO moving forward / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/meetingdocument/wcms_222548.pdf

10. International Migration Outlook 2013/ OECD [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/els/mig/imo2013.htm>

11. International labour migration: A rights-based approach / International Labour Organization / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_125361/lang--en/index.htm

12. European Pact on Immigration and Asylum / Council of the European Union [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.euractiv.com/docad/pacteEN.doc>

13. Papademetriou D., Sumption M., Terrazas A. Migration and Immigrants Two Years After the Financial Collapse: Where Do We Stand? / D. Papademetriou, M. Sumption, A. Terrazas [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/MPI-BB-Creport-2010.pdf>

14. Rodriguez O. Mexico: Central America Migration Drops 70 Percent / O. Rodriguez [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.sandiegouniontribune.com/sdut-mexico-central-america-migration-drops-70-percent-2011oct11-story.html>

15. Global employment trends 2014 / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

16. Permanent emigrants (No.) by Place of residence and Future place of residence / Instituto Nacional de Estadística, Emigration Statistics [Electronic source]. – Mode of access: http://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_indicadores&indOcorrCod=0006053&contexto=bd&selTab=tab2.

17. Dheret C., Lazarowicz A., Nicoli F. E. Making progress towards the completion of the Single European Labour Market / C. Dheret, A. Lazarowicz, F. Nicoli [Electronic source]. – Mode of access: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_3529_single_european_labour_market.pdf

18. Jauer J., Liebig T., Martin J. P. OECD social, employment and migration working papers № 155 / J. Jauer, T. Liebig, J. P. Martin [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/migration/mig/Adjustment-mechanism.pdf>

19. Migration and economic crisis in the European Union: Implication for policy / Regional Mission to Belgium, Luxembourg, the European Union and NATO [Electronic resource]. – Mode of access: http://publica-tions.iom.int/system/files/pdf/migration_and_the_economic_crisis.pdf

tions.iom.int/system/files/pdf/migration_and_the_economic_crisis.pdf

REFERENCES:

1. International migration outlook: SOPEMI annual report 2012 edition / OECD [Electronic source]. – Mode of access: <http://www2.iadb.org/intal/catalogo/PE/2012/11325.pdf>

2. Dheret C., Lazarowicz A., Nicoli F. E. Making progress towards the completion of the Single European Labour Market / C. Dheret, A. Lazarowicz, F. Nicoli [Electronic source]. – Mode of access: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_3529_single_european_labour_market.pdf

3. Elsner B., Zimmermann K. F. 10 Years After. EU Enlargement, Closed Borders, and Migration to Germany / B. Elsner, K. F. Zimmermann [Electronic source]. – Mode of access: <http://ftp.iza.org/dp7130.pdf>

4. Bräuninger D., Majowski C. Labour mobility in the euro area / D. Bräuninger, C. Majowski [Electronic source]. – Mode of access: https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000278645.pdf

5. Bertoli S., Brücker H., Fernández-Huertas Moraga J. The European Crisis and Migration to Germany / S. Bertoli, H. Brücker, J. Fernández-Huertas Moraga [Electronic source]. – Mode of access: <http://ftp.iza.org/dp7170.pdf>

6. Beine M., Bourgeon P., Bricongne J.-C. Aggregate Fluctuations and International Migration / M. Beine, P. Bourgeon, J.-C. Bricongne [Electronic source]. – Mode of access: https://ideas.repec.org/p/ces/ceswps/_4379.html

7. de Neubourg C. Changes in Immigration in the Netherlands: Trends, Policies and Incentive / C. de Neubourg [Electronic source]. – Mode of access: https://www.oecd.org/cfe/leed/Demo_change_netherlands_highlights.pdf

8. G73. Dao M., Furceri D., Loungani P. Regional labour market adjustments in the US and Europe / M. Dao, D. Furceri, P. Loungani [Electronic source]. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/w826.pdf>

9. Labour migration and development ILO moving forward / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/meetingdocument/wcms_222548.pdf

10. International Migration Outlook 2013/ OECD [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/els/mig/imo2013.htm>

11. International labour migration: A rights-based approach / International Labour Organization / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_125361/lang--en/index.htm

12. European Pact on Immigration and Asylum / Council of the European Union [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.euractiv.com/docad/pacteEN.doc>

13. Papademetriou D., Sumption M., Terrazas A. Migration and Immigrants Two Years After the Financial Collapse: Where Do We Stand? / D. Papademetriou, M. Sumption, A. Terrazas [Electronic source]. – Mode

of access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/MPI-BB-Creport-2010.pdf>

14. Rodriguez O. Mexico: Central America Migration Drops 70 Percent / O. Rodriguez [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.sandiegouniontribune.com/sdut-mexico-central-america-migration-drops-70-percent-2011oct11-story.html>

15. Global employment trends 2014 / International Labour Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/dcomm/-/publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

16. Permanent emigrants (No.) by Place of residence and Future place of residence / Instituto Nacional de Estadística, Emigration Statistics [Electronic source]. – Mode of access: http://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_indicadores&indOcorrCod=0006053&contexto=bd&selTab=tab2.

17. Dheret C., Lazarowicz A., Nicoli F. E. Making progress towards the completion of the Single European Labour Market / C. Dheret, A. Lazarowicz, F. Nicoli [Electronic source]. – Mode of access: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_3529_single_european_labour_market.pdf

18. Jauer J., Liebig T., Martin J. P. OECD social, employment and migration working papers № 155 / J. Jauer, T. Liebig, J. P. Martin [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/migration/mig/Adjustment-mechanism.pdf>

19. Migration and economic crisis in the European Union: Implication for policy / Regional Mission to Belgium, Luxembourg, the European Union and NATO [Electronic resource]. – Mode of access: http://publications.iom.int/system/files/pdf/migration_and_the_economic_crisis.pdf

Stakanov R.D.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of World Economy and International Economic Relations
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

EFFECTS OF THE GREAT RECESSION FOR THE INTERNATIONAL LABOUR MARKET

The article is devoted to the impact of the Great Recession 2007-2009 on the functioning of the international labour market. The Stockholm Program and Strategy 2020 clearly acknowledge the fact that labour mobility is an integral part of globalization. The global economic crisis has exacerbated an inequality in the world labour market. The depth of the crisis varies in different regions of the world; its impact on migrants depends on the situation in the labour market both in the country of destination and the country of origin. Structural changes in the economies of developed countries have caused the situation when immigrants, when losing their jobs in one sector of employment, experience problems with the migration to other sectors of the labour market in host countries. The global crisis has not only influenced the nature of the flows within the EU but also the role of destination regions outside Europe. In the EU-27, the level of harmonized unemployment increased from 7.2 per cent in 2007 to 10.9 in 2013. In the United States, the impact of the labour market crisis varied greatly across states, although this difference was less than in Europe. Changes in the business cycle affect both emigration and immigration. The relationship between net migration and the business cycle is not straightforward. It depends on the nature and extent of the crisis, as well as on the activity of all participants in the labour market, including the migrants themselves. OECD countries adjusted their migration policies to reduce labour migration. The direct correlation between unemployment and labour migration was especially evident during the economic crisis. The consequences of the global economic crisis for the international migration and the labour market situation were the subject of numerous studies. The Great Recession increased unemployment in the world labour market, and also suspended the rate of international labour migration. Since the beginning of the global economic crisis in 2008, the percentage of migrants' unemployed increased by 5%, which significantly exceeds similar growth among the local population at the level of 3%.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМНОВИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДОТРИМАННЯМ БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУTHE NEW PROCEDURE FOR CONDUCTING STATE CONTROL
FOR SAFETY PRECAUTIONS OF FOOD PRODUCTS IN UKRAINE
AS APPARATUS OF DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL EXPORTS

У статті відзначено стратегічне значення вітчизняного аграрного експорту, наведено дані, що свідчать про його сировинну спрямованість, наголошено про необхідність його диверсифікації шляхом збільшення випуску та експорту готових продуктів харчування. Наведено зміни, що відбулися в українському фітосанітарному регулюванні, та зазначено про наявність потенційно позитивних наслідків упровадження нової системи проведення державного контролю безпеки продуктів харчування у вітчизняну практику.

Ключові слова: експорт аграрної продукції, сировинні товари, готові продукти харчування, переробна промисловість, державний контроль якості та безпеки харчових продуктів.

В статье отмечено стратегическое значение отечественного аграрного экспорта, приведены данные, которые свидетельствуют о его сырьевой направленности, акцентировано внимание на необходимости его диверсификации путем увеличения выпуска и экспорта готовых продуктов питания. Приведены изменения, которые произошли в украинском

фитосанитарном регулировании и отмечено наличие потенциально позитивных последствий внедрения новой системы проведения государственного контроля безопасности продуктов питания в отечественную практику.

Ключевые слова: экспорт аграрной продукции, сырьевые товары, готовые продукты питания, перерабатывающая промышленность, государственный контроль качества и безопасности пищевых продуктов.

In this article noted the strategic importance of domestic agricultural exports, shown the information about the raw orientation, specified in necessary of diversification by increase in release and export of food products. Given below, which occurred in Ukrainian phytosanitary regulations and indicated the potential positive effects in the implemented of new system of State control of safety of food products in domestic practice.

Key words: exports of agricultural products, commodities, food products, processing industry, State control of quality and safety of food products.

УДК 631.1:336.6

Бидик А.Г.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківський навчальний-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Постановка проблеми. Серед провідних напрямів спеціалізації України на європейському та світовому ринках продукція АПК займає надважливе місце. В умовах асоціації України з ЄС питання митного регулювання зовнішньоторговельних потоків сільськогосподарської та харчової продукції та його максимальної адаптації до умов європейського законодавства не втрачають своєї актуальності, навпаки, все більшого значення набувають практичні аспекти ведення зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних товаровиробників на даному етапі еволюційного розвитку. Особливої уваги потребують заходи, спрямовані на зростання випуску та подальшого експорту готових продуктів харчування українського виробництва, що характеризуються високим ступенем якості та безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі багато уваги було приділено перебігу євроінтеграційних процесів та проблемам митного регулювання діяльності зовніш-

ньої торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією такими дослідниками, як: О. Бетлій, І. Бураковський, Н. Венгерська, О. Висоцька, В. Власюк, С. Галько, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Данкевич, Я. Добідовська, Г. Заворітня, І. Іващук, А. Калантарова, А. Кобилянська, К. Кравчук, Г. Кузнєцова, Д. Луценко, В. Мовчан, Д. Науменко, В. Нелеп, М. Риженков, А. Філіпенко, О. Мальський, А. Мельник, С. Мочерний, С. Осика, Ю. Самаєва, Б. Ярема. Однак не втрачає своєї актуальності значущість подальших досліджень у галузі ліквідації нетарифних бар'єрів, створених діючим в Україні та ЄС законодавством, а також необхідності усунення перешкод, що заважають українським товаровиробникам експортувати готові харчові продукти до країн – членів ЄС, однією з яких є невідповідність більшості їх видів європейським вимогам та стандартам.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування необхідності проведення переорієнтації аграрного бізнесу з експорту сировинних

товарів на виготовлення та експорт продукції з високим ступенем обробки, звернення уваги на нове вітчизняне законодавство, присвячене реформуванню системи державного контролю безпечності харчових продуктів, масштабна реалізація якого дасть змогу провести євроінтеграційні реформи в Україні у сфері санітарних та фітосанітарних заходів і, таким чином, подолати окремі нетарифні бар'єри, що стримують вихід на ринок Європейського Союзу готових продуктів харчування, вироблених вітчизняними товаровиробниками.

Виклад основного матеріалу дослідження.

За даними економічного огляду, який був підготовлений фахівцями Світового банку, Україною в 2016 р. був продемонстрований вихід з економічної кризи та зафіксований початок економічного зростання на 2,3%. Значний внесок у такі результати зроблений завдяки рекордному врожаю, наявності якого зумовила зростання української економіки у четвертому кварталі 2016 р. на 4,8% [1].

Частка продукції рослинницької галузі в структурі національного експорту майже в чотири рази перевищує показники світового експорту. В Україні вона досягає значення 11,9% [2].

Розглядаючи національний аграрний експорт товарів на ринок ЄС, слід указати, що за результатами 2016 р. вперше після 2014 р. він продемонстрував позитивну динаміку. Обсяги експорту аграрної продукції було збільшено на 4,2 млрд. дол. США (на 1,6%) порівняно з показниками попереднього 2015 р. Разом із тим Україною було імпортовано продукції даної товарної групи на 1,9 млрд. дол. США (на 14,4%) більше, ніж у минулому періоді [3]. Проте найбільшим попитом у країнах ЄС продовжують користуватися сировинні товари: зернові культури, соя, масло і насіння олійних культур, цукор та м'ясо. На жаль, паралельно до збільшення обсягів експорту біржових сільськогосподарських товарів розмір експортної виручки, отриманої вітчизняними товаровиробниками в 2016 р., був зменшений.

Хоча у січні-листопаді 2016 р. вітчизняний аграрний експорт становив 13 567 млн. дол. США, експорт готових харчових продуктів продемонстрував значення 2,1 млрд. дол. США (менше на 57,7 млн. дол. США порівняно з попереднім періодом). Отже, питома вага готових продуктів харчування в загальному аграрному експорті становить лише 15,48% [4]. Зокрема, протягом 2016 р. в Україні було вироблено 1,1 млн. т хліба та хлібобулочних виробів, що на 7,1% менше аналогічного показника 2015 р.; борошна було вироблено 1,9 млн. т, що на 4,8% менше, ніж у 2015 р. [5].

Зниження темпів розвитку вітчизняної харчової галузі підтверджують дані досліджень, проведених фахівцями компанії роздрібної торгівлі Nielsen, відповідно до яких обсяги продажів упакованих про-

дуктів харчування в Україні в останні кілька років демонструють зниження. Якщо на початку 2016 р. спостерігалось уповільнення падіння продажів продуктів харчування, вироблених вітчизняними підприємствами, то до кінця року воно посилилося і становило 6,4% в жовтні-листопаді 2016 р. порівняно з аналогічним періодом 2015 р. [6].

Отже, як і в попередніх періодах, переважну частину вітчизняного аграрного експорту становить сировинна сільськогосподарська продукція, що в черговий раз підтверджує наявність аграрного експорту низького типу. Це повинно стати ґрунтовною підставою необхідності розвитку вітчизняної переробної промисловості та підвищення показників експорту якісних та безпечних продуктів харчування промислового виробництва.

Нині надзвичайно важливим напрямом розвитку національного АПК є підвищення експортного потенціалу вітчизняної харчової промисловості в загальній структурі аграрного експорту та зниження частки сільськогосподарських сировинних товарів.

Необхідність реформування національного агропродовольчого сектору ні в кого не викликає сумнівів. За словами директора Світового банку у справах України, Білорусі та Молдови Сату Кахконен, єдиним рецептом досягнення сталого відновлення української економіки є безальтернативне впровадження реформ [1]. Нині Україна має значні резерви щодо збільшення обсягів виробництва й експорту продукції глибокої переробки з високою доданою вартістю, а також органічної продукції. Українські товаровиробники не повинні обмежувати власні експортні можливості як надійні постачальники сировини як на європейський, так і на світовий ринок. Саме зараз, у період проведення суттєвих змін, під час відновлення національної економіки, настав час зміцнити свої позиції як постачальників продукції з високою доданою вартістю – готових до споживання продуктів харчування.

На думку В. Власюка, розвиток вітчизняної переробної промисловості повинен у найближчі роки продемонструвати не менше 7-8% темпів власного зростання, а його безперервна тривалість має утримуватися декілька десятиків років. В Україні необхідно провести переорієнтацію бізнесу з експорту зерна на експорт продуктів його переробки, зокрема борошна. Нині не потрібно створювати нові зернові термінали, а вкрай необхідно сконцентрувати зусилля на введення в дію сучасних борошномельних потужностей. Світовий ринок харчових продуктів, у тому числі борошна, демонструє сталу тенденцію до зростання. Яскравим прикладом створення додаткової вартості може слугувати створення експортних переробних зон на морському узбережжі Туреччини, на базі яких функціонують борошномельні підприємства,

які як сировину використовують зерно українського виробництва, при цьому з кожної його тонни турецькі підприємці отримують 45-50 дол. США доданої вартості [7]. У подальшому частина такого борошна спрямовується на експорт. Ураховуючи вищевикладене, постає питання необхідності найскорішого створення сприятливих умов для розбудови та функціонування вітчизняних борошномельних підприємств, які як сировину будуть використовувати українське зерно та постачати на експорт борошно власного виробництва.

Як відомо, Європейська Комісія прийняла рішення про збільшення розміру безмитних квот на окремі види товарів українського виробництва, серед яких є й борошно. У разі підтримання такого рішення Європейським Парламентом та країнами – членами ЄС українські товаровиробники зможуть експортувати не зерно, а українське борошно на ринок ЄС та отримувати додаткові валютні поступлення.

Що ж заважає збільшити показники виробництва продукції з високою доданою вартістю в Україні та спрямовувати її на експорт, використовуючи сировину для власних переробних підприємств? Чому й далі Україна в умовах дії майже двадцяти угод про вільну торгівлю продовжує залишатися хоча й надійним, проте сировинним придатком до найбільш розвинених у техніко-технологічному плані країн?

Передусім необхідно відзначити наявність проблем для вітчизняних товаровиробників готових продуктів харчування у безперешкодному виході на ринок ЄС. За даними Мінагрополітики, на початок 2017 р. мали право постачати на ринок країн ЄС продукцію власного виробництва 277 вітчизняних підприємств, із них 180 пропонують на експорт продукти рослинницького походження. За період січня-квітня 2017 р. до потенційних експортерів харчових продуктів приєдналися ще п'ять підприємств, які отримали дозволи на постачання молочної продукції, м'яса птиці та меду [4].

Як зазначає Ю. Самаєва, до основних проблем, з якими стикаються вітчизняні товаровиробники харчової продукції належать: відсутність доступу до торговельного фінансування, недостатній рівень технологій виробництва та навичок персоналу, труднощі у визначенні потенційних ринків і покупців, невідповідність продукції міжнародним технічним вимогам і стандартам, а також проблеми доступу до імпорتنних ресурсів, необхідних для виробництва [2]. Крім того, підприємствам вітчизняного АПК гостро не вистачає інвестицій у розвиток виробничо-технологічної бази переробних підприємств, ефективно діючої системи кредитування, зокрема його пільгових форм для малих та середніх переробних підприємств, наявності сучасних моделей управління та стратегічних експортних орієнтацій, ефективних логістичних схем,

потрібного масиву інформації, проведення виставкових заходів та бізнес-форумів для налагодження прямих контактів із потенційними зарубіжними партнерами тощо. Підприємствам-переробникам налагодити тривалі зв'язки з європейськими імпортерами заважають обтяжливі бюрократичні процедури, пов'язані з оформленням необхідних для проведення експортних операцій документів, інші недоліки в діючій системі державного регулювання, складний доступ до отримання фінансової допомоги як складника донорських та грантових проектів, проблеми із пошуком потенційних зарубіжних партнерів та налагодження діалогу з ними, висока вартість юридичного супроводження та інших інфраструктурних послуг.

Окрім вищеназваних обставин, вітчизняним аграріям та переробникам слід ураховувати, що як національні, так і європейські споживачі потребують харчової продукції високого рівня якості, з гарантією безпеки, з оптимальним терміном зберігання, яка пройшла всі передбачені діючим в Україні та країнах – членах ЄС законодавством контрольні процедури та довела свою спроможність задовольнити смаки та цінові критерії вимогливого покупця.

В умовах напруженої конкуренції у вітчизняних товаровиробників немає іншого шляху, крім подолання викликів та налагодження торгівлі високоякісною, безпечною харчовою продукцією не лише на внутрішньому ринку, а й на стабільному європейському ринку збуту, що налічує 500 млн. споживачів, наслідком чого стане отримання сталого розвитку, експортної потужності та значного економічного ефекту. Як відомо, європейські стандарти, засновані на принципах системи контролю НАССР, відрізняються від інших доволі суворими вимогами щодо безпеки продуктів харчування. Не дивно, що створені нормативно-правовою базою ЄС нетарифні бар'єри суттєво стримують вихід на ринок країн – членів Співтовариства харчової продукції, виготовленої в Україні, без належної для неї відповідності повному переліку всіх діючих вимог контролю. Для реформування системи державного контролю безпечності продуктів харчування та широкого впровадження європейських засад його проведення у вітчизняну практику після відповідного доопрацювання, хоча із запізненням, але все ж такі 18 травня 2017 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон № 0906 «Про державний контроль над дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [8; 9], без якого вести подальшу мову про проведення євроінтеграційної реформи у сфері безпечності харчової продукції в Україні було б недоречно. Уведення в дію нового Закону має започаткувати наявність чіткого алгоритму проведення державного контролю над дотриманням

вимог законодавства у сфері якості та безпечності харчової продукції, що виробляється в Україні.

Очікується, що прийняття цього Закону дасть змогу шляхом наближення українського законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи до низки вимог ЄС у сфері контролю над безпечністю харчових продуктів (регламенти № 882/2004, № 854/2004, № 669/2009; Директива 97/78/ЄС; Рішення Комісії 2007/275) налагодити масштабну ефективну систему забезпечення безпеки продуктів харчування, яка б контролювала якісні властивості продукту від постачальника сировини до місця його реалізації у готовому вигляді, усунути дублювання функцій між кількома контрольно-перевіряючими органами та концентрувати їх у рамках одного компетентного органу – Держпродспоживслужби України, знизити зарегульованість контрольних процедур та ризику виникнення корупційних діянь під час їх проведення, ліквідувати надмірний тиск перевіряючого органу на операторів ринку харчової продукції, одночасно підвищуючи ступінь їх відповідальності за всі технологічні процеси на виробництві, які охоплюють повноцінний харчовий ланцюг (за принципом «від лану до столу»). Передбачено, що під час нової практики проведення контролю в Україні на основі ризик-орієнтованого підходу аналогічно до практики контрольної діяльності в ЄС будуть використовуватися чек-листи, що містять перелік питань, затверджених наказом Мінагрополітики, який знаходитиметься у відкритому доступі та на які товаровиробники харчової продукції повинні дати вичерпні відповіді як у процесі своєї діяльності, так і в момент проведення безпосередньої перевірки кваліфікованими інспекторами [10].

Серед основних цілей формування аграрної торговельної політики та сприяння експорту в найближчий час у Мінагрополітики визначено:

- диверсифікацію товарної структури аграрного експорту за рахунок перероблених продуктів харчування;
- розширення кола експортерів аграрної та харчової продукції за рахунок більшої кількості малих і середніх виробників та переробників, які здатні експортувати;
- підвищення рівня конкурентоспроможності українських виробників та переробників для їхнього виходу на зовнішні ринки [11].

Хотілося б ще побачити, які механізми та інструменти впливу будуть розроблені та використані в рамках реалізації запланованої Мінагрополітики стратегії диверсифікації українського аграрного експорту, підвищення частки готової харчової продукції в його загальній структурі. Як мінімум вітчизняні товаровиробники харчової продукції мають право розраховувати на прозору та передбачувану торговельну політику, сприятливе валютне регулювання, налагодження ефективної співп-

раці та підтримання постійного діалогу між ними та компетентними органами державної влади, можливість доступу до участі в міжнародних грантових програмах, що містять технічну, інформаційну, фінансову та інші види дійової допомоги.

На нашу думку, важливими засобами впливу на необхідність підвищення у загальному обсязі вітчизняного експорту частки товарів із високою доданою вартістю могли би стати зниження квоти на безмитне постачання до країн – членів ЄС сировинних товарів, розроблення та реалізація спеціальної урядової політики підтримки створення робочих місць на підприємствах переробної галузі, розвиток експортного кредитування та страхування, вкладення коштів у підготовку кваліфікованих фахівців, наукові розробки та впровадження, а також у логістичну, дистрибуційну та транспортну інфраструктуру.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене, слід сказати, що нині перед українським аграрним бізнесом відкриваються нові можливості підвищення експорту саме готових продуктів харчування, зростання показників конкурентоспроможності продукції українського виробництва та посилення значення вітчизняних аграріїв та підприємств переробної галузі як на внутрішньому, так і на глобальному рівнях. Обравши для себе європейський вектор соціально-економічного розвитку, вітчизняним товаровиробникам слід навчитися будувати свою діяльність відповідно до єдиних регулятивних норм та стандартів економічної політики та поведінки суб'єктів бізнесу, прийнятих у Співтоваристві, а державним органам влади необхідно пришвидшити організацію прозорого регулятивного середовища, де чітко визначено норми та правила ведення бізнесу і торгівлі у сфері АПК.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Самаєва Ю. Сату Кахконен: «Це сором, якщо надані нами кошти не будуть освоєні» / Ю. Самаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/interview/satu-kahkonen-ce-sorom-yakschonadani-nami-koshti-ne-budut-osvoyeni-239061_.html
2. Самаєва Ю. Торгівля з ЄС: за деякими позиціями експорт навіть не розпочинався / Ю. Самаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/business/torgivlya-z-yes-zadeyakimi-poziciyami-eksport-navit-ne-rozpochinavsya-golovni-prichini-torgovelnih-uspiviv-nedostatnyevirobnictvo-i-nizka-yakist-produkciyi-trudnoschi-zvihodom-na-yevropeyskiy-rinok-_.html
3. У 2016 році експорт української сільгосппродукції до ЄС збільшився на 1,6% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/160563>
4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.kiev.ua>

6. Конференція «Бакалія 2017»: В Україні скорочуються продажі рослинної олії // Nielsen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainian-food.org/uk/post/konferencia-bakalia-2017-v-ukraini-skorocutsa-prodazi-roslinnoi-olii-nielsen>

7. Власюк В. Ми продаємо сировину, з якої конкуренти виробляють додану вартість / В. Власюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biz.censor.net.ua/resonance/3020490/volodimir_vlasyuk_mi_prodamo_sirovinu_z_yako_konkurenti_viroblyayut_dodanu_vartst

8. Рада прийняла Закон про держконтроль безпечності та якості харчових продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/rada-prijnala-zakon-pro-derzkontrol-bezpechnosti-ta-akosti-harcovih-produktiv>

9. Проект закону України № 0906 от 31.01.2017 «Про державний контроль над дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH0P600V.html

10. Добідовська Я. Що дасть контроль за харчовими продуктами / Я. Добідовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/dobidovskaja/chi-spravitsja-parlament-z-pitannjam-bezpechnosti-harcovih-produktiv-609228.html>

11. Трофімцева О. Аграрні експортні горизонти-2017 / О. Трофімцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agropolit.com/blog/177-agrarni-eksportni-gorizonti-2017>

REFERENCES:

1. Samaieva Yu. Satu Kakhkonen: «Tse sorom, yakshcho nadani namu koshty ne budut osvoineni» / Yu. Samaieva. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/interview/satu-kakhkonen-censorom-yakscho-nadani-nami-koshti-ne-budut-osvoieni-239061_.html

2. Samaieva Yu. Torhivlia z YeS: za deiakomy pozytsiiamy eksport navit ne rozpochynavsia / Yu. Samaieva. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta>.

dt.ua/business/torgivlya-z-yes-za-deyakimi-poziciyami-eksport-navit-ne-rozpochinavsia-golovni-prichini-torgovelnih-uspiviv-nedostatnye-virobnictvo-i-nizka-yakist-produkciyi-trudnoschi-z-vihodom-na-yevropeyskiy-rinok-.html

3. U 2016 rotsi eksport ukrainskoi silhospproduktsii do YeS zbilshyvsia na 1,6% [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uapress.info/uk/news/show/160563>

4. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Ofitsiyni sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://minagro.kiev.ua>

6. Konferentsiia «Bakaliia 2017»: V Ukraini skorochuiutsia prodazhi roslynnoi olii – Nielsen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrainian-food.org/uk/post/konferencia-bakalia-2017-v-ukraini-skorocutsa-prodazi-roslinnoi-olii-nielsen>

7. Vlasiuk V. My prodaiemo syrovynu, z yakoi konkurenty vyrobliaiut dodanu vartist / V. Vlasiuk. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://biz.censor.net.ua/resonance/3020490/volodimir_vlasyuk_mi_prodamo_sirovinu_z_yako_konkurenti_viroblyayut_dodanu_vartst

8. Rada pryiniala zakon pro derzhkontrol bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://agravery.com/uk/posts/show/rada-prijnala-zakon-pro-derzkontrol-bezpechnosti-ta-akosti-harcovih-produktiv>

9. Proekt zakonu Ukrainy # 0906 ot 31.01.2017 «Pro derzhavnyi kontrol za dotrymanniam zakonodavstva pro kharchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnoho pokhodzhennia, zdorovia ta blahopoluchchia tvaryn». – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH0P600V.html

10. Dobidovska Ya. Shcho dast kontrol za kharchovymy produktamy. Ya. Dobidovska. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/dobidovskaja/chi-spravitsja-parlament-z-pitannjam-bezpechnosti-harcovih-produktiv-609228.html>

11. Trofimtseva O. Ahrarni eksportni horizonty-2017 / O. Trofimtseva. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://agropolit.com/blog/177-agrarni-eksportni-gorizonti-2017>

Bydyk A.G.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department
of Fundamental and Specialized Disciplines
Chortkiv Institute of Entrepreneurship and Business
Ternopil National Economic University

THE NEW PROCEDURE FOR CONDUCTING STATE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH FOOD SAFETY IN UKRAINE AS A TOOL FOR DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL EXPORTS

As in previous issues, the main part of domestic agricultural exports is raw agricultural products, which again confirms being of agrarian exports of a low type. This should become the basis for the necessity of development of domestic processing industry and the growing of indicators of export of quality and safe food products of industrial productions.

Today, Ukraine has many reserves to increase the productions volumes and to export products of deep processing with high added value. Now it is time to strengthen our positions as suppliers of food products.

Ukraine needs to carry the reorganization of business from exports of grain to exports of the product of its processing, in particular, flour. Today it is needless to create the new grain terminals but necessary to concentrate our effort in the introduction of modern flourmills capacities. The world market for food products, including flour, shows the constant trend of growing.

As we know, the European consumers need high-quality and safe food products, with an optimal period of storing, what has passed all EU countries legislation and control procedures and proven the ability to meet requirements and the price of the exacting buyer.

European standards, which are based on the principles of NACCP, are different by strict requirements about the safety of food products. With the purpose of reformation of the system of state control for food safety and the implementation of European standards of its implementation in domestic practice, on 18 May 2017, Ukrainian Parliament was passed the Law № 0906 «On State Control over Compliance with Legislation on Food Products, Feed, Animal By-products, Health and Welfare of Animals». Putting this law into execution should start the clear algorithm of the state control over compliance in the field of quality and safety of food products in Ukraine.

This law will allow to rectify the massive effective system of food products security assurance, which would control quality of products from the suppliers of raw materials to the place of its realization, eliminate the duplication of functions amid some control bodies, and concentrate them in part of state service, to lower the over-regulation of control procedures, to liquidate the pressure of control bodies on the operators of food products market, at the same time raising the degree of their responsibility for the all technical process in the production.

The important means of influence on the necessity of rise in total volume of domestic exports of the share of high added value goods can become the deliberate decrease of quotas in duty free delivery in EU countries of raw goods, development and implementation of special government policy of job creation at enterprises of the processing industry, development of export lending and insurance, investment in the training of skilled professionals, scientific developments, and also in the logistic, distributive, and transport infrastructure.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

TENDENCIES AND FACTORS OF INFLUENCE TO PROCESS OF RAILWAY TRANSPORTATION IN UKRAINE

У статті розглянуто тенденції та фактори впливу на процес залізничних перевезень. Динаміка процесу вказує на загальне зниження обсягу транспортних перевезень та зміну структури обсягу перевезень серед наявних видів транспорту. Тенденція зміни структури ринку перевезень пов'язана з євроінтеграційними процесами, оскільки у структурі ринку перевезень Європи залізничний транспорт не має домінуючої позиції. Прослідковується тенденція зростання ВВП України, але при цьому знижується індекс його фізичного обсягу, що викликано фактором зниження обсягу промислового виробництва. Зниження обсягу транспортних перевезень за рахунок зниження обсягів промислового виробництва може бути компенсоване за рахунок участі в наявних і відкритті нових транспортних коридорів між Північною і Східною Європою та Китаєм.

Ключові слова: транспорт, залізничний транспорт, процес перевезень, вантажообіг, обсяг перевезень, динаміка перевезень, види транспорту.

В статье рассмотрены тенденции и факторы влияния на процесс железнодорожных перевозок. Динамика процесса указывает на общее сокращение объема транспортных перевозок, а также на изменение структуры объема перевозок среди существующих видов транспорта. Тенденция изменения структуры рынка перевозок связана с процессами евроинтеграции, поскольку в структуре рынка перевозок Европы железнодорожный транспорт не имеет доминирующей позиции. Прослеживается тенденция роста ВВП Украины,

но при этом снижается индекс его физического объема, что вызвано фактором снижения объема промышленного производства. Снижение объемов транспортных перевозок за счет снижения объемов промышленного производства может быть компенсировано за счет участия в существующих и открытия новых транспортных коридоров между Северной Европой, Восточной Европой и Китаем.

Ключевые слова: транспорт, железнодорожный транспорт, процесс перевозок, грузооборот, объем перевозок, динамика перевозок, виды транспорта.

The article discusses tendencies and factors of influence to railway transportation process. The current dynamics indicates about general decreasing of transport shipping and changing of shipping structure between current types of transport. The tendency of changing in the structure of traffic market relates with eurointegration processes, so far as railway transport does not have dominate position in the structure of European traffic market. There is tendency of Ukrainian GDP increasing but in such time the index of actual volume decreases; the cause of it is factor of industrial production volume decreasing. Traffic volume decreasing at the expense of industrial production volume decreasing possible be compensated at the expense of participation in existent and opening new transport passages between North Europe, East Europe, and China.

Key words: transport, railway transport, transportation process, cargo turnover, volume of freight turnover, traffic dynamics, and types of transport.

УДК 338.47:656.2

Головкова Л.С.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів
та економічної безпеки
Дніпропетровський національний
університет залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна

Ляшко Д.Ю.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та
економічної безпеки
Дніпропетровський національний
університет залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна

Постановка проблеми. Як відомо, показники процесу транспортних перевезень є одними з індикаторів, що надають відповідну інформацію про стан економіки країни та тенденції в ході економічних процесів, які виникають під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. Нині національне господарство України перебуває у процесі інтеграції до світових економічних структур. Даний інтеграційний процес передбачає, з одного боку, появу додаткових можливостей для розвитку й активізації економічних процесів в Україні, а з іншого – виникають додаткові небезпеки щодо розвитку національних підприємств та ефективності взаємодії галузей національного господарства. Сьогодні світові процеси глобалізації надають галузям, регіонам та національному господарству України у цілому нові можливості для розвитку та напрями переходу на новий рівень технологічного устрою, що призведе в майбутньому до активізації господарських процесів і в першу чергу до інтенсифікації процесу транспортних перевезень. З іншого боку, разом

із можливостями виникають і загрози, які спрямовані на призупинення, переформатування або повне розірвання наявних господарсько-економічних зв'язків, що в поточній та середньотерміновій перспективі призводить до зниження ринкової активності, зниження обсягів транспортних перевезень та виникнення кризових ознак у суб'єктах господарювання. Незважаючи на все вказане, Україна обрала вектор економічного розвитку, спрямований на інтеграцію з європейською спільнотою та входження національних господарських структур як до структур Європейського Союзу, так і до світових економічних структур. Така позиція вимагає визначення власних напрямів розвитку та інтенсифікації господарських процесів, які, з одного боку, враховують потенціал національних суб'єктів господарювання, а з іншого – інтегрують у процеси глобалізації відповідно до світових вимог. Саме тому однією з передумов для вирішення вказаного завдання є визначення тенденцій та факторів впливу на процес перевезень залізничним транспортом в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням у сфері транспортної галузі та інтенсифікації процесу транспортних перевезень залізничним транспортом в Україні присвячено праці українських учених-економістів: Л.О. Бакаєва, Л.М. Гаєвської, Л.С. Головкової, О.М. Гненного, В.Л. Диканя, О.В. Дикань, Г.Д. Ейтутіса, М.В. Макаренка, М.І. Міщенко, Б.Я. Остаюка, О.М. Пшінька, І.П. Садловської, Ю.М. Цветова, В.В. Чорного та ін. Разом із тим постійна зміна зовнішнього середовища, розвиток економічних відносин та виробничих технологій вимагають постійного дослідження тенденцій, які виникають під впливом факторів різного характеру в різних сферах національної економіки, у тому числі й у процесі залізничних перевезень. Усе це вказує на актуальність даної теми дослідження.

Постановка завдання. Транспортні перевезення є одним з основних процесів, які забезпечують стабільне функціонування системи господарських відносин будь-якої країни. Інтенсифікація перевезень свідчить про зростання економіки країни, а зниження обсягу транспортної роботи є індикатором кризових явищ. Відповідно до цього, метою статті є визначення видів і змісту тенденцій, що виникають у процесі залізничних перевезень в Україні під впливом факторів різного характеру. Для створення теоретичного обґрунтування щодо забезпечення ефективного управління та розвитку залізничної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Система залізничного транспорту в Україні має достатньо розвинену залізничну мережу серед європейських країн. За обсягами транспортних перевезень залізниця займає приблизно 60% національного ринку транспортних послуг. Цей фактор виводить залізничний транспорт на позицію одного з основних національних транзитних перевізників. Україна займає четверте місце в Європі за довжиною залізничної колії і тринадцяте місце у світі за цим показником. Загальна довжина залізничної колії дорівнює 21,7 тис. км. За фактором географічного розташування Україна має кордони з Республікою Білорусь, Молдовою, Польщею,

Російською Федерацією, Румунією, Словаччиною, Угорщиною. На пунктах перетину державного кордону функціонує 40 залізничних переходів. Основу системи залізничного транспорту в Україні формує ПАТ «Укрзалізниця» (дата державної реєстрації 21.10.2015), яка включає Донецьку, Львівську, Одеську, Придніпровську, Південну, Південно-Західну залізницю. Основним джерелом доходів залізничного транспорту є вантажні перевезення, частка яких у доходах залізниці дорівнює приблизно 90%, а в структурі ринку транспортних послуг – 60%. Частка інших учасників ринку транспортних послуг не перевищує 40%. Якщо порівняти дану ситуацію зі структурою ринку Євросоюзу, то можна визначити, що в Європі частка вантажних перевезень залізничного транспорту не перевищує 11% [1]. Це вказує на наявність фактору дисбалансу в структурі ринку вантажних перевезень в Україні.

За інтеграції транспортної системи України до транспортної системи Єврозони можна припустити, що вплив даного фактору буде спрямований на усунення дисбалансу за рахунок зміни структури ринку транспортних перевезень в Україні і зниження ринкової частки залізничного транспорту. Вказана тенденція проявляється на протязі 2014-2016 рр. (табл. 1, рис. 1). Частка ринку вантажних перевезень залізничного транспорту знижується в середньому на 2% за середньорічного загального зниження на 2% вантажообігу транспортної системи України у цілому.

Тенденція до зниження обсягу вантажних перевезень також прослідковується у 2014-2016 рр. За цей період загальний обсяг перевезених вантажів скоротився на 46,7 млн. т, тобто з 671,2 млн. т до 624,5 млн. т. Основна частка зниження вантажних перевезень (92%) припадає на залізничний транспорт і становить 42,9 млн. т.

При цьому частка залізничного транспорту на ринку вантажних перевезень скоротилася в 2016р. на 2,5% порівняно з 2014 (табл. 2, рис. 2).

За даними Державної служби статистики України можна визначити тенденцію до зростання національного ВВП, представленого у фактич-

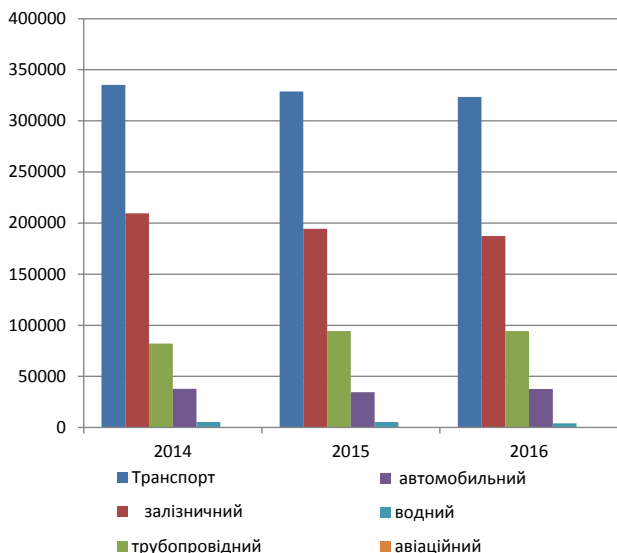
Таблиця 1

Показники вантажообігу транспортної системи України, 2014-2016 рр.

Показник вантажообігу за видами транспорту	2014 р.		2015 р.		2016 р.	
	Обсяг робіт, млн. т/км	Частка ринку, %	Обсяг робіт, млн. т/км	Частка ринку, %	Обсяг робіт, млн. т/км	Частка ринку, %
Транспорт	335151,7	100	328788,2	100	323473,9	100
залізничний	209634,3	62,5	194321,6	59,1	187215,6	57,9
трубопровідний	82050,9	24,5	94378,9	28,7	94378,9	29,2
автомобільний	37764,2	11,3	34431,1	10,5	37654,9	11,6
водний	5462,3	1,6	5434,1	1,6	3998,6	1,2
авіаційний	240,0	0,1	225,9	0,1	225,9	0,1

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 3]

них цінах. Із 2013 по 2015 р. цей показник виріс із 1 465 198 млн. грн. до 1 988 544 млн. грн., при цьому індекс фізичного обсягу ВВП України за той же період має тенденцію до зниження, і в 2015 р. він становив 90,2% до попереднього періоду. Визначені тенденції вказують на наявність значних інфляційних процесів та зниження фактичного обсягу виробництва [3].

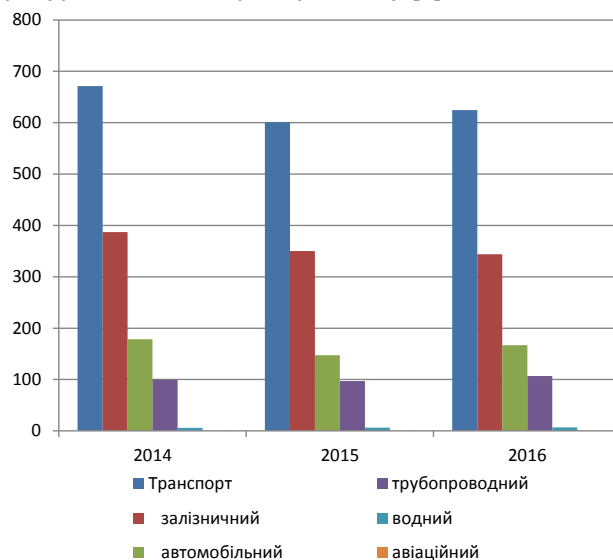
Рис. 1. Динаміка вантажообігу транспортної системи України, 2014-2016 рр., млн. т/км

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 3]

Структура промисловості в Україні історично сформована так, що більша частка виробленої продукції – це сировина, напівфабрикати, енергетичні ресурси. Така продукція є масовим вантажем і формує значний обсяг перевезень залізничного транспорту, тому фактор зниження фактичного обсягу виробництва є однією з основних причин зниження обсягу вантажообігу та вантажних перевезень як залізничним транспортом, так і транспортною системою України.

Аналізуючи тенденції та фактори впливу на процес залізничних перевезень в Україні, необхідно враховувати той факт, що починаючи з 2014 р., відповідно до європейського вектору

розвитку, з'явилася тенденція до децентралізації влади та формування регіонами власної регіональної політики. Відповідно до концепції розвитку ЄС, стабілізація економіки країни повинна здійснюватися на регіональному рівні за рахунок виявлення галузей і регіонів, які мають потенціал формування самодостатніх господарських комплексів, що є основою формування регіональних ресурсів стабілізації та розвитку [5].

Рис. 2. Динаміка перевезення вантажів транспортною системою України, 2014-2016 рр., млн. т

Джерело: розроблено автором за даними [2; 3]

За період із 2014 по 2016 р. на регіональному рівні прослідковувалося загальне падіння промислового виробництва. Ситуація на сході України призвела до значних утрат у машинобудуванні, гірничо-металургійному комплексі, хімічних підприємствах та процесі перевезень залізничним транспортом [6]. Компенсація зазначених утрат та розвиток системи транспортних перевезень може відбутися за рахунок активізації експортно-імпортних перевезень та участі у міжнародних транзитних перевезеннях [7].

Активізація експортно-імпортних перевезень та розвиток міжнародних транзитних транспортних

Таблиця 2

Показники процесу перевезення вантажів транспортною системою України, 2014-2016 рр.

Показник перевезення вантажів за видом транспорту	2014 р.		2015 р.		2016 р.	
	Обсяг робіт, млн. т	Частка ринку, %	Обсяг робіт, млн. т	Частка ринку, %	Обсяг робіт, млн. т	Частка ринку, %
Транспорт	671,2	100	601,0	100	624,5	100
залізничний	387,0	57,6	350,0	58,2	344,1	55,1
автомобільний	178,4	26,6	147,3	24,5	166,9	26,7
трубопровідний	99,7	14,9	97,2	16,2	106,7	17,1
водний	6,0	0,9	6,4	1,1	6,7	1,1
авіаційний	0,1	0,01	0,1	0,01	0,07	0,01

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 3]

коридорів територією України повинні відбуватися з урахуванням наявних тенденцій, які виявляються під час аналізу структури як експорту, так й імпорту.

Аналіз експортних операцій за 2005-2015 рр. дає можливість визначити стійку тенденцію до зміни структури експорту України. Суттєво зросла, з 23,4% до 32,5%, частка експорту в країни Азії, де основною країною, яка отримує експорт, виступає Китай. Значне зростання, майже вдвічі, з 5,4% до 9,9%, відбулося в експорті в країни Африки. Разом із тим прослідковується стійка тенденція до зниження експорту до Російської Федерації (РФ). Так, із 2005 по 2015 р. експортні поставки до РФ скоротилися майже на третину і їхня частка в структурі експорту зменшилася з 18,7% до 12,7%. Таким чином, експорт у РФ і країни СНД із 2015 р. становить приблизно 21% у загальній структурі експорту України (рис. 3, 4).

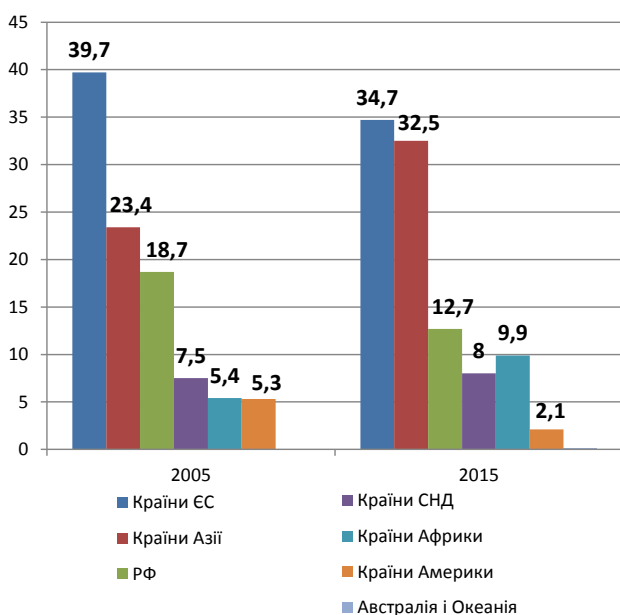

Рис. 3. Динаміка зміни структури експорту України за 2005-2015 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4]

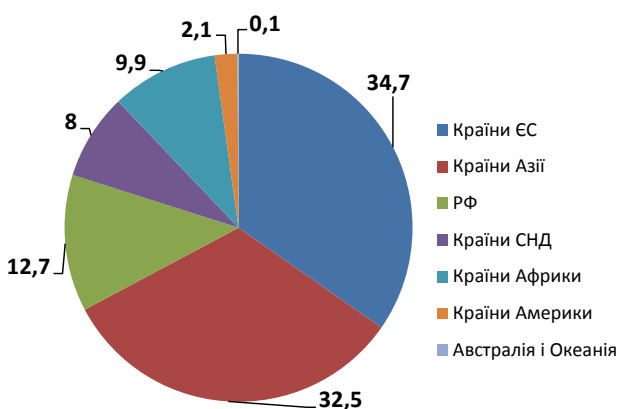

Рис. 4. Структура експорту України за 2015 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4]

Основний експорт, 79%, здійснюється в країни Європи, Азії та Африки.

Стійкі тенденції до зміни структури імпорту також прослідковуються під час аналізу імпортних операцій України за період 2005-2015 рр. (рис. 5, 6).

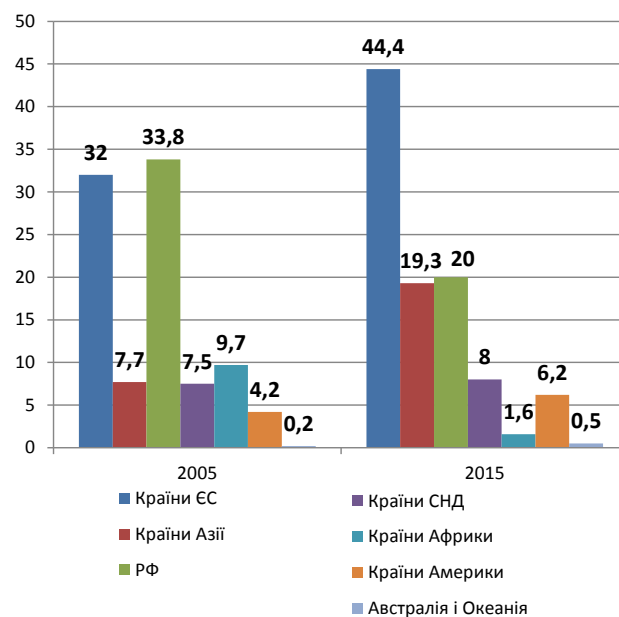

Рис. 5. Динаміка зміни структури імпорту України за 2005-2015 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4]

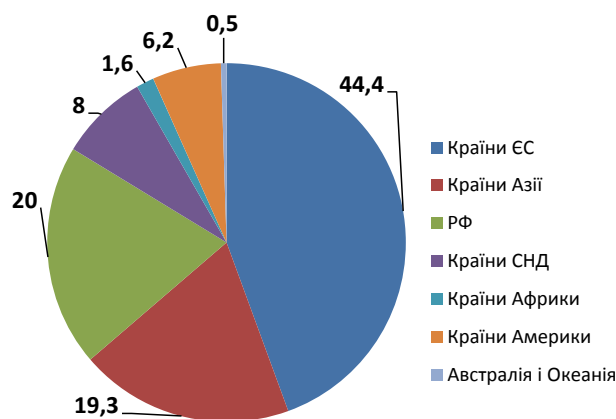

Рис. 6. Структура імпорту України за 2015 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4]

Частка РФ у структурі імпорту України знизилася майже на третину, з 33,8% до 20%. Тобто з 2015 р. імпорт РФ займає третю за обсягом позицію і не є критичним для України. Водночас значно зросла частка імпортованих операцій з Європою, з 32% до 44,4%, що вивело її частку на перше місце. На другому місці в структурі імпорту України знаходяться країни Азії. Їхня частка збільшилася більш як у два рази і змінилася з 7,7% до 19,3%. Починаючи з 2015 р. обсяг імпорту з Європи, Азії і Африки становить приблизно 65%, на імпорт у РФ і країни СНД припадає приблизно 28%.

Результати аналізу експортно-імпортованих операцій України вказують на стійку тенденцію до підвищення взаємодії з Європою та Азією та зниження частки РФ та країн СНД у даному процесі

перевезень. На підставі даних тенденцій виникає гостра потреба в активізації наявних міжнародних транзитних коридорів та розробленні нових транспортних коридорів, які з'єднають Україну, Північну і Східну Європу з країнами Азії і Китаєм, що надасть можливість підвищити рівень транспортних перевезень в Україні.

Висновки з проведеного дослідження. Тенденції та фактори впливу на процес залізничних перевезень в Україні, які були визначені в даному дослідженні, є теоретичним підґрунтям для прийняття відповідних рішень та реалізації коригуючих заходів як на державному рівні, так і на рівні «Укрзалізниці» для підвищення якості та обсягу перевезень.

Наявність дисбалансу в структурі ринку вантажних перевезень в Україні вимагає зміни структури ринку та розроблення нової технології взаємодії автомобільного і залізничного транспорту. У межах цієї технології передбачається створення залізничних пунктів концентрації вантажів у містах з розвиненою системою автомобільних доріг і максимально наближених до кордонів європейських країн. До цієї технології необхідно додати нову систему пакування вантажів, яка забезпечить мінімальні витрати часу на процедуру перевантаження.

Наявні тенденції зміни структури експортно-імпорتنних операцій і домінування в них зв'язків із країнами Європи й Азії вказує на необхідність удосконалення міжнародних транзитних коридорів перевезень та розроблення нових шляхів від країн Північної та Східної Європи до Китаю через територію України. Це буде сприяти розвитку національної, регіональної активності, відновленню промислового виробництва, зростанню ВВП та збільшенню обсягів перевезень як залізничного транспорту, так і всієї транспортної системи України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Огляд ринку залізничних перевезень: аналітика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical/articles/12826/>.

2. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mtu.gov.ua

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

4. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: науково-аналітична доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України. – Донецьк: Інститут економіки промисловості, 2014. – 200 с.

5. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. – К.: НІСД, 2015. – 92 с.

6. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014-2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua>

7. Дикань В.Л. Перспективи розвитку економіки України в умовах формування міжнародних транспортних коридорів в системі мирової глобалізації економіки / В.Л. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 42. – С. 144-149.

REFERENCES:

1. Ohliad rynku zaliznychnykh perevezen: analityka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical/articles/12826/>. – Nazva z ekrana.

2. Ofitsiynyi sait Ministerstva infrastruktury Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.mtu.gov.ua – Nazva z ekrana.

3. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua – Nazva z ekrana.

4. Promyslovist i promyslova polityka Ukrainy 2013: aktualni trendy, vyklyky, mozhlyvosti: naukovo-analitychna dopovid / O. I. Amosha, V. P. Vyshnevskiy, L. O. Zbarazska ta in.; za zah. red. V. P. Vyshnevskoho; NAN Ukrainy. – Donetsk: Instytut ekonomiky promyslovosti, 2014. – 200 s.

5. Ekonomika rehioniv u 2015 rotsi: novi realii i mozhlyvosti v umovakh zapochatkovanykh reform. – K.: NISD, 2015. – 92 s.

6. Biudzhetniyi monitorynh: Analiz vykonania biudzhetu za 2014 – 2016 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ibser.org.ua> – Nazva z ekrana.

Golovkova L.S.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Finance and Economic Security
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

Lyashko D.Y.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Finance and Economic Security
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

TENDENCIES AND FACTORS OF INFLUENCE ON RAILWAY TRANSPORTATION PROCESS IN UKRAINE

The article analyses tendencies and factors of influence on railway transportation process. The current dynamics indicates a general decrease of transport shipping and change of shipping structure between current types of transport. The tendency of changing the structure of traffic market relates to European integration processes, so far as railway transport does not have a dominating role in the structure of European traffic market. There is a tendency of Ukrainian GDP increasing but this time the index of actual volume decreases; the cause of it is a factor of industrial production volume decreasing. The structure of export and import operations has been changing since the 2005 year. Export and import operations to countries of Europe and Asia are taking new dominating roles.

The tendencies and factors of influence on railway transportation process in Ukraine, which had been detected in this article, can be used as the theoretical basis for the decision making at government level with the aim to increase the volume of railway transportation.

The misbalancing factor demands to change the structure of traffic market and develop new technology of cooperation between railway and vehicles. New technology needs a building of cargo hubs in places with wide road chains and minimal distance to borders of European countries. This technology includes a new system of cargo packing, which will save time in overloading.

The tendency of changing the structure of Ukrainian export-import and domination in the structure of the European and Asian operation needs intensification of the present international transit corridors and development of new ones to countries of North, East Europe and China across the territory of Ukraine. It will make a positive tendency for developing the regional activity, recovering of industrial production, increasing GDP and volume of the Ukrainian railway transportation process.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

METHODOLOGICAL ISSUES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

В статье исследованы методологические вопросы устойчивого развития национальной экономики в современных условиях. Проанализированы основные критерии, принципы и особенности формирования и развития национальной экономики, национальной системы, процесса устойчивого развития экономики страны. Раскрыты сущность и содержание основных факторов по модернизации, развитию, обновлению, инноватизации отдельных секторов национальной экономики. Рассмотрены группы методологических подходов к обеспечению устойчивости процессов развития национальной экономики в условиях глобальных угроз и усиления негативных последствий финансово-экономических кризисов. Охарактеризованы важные моменты и особенности механизмов и инструментария государственной экономической политики по обеспечению ускоренного развития экономики страны в долгосрочной перспективе. Обоснована необходимость формирования концептуальной основы и подхода по развитию экономики страны с учетом национальных интересов и обеспечения экономической безопасности. Дан ряд рекомендаций и предложений по улучшению структуры национальной экономики, ускорению развития отдельных секторов и сфер экономики и в целом обеспечению устойчивости, динамичного роста национальной экономики страны в нынешних условиях.

Ключевые слова: Азербайджан, устойчивое развитие, устойчивое экономическое развитие, национальная экономика, рост экономики, конкурентоспособность, эффективность.

У статті досліджено методологічні питання сталого розвитку національної економіки в сучасних умовах. Проаналізовано основні критерії, принципи та особливості формування і розвитку національної економіки, національної системи, процесу сталого розвитку економіки країни. Розкрито сутність і зміст основних чинників із модернізації, розвитку, оновлення, інновації окремих секторів національної економіки. Розглянуто групи методологічних підходів до забезпечення стійкості процесів розвитку національної економіки в умовах глобальних загроз і посилення негативних наслідків фінансово-економічних криз світу. Охарактеризовано важливі моменти

ї особливості механізмів та інструментарію державної економічної політики щодо забезпечення прискореного розвитку економіки країни на довгострокову перспективу. Обґрунтовано необхідність формування концептуальної основи та підходу до розвитку економіки країни з урахуванням національних інтересів та забезпечення економічної безпеки. Дано низку рекомендацій та пропозицій щодо поліпшення структури національної економіки, прискорення розвитку окремих секторів і сфер економіки у цілому, забезпечення стійкості, динамічного росту національної економіки країни в нинішніх умовах.

Ключові слова: Азербайджан, сталий розвиток, сталий економічний розвиток, національна економіка, зростання економіки, конкурентоспроможність, ефективність.

The methodological issues of sustainable development of the national economy in modern conditions are studied in the article. The main criteria, principles and features of the formation and development of the national economy, the national system, the process of sustainable development of the country's economy are analyzed. The essence and content of the main factors on modernization, development, renovation, innovation of certain sectors of the national economy are revealed. Groups of methodological approaches to ensure the sustainability of the development of the national economy in the face of global threats and increase the negative consequences of the financial and economic crises of the world are considered. The important moments and features of mechanisms and tools of the state economic policy on maintenance of the accelerated development of economy of the country on long-term prospect are characterized. The necessity of forming a conceptual framework and approach for the development of the country's economy taking into account national interests and ensuring economic security is substantiated. A number of recommendations and proposals for improving the structure of the national economy, accelerating the development of individual sectors and spheres of the economy and, in general, ensuring sustainability, the dynamic growth of the country's national economy in the current conditions are given.

Key words: Azerbaijan, sustainable development, sustainable economic development, national economy, economic growth, competitiveness, efficiency.

УДК 338.242:338.22.021.1

Джафарли Г.А.

к.э.н., доцент кафедры

«Бухгалтерский учёт и аудит»

Азербайджанского государственного экономического университета

Постановка проблемы. Методологические вопросы устойчивого развития национальной экономики требуют глубокого изучения совокупности сложных проблем и подходов к формированию моделей экономического развития, обеспечению его устойчивости и динамичного развития. За последние годы рост национальной экономики существенно замедлился из-за негативных последствий финансового кризиса в мире

и расширения влияния глобальных экономических процессов.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием методологических вопросов устойчивого развития национальной экономики и прочих проблем в связи с этим посвящены труды видных ученых и исследователей, среди которых: П. Самуэльсон, В. Нордхаус, Р. Солоу, Дж. Стиглиц, П. Кругман, Р. Саманс, Б. Иманбер-

дыев, С. Касымов, В. Шимов, А. Быков, Л. Крюков, Е. Александрова.

Постановка задания. Целью исследования является рассмотрение и обобщение методологических вопросов устойчивого развития национальной экономики в современных условиях.

Изложение основного материала исследования. Проблемы и вопросы устойчивого развития национальной экономики являются одной из приоритетных и стратегических задач государств в современных условиях. Как известно, многие страны, имея достаточный ресурсный потенциал для развития своей экономики, не смогли добиться формирования и развития оптимальной модели экономического развития национальной экономики и повышения уровня жизни населения. Более того, необеспечение реализации ресурсного потенциала страны замедляет ее вхождение в мировую хозяйственную систему и в процессы международного разделения труда. Государство должно заботиться не только о развитии государственных органов, учреждений, укреплении политической власти, но и особо нуждается в определении стратегических целей и задач развития национальной экономики, их моделировании по тем или иным направлениям развития, в обеспечении расширения структуры экономики, модернизации отдельных секторов и отраслей, чтобы в целом реализовать ресурсный потенциал страны для развития и устойчивости национальной экономики. Лауреат Нобелевской премии П. Самуэльсон и У. Нордхаус отмечают важность государства в реализации стратегических задач обеспечения устойчивости национальной экономики, его роста и повышения эффективности государственных структур, государственной экономической политики и его практического механизма [1]. Развитие и в то же время устойчивость национальной экономики обуславливают учет множественных принципов и критериев по реализации ресурсного потенциала – от фактора роста населения, технологического прогресса, научно-технологического потенциала до трудовых, финансовых, человеческих ресурсов и прочее. Другой лауреат Нобелевской премии Р. Солоу подчеркивает важность факторов роста населения страны и технологического прогресса в процессе формирования модели экономического развития страны и роста национального продукта, в целом производственного цикла в системе воспроизводства [2]. Отметим, что для активизации ресурсного потенциала страны необходимо обеспечить активность самой страны в международных интеграционных процессах, специализацию на международных и мировых товарных рынках, расширение кооперационных хозяйственных связей с регионами и странами, максимально эффективную оценку индикаторов развития национальной экономики

на макроэкономическом уровне, ускорение развития приоритетных направлений деятельности экономики страны, обеспечения рационального использования производственных сил и прочее. Необходимо максимально развить базовые отрасли экономики страны, улучшить ее структуру и минимизировать зависимость от внешних факторов [3]. Более того, механизм и инструментарий национальной экономики должны соответствовать современным вызовам глобальных изменений и трансформаций мировых экономических процессов [4]. Кроме того, требуется особо обратить внимание на сбалансирование приоритетов экономического развития страны, производительное и экономное использование ресурсного потенциала, динамичное развитие важных секторов экономики страны, отличающихся комплексными особенностями, такими как топливно-энергетический, агропромышленный и др. [5]. За последние десятилетия многие страны мира пытаются оптимизировать свои модели экономического развития и улучшить качественные и количественные показатели. Особое внимание уделяется созданию и развитию тех отраслей экономики страны, которые отличаются инклюзивной способностью и дают дополнительные возможности для формирования добавочной стоимости национального продукта, создания новых рабочих мест. В рамках исследования Всемирного экономического форума исследованы процессы развития национальной экономической модели 112 стран мира по 140 показателям, отражающим качественные показатели, компоненты экономического развития и экономического роста [6]. Оказалось, что, несмотря на проведение основных фаз экономических реформ, формирование и развитие государственных структур экономической системы и его практические механизмы, многим странам мира не удалось решить важные проблемы по обеспечению темпа экономического роста и устойчивого развития национальной экономики. Более того, одними из главных причин подобных явлений оказались неэффективный выбор методологических подходов и определение приоритетных стратегических целей и задач развития национальной экономики в долгосрочной перспективе. Ряд стран мира для сбалансированности и ускорения развития национальной экономики обратились к международным экономическим организациям и институтам, организациям-донорам и исправно осуществили их рекомендации, однако желаемого успеха не достигли. Более того, в период кризисных явлений в экономической и финансовой сферах модели экономического развития подобных стран оказались неспособными сохранить свою устойчивость перед внешними воздействиями, негативными последствиями финансовых и экономических кризисов. Э. Хавенс отмечает, что

объективность и обоснованность выбора оптимального направления развития национальной экономики способствуют объединению общих усилий и создают благоприятные условия для достижения конкретных целей и задач [7]. Кроме того, аргументированные подходы к определению важных элементов и механизмов развития национальной экономики способствуют ускорению его устойчивого развития и обеспечению динамичности роста экономики в долгосрочной перспективе. Важно, что проблемы и методологические подходы рассматривались по принципам системности, последовательности и комплексности [8]. Для этого требуются глубокое изучение каждого направления развития национальной экономики, уровня сегментов национального рынка, экономикорганизационные и экономикоправовые механизмы, работоспособность и рациональность разных форм собственности в условиях рыночной экономики, эффективности процессов воспроизводства, рациональности и структурной полезности отдельных секторов экономики страны, в целом структуры национальной экономики.

В условиях расширения дискуссии по проблемам устойчивого развития национальной

экономики в контексте истощения невозобновляемых ресурсов и изменения климата в мире особое значение имеет рассмотрение стратегических направлений развития национальной экономики во взаимосвязи с улучшением жизненного состояния и благополучия населения страны, ибо в случае одностороннего развития национальной экономики и его роста без решения социально-экономических проблем не имеет перспективы успешного исхода и в конечном итоге будет образована недоверительная среда между государством и основными слоями населения страны. Другими словами, государство наряду с активным использованием ресурсного потенциала для обеспечения роста экономики страны обязано системно и комплексно развивать социальную сферу, образование, здравоохранение, культурные и спортивные учреждения. С развитием традиционных секторов экономики страны необходимы формирование и развитие более инновационных отраслей для повышения ресурсного потенциала, объема национального продукта на благо людей и граждан страны. С этой целью особо нуждается в обеспечении стратегического планирования и про-

Рис. 1. Методологические элементы организации формирования национальной экономики и его устойчивого экономического развития (разработано автором)

гнозирования развитие эффективных отраслей национальной экономики страны [9]. При этом положительный эффект гарантирован в случае умелого моделирования процесса формирования и развития национальной экономики страны, активного использования математических методов в определении стратегических целей и задач его устойчивого развития. Кроме того, необходимо особо учесть моделирование возможности и эффективности информационно-коммуникационных технологий в углублении процессов устойчивого развития национальной экономики и обеспечения его динамичного роста. Профессоры В. Шимов, А. Быков и исследователь Л. Крюков считают, что при определении основных направлений развития национальной экономики и его главных целей в первую очередь необходимо рассчитывать на его экономический потенциал, основной компонент развития, наличия ресурсов для развития экспорта и увеличения объёма национального продукта [10]. В этом случае появляются серьезные возможности и сформируются объективные заделы для обеспечения устойчивого развития национальной экономики, непрерывности национальной общественной системы воспроизводства, эффективности использования трудовых и финансовых ресурсов, человеческого потенциала, интеллекта. При этом особое значение имеет оптимальность методологических подходов и элементов по формированию и развитию национальной экономики исходя из национальных и экономических интересов страны (рис. 1).

Если обратиться к рис. 1, можно заметить, что в число главных методологических подходов и элементов формирования входят: определение направлений основной деятельности национальной экономики и обоснование его стратегии политики социально-экономического государства на основе научного анализа, определение практических механизмов, организация и развитие национальной экономики, долгосрочное прогнозирование и определение адекватности уровня ресурсообеспеченности национальной экономики на основе научного подхода и комплексного анализа, оценки и т. д. При этом важно внимательно изучить факторы, влияющие на развитие национальной экономики, обеспечить сравнительный анализ индикаторов экономического роста и экономического развития, определить качественные и количественные показатели экономического роста, оценку экономического роста как составляющую часть социально-экономической политики государства [11].

Выводы из проведенного исследования.

Таким образом, проблемы и вопросы развития национальной экономики и повышения его устойчивости обуславливают решение ряда стратегических задач в контексте глобальных угроз

и современных вызовов мировых экономических процессов:

- в первую очередь необходимо сформировать и обеспечить устойчивое развитие национальной модели экономического развития с учетом национальных интересов и стратегических задач экономики страны;

- нуждается в диверсификации структура национальной экономики с учетом инклюзивной способности отдельных секторов и сфер экономики страны;

- требуется рациональное использование природных и экономических ресурсов с учетом бережливости и соблюдения экологических аспектов для повышения эффективности национальной экономики и укрепления его в системе мирохозяйственных процессов;

- обеспечить серьезную разницу социально-экономического развития между регионами страны, снизить необоснованные миграционные потоки внутри страны, повысить эффективность рационального размещения производительных сил и экономической активности населения в целом;

- сформировать более продуктивные и надежные источники роста национального дохода и финансовых средств для обеспечения устойчивого развития национальной экономики и повышения благосостояния граждан страны;

- обеспечить прочность национальной экономики и ее иммунитет для противодействия негативным последствиям мировых экономических и финансовых кризисов, глобальных угроз;

- обновить и совершенствовать основные принципы и механизмы национальной экономики с учетом применения высоких технологий и инновационных функций;

- обеспечить укрепление важных компонентов и элементов экономической безопасности страны, создать более благоприятные условия для развития предпринимательства, улучшения бизнес-среды и инвестиционного климата для постоянного и продуктивной подпитки развития национальной экономики;

- необходимо повысить адекватность национальной модели экономического развития на концептуальной основе и на базе научных подходов, научных анализов с разработкой максимально эффективных механизмов и инструментов по достижению стратегических целей и задач для обеспечения устойчивости национальной экономики на долгосрочной основе и т. д.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. McGraw-Hill/Irwin; 19th edition. – April 8, 2009.
2. Robert Merton Solow. The Economic of Resources and the Resources of Economics, 1974.

3. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. Norton, New York. 2003.
4. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. Norton, New York. 2009.
5. Национальная экономика. Основы национальной экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grandars.ru>
6. Samans Richyard., Blanke Jennifer., Corrigan Gemma., Drzeniek Margareta. The Inclusive Growth and Development Report. Word Economic Forum Geneva. 2015. – 106 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org>
7. Havens Eugene. Methodological Issues in the Study of Development. Land Tenure Center University of Wisconsin-Madison. – 24 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pdf.usaid.gov>
8. Miyamura Satoshi. Pattenden Jonathan & Selwyn Benjamin. Class dynamics of development: a methodological note // Third World Quarterly. – 2016. – Vol. 37. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tandfonline.com>
9. Иманбердиев Б.Д., Касымов С.М. Основы методологии моделирования динамики развития национальной экономики / Б.Д. Иманбердиев, С.М. Касымов // Вестник КазНПУ. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.articlekz.com>
10. Национальная экономика: теоретико-методологические вопросы формирования и развития / В.Н. Шимов, А.А. Быков, Л.М. Крюков // Белорусский экономический журнал. – 2012. – № 1. – С. 4-17.
11. Александрова Е.Н. Система факторов экономического роста национальной экономики: дис. ... канд. экон. Наук / Е.Н. Александрова. – Краснодар, 2004. – 199 с.

REFERENCES:

1. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. McGraw-Hill/Irwin; 19th edition. – April 8, 2009.
2. Robert Merton Solow. The Economic of Resources and the Resources of Economics, 1974.
3. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. Norton, New York. 2003.
4. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. Norton, New York. 2009.
5. Natsional'naya ekonomika. Osnovy natsional'noy ekonomiki. <http://www.grandars.ru>
6. Samans Richyard, Blanke Jennifer, Corrigan Gemma, Drzeniek Margareta. The Inclusive Growth and Development Report. Word Economic Forum Geneva. 2015. – 106 p. – <http://www.weforum.org>
7. Havens Eugene. Methodological Issues in the Study of Development. Land Tenure Center University of Wisconsin-Madison. – 24 p. – <http://www.pdf.usaid.gov>.
8. Miyamura Satoshi. Pattenden Jonathan & Selwyn Benjamin. Class dynamics of development: a methodological note // Third World Quarterly: Vol. 37, No 10. 2016. – <http://www.tandfonline.com>
9. Imanberdiev B. D., Kasymov S. M. Osnovy metodologii modelirovaniya dinamiki razvitiya natsional'noy ekonomiki // Vestnik KazNPU, Almaty, 2011. <http://www.articlekz.com>
10. Shimov V. N., Bykov A. A., Kryukov L. M. Natsional'naya ekonomika: teoretiko-metodologicheskie voprosy formirovaniya i razvitiya // Belorusskiy Ekonomicheskiy Zhurnal, № 1, 2012. – S. 4-17.
11. Aleksandrova E. N. Sistema faktorov ekonomicheskogo rosta natsional'noy ekonomiki. Diss. kand. ekon. nauk. Krasnodar, 2004. – 199 s.

Jafarli G.A. Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Accounting and Audit
Azerbaijan State Economic University of the Azerbaijan Republic**METHODOLOGICAL ISSUES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE NATIONAL ECONOMY IN MODERN CONDITIONS**

In connection with the transformation of economic processes and the need to modernize models for the development of the national economy in modern conditions, it is required to improve methodological approaches to ensure the sustainability of its mechanisms, individual sectors. Azerbaijan, after the collapse of the former USSR, inherited a heavy economic system and the ruined basis of the economic system. It was necessary to start from scratch the creation of a market transformation and at the same time, after dismantling the administrative and economic system, move to the main phases of economic reforms in different areas of the national economy. All these problems are considered completely new for Azerbaijan, and it is required to optimize, evaluate, and determine methodological elements of the organization of the formation of the national economy and its sustainable economic development in a market economy. The author considers a group of methodological approaches, elements, components, and practical mechanisms for modernizing existing models of the national economy, diversifying the structure of the national economy, taking into account the expansion of activities and productivity of non-oil sectors. It is considered important to pay a special attention to the modernization of the state economic policy and practical tools for intensifying the development of the national economy for the long term and to strengthen its place in the world economic system. Based on the world experience and the specification of the development of the national economy, we consider methodologically more appropriate mechanisms for ensuring the competitiveness of the national economy and increasing its immunity in the anti-crisis regime. It is necessary to substantiate the strategy of state policy on the country's socio-economic development on the basis of scientific analysis and organization support, development of the national economic system on the basis of an integrated and systemic approach. The author suggests strengthening of important components and elements of the country's economic security and increasing the adequacy of the national model of economic development and ensuring its sustainability in the context of contemporary economic challenges.

ПРОБЛЕМЫ РАСШИРЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ СЕКТОРОВ АЗЕРБАЙДЖАНА

THE PROBLEMS OF EXPANSION OF FINANCIAL SOURCES FOR IMPROVEMENT OF ACTIVITIES OF INDUSTRIAL SECTORS OF AZERBAIJAN

В статье исследованы актуальные проблемы расширения финансовых источников по совершенствованию деятельности промышленных секторов Азербайджана в нынешних условиях. Проанализированы деятельность и потенциал отдельных сфер промышленного сектора Азербайджана и их роль по усилению формирования финансовых средств. Раскрыты потенциал и имеющиеся резервы по отдельным направлениям деятельности промышленных предприятий и промышленных сфер в обеспечении развития национальной экономики, совершенствовании ее структуры, обеспечении ее динамичного развития и роста. Охарактеризованы особенности и критерии, в том числе важные принципы активизации работы отдельных отраслей промышленности на основе современных технологий, новых управленческих и практических механизмов. Обоснованы необходимость разработки и осуществления стратегических направлений деятельности конкурентоспособных промышленных секторов страны и их активный выход на мировые рынки. Дан ряд рекомендаций и предложений по решению проблем расширения финансовых источников для совершенствования деятельности промышленных секторов Азербайджана в контексте усиления глобальных угроз и негативных последствий последнего финансового кризиса в мире.

Ключевые слова: Азербайджан, финансовые ресурсы, финансовые источники, совершенствование, промышленный сектор Азербайджана, промышленные предприятия Азербайджана, валютные средства.

У статті досліджено актуальні проблеми розширення фінансових джерел щодо вдосконалення діяльності промислових секторів Азербайджану в нинішніх умовах. Проаналізовано діяльність і потенціал окремих сфер промислового сектора Азербайджану та їх роль у посиленні формування фінансових коштів. Розкрито потенціал і наявні резерви окремих напрямів діяльності промислових підприємств та промислових сфер щодо забезпечення розвитку національної економіки, вдосконалення її структури, забезпечення її динамічного розвитку і зростання. Охарактеризовано особливості

та критерії, у тому числі важливі принципи активізації роботи окремих галузей промисловості на основі сучасних технологій, нових управлінських і практичних механізмів. Обґрунтовано необхідність розроблення і здійснення стратегічних напрямів діяльності конкурентоспроможних промислових секторів країни та їх активний вихід на світові ринки. Запропоновано низку рекомендацій та пропозицій щодо вирішення проблем розширення фінансових джерел для вдосконалення діяльності промислових секторів Азербайджану в контексті посилення глобальних загроз і негативних наслідків останньої фінансової кризи у світі.

Ключові слова: Азербайджан, фінансові ресурси, фінансові джерела, удосконалювати, промисловий сектор Азербайджану, промислові підприємства Азербайджану, валютні кошти.

The urgent problems of expanding financial sources to improve the activities of the industrial sectors of Azerbaijan in the current conditions are examined in the article. The activity and potential of certain spheres of the industrial sector of Azerbaijan and their role in strengthening the formation of financial resources are analyzed. The potential and available reserves for certain areas of activity of industrial enterprises and industrial spheres to ensure the development of the national economy, improve its structure, ensure its dynamic development and growth are revealed. The features and criteria are characterized, including important principles for activating the work of individual industries based on modern technologies, new management and practical mechanisms. The necessity of development and implementation of strategic directions of activity of competitive industrial sectors of the country and their active access to the world markets are grounded. A number of recommendations and proposals on solving the problems of expanding financial sources to improve the activities of industrial sectors of Azerbaijan in the context of increasing global threats and continuing negative consequences of the last financial crisis in the world are given.

Key words: Azerbaijan, financial resources, financial sources, improve, industrial sector of Azerbaijan, industrial enterprises of Azerbaijan, currency funds.

УДК 336.6

Кязимова А.Х.

д.ф.э., старший преподаватель кафедры «Регулирование экономики» Азербайджанский государственный экономический университет

Постановка проблемы. В условиях роста глобальных экономических угроз проблемы расширения финансовых источников по совершенствованию деятельности промышленных секторов Азербайджана отличаются актуальностью. За последние годы в стране наблюдаются трудности в расширении новых финансовых источников для укрепления финансовой стабильности в стране

из-за падения цен на нефть, которая является основным источником валютных доходов страны. В связи с этим требуется совершенствование деятельности промышленного сектора Азербайджана.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием проблемы расширения финансовых источников, обеспечения финансовой стабильности, также повышения роли про-

мышленного сектора в обеспечении финансовой стабильности посвящены труды таких ученых, как Ш. Алиев, М. Ковалев, С. Пасеко, В. Дадалко, В. Безденежных, М. Штейкина, Ш. Кулиева, Д. Валиев.

Постановка задания. Целью статьи является изучение проблем расширения финансовых источников для совершенствования деятельности промышленных секторов Азербайджана в условиях интенсификации глобальных экономических тенденций и угроз.

Изложение основного материала исследования. Вопросы обеспечения финансовыми ресурсами и необходимым объемом инвестиционных вложений в разные сектора национальной экономики за последние годы стали серьезной проблемой во многих странах мира, не является исключением и промышленный сектор Азербайджана. Дело в том, что Азербайджан благодаря нефтяным доходам и успешному проведению основных мероприятий по приватизации и модернизации разных сфер промышленного сектора смог добиться впечатляющих результатов по модернизации и повышению эффективности промышленности страны. За последние 10-15 лет вложено десятки миллиардов долларов в строительство основных инфраструктурных объектов, крупных промышленных предприятий, производственных установок и промышленного комплекса. Особо было обращено внимание на развитие тех секторов промышленности, которые способны сформировать добавочную стоимость по росту национальной экономики и новые финансовые источники, в том числе привлечение в страну иностранной валюты. В целом стратегическое направление развития промышленности состоит в том, чтобы в ближайшие десятилетия обеспечить минимизацию роли добывающих отраслей – от нефти и газа – и сделать более конкурентоспособным ненефтяной сектор экономики страны и тем самым диверсифицировать структуру национальной экономики, одновременно способствовать ускорению развития инклюзивных сфер промышленного сектора с учетом повышения объема экспортоориентированной продукции, расширения географии экспорта ненефтяной продукции, создания новых рабочих мест, усиления занятости и улучшения жизненного состояния населения в целом. Эти меры считаются очень важными, так как из-за снижения цен на нефть на мировых рынках Азербайджан лишился внушительной части валютных доходов, и это стало постепенно оказывать негативное влияние на финансово-кредитную систему страны и финансовую стабильность. В результате замедления валютных притоков страны стали испытывать серьезные трудности крупные кредитные учреждения, промышленные компании, в том числе инвестиционные. Не секрет, что в течение многих лет

львиная доля капитальных вложений и инвестиционных вложений в разные сферы промышленного сектора страны производилась за счет государственных бюджетных средств, которые формировались в основном благодаря валютным поступлениям от выручки продажи нефти за рубежом. Более того, благодаря накоплению части валютных средств в Государственном нефтяном фонде Азербайджана финансово-кредитная система страны чувствовала себя более уютно и комфортно, функционировала в условиях стабильного курса национальной валюты – маната к основным конвертируемым валютам мира. В стране была проведена активная кредитная политика, объем кредитных ресурсов постоянно рос, и государство само помогало предпринимательским субъектам путем выделения льготных кредитных ресурсов. Несмотря на то что подобная политика и продолжается сейчас, объем свободных кредитных ресурсов для финансирования реального сектора промышленности существенно снизился и ряд крупномасштабных проектов по модернизации основных сфер ненефтяного сектора отложен на неопределенные сроки. Об этом свидетельствуют слова, сказанные, в октябре 2016 г. Президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым: «Мы бюджет этого года рассчитали из цены 25 долларов за баррель, его пересмотрев, и тем самым этот год мы завершаем с профицитом. На следующий год закладываем 40 долларов. Думаем, что ниже этого не должно упасть, поэтому в принципе каких-то дополнительных сложностей для нас это не создает. Единственное, нам пришлось сократить государственные инвестиционные проекты» [1].

Например, давно планировалось строительство крупного нефтехимического комплекса в Азербайджане на базе нефтяных и газовых ресурсов, которые оценивались больше, чем 10 млрд. дол. США. В случае реализации этих намерений могли бы сформироваться новые сильные финансовые источники и валютные выручки извне за счет экспорта нефтехимических и газохимической продукции [2]. Как известно, подобный опыт имеется во многих странах. В США, Саудовской Аравии, России активно используются нефтегазовые ресурсы для расширения потенциала перерабатывающих отраслей, в том числе инклюзивных сфер деятельности и промышленности.

Или возьмем деятельность металлургической отрасли в Азербайджане, которая считается одной из перспективных и мощных сфер тяжелой промышленности в стране [3]. Данная отрасль имеет традиционное направление деятельности и крупные промышленные предприятия, однако ее модернизация на основе современных технологий находится в стадии реализации.

Для успешной реализации проектов обновления и развития основных сфер промышленного

сектора страны необходимы крупные инвестиционные ресурсы, которые сейчас считаются рискованными из-за полного финансирования за счет нефтяных доходов страны, так как риски могут серьезно ослабить финансовую безопасность страны [4]. Придется искать более эффективные и надежные механизмы и пути для финансирования развития ненефтяных секторов экономики страны. В мире одним из главных направлений в данной сфере считается расширение инвестиционных и кооперационных связей с компаниями разных стран, создание более привлекательной инвестиционной среды, условий для развития предпринимательской деятельности и бизнес-среды, последовательного роста уровня продукции реального сектора, расширения географии и потенциала перерабатывающих предприятий инклюзивного характера, привлечения и в то же время активного участия внутренних инвесторов в развитии промышленности страны.

Профессоры М. Ковалев и С. Пасеко обратили внимание, что для организации финансового благополучия следует своевременно совершенствовать институциональную структуру финансовой стабильности и эффективности основных финансовых индикаторов по активизации их участия в обеспечении финансовой стабильности в стране [5]. Более того, в нынешних сложных условиях необходимо особо обратить внимание на влияние факторов финансовой стабильности и финансирования основных секторов промышленности страны. Требуется развитие уровня предпринимательства с учетом расширения базы налогообложения и совершенствования налоговой системы, фискальных органов, разных государственных структур и институтов, которые отвечают за финансовую стабильность, за стабильное финансирование хозяйственных субъектов и отдельных секторов промышленности страны.

Профессоры В. Дадалко и В. Безденежных подчеркивают, что необходимо считаться новыми экономико-финансовыми ситуациями и реалиями, особо обратить внимание на кризисные проявления в финансовой системе; необходимо коренным образом обеспечить изменение подходов к оценке деятельности финансовых структур и хозяйствующих субъектов национальной экономики [6].

Следует подчеркнуть, что основные критерии и особенности обеспечения стабильного финансирования промышленных сфер требуют надежных и постоянно стабильных источников финансовых ресурсов; необходимо обеспечить максимальную надежность самих источников финансовых ресурсов, стабильность валютных поступлений и роста валютного запаса и в то же время рациональное использование финансовых ресурсов с обеспечением оптимальной системы финансового контроля и финансового мониторинга. Все это обуславли-

вает повышение уровня деятельности финансового менеджмента промышленных предприятий [7]. Финансовый менеджмент промышленных предприятий должен комплексно и системно изучить всевозможные внутренние и внешние факторы, влияющие на финансовую устойчивость предприятия, объективно оценить финансовую устойчивость предприятия и обеспечить стабильность финансовых поступлений для формирования более надежного уровня финансовой обеспеченности предприятия для реализации инвестиционных проектов, расширения производства, закупки нового оборудования, расширения бизнеса и прочее. Подобный подход сможет обеспечить минимизацию финансовых рисков и решение проблем их управления, одновременно укрепить финансовую дисциплину предприятия [8]. Кроме того, проблемы надежной и эффективной схемы финансирования промышленных сфер и крупных промышленных проектов страны требуют усиления и активизации работы по укреплению Азербайджана в глобальной финансово-экономической среде. Азербайджан должен активно подключаться в финансово-кредитную сеть международного масштаба и активизировать свою работу во внешнем финансово-экономическом пространстве и тем самым обеспечить упрощение схемы привлечения инвестиционных финансовых ресурсов страны [9].

Отметим, что в нынешних условиях устойчивое и конкурентоспособное развитие промышленных секторов и его отдельных сфер – стратегическое задание модернизации и совершенствования структуры национальной экономики в ближайшей перспективе. Неслучайным в Указе Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении стратегических дорожных карт в национальной экономике и основных секторах экономики» от 6 декабря 2016 г. утверждены 12 направлений стратегической дорожной карты по развитию отдельной сферы национальной экономики, в том числе нефтяной и газовой промышленности, включая химическую продукцию, производство потребительских товаров на уровне малого и среднего предпринимательства, развитие тяжелой промышленности и машиностроения [10]. Отрадно, что среди утвержденных стратегических дорожных карт имеется «Стратегическая дорожная карта относительно развития финансовых услуг в Азербайджанской Республике». На наш взгляд, эти документы и стратегические цели будут способствовать расширению потенциала для стабильного обеспечения финансирования развития отдельных сфер ненефтяного сектора, особенно промышленных отраслей для усиления развития в целом национальной экономики и укреплению ее устойчивости [11].

Выводы из проведенного исследования. Таким образом, в рамках совершенствования

финансовой среды в Азербайджане намечаются, прежде всего, формирование более устойчивой макроэкономической и финансовой среды, более широкого доступа к финансовым и инвестиционным услугам, расширение возможностей и источников финансирования промышленных проектов и прочих намерений по созданию новых мощностей отдельных сфер промышленного сектора, сети конкурентоспособных предприятий, создание промышленных кластеров, свободной экономической зоны и т. д.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Ильхам Алиев: кризис нефтяных цен нас даже чуть-чуть оздоровил. Баку // Новости Азербайджана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novosti.az>
2. Алиев Ш.Т. Современные аспекты и направления развития нефтехимического комплекса в Азербайджане / Ш.Т. Алиев // Аудит. – 2016. – № 3. – С. 41-45.
3. Алиев Ш.Т. Вопросы усиления роли Сумгайытского промышленного комплекса в привлечении валютных ресурсов в страну / Ш.Т. Алиев // Аудит. – 2016. – № 4. – С. 48-53.
4. Алиев Ш.Т. Проблемы обеспечения устойчивого развития экономики Азербайджана в условиях падения цены на энергоносители в мире / Ш.Т. Алиев // Материалы XXXI Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы в современной науке и пути их решения». – Москва, 2016. – № 10(31). – Ч. 3. – С. 61-63.
5. Ковалев М., Пасеко С. Макропруденциальные механизмы обеспечения финансовой стабильности / М. Ковалев, С. Пасеко // Банковский вестник. – 2013. – С. 3-13.
6. Дадалко В.А., Безденежных В.М. Экономическая безопасность, финансовая стабильность и устойчивость, как качество эффективности хозяйственного субъекта / В.А. Дадалко, В.М. Безденежных // Экономика и управление. – 2009. – № 12(61). – С. 186-192.
7. Штейкина М.В. Обеспечение финансовой устойчивости предприятий инструментами финансового менеджмента: дис. ... канд. экон. наук. / М.В. Штейкина. – Ростов-на-Дону, 2012. – 193 с.
8. Кулиева Ш.Т. Финансовые риски и проблемы их управления: автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Ш.Т. Кулиева; Азербайджанский государственный экономический университет. – Баку, 2013. – 60 с.
9. Валиев Д.А. Актуальные проблемы интеграции Азербайджана в глобальную финансовую экономическую среду: автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Д.А. Валиев; Национальная академия наук Азербайджана; Институт экономики. – Баку, 2013. – 44 с.
10. Указ Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении стратегических дорожных карт в национальной экономике и основных секто-

рах экономики» от 6 декабря 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.azertag.az>

11. Алиев Ш.Т. Проблемы и пути развития нефтегазовых секторов экономики Азербайджана в нынешних условиях / Ш.Т. Алиев // Germany, Leipzig. International Scientific Conference economy and society: modern foundation for human development. October 31-th, 2016. Proceedings of the Conference. Part I. – P. 38-40.

REFERENCES:

1. Il'kham Aliev: krizis neftnykh tsen nas dazhe chut'-chut' ozdorovil. Baku, 18 oktyabrya 2016 g., Novosti-Azerbaydzhana/MIA «Rossiya segodnya». <http://www.novosti.az>
2. Aliev Sh.T. Sovremennyye aspekty i napravleniya razvitiya neftekhimicheskogo kompleksa v Azerbaydzhane // Zhurnal Audit, № 3, 2016. – S. 41-45.
3. Aliev Sh.T. Voprosy usileniya roli Sumgayytskogo promyshlennogo kompleksa v privlechenii valyutnykh resursov v stranu // Zhurnal Audit, № 4, 2016. – S. 48-53.
4. Aliev Sh.T. Problemy obespechenie ustoychivogo razvitiya ekonomika Azerbaydzhana v usloviyakh padeniya tseny na energonositeley v mire. Evraziyskiy SoyuzUchenykh. Materialy KhKhKhl Mezhdunarodnogo Nauchno-Prakticheskogo Konferentsiya «Aktual'nye problemy v sovremennoy nauke i puti ikh resheniya». Moskva, 27.10.2016, № 10(31), Chast' 3. – S. 61-63.
5. Kovalev M., Paseko S. Makroprudentsial'nye mekhanizmy obespecheniya finansovoy stabil'nosti // Bankovskiy vestnik. SAKAVIK, 2013. – S. 3-13.
6. Dadalko V.A., Bezdenezhnykh V.M. Ekonomicheskaya bezopasnost', finansovaya stabil'nost' i ustoychivost', kak kachestvo effektivnosti khozyaystvennogo sub'ekta // Ekonomika i upravlenie, 12(61), 2009. – S. 186-192.
7. Shteykina M.V. Obespechenie finansovoy ustoychivosti predpriyatiy instrumentami finansovogo menedzhmenta. Diss. kand. ekon. nauk. Rostov-na-Donu, 2012. – 193 s.
8. Kulieva Sh.T. Finansovye riski i problemy ikh upravleniya. Avtoreferatdiss. d-ra ekon. nauk. Azerbaydzhanskiy Gosudarstvennyy Ekonmoicheskiy Universitet. Baku, 2013. – 60 s.
9. Valiev D.A. Aktual'nye problemy integratsii Azerbaydzhana v global'nuyu finansovuyu ekonomicheskuyu sredu. Avtoreferatdiss. d-ra ekon. nauk. Natsional'naya Akademiya Nauk Azerbaydzhana, Institut Ekonomiki. Baku, 2013. – 44 s.
10. Ukaz Prezidenta Azerbaydzhanskoy Respubliki «Ob utverzhdenii strategicheskikh dorozhnykh kart po natsional'noy ekonomiki i osnovnym sektoram ekonomiki», 6 dekabrya 2016 goda/AZERTADZh. <http://www.azertag.az>
11. Aliev Sh.T. Problemy i puti razvitiya neneftnykh sektorov ekonomiki Azerbaydzhana v nyneshnikh usloviyakh. Germany, Leipzig. International Scientific Conference economy and society: modern foundation for human development. October 31-th, 2016. Proceedings of the Conference. Part I. – P. 38-40.

Kazimova A.Kh. Doctor of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of Regulation of Economics
Azerbaijan State Economic University**THE PROBLEMS OF EXPANSION OF FINANCIAL SOURCES FOR THE IMPROVEMENT
OF ACTIVITIES OF INDUSTRIAL SECTORS OF AZERBAIJAN**

In connection with the growth of global economic threats and transformations in the world economy, more adequate and productive, at the same time, strong sources of financing for certain sectors of the national economy are needed. With the drop in oil prices, which is the main source of financial resources for Azerbaijan, there was a need to diversify financial sources, and all these problems require a review of the structure of the national economy, increasing the role of non-oil sectors in it. It should be noted that the industrial sector in Azerbaijan is considered one of the most competitive in developing products for export and increasing the country's export capacity. Therefore, within the framework of the of traditional and new non-oil spheres of the industrial sector, additional sources of financial resources and investments are required. The industrial sector of Azerbaijan has, in combination with various spheres of heavy engineering, chemistry and petrochemistry, metallurgy, electromechanics products, and others. All these factors make it possible to assume that with the development of the non-oil industrial spheres of the country, it will be possible to compensate for the lost revenues from the export of oil raw materials. All the problems related to the intensification of the development of the non-oil sector of the country's economy and the expansion of the issues of financial sources to improve the activities of the industrial sector of Azerbaijan are considered in the tasks expiring from the decree of the President of the Republic of Azerbaijan «On Approval of Strategic Road Maps for the National Economy and the Main Sectors of Economy» on December 6, 2016. In this strategic document, 12 directions of development of separate spheres of the national economy, including oil and gas industry including chemical products, manufacture of consumer goods at the level of small and medium business, development of heavy industry and machine building are considered. It is predicted that all these measures contribute to the expansion of financial sources to improve the performance of industrial sectors in Azerbaijan.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ SYSTEM APPROACH IN METHODOLOGY RESEARCH AGRARIAN MARKET

У статті розглянуто теоретичні аспекти щодо специфіки системного підходу в методології дослідження аграрного ринку. Обґрунтовано, що методологія і системний підхід виступають як взаємодоповнюючі інструменти. Доведено корисність застосування системного підходу під час дослідження ринку.

Ключові слова: аграрний ринок, системний підхід, системний аналіз, попит, пропозиція, структура ринку.

В статье рассмотрены теоретические аспекты относительно специфики системного подхода в методологии исследования аграрного рынка. Обосновано, что методология и системный подход выступают как взаимодополняющие

инструменты. Доказана полезность применения системного подхода при исследовании рынка.

Ключевые слова: аграрный рынок, системный подход, системный анализ, спрос, предложение, структура рынка.

In the article theoretical aspects are considered in relation to the specific of approach of the systems of methodology of agrarian market research. Reasonably, that methodology and approach of the systems come forward as complementary instruments. In research the utility of application of approach of the systems is well-proven at market research.

Key words: agrarian market, approach of the systems, analysis of the systems, demand, suggestion, market structure.

УДК 351.824.1:639.3/5:504

Логоша Р.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту
Вінницький національний аграрний університет

Постановка проблеми. Для ефективної реалізації управлінських функцій на всіх рівнях управління потрібна достовірна, об'єктивна, надійна інформація щодо стану і тенденцій розвитку ринку. Особливого значення в умовах соціально-економічної напруженості, високого рівня динамічності та невизначеності зовнішнього середовища набуває інформація щодо тенденцій розвитку ринків продовольчих товарів. До проблем розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки варто віднести низьку інформованість значної частини аграрних товаровиробників про кон'юнктуру ринків, умови та специфіку ведення бізнесу в галузях сільського господарства. Виникає необхідність моніторингу і прогнозування розвитку ринків сільськогосподарської продукції. Враховуючи важливість та ключову роль ринку аграрної продукції у підвищенні рівня продовольчої безпеки на сучасному етапі, дослідження та прогнозування даного товарного ринку сприятиме визначенню основоположних засад щодо забезпечення необхідних обсягів виробництва аграрної продукції й насичення нею ринку в необхідній кількості, необхідної якості за оптимальною ціною для забезпечення їх доступності для всіх верств населення. Результати таких досліджень стають усе більше необхідними в умовах трансформаційних змін, тому розроблення системного підходу в методології дослідження аграрного ринку стає все більш актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у розроблення системного підходу як загальної методології дослідження зробили такі вчені, як: В.Г. Афанасьєва, А.І. Берга, О.О. Богданова, С.А. Валуєва, С.П. Никанорова, Ф.Е. Темнікова, В.С. Тютіна, Ю.І. Черняка, Ю.А. Урманцева, Е.Г. Юдіна та ін. Серед зарубіжних учених, що стоять у витоків зародження і розвитку системного руху, слід відзначити Р. Акоффа, Ч. Барнарда, Д. Діксона, Р. Джонсона, Д. Кліланда, В. Кінга,

Дж. Кліра, О. Ланге, Е. Ласло, Р. Розенцвейга, Ф. Емері, С. Янга та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання розвитку ідей системного підходу, його методології та використання в управлінні ринком.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення специфіки системного підходу в методології дослідження аграрного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У загальному вигляді дослідження ринку включає вивчення та прогнозування його кон'юнктури, розрахунок його місткості, визначення прогнозних показників збуту продукції, аналіз поведінки споживачів і конкурентів, а також конкурентного середовища у цілому. Дослідження ринку повинне здійснюватися за принципами комплексності та системності. Дотримання цих принципів передбачає необхідність вивчення усіх явищ і процесів, що відбуваються на ринку, в усій повноті, взаємозв'язку та розвитку, а враховуючи, що ринок має складну структуру, під час маркетингового дослідження необхідно здійснювати ретельний аналіз об'єкта та предмета дослідження, виділяючи структурні складники, визначаючи ієрархічні зв'язки та взаємозалежність процесів і явищ. Зміст дослідження ринку зводиться до якісно-кількісного аналізу одного або сукупності ринків для отримання інформації щодо потенціалу, місткості, кон'юнктури ринку, стану конкурентної ситуації, цінових тенденцій. Предметом ринкового дослідження є тенденції та процеси розвитку ринку й чинники, які на нього впливають.

Важливим аргументом на користь застосування методології аналізу галузевих ринкових структур під час дослідження процесів формування і розвитку ринків є системний підхід, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку цих ринків.

Системний підхід (англ. *Systems thinking* – системне мислення) – один із головних напрямів мето-

дології досліджень, який полягає у дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи [1, с. 36]. В англійській літературі це поняття холізму.

За визначенням В.Д. Бакуменка, системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем [2, с. 6].

Разом із цим системний підхід є й методом наукового дослідження. При цьому системний підхід не існує у вигляді строгої методологічної концепції. Швидше за все це свого роду сукупність пізнавальних правил, дотримання яких дає змогу певним чином зорієнтувати конкретні дослідження. Сутність системного підходу полягає в представленні об'єкта дослідження як системи, тобто цілісної сукупності взаємозв'язаних елементів.

Методологічна специфіка системного підходу полягає у тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складників. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання основних понять в єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [3, с. 11].

Основним засобом системного підходу є системний аналіз.

Термін «системний аналіз» переважно використовується для характеристики процедури проведення системного дослідження, що полягає в розчленуванні проблеми на її складники, які доступніші для вирішення, у використанні адекватних спеціальних методів для розв'язання окремих підпроблем і, зрештою, в об'єднанні часткових рішень так, щоб проблема була вирішена у цілому.

Системний аналіз – це методологія вирішення інноваційних проблем, заснована на концепції систем. Особливість системного аналізу полягає в тому, що він дає змогу розкласти складну проблему на компоненти аж до постановки конкретних завдань, для яких існують методи розв'язання, і, з іншого боку, зберігає цілісність цієї проблеми. Системний аналіз застосовується для розв'язання складних проблем, що пов'язані з діяльністю людей. Ці проблеми слабо структуровані, у них зустрічаються як кількісні, так і якісні оцінки або неструктуровані, якісні проблеми [3, с. 9].

Системний аналіз потрібно застосовувати у тих випадках, для яких він призначений: для відображення в результатах системного аналізу реального стану справ (подій, станів) та реальних шляхів розв'язання проблем, наявності ресурсів, аналізу можливого впливу сторонніх побічних факторів.

У центрі методології системного аналізу знаходиться операція кількісного порівняння альтернатив для вибору однієї, що підлягає реалізації.

Щоб досягти кінцевого результату, необхідно дати кількісну оцінку якості альтернатив. Досягти цього можна, якщо враховані всі елементи – альтернативи і дано правильні оцінки кожному елементу. Звідси виникає необхідність об'єднання всіх елементів, пов'язаних із даною проблемою, у систему, яка вирішує проблему.

Для аналізу ринку переважно використовуються теорія і методологічні підходи до ринкових структур, запропоновані О.Т. Осташко [4, с. 130].

Схема аналізу структурних змін і результативності агропродовольчого ринку України, що конкретизує парадигму «структура → поведінка → результативність», представлена на рис. 1 [5, с. 35].

Із наведеного рисунку видно, що крім трьох основних блоків (структура, поведінка, результативність) є ще два: перший – базові умови, які визначають особливості аналізу агропродовольчого ринку в конкретних історичних умовах; другий – державне регулювання, що впливає на базові умови, структуру, поведінку агентів і результативність ринку.

Згідно з методикою, системний аналіз ринку аграрного сліду проводити у декілька етапів.

Першим етапом такого аналізу є базові структуроутворюючі умови ринку, які характеризують, з одного боку, особливості виробництва і споживання товарів і послуг, а з іншого – специфіку конкретної ситуації щодо розвитку ринку в Україні.

Саме під впливом базових умов ринку з боку попиту і пропозиції формуються особливості структури цього ринку, які є головними складниками ринкового механізму.

Стосовно пропозиції найбільш впливові базові умови ринку включають особливості виробництва товарів і послуг, які зумовлюють нестабільність доходів товаровиробників. Окрім цього, для України специфічними базовими умовами ринкових структур є інституційна незавершеність, значна розпороченість виробництва, низька технічна база товаровиробників і застарілі технології.

Стосовно попиту базовими умовами ринку є часті зміни еластичності попиту на товари і послуги, що спричиняє еластичність цін, прив'язка попиту до фізіологічних потреб населення, обмеження попиту внаслідок низької купівельної спроможності населення, вплив нестійкої кон'юнктури світових ринків та ін.

Найбільш впливовими системоутворюючими елементами ринку виступають платоспроможний попит, абсолютні та відносні його характеристики: розміри доходів населення та їх динаміка, величина на одну особу, територіальна та групова диференціація та ін.

Другим етапом під час аналізу ринкових структур є визначення масштабів і методів їх державного регулювання, адже від нього значною мірою залежить результативність ринку. У системі відно-

син ринку виділяють два складника. Один із них – гарантія вільної поведінки на ринку виробників, а також покупців на всіх рівнях, що визначає оптимальне співвідношення попиту і пропозиції. Другий – економічний механізм регулювання ринку, метою якого є орієнтація на ефективну діяльність і повне врахування інтересів усіх суб'єктів ринку.

Вплив державної політики на ринкові структури може здійснюватися за рахунок інвестицій, цін, обсягів виробництва продукції за допомогою податків, субсидій, тарифів, імпорتنних квот, антимонопольної політики тощо. Держава може бути досить надійним суб'єктом ринку внаслідок застосування заставних закупівель або інтервенції на ньому. Нині

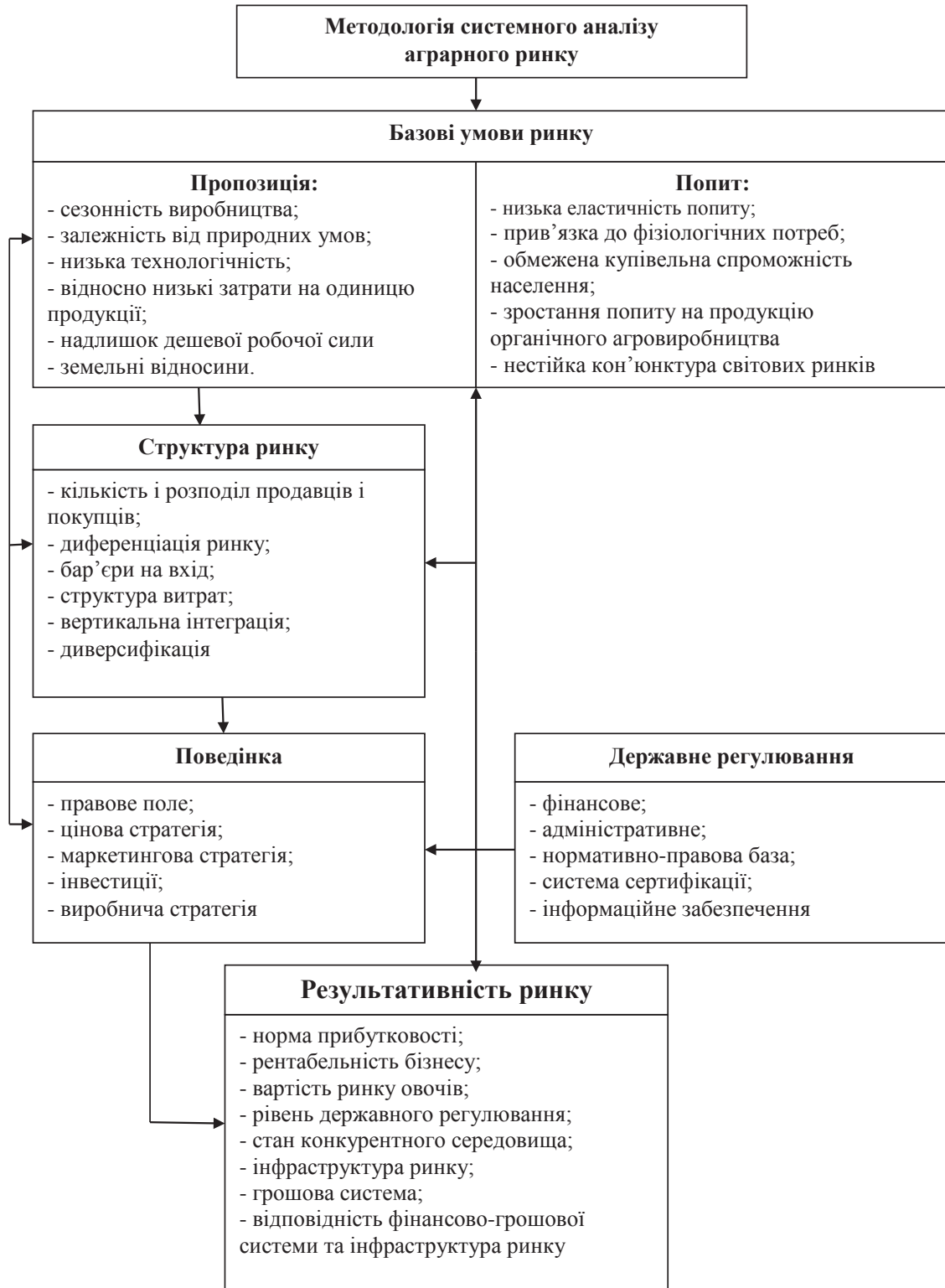

Рис. 1. Схема системного аналізу структури аграрного ринку

Джерело: складено за [5, с. 35]

для підтримки товаровиробників і регулювання ринків держава використовує такі інструменти, як цінова політика, податкова політика, бюджетна підтримка, надання пільгових кредитів.

Під час регулювання ринків переважно використовуються два важелі: фінансово-економічний і адміністративний. Проте від останнього аграрна політика в Україні все ще не може відійти під час формування агропродовольчих ринків, що веде до його неефективного розвитку. Наявна невизначеність аграрної політики в державі вимагає глибокого аналізу державного регулювання ринкових відносин між суб'єктами ринку.

Суттєві зміни методів і масштабів підтримки виробників і державного регулювання ринку очікуються від плідної діяльності України у СОТ та виважених кроків щодо європейської інтеграції.

Третім етапом методики аналізу ринкових структур є дослідження структурних характеристик ринку, а саме: кількісних характеристик продавців і покупців; диференціації ринку; бар'єрів на вхід; структури витрат; рівня вертикальної інтеграції – від виробництва до роздрібною торгівлі; диверсифікації виробництва.

Характерною особливістю, яку необхідно врахувати під час адаптації методології аналізу ринкових структур до структури ринку, є те, що на ньому взаємодіють не лише два суб'єкти – виробники продукції і кінцеві споживачі, – а й проміжний ланцюжок між ними, так звані посередники. Ф. Котлер визначає посередників як проміжних продавців, що являють собою «сукупність осіб і організацій», що придбають товари для перепродажу або передачі їх в оренду іншим споживачам із вигодою для себе [6]. В умовах стабільної інституційної системи посередники є професійними торговцями, що знають кон'юнктуру ринку, мають налагоджені зв'язки з покупцями і своїми діями знижують ризики пов'язані з продажем продукції, сприяють ефективності ринку. Проте посередницької структури на початковому етапі формування ринку в Україні зробили негативний внесок у поглиблення кризи, наслідки якої так остаточно й не усунено. Це призвело до скорочення чисельності посередників на цьому ринку і сприяло утворенню вертикально інтегрованих структур, які пригнічують інтереси товаровиробників.

Аналіз диференціації ринку також має свою специфіку, яка полягає у тому, що поряд із диференціацією продукції, що досліджує конкурентність ринку, досліджується інституційна диференціація. Вона включає інфраструктуру ринку, просторову диференціацію, що досліджує регіональні, національні і зовнішні ринки, і часову диференціацію, тобто розвиток ринкових структур у часі [5, с. 36].

Наступним, четвертим, етапом є поведінка суб'єктів ринку, аналіз правового поля, в якому діють суб'єкти ринку, оцінка якості підприємницького середовища, аналіз маркетингової страте-

гії, інвестицій у виробництво та поведінки інших суб'єктів ринку: посередників, споживачів, держави.

Поведінка агентів ринку значною мірою залежить від цінової стратегії, що прямо чи побічно стосується цін і ціноутворення на товари і послуги. Під час дослідження питань ціноутворення на ринку важливо здійснити аналіз коливань і співвідношення цін, основними напрямками якого є: оцінка різних цін для одного виду продукції або товарної групи; варіація цін у часі; варіація цін у регіонах, зонах; розбіжність цін на окремих субринках (державному, кооперативному, приватному); варіація цін у разі купівлі товарів різними соціально-економічними категоріями (групами за доходами).

За ринкової економіки суб'єкти ринку наділені правом самостійного визначення ціни на власну продукцію, а також правом її визначення на засадах домовленості зі споживачами (покупцями) при укладанні між ними угод купівлі-продажу. Саме це веде до виникнення цінової конкуренції між виробниками. Кожен із них прагне продати свій товар, а також не тільки зберегти, але й розширити свою нішу на ринку для зміцнення на ньому своїх позицій.

Визначивши рівень підвищення ціни, можна на основі аналізу кон'юнктури ринку зробити передбачення про можливість продажу якіснішої продукції за такою або ж вищою ціною. За умови, коли дійдемо висновку про реальність зазначеного продажу, можна прийняти рішення про здійснення додаткових витрат на поліпшення якості продукції, що зумовлюють підвищення її собівартості. В іншому разі товаровиробнику економічно недоцільно нести додаткові витрати на поліпшення якості продукції, але за умови, що вона за наявних параметрів якості має належні попит і збут.

Інтерес до високоякісної продукції безпосередньо пов'язаний зі зростаючим попитом на світових ринках.

На п'ятому, заключному, етапі досліджується результативність ринку, в основі якого лежить оцінка не тільки з погляду ефективності виробництва і розміщення ресурсів, але й з погляду забезпечення зайнятості і соціальної справедливості, справедливого розподілу доходів між учасниками ринку. На цьому етапі досліджуються також цінові параметри та рівень задоволеності попиту на внутрішньому ринку [5, с. 40].

Проте в сучасних умовах глобально-трансформаційних змін системний аналіз ринкових структур має низку слабких місць (недоліків), до яких слід віднести таке:

1. системний аналіз ринкових структур не визначає і не досліджує специфіку основних змінних (факторів), що впливають на формування і функціонування ринку;
2. не виявляє справедливості ринкового обміну;
3. не досліджує межі економічної свободи суб'єктів ринку;

4. ігнорує зміни в ціннісних орієнтаціях людей.

У сучасних умовах глобалізаційно-трансформаційних змін важливе місце в дослідженні результативності ринку займає оцінка конкурентоспроможності товарів (послуг), що визначається відношенням корисного ефекту до сумарних витрат, які включають витрати, пов'язані з придбанням і використанням товару (послуги). Конкурентоспроможність товару прямо пропорційна його якості й обернено пропорційна його ціні і залежить від кон'юнктури ринку. Кон'юнктуру ринку можна оцінити за допомогою системи показників, до яких належать пропозиція товарів, купівельний попит, пропорційність ринку, тенденції розвитку, місткість ринку, циклічність, що характеризують ті чи інші сторони її прояву.

Сутність методологічного дослідження аграрного ринку пропонуємо розглядати як комплекс науково-дослідницьких процедур щодо поетапного здійснення збору, обробки та аналізу визначеного обсягу ринкової інформації з урахуванням специфіки сільськогосподарської продукції. Специфіка дослідження аграрного ринку полягає у тому, що здійснюється не просто виявлення стану і тенденцій розвитку ринкової ситуації та умов функціонування певного товарного ринку, а визначається рівень розвитку даного ринку у відповідному регіоні щодо його розвитку на національному рівні та в інших регіонах, що дасть можливість здійснити порівняльний аналіз та визначити ступінь чи міру його розвитку в масштабах країни. Результативність дослідження аграрного ринку залежить від обраного методичного інструментарію. Основу методичного забезпечення дослідження аграрного ринку становлять напрями розвитку ринку, принципи, система показників, алгоритм дослідження ринку, методи та інструменти збору, обробки та аналізу інформації.

Системний підхід до дослідження аграрного ринку може бути поданий у вигляді системи компонентів, використання яких є необхідним для забезпечення інформаційно-аналітичних потреб на різних рівнях. Компонентна структура системного підходу до дослідження аграрного ринку містить:

- об'єкт та предмет дослідження;
- мету та завдання дослідження, які в сукупності є цільовими орієнтирами цього маркетингового дослідження;
- принципи дослідження як вихідні положення та вимоги, дотримання яких забезпечуватиме ефективність дослідження, якість та повноту отриманої інформації, її адекватність і можливість використання під час обґрунтування управлінських рішень;
- напрями дослідження;
- процедуру дослідження як послідовність точно визначених дій, що сприятимуть вирішенню поставлених завдань;
- методичне забезпечення дослідження аграрного ринку – сукупність джерел, інструментів, мето-

дів, прийомів та засобів збору, обробки та аналізу інформації.

Відповідно до визначеної сутності аграрного ринку, об'єктом маркетингового дослідження даного ринку є організаційно-економічна система географічно спрямованих економічних відносин між суб'єктами ринку з приводу купівлі-продажу та споживання аграрної продукції. Предметом дослідження є закономірності формування, чинники та умови, які визначають стан і тенденції розвитку аграрного ринку.

У будь-якому напрямі чи виді діяльності успіх багато в чому залежить від сформульованої мети та завдань. Визначення мети передбачає встановлення конкретних цілей у часовому вимірі. У загальному вигляді метою вивчення кон'юнктури аграрного ринку є визначення та передбачення можливого характеру і процесу реалізації товарів та задоволення купівельного попиту з урахуванням дій визначених чинників та умов. Виходячи із цього, метою дослідження аграрного ринку є формування обґрунтованого висновку щодо стану, проблем і тенденцій його розвитку.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати низку завдань. Найбільш пріоритетні завдання дослідження аграрного ринку визначені на основі узагальнення наявних у науковій літературі точок зору щодо основних завдань дослідження ринку. На основі цього варто виділити такі: визначення типології наявної ринкової ситуації; виявлення масштабу/обсягу ринку; оцінка й аналіз збалансованості ринку та його основних пропорцій; визначення стійкості та сталості ринку й прогнозування тенденцій його розвитку; оцінка й аналіз циклічності розвитку ринку; виявлення чинників, що впливають на стан ринку і тенденції його розвитку; оцінка рівня та інтенсивності конкуренції на ринку; оцінювання й аналіз ділової активності на ринку; характеристика економічних і соціальних наслідків розвитку ринку; оцінка й аналіз особливостей розвитку ринку; аналіз поведінки споживачів та чинників, що на неї впливають [7; 8].

Отже, істотні часові відмінності щодо розвитку вітчизняного аграрного ринку зумовлюють необхідність проведення досліджень даного ринку для виявлення особливостей та умов його формування і функціонування.

Висновки з проведеного дослідження. У статті обґрунтовано специфіку системного підходу в методології дослідження. Визначено, що особливість системного аналізу полягає у тому, що він дає змогу розкласти складну проблему на компоненти аж до постановки конкретних завдань, для яких існують методи розв'язання, і, з іншого боку, зберігає цілісність цієї проблеми.

Розроблено та обґрунтовано системний підхід до дослідження аграрного ринку і детально охарактеризовано всі його етапи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тюріна Н.М. Логістика: [навч. посіб.] / Н.М. Тюріна, І.В. Гой, І.В. Бабій. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 392 с.
2. Бакуменко В.Д. Методологія системних досліджень в державному управлінні: [навч. посіб.] / В.Д. Бакуменко, С.О. Кравченко. – К.: ВПЦ АМУ, 2011. – 116 с.
3. Варенко В.М. Системний аналіз інформаційних процесів: [навч. посіб.] / В.М. Варенко [та ін.]. – К.: Університет «Україна», 2013. – 203 с.
4. Осташко Т.О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку / Т.О. Осташко – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 56 с.
5. Дудар Т.Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: [монографія] / Т.Г. Дудар. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 246 с.
6. Экономическая теория / В.И. Видяпин [и др]. – М.: Инфра-М, 2000. – 714 с.
7. Переверзєва А.В. Сутність ринкових досліджень та їх роль у процесі прийняття управлінських рішень / А.В. Переверзєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_5/40.pdf
8. Карпова Я. Дискусійні питання щодо трактування ієрархічної підпорядкованості та структури товарного ринку / Я. Карпова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://confiapv.at.ua/publ/konf_16_17_chervnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/diskusijni_pitannja_shhodo_traktuvannja_ierarkhichnoji_pidporjadkovanosti_ta_strukturi_tovarnogo_rinku/17-1-0-937

REFERENCES:

1. Tiurina N.M. Lohistyka. Navch. posib. / N.M. Tiurina, I.V. Hoi, I.V. Babii. – K.: «Tsentruchbovoiliteratury», 2015. – 392 s.
2. Bakumenko V.D. Metodolohiia systemnykh doslidzhen v derzhavnomu upravlinni: Navchalnyi posibnyk / V.D. Bakumenko, S.O. Kravchenko. – K.: VPTS AMU, 2011. – 116 s.
3. Varenko V.M. Systemnyi analiz informatsiinykh protsesiv: Navch. posib. / V.M. Varenko, I.V. Bratus, V.S. Doroshenko, Yu.B. Smolnikov, V.O. Yurchenko. – K.: Universytet «Ukraina», 2013. – 203 s.
4. Ostashko T.O. Strukturno-instytutsiinyi analiz ahrarynogo rynku / T.O. Ostashko – K.: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia, 2006. – 56 s.
5. Dudar T.H. Formuvannia rynku konkurentospro-mozhnoi ahroprodovolchoi produktsii: teoriia, metodyka, perspektyvy: Monohrafiia. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2009. – 246 s.
6. Ekonomicheskaya teoriya / [V.I. Vidyapin, A.I. Dobrynin, G.P. Zhuravleva, L.S. Tarasevich]. – M.: Infra-M, 2000. – 714 s.
7. Pereverzieva A.V. Sutnist rynkovykh doslidzhen ta yikh rol u protsesi pryiniattia upravliiskykh rishen [Elektronnyi resurs] / A.V. Pereverzieva. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_5/40.pdf
8. Karpova Ya. Dyskusiini pytannia shhodo traktuvannia ierarkhichnoi pidporiadkovanosti ta struktury tovarnoho rynku / Ya. Karpova [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://confiapv.at.ua/publ/konf_16_17_chervnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/diskusijni_pitannja_shhodo_traktuvannja_ierarkhichnoji_pidporjadkovanosti_ta_strukturi_tovarnogo_rinku/17-1-0-937

Logocha R.V.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Agrarian Management,
Vinnytsia National Agrarian University

SYSTEM APPROACH IN RESEARCH METHODOLOGY FOR THE AGRARIAN MARKET

For the effective realization of administrative functions at all levels of management, reliable, objective, reliable information is needed on the state and progress of market trends. Special value in the conditions of socio-economic tension, the high level of dynamic and vagueness of environment is acquired by information on the progress of markets of food stuffs trends.

The problems of development of the domestic agrarian sector of the economy include poor awareness of a considerable part of agrarian commodity producers about market conditions, terms, and specifics of doing business in industries of agriculture. Therefore, there is a necessity of monitoring and prognostication of the development of markets for agricultural production.

Taking into account importance and key role of the market for agrarian products in the increase of food strength security on the modern stage, research and prognostication of this commodity market will assist determination of fundamental principles in relation to providing necessary production of agrarian goods and satiation volumes by it to the market in a necessary amount, necessary quality, at optimal price for providing their availability for all layers of the population. The results of such researches become all anymore necessary in the conditions of transformation changes; that is why the development of approach of the systems in the methodology of agrarian market research becomes more relevant.

In the article, it is determined that the feature of analysis of systems consists in that it allows resolving a thorny problem into components up to raising of concrete tasks, for which there are methods of solution, and, on the other hand, keeps the integrity of this problem. The system approach to agrarian market research is worked out and substantiated and all its stages are described in detail.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

METHODOLOGICAL APPROACH TO ESTIMATE OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Захищеність національних інтересів держави залежить від того, наскільки успішно система забезпечення національної безпеки здатна реагувати на виклики та загрози. У статті визначено сутність та зміст поняття «національна безпека України». З'ясовано компоненти національної безпеки України. Сформульовано показники національної безпеки України. Розроблено методичний підхід до оцінювання національної безпеки України.

Ключові слова: Україна, національна безпека, оцінювання, компоненти, економічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, екологічна безпека, техногенна безпека, цивільна безпека.

Защищенность национальных интересов государства зависит от того, насколько успешно система обеспечения национальной безопасности способна реагировать на вызовы и угрозы. В статье выяснены сущность и содержание понятия «национальная безопасность Украины». Определены компоненты национальной безопасности Украины. Сформулированы

показатели национальной безопасности Украины. Разработан методический подход к оценке национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: Украина, национальная безопасность, оценивание, компоненты, экономическая безопасность, энергетическая безопасность, информационная безопасность, экологическая безопасность, техногенная безопасность, гражданская безопасность.

The security of national interests has been depended from reaction on challenges and threats. In the article the essence and content of «the national security of Ukraine» concept has been got forward. The components of the national security of Ukraine have been determined. The indicators of the national security of Ukraine have been formulated. The methodical approach to estimate of the national security of Ukraine has been developed.

Key words: Ukraine, national security, estimate, economic security, energy security, information security, environmental safety, technogenic security, civil security.

УДК 351.862.4

Орехова К.В.

докторант, к.е.н., доцент
Університет банківської справи

Кучерявенко І.В.

науковий співробітник
Науково-дослідний центр ракетних
військ і артилерії

Постановка проблеми. Захищеність національних інтересів держави залежить від того, наскільки успішно система забезпечення національної безпеки здатна реагувати на виклики та загрози. При цьому великого значення набуває аналіз зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища. Безпекове середовище України стає якісно іншим: загострення агресії з боку Російської Федерації, невиконання міжнародних угод в односторонньому порядку та прогресуюча криза в усіх важливих сферах національної безпеки ведуть до підвищення ступеня його непередбачуваності.

Несподівані зміни у безпековому середовищі вимагають швидкого та адекватного реагування та формування стратегії зміцнення національної безпеки України з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади забезпечення національної безпеки України знайшли відображення в роботах таких науковців, як: О.А. Більовський [1], І.М. Гаєвський [2], О. Малієнко [3], В.А. Мандрагеля [4], М.В. Наконечний [5], Ю.В. Нікітін [6], О.М. Подмазко [8], Ю. Руденко [12], В.В. Чумак [13].

Незважаючи на велику кількість наукових праць та значні досягнення в теорії та практиці забезпечення національної безпеки України, існує низка питань, які залишаються відкритими. Зокрема, мова йде про методичний підхід до оцінювання національної безпеки України.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення методичного підходу до оцінювання національної безпеки України.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити сутність та зміст поняття «національна безпека України»;
- з'ясувати компоненти національної безпеки України;
- сформулювати показники національної безпеки України;
- розробити методичний підхід до оцінювання національної безпеки України.

Методи дослідження: аналізу, SWOT-аналіз, синтезу, індукції, дедукції, математичної статистики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV (ред. 07.08.2015) [9] національна безпека України являє собою захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави.

Об'єктами національної безпеки України є:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

На рис. 1 представлено суб'єкти забезпечення національної безпеки України.

Згідно зі Стратегією національної безпеки України від 26.05.2015 № 287/2015 [11] та Концепцією розвитку сектору безпеки та оборони України від 14.03.2016 № 92/2016 [10], визначено компоненти національної безпеки України (рис. 2).

Становлення України як незалежної, демократичної, економічно розвинутої країни відбувається в умовах складної геополітичної ситуації, поси-

лення глобальної фінансової кризи. Останні роки характеризуються непередбачуваністю, нестабільністю процесів, що відбуваються у сфері безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях. Окрім того, особливістю України є сильніший вплив на національні економічні інтереси внутрішніх загроз порівняно із зовнішніми [8].

Нині однією з найуспішніших системних технологій, що дає змогу оцінити в комплексі вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, сильні і слабкі

Рис. 1. Суб'єкти забезпечення національної безпеки України [9]

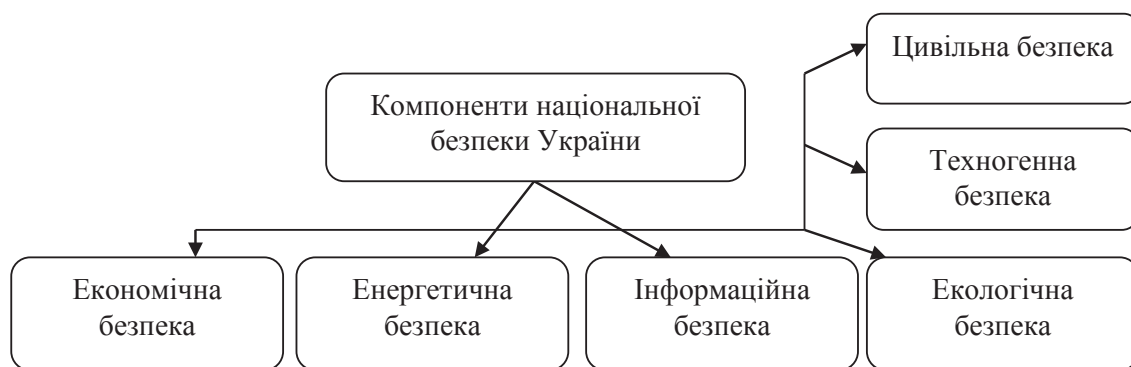

Рис. 2. Компоненти національної безпеки України [10; 11]

сторони та можливості держави, що впливають на стан захищеності інтересів особи, суспільства та держави, є SWOT-аналіз [7].

Слабкі сторони національної безпеки України – це відсутність важливих елементів системи забезпечення національної безпеки або заходів, що досі не вдається здійснити у сфері національної безпеки порівняно з іншими державами, внаслідок чого вона потрапляє у несприятливе воєнне, політичне, економічне, інформаційне, екологічне тощо становище [12].

Сильні сторони системи забезпечення національної безпеки України – це особливі успіхи порівняно з іншими державами, що дають їй додаткові переваги під час здійснення державної політики національної безпеки.

Можливості національної безпеки України – це сприятливі обставини, які система забезпечення

національної безпеки держави може використати для отримання переваги перед політичними конкурентами.

Загрози національної безпеки України – можливість чи неминучість виникнення соціальних, природних або техногенних явищ із прогнозованими або неконтрольованими небажаними подіями, що можуть виникнути в певний момент часу в межах даної території, спричинити смерть людей і завдати шкоди їхньому здоров'ю, призвести до матеріальних і фінансових збитків.

З урахуванням вищевикладеного авторами виконано SWOT-аналіз національної безпеки України (табл. 1).

На нашу думку, для оцінювання національної безпеки України слід розрахувати такі показники:

- показник економічної безпеки;
- показник енергетичної безпеки;

Таблиця 1

SWOT-аналіз національної безпеки України

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Подолання корупції як першочергового завдання влади	Сепаратизм
Проведення судової реформи як ключового елементу становлення правової держави	Енергетична залежність від РФ
Децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування	Етнічний конфлікт у Криму та Закарпатті
Відновлення довіри громадян до представницької демократії	Міжконфесійний конфлікт
Створення європейської комунікативної моделі «влада – громадяни»	Русифікована мовно-культурна сфера
	Гуманітарний конфлікт на Сході України
Можливості (O)	Загрози (T)
Зміцнення Української демократичної держави	Порушення територіальної цілісності
Створення ефективного сектору безпеки й оборони	Військова присутність Російської Федерації в Криму та на Сході України
Підвищення обороноздатності держави	Ведення РФ «гібридної» війни проти України
Відновлення територіальної цілісності держави	Відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України
Інтеграція в ЄС	Корупція та неефективна система державного управління
Формування ефективної системи міжнародних гарантій національної безпеки у сфері державної безпеки	Неефективність системи забезпечення національної безпеки України у сфері державної безпеки

Джерело: розроблено авторами за [16]

Таблиця 2

Матриця попарних порівнянь коефіцієнтів вагомості показників національної безпеки України

Умовне позначення	Інтегральний показник	П1	П2	П3	П4	П5	Вектор	Ранг
П1	Показник техногенної безпеки	1	1/3	1/5	1/7	1/9	0,03	5
П2	Показник екологічної безпеки	3	1	1/3	1/5	1/9	0,06	4
П3	Показник інформаційної безпеки	5	3	1	1/3	1/5	0,13	3
П4	Показник енергетичної безпеки	7	5	3	1	1/3	0,26	2
П5	Показник економічної безпеки	9	7	5	3	1	0,51	1
λ_{max}								5,24
Індекс узгодженості								0,06
Узгодженість випадкова								1,12
Відношення узгодженості								0,05

Джерело: розроблено авторами за результатами експертного опитування

- показник інформаційної безпеки;
- показник екологічної безпеки;
- показник техногенної безпеки.

Для встановлення коефіцієнтів вагомості показників національної безпеки України використано метод аналізу ієрархій [7]. Ураховуючи те, що, згідно з методом аналізу ієрархій, для отримання достовірних результатів опитування кількість експертів не повинна перевищувати 7 ± 2 , залучено дев'ять провідних експертів. Це дало змогу одержати результати, представлені в табл. 2.

Відношення узгодженості пріоритетів експертів відносно коефіцієнтів вагомості показників національної безпеки України знаходиться в нормативному інтервалі від 0 до 0,2. Це підтверджує об'єктивність та обґрунтованість одержаних результатів.

На нашу думку, для розрахунку інтегрального показника національної безпеки України слід використати модифікований метод сум [7]. Це пояснюється тим, що локальні показники національної безпеки України не є рівнозначними між собою.

$$ІНБ^{ФАКТ} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i \frac{\Pi_i^{ФАКТ}}{\Pi_i^{НОРМ}}}{\sum_{i=1}^n w_i}, \quad (1)$$

де $ІНБ^{ФАКТ}$ – інтегральний показник національної безпеки України;

$\Pi_i^{ФАКТ}$ – фактичне значення локального показника національної безпеки України;

$\Pi_i^{НОРМ}$ – нормативне значення локального показника національної безпеки України;

w_i – рівень вагомості локального показника національної безпеки України;

$i \in [1; n]$.

Оскільки $\sum_{i=1}^n w_i = 1$, тоді:

$$ІНБ^{ФАКТ} = \sum_{i=1}^n w_i \frac{\Pi_i^{ФАКТ}}{\Pi_i^{НОРМ}}. \quad (2)$$

Висновки з проведеного дослідження.

У роботі вирішено важливе науково-практичне завдання щодо розроблення методичного підходу до оцінювання національної безпеки України. Основні висновки та рекомендації полягають у такому.

Національна безпека України являє собою захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави.

Компонентами національної безпеки України є: економічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, екологічна безпека, техногенна безпека, цивільна безпека.

Сучасна динаміка суспільних процесів в Україні та світі зумовлює необхідність формування адекватної, ефективної та економічно виправдані системи управління національною безпекою, спроможної забезпечити поступ суспільства

та держави на шляху до спільноти розвинених демократичних країн. Ця система має забезпечити захист життєво важливих національних інтересів у складному зовнішньому та внутрішньому середовищі, що характеризуються низкою викликів та загроз національній безпеці, у тому числі у воєнній сфері.

Система управління національною безпекою для запобігання, нейтралізації, ліквідації або зменшення впливу деструктивних та дестабілізуючих факторів має використовувати весь комплекс політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, інституціональних механізмів державного управління, насамперед механізмів стратегічного управління у кризових ситуаціях, надзвичайного стану та в умовах особливого періоду. Підвищення ефективності застосування механізму забезпечення національної безпеки є перспективою наших подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Більовський О.А. Національна безпека як предмет соціально-філософського аналізу / О.А. Більовський // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 182-186. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_7_37
2. Гаєвський І.М. Національна система фінансового моніторингу як компонент національної безпеки України: правові аспекти / І.М. Гаєвський // Публічне право. – 2015. – № 4. – С. 33-40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2015_4_6
3. Малієнко О. Національна безпека крізь призму наукового потенціалу / О. Малієнко // Віче. – 2014. – № 22. – С. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_22_2
4. Мандрагеля В.А. Національна безпека України в контексті політики Східного партнерства ЄС / В.А. Мандрагеля, П.П. Мовчан // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. – 2015. – № 3-4. – С. 72-82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2015_3-4_7
5. Наконечний М.В. Національна ідентичність як чинник безпеки держави в епоху глобалізації / М.В. Наконечний // Гілея. – 2015. – Вип. 97. – С. 388-391. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_95
6. Нікітін Ю.В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу / Ю.В. Нікітін // Юридична наука. – 2015. – № 2. – С. 141-147. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_19
7. Орехова К.В. Детінізація економіки як чинник підвищення рівня фінансової безпеки країни / К.В. Орехова, А.В. Глущенко // Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. – P. 145-148. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.at.ua/28.12.2016_germanija.pdf

8. Подмазко О.М. Національна економічна безпека: аналіз основних підходів / О.М. Подмазко // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2014. – Т. 1. – Вип. 2. – С. 140-150. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2014_1_2_20

9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (ред. 07.08.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» / Президент України; Указ, Концепція, Розподіл від 14.03.2016 № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» / Президент України; Указ, Стратегія від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>

12. Руденко Ю. Національна ідентичність як складова цивілізаційної ідентичності в контексті забезпечення національної безпеки України / Ю. Руденко // Українознавчий альманах. – 2015. – Вип.18.–С.31-34.[Електроннийресурс].–Режимдоступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_10

13. Чумак В.В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека» / В.В. Чумак, Б.В. Бернадський // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2014. – Вип. 20. – С. 95-103. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2014_20_12

14. Afanasyeva L. Use of statistical tools when monitoring threats to national security / L. Afanasyeva, T. Tkacheva // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 155. – С. 36-39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2015_155_9

15. Omelyanenko V.A. Innovation priorities optimization in the context of national technological security ensuring / V.A. Omelyanenko // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 4. – С. 226-234. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2016_4_21

16. Служба безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/>

REFERENCES:

1. Bil'ovs'kyu O. A. Natsional'na bezpeka yak predmet sotsial'no-filosofs'koho analizu [Elektronnyy resurs] / O. A. Bil'ovs'kyu // Filosofiya i politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury. – 2014. – Vyp. 7. – S. 182-186. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_7_37

2. Hayevs'kyu I. M. Natsional'na systema finansovoho monitorynhu yak komponent natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: pravovi aspekty [Elektronnyy resurs] / I. M. Hayevs'kyu // Publichne pravo. – 2015. – # 4. – S. 33-40. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_4_6

3. Maliyenko O. Natsional'na bezpeka kriz' pryizmu naukovooho potentsialu [Elektronnyy resurs] / O. Maliyenko // Viche. – 2014. – # 22. – S. 2. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_22_2

4. Mandrahelya V. A. Natsional'na bezpeka Ukrayiny v konteksti polityky Skhidnoho partnerstva YeS [Elektronnyy resurs] / V. A. Mandrahelya, P. P. Movchan // Naukovo-informatsiynny visnyk Akademiyi natsional'noyi bezpeky. – 2015. – # 3-4. – S. 72-82. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2015_3-4_7

5. Nakonechnyy M. V. Natsional'na identychnist' yak chynnyk bezpeky derzhavy v epokhu hlobalizatsiyi [Elektronnyy resurs] / M. V. Nakonechnyy // Hileya: naukovyy visnyk. – 2015. – Vyp. 97. – S. 388-391. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_95

6. Nikitin Yu. V. Natsional'na bezpeka Ukrayiny v suchasnykh umovakh: ryzyky i faktory vplyvu [Elektronnyy resurs] / Yu. V. Nikitin // Yurydychna nauka. – 2015. – # 2. – S. 141-147. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_19

7. Oryekhova K. V. Detinizatsiya ekonomiky yak chynnyk pidvyschennya rivnya finansovoyi bezpeky krayiny / K. V. Oryekhova, A. V. Hlushchenko // Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. – 344 p. – P. 145-148. – URL: http://conf.at.ua/28.12.2016_germanija.pdf

8. Podmazko O. M. Natsional'na ekonomichna bezpeka: analiz osnovnykh pidkhodiv [Elektronnyy resurs] / O. M. Podmazko // Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya. – 2014. – Т. 1, vyp. 2. – С. 140-150. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2014_1_2_20

9. Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 # 964-IV (red. 07.08.2015) / Verkhovna Rada Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

10. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i obrony Ukrayiny vid 04 bereznya 2016 roku «Pro Kontseptsiyu rozvytku sektoru bezpeky i obrony Ukrayiny» / Prezydent Ukrayiny; Ukaz, Kontseptsiya, Rozpodil vid 14.03.2016 # 92/2016. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

11. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i obrony Ukrayiny vid 06 travnya 2015 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny» / Prezydent Ukrayiny; Ukaz, Stratehiya vid 26.05.2015 # 287/2015. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>

12. Rudenko Yu. Natsional'na identychnist' yak skladova tsyvilizatsiynoyi identychnosti v konteksti zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Elektronnyy resurs] / Yu. Rudenko // Ukrayinoznavchyy al'manakh.–2015.–Vyp.18.–S.31-34.–Rezhymdostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_10

13. Chumak V. V. Teoretyko-pravovyy analiz ponyat' «natsional'na bezpeka» i «derzhavna bezpeka» [Elektronnyy resurs] / V. V. Chumak, B. V. Bernads'kyu//PravnychyvisnykUniversytetu«KROK».–2014.–Vyp. 20. – S. 95-103. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2014_20_12

14. Afanasyeva L. Use of statistical tools when monitoring threats to national secu-

rity [Електронний ресурс] / L. Afanasyeva, T. Tkacheva // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 155. – С. 36-39. – Режым dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2015_155_9

15. Omelyanenko V. A. Innovation priorities optimization in the context of national technological security

ensuring [Електронний ресурс] / V. A. Omelyanenko // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 4. – С. 226-234. – Режым dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2016_4_21

16. Sluzhba bezpeky Ukrayiny / Ofitsiynny veb-sayt. – Режым dostupu: <https://ssu.gov.ua/>.

Orehova K.V.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student,
State Higher Educational Institution «Banking University»

Kucheryavenko I.V.

Research Scientist,
Research Centre for Missile Forces and Artillery

METHODICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The protection of the national interests of the state depends on how successfully the national security system is capable of responding to challenges and threats.

The purpose of the study is to develop a methodological approach to assessing Ukraine's national security.

To achieve the goal, in the work set and solved the following tasks:

- determine the essence and content of the concept of «national security of Ukraine»;
- find out the components of the national security of Ukraine;
- formulate indicators of the national security of Ukraine;
- develop a methodological approach to assessing Ukraine's national security.

Methods of research: analysis, SWOT-analysis, synthesis, induction, deduction, mathematical statistics.

The national security of Ukraine represents the protection of the vital interests of man and citizen, society, and the state.

The components of the national security of Ukraine are: economic security, energy security, information security, environmental safety, technological safety, civil security.

According to the results of the SWOT-analysis of Ukraine's national security, its strengths and weaknesses, opportunities and threats are identified.

The strengths of Ukraine's national security include:

- Overcoming corruption as a top priority of the government;
- Conducting judicial reform as a key element in the formation of a law-governed state;
- Decentralization of power and development of local self-government;
- Restoration of citizens' confidence in representative democracy;
- Creation of a European communicative model of «citizen power».

It is established that the weaknesses of the national security of Ukraine include:

- Separatism;
- Energy dependence on RF;
- Ethnic conflict in Crimea and Transcarpathia;
- Interconfessional conflict;
- Russified language and culture;
- Humanitarian conflict in the East of Ukraine.

It is substantiated that the possibilities of national security of Ukraine are:

- Strengthening the Ukrainian Democratic State;
- Creation of an effective security and defence sector;
- Increasing the state's defence capability;
- Restoration of the territorial integrity of the state;
- Integration into the EU;
- Formation of an effective system of international guarantees of the national security in the field of state security.

It is proved that the threats to Ukraine's national security are:

- Violation of territorial integrity;
- Military presence of the Russian Federation in the Crimea and the East of Ukraine;
- Driving the Russian «hybrid» war against Ukraine;
- Lack of reliable external security guarantees for Ukraine;

- Corruption and an ineffective system of public administration;
- The ineffectiveness of the system of ensuring Ukraine's national security in the area of state security.

The article is devoted to the methodical approach to the assessment of national security of Ukraine, which differs from the existing: the identification of indicators in the group, as well as in determining its static level takes into account the weight of the indicators and allows you to track how often the actual value of the indicator is greater or less than the normative.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

THEORETICAL BASIS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE TOURISM INDUSTRY

Розглянуто систему категорій та понять, пов'язаних з управлінням інноваційною діяльністю в туристичній галузі. Проаналізовано та обґрунтовано необхідність уведення нових класифікаційних ознак інновацій. Розкрито сутність управління економічною ефективністю інноваційних проектів у туристичній галузі, виявлено взаємозв'язок між управлінням інноваційним процесом та теорією циклічного розвитку економіки; розкрито сутність оцінки економічної ефективності інноваційних проектів у туристичній галузі як основного складника управління.

Ключові слова: управління, інновації, інноваційний процес, інноваційний проект у туризмі, інноваційний мультиплікатор, циклічні коливання в економіці, оцінювання ефективності.

Rассмотрена система категорий и понятий, связанных с управлением инновационной деятельностью в туристической отрасли. В частности, обоснована необходимость введения новых классификационных признаков инноваций. Раскрыта сущность управления экономической эффективностью инновационных проектов в туристической отрасли, выявлена взаимосвязь между управлением инновационным

процессом и теорией циклического развития экономики; раскрыта сущность оценки экономической эффективности инновационных проектов в туристической отрасли как основной составляющей управления.

Ключевые слова: управление, инновации, инновационный процесс, инновационный проект в туризме, инновационный мультипликатор, циклические колебания в экономике, оценки эффективности.

The system of categories and concepts connected with management of innovative activity in the tourism industry is considered. In particular, the necessity of introducing new classification signs of innovations has been analyzed and substantiated. The essence of management of the economic efficiency of innovative projects in the tourism industry is revealed, the relationship between management of the innovation process and the theory of cyclical economic development is revealed; The essence of the estimation of economic efficiency of innovative projects in the tourism industry as the main component of management is disclosed.

Key words: management, innovations, innovation process, innovative project in tourism, innovation multiplier, cyclical fluctuations in economy, evaluation of efficiency.

УДК 658.152+338.48

Яцук В.І.

к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Львівський торговельно-економічний університет

Постановка проблеми. Однією з головних тем багатьох економічних дискусій останніх років є інноваційний розвиток країни. Така зацікавленість не випадкова, оскільки основними причинами кризового стану економіки України є старіння усього індустріального комплексу та вступ економічної системи в стадію спаду довгої хвилі М. Кондратьєва. Теорія циклічності М. Кондратьєва, яка представлена періодичними коливаннями (фази спаду, підйому, депресії) економічної системи, передбачає, що вихід на фазу підйому можливий за умов упровадження інновацій. У публікаціях учених-економістів підкреслюється, що основою стратегічного курсу України повинні бути проекти, які націлені на інноваційний шлях розвитку. Це свідчить про необхідність упровадження фінансово-ефективних проектів для покращення інноваційної активності в економіці України, яка нині низька.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комплексної оцінки ефективності інвестицій, інновацій постійно перебуває у центрі уваги вчених-економістів, як класиків економічної наукової думки, зокрема М. Кондратьєва та М. Туган-Барановського, так і сучасних учених, таких як В. Бернс, І. Бланк, Т. Калінеску, Р. Фатхудінов, В. Шапіро та ін. [1-3].

При цьому виникає питання про ступінь новизни та відповідності подібних публікацій реальним економічним умовам і можливості їхнього викорис-

тання в процесі управління економічною ефективністю інноваційних проектів у туристичній галузі. Перераховані вище проблеми, їхня актуальність зумовили вибір теми статті, визначили її мету й завдання.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження теоретичних основ ефективного управління інноваційною діяльністю в туристичній галузі та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для підвищення ефективності управління інноваційною діяльністю в туристичній галузі.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати поняття «інновації», використовуючи традиційні теоретичні (фундаментальні) підходи та нові прикладні точки зору із цього питання;

- виявити взаємозв'язок між управлінням інноваційною діяльністю в туристичній галузі та теорією циклічного розвитку економіки;

- виявити оптимальні класифікаційні ознаки інновацій, які є найбільш необхідними для аналізу інноваційного проекту в туристичній галузі;

- виявити подібність і розходження інвестиційних та інноваційних проектів у туристичній галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує досвід розвинених країн, економічний прогрес суспільства переважно забезпечується на базі інновацій, які є результатом поєднання можли-

востей НТП з економічними потребами. У західній і вітчизняній економічній літературі науково-технічний прогрес усе частіше пов'язується з поняттям інноваційних процесів [3-5]. Із певного погляду ці процеси поєднують науку, техніку, економіку, підприємництво та управління. Сутністю цього процесу є отримання інновації, тобто він простягається від зародження ідеї до її комерційної реалізації, охоплюючи, таким чином, увесь комплекс відносин: виробництво, обмін, споживання. У результаті з'являється всебічно підготовлене до інновацій середовище для реалізації нових ідей у вигляді товарів. В Україні необхідно реалізувати комплекс заходів щодо інноваційного розвитку, що прискорить процес її інтеграції в міжнародний ринок. Усе зазначене свідчить про нагальну потребу впровадження фінансово ефективних інноваційних проектів у туристичній галузі, які підвищать інноваційну активність в економіці України.

Інноваційні проекти характеризуються високою вартістю та тривалим періодом реалізації. Одна з основних причин цього – недосконалість методичних рекомендацій щодо визначення ефективності капітальних вкладень у виробництво, науково-дослідні та проектні роботи. Основну увагу доцільно зосередити на оцінюванні ефективності впровадження інновацій, оскільки саме це є основою управління ефективністю інноваційних проектів у туристичній галузі.

В умовах панування державної форми власності та централізованих методів управління економікою переважав єдиний для всіх підприємств і організацій підхід до оцінювання ефективності господарських рішень, який призводив до погір-

шення господарської ситуації. Міністерство економіки України розглянуло порядок і технології розроблення інвестиційних проектів, які дають змогу використати в інвестиційному плануванні метод аналізу грошових потоків, що лежить в основі методики UNIDO [3].

Природно, виникає питання про ступінь новизни й відповідності подібних рекомендацій реальним економічним умовам і можливості їхнього використання для оцінки інноваційних проектів у галузі туризму. Необхідно переглянути не тільки методики оцінки інноваційних проектів, але й теоретичну основу розвитку інноваційного процесу, щоб розробити більш досконалий метод оцінки ефективності інноваційних проектів і, таким чином, оптимізувати процес управління інноваційною діяльністю в туристичній галузі.

На особливу увагу заслуговують систематичні дослідження нерівномірного техніко-економічного розвитку, що проводилися у межах теорії довгих хвиль М. Кондратьєва [2]. За його теорією розвиток економіки здійснюється не прямолінійно, шляхом підйому, а послідовною зміною періодів підйому виробництва з періодами різкого спаду економіки, тобто за економічним циклом. Із цього випливає, що в питаннях про винаходи слід розрізняти момент їх появи та момент їх упровадження. Саме цей часовий лаг упровадження інновацій не враховується в математичних методах оцінювання.

Виходячи з вищезазначеного, класифікацію інновацій розглянуто також через призму теорії циклічності, розробленої М. Кондратьєвим. Проаналізувавши різні схеми класифікації інновацій, можна зробити висновок, що вони не містять у собі

Рис. 1. Класифікація інновацій

елементів циклічних коливань економіки. Оскільки інновації є основою циклічних змін, то ігнорувати цей факт означає надавати системі класифікації інновацій певною мірою хаотичний і безсистемний характер. З огляду на наявні класифікації інновацій, можна визначити такі класифікаційні ознаки, які можуть відповідати обґрунтованій класифікаційній схемі: цільова спрямованість інновацій та сфера застосування інновацій (рис. 1).

Цільова спрямованість інновації повинна відповідати меті впровадження інновації: ліквідація господарської кризи чи потреба в інновації на перспективу. Тобто на якому етапі економічного (виробничого) циклу виникла потреба в інновації – спаду, депресії чи підйому, тому визнано доцільним пов'язати цю ознаку з так званою дією «інноваційного мультиплікатора», яка пов'язує процес вкладення інвестицій в успішні інновації зі збільшенням сукупного попиту в туристичній галузі.

Інвестиції в базисні інновації спричиняються зростанням виробництва, що призводить до появи вторинних поліпшувачих інновацій, які замінюють застарілі технології. Їхнє впровадження, своєю чергою, супроводжується новими інвестиціями, що стимулює подальше зростання виробництва [6].

Зниження інтенсивності інвестицій свідчить про досягнення базисними інноваціями стану зрілості, а пов'язаних із ними ринками – стану насичення. Тоді стає зрозумілим, що ознакою, яка визначає інновацію спаду, є рішення проблеми реалізації товару (робіт, послуг) у зв'язку з падінням попиту на цей товар і зменшенням обсягу його продажу. Інновація спаду спрямована на ліквідацію організаційної, виробничої, економічної або фінансової кризи даного господарчого суб'єкта. Потреба в інновації підйому – це інновація на перспективу. Вона викликана перспективними прогнозами господарської діяльності. Метою інновації тут є підвищення конкурентоспроможності продукту в туристичній галузі та його суб'єкта господарювання в майбутньому.

Аналіз теорії циклічного розвитку економіки [3; 7] дає змогу виявити її взаємозв'язок із розвитком інноваційного проекту в туристичній галузі. Оскільки фінансовий результат від продажу товарів інноваційного типу періодичний у часі та має форму життєвого циклу, то логічно, що критерії оцінки ефективності інноваційного проекту також взаємопов'язані із циклічними коливаннями в економічному розвитку.

У зв'язку з тим, що інноваційний проект за своєю природою є довгостроковим інвестиційним, варто бути особливо уважним під час вибору того чи іншого методу оцінювання інноваційного туристичного проекту.

Головна проблема при цьому полягає у невизначеності та пов'язаними з нею ризиками, що супроводжують усі стадії реалізації інноваційного

проекту в туристичній галузі. На відміну від механізмів формування ризиків у звичайних інвестиційних проектах в інноваційному проекті з'являються три нові специфічні чинники, що сприяють зростанню рівня невизначеності, а, відповідно, ризиків:

– невизначеність результатів здійснення дослідницької стадії реалізації інноваційних проектів (особливі проблеми у цьому разі пов'язані з тим, що підсумки виконання цієї фази фактично визначають успіх усього проекту);

– якщо метою інноваційного проекту є розроблення й упровадження у виробництво продуктової інновації, то у цій ситуації наявна невизначеність у реакції потенційних ринків збуту на продукт із новими споживчими якостями;

– інновації будь-якого характеру, як і інноваційний процес, мають свій життєвий цикл, тоді й інноваційний проект має свій цикл. З огляду на сказане, дуже важливо усвідомлювати, на якій фазі циклічних коливань в економіці планується вводити проект.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, інноваційні проекти в туристичній галузі можна віднести до довгострокових інвестиційних проектів. Показники, що використовуються для оцінки довгострокових інвестиційних проектів, можуть використовуватися для оцінки й відбору інноваційних проектів як окремо, так і разом. Однак не виняткові випадки, коли використання показників може спричинити прийняття невірних рішень або виникнення суперечливих результатів, що ускладнює ухвалення остаточного рішення, тому доцільно проаналізувати традиційні методи оцінювання щодо відбору вищевказаних проектів, що дасть змогу зробити висновок про те, чи наведені в літературі методи аналізу економічних результатів інноваційних проектів можуть застосовуватися на практиці в умовах перехідної економіки, що й буде предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Титаренко Н.О. Теорії інвестицій: [навч. посіб.] / Н.О. Титаренко, А.М. Поручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.
2. Яковлев А.І. Управління інвестиційною та інноваційною діяльністю на основі проектного аналізу: [навч. посіб.] / А.І. Яковлев. – К.: УАДУ, 2008. – 120 с.
3. Савчук В.П. Анализ и разработка инвестиционных проектов: [учебное пособие для экономических вузов] / В.П. Савчук. – К.: Абсолют; Эльга, 2009. – 302 с.
4. Самоукина Н.В. Роль топ-менеджмента в инновационных процессах / Н.В. Самоукина // Менеджмент инноваций. – 2013. – № 1. – С. 50-55.
5. Хомутский Д.Ю. Как оценить и улучшить инновационные процессы в компании? / Д.Ю. Хомутский // Менеджмент инноваций. – 2013. – № 2. – С. 124-129.

6. Орлов П. Оценка эффективности инвестиций / П. Орлов // Экономика Украины. – 2007. – № 1. – С. 30-36.

7. Кудашов В.И. Коммерциализация инноваций / В.И. Кудашов // Наука и инновации. – 2013. – № 9. – С. 53-56.

REFERENCES:

1. Tytarenko N.O. Teorii investytsii: [navch. posib.] / N.O. Tytarenko, A.M. Poruchnyk. – K.: KNEU, 2000. – 160 s.

2. Yakovliev A.I. Upravlinnia investytsiinoiu ta innovatsiinoiu diialnistiu na osnovi proektnoho analizu: [navch. posib.] / A.I. Yakovliev. – K.: UADU, 2008. – 120 s.

3. Savchuk V.P. Analiz i rozrobka investitsionnykh proektov: [uchebnoe posobie dlya ekonomicheskikh vuzov] / V.P. Savchuk. – K.: Absolyut; El'ga, 2009. – 302 s.

4. Samoukina N.V. Rol' top-menedzhmenta v innovatsionnykh protsessakh / N.V. Samoukina // Menedzhment innovatsiy. – 2013. – № 1. – S. 50-55.

5. Khomutskiy D.Yu. Kak otsenit' i uluchshit' innovatsionnye protsessy v kompanii? / D.Yu. Khomutskiy // Menedzhment innovatsiy. – 2013. – № 2. – S. 124-129.

6. Orlov P. Otsenka effektivnosti investitsiy / P. Orlov // Ekonomika Ukrainy. – 2007. – № 1. – S. 30-36.

7. Kudashov V.I. Kommertsializatsiya innovatsiy / V.I. Kudashov // Nauka i innovatsii. – 2013. – № 9. – S. 53-56.

Yashchuk V.I.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business
Lviv University of Trade and Economics

**THE THEORETICAL BASIS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY
IN THE TOURISM INDUSTRY**

The article is devoted to a complex of questions of management of innovative projects' economic efficiency in the tourism industry and the perfection of existing methods of the organization and rational management in the innovative sphere.

The system of categories and concepts connected with the management of innovative activity in the tourism industry is considered. In particular, the necessity of introducing new classification signs of innovations is analysed and substantiated. The essence of management of the economic efficiency of innovative projects in the tourism industry is revealed, the relationship between the management of the innovation process and the theory of cyclical economic development is revealed; the essence of the estimation of economic efficiency of innovative projects in the tourism industry as the main component of management is disclosed.

The level of innovative activity in the country frequently testifies to a level of economic development. The indicator of innovative activity is the quantity of introduced innovative projects. Various methods of innovative projects' economic efficiency estimation are used at the present stage in Ukraine but their application is not effective enough that testifies to an urgency of a theme. The conclusion is based on the analysis of theoretical base of the innovative process organization. It means that the estimation of innovative projects efficiency technique is necessary to search in the essence and features of an innovation and innovative process. The cyclic character of the innovative project development testifies to the necessity to choose a method of innovative projects economic efficiency estimation with the theory of the cyclic development of the economy developed by N. Kondratyev.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІRESEARCH OF THE FEATURES OF FORMATION
OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROGRAM

У статті обґрунтовано думку, що кожне підприємство, яке планує довго і успішно працювати та дбає про свою ділову репутацію, повинно розробляти програми корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) на основі стратегічного підходу. Запропоновано основні етапи розроблення та реалізації програми КСВ підприємства. Окреслено цілі програми КСВ, визначено основних стейкхолдерів та досліджено елементи програми. Доведено необхідність попереднього формування бюджету програми та обов'язкового оцінювання її ефективності для подальшого вдосконалення. Основними принципами формування програми корпоративної соціальної відповідальності визначено принципи стратегічності, системності, комплексності та ефективності.

Ключові слова: соціальна відповідальність підприємства, стейкхолдери, програма корпоративної соціальної відповідальності, стратегія.

В статье обосновано мнение, что каждое предприятие, которое планирует долго и успешно работать и заботится о своей деловой репутации, должно разрабатывать программы корпоративной социальной ответственности (КСО) на основе стратегического подхода. Предложены основные этапы разработки и реализации программы КСО предприятия. Определены цели программы КСО, определены основные стейкхолдеры и исследованы элементы программы. Доказана необхо-

димость предварительного формирования бюджета программы и обязательной оценки ее эффективности с целью дальнейшего совершенствования. Основными принципами формирования программы корпоративной социальной ответственности определены принципы стратегичности, системности, комплексности и эффективности.

Ключевые слова: социальная ответственность предприятия, стейкхолдеры, программа корпоративной социальной ответственности, стратегия.

The article deals with the idea that every company, which plans a long and successful work and takes care about its reputation should develop programs of corporate social responsibility (CSR), based on a strategic approach. The main stages of development and implementation of the CSR program of the enterprise are proposed. The goals of the CSR program are outlined, the key stakeholders are identified and the elements of the program are explored. The necessity of preliminary formation of the program budget and compulsory evaluation of its effectiveness with the purpose of further improvement are outlined. The principles of strategic, systematic, integration and efficiency are determined as the main principles of the program of corporate social responsibility development.

Key words: social responsibility of the enterprise, stakeholders, corporate social responsibility program, strategy.

УДК 331.101

Білан О.С.

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Тернопільський національний економічний університет

Постановка проблеми. У сучасних умовах усі підприємства, які працюють, впливають на суспільство. Такий вплив виявляється через виготовлення товарів та надання послуг, економічний та екологічний вплив тощо. Саме корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) дає змогу кожному підприємству зробити власний вибір програми, яка відобразить стратегічне бачення і цілі підприємства. Розроблення програми КСВ дає змогу діючим підприємствам відповідально підходити до своєї діяльності, враховувати її вплив на суспільство у цілому, передбачати проблеми в майбутньому та пропонувати напрями їх вирішення.

Незважаючи на окремі приклади впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності в діяльність вітчизняних підприємств, більшість із них усе ще не розробляє програм КСВ та не усвідомлює переваг від переходу на якісно новий рівень ведення бізнесу, що й зумовлює

актуальність даної проблематики та необхідність подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики корпоративної соціальної відповідальності досліджували такі вчені, як Д.О. Баюра, К. Девіс, П. Калита, А. Керролл, А.М. Колосок, М. Креймер, Л.В. Кулешова, І. Лебедев, Б. Новіков, О. Охріменко, О.М. Соляник та ін. Проте недостатньо розробленим залишається питання послідовності розроблення та реалізації програми КСВ, що зумовлює необхідність детальніших досліджень.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо формування програм корпоративної соціальної відповідальності на вітчизняних підприємствах на основі стратегічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожне підприємство, яке прийняло рішення щодо

необхідності розроблення програми корпоративної соціальної відповідальності, повинно вибрати традиційну або стратегічну модель її реалізації. Традиційна модель КСВ передбачає періодичну участь підприємства в КСВ залежно від наявних можливостей. Тобто якщо на даний момент підприємство володіє необхідними коштами, воно може вкласти гроші в реалізацію програми КСВ, якщо у підприємства відсутні фінансові можливості, воно може призупинити реалізацію програми КСВ.

Варто зазначити, що стратегічний підхід до КСВ передбачає розроблення довгострокової програми КСВ, яка враховує місію і стратегію підприємства та передбачає інтеграцію корпоративної соціальної відповідальності в його основну діяльність. Такий підхід на відміну від традиційного дає змогу виділяти кошти на реалізацію програми КСО на постійній основі, а не лише на окремі заходи.

На нашу думку, кожне підприємство, яке планує довго і успішно працювати та дбає про свою ділову репутацію, повинне розробляти програми КСВ на основі стратегічного підходу. На рис. 1 зображено основні етапи розроблення та реалізації програми КСВ.

Рис. 1. Етапи розроблення та реалізації програми КСВ

Варто пам'ятати, що для того щоб програма КСВ приносила соціально-економічні результати, необхідна її інтеграція в стратегію підприємства. Тобто основна діяльність підприємства і програма КСВ повинні мати однаковий вектор.

Отже, вибір цілей КСВ буде залежати від стратегії, яку обрало підприємство. Відповідно, цілі КСВ повинні бути максимально наближеними до місії і стратегії та не суперечити їм, тому спочатку необхідно визначити місію й основні стратегічні цілі підприємства, а згодом підібрати відповідні цілі КСВ.

Щодо цілей реалізації програми КСВ, то вони можуть бути різними. Розглянемо основні з них:

- 1) стабільність і стійкий розвиток підприємства в довгостроковій перспективі;
- 2) збереження соціальної стабільності в суспільстві;
- 3) покращення іміджу підприємства, ріст його ділової репутації;
- 4) розвиток персоналу підприємства, що дає змогу не лише уникнути плинності кадрів, але й залучити кращих спеціалістів;
- 5) підвищення продуктивності праці на підприємстві;
- 6) просування товарів і послуг підприємства;
- 7) висвітлення інформації про діяльність підприємства в засобах масової інформації;
- 8) можливість залучення інвестиційного капіталу;
- 9) вихід на міжнародний ринок тощо.

Як бачимо, залежно від обраних цілей програми можуть бути спрямовані або всередину підприємства (внутрішня програма КСВ), або за його межі (зовнішня програма КСВ).

Програми корпоративної соціальної відповідальності компаній можна умовно класифікувати за типами: 1) власні програми компаній; 2) програми партнерства з місцевими, регіональними та органами державного управління; 3) програми співпраці з громадськими та професійними об'єднаннями; 4) програми інформаційної співпраці із засобами масової інформації [1].

Після вибору цілей програми корпоративної соціальної відповідальності необхідно зосередити увагу на визначенні основних стейкхолдерів програми. Стейкхолдери – це зацікавлені особи (всередині підприємства або за його межами), які висувають певні вимоги до результатів діяльності підприємства. Серед безлічі стейкхолдерів виділяють: акціонерів, власників, органи державної і місцевої влади, працівників, постачальників, споживачів, населення, інвесторів, кредиторів, конкурентів, професійні асоціації, громадські організації тощо. Інтереси акціонерів, інвесторів і постачальників напряму пов'язані з ефективністю управління підприємством. Наймані працівники очікують адекватної оплати праці, хорошого керівництва, можливостей професійного росту та побудови ділової кар'єри, належних умов праці та позитивної моральної атмосфери в колективі. Споживачів передусім цікавлять якість, безпека та доступність товарів і послуг. Адміністрації місцевих органів

управління зацікавлені у своєчасному поповненні бюджету через податкові надходження від суб'єктів господарювання та у збереженні і створенні робочих місць. Інтереси кредиторів ураховуються через своєчасне виконання зобов'язань (погашення кредитів і відсотків). Топ-менеджери зацікавлені в можливості управління фінансовими потоками тощо. Серед впливових стейкхолдерів виділяють уряд та місцевих жителів регіонів, на території яких розміщені підприємства. Варто пам'ятати, що окремі групи зацікавлених осіб (організації із захисту прав споживачів, професійні організації, природоохоронні організації) можуть здійснювати тиск на підприємство для дотримання ним законодавства, реалізації соціальних реформ тощо. Якщо одна з груп стейкхолдерів не задоволена діяльністю підприємства, її реакція може завадити подальшій його роботі.

Варто зазначити, що вибір основних стейкхолдерів необхідно здійснювати виходячи із цілей програми КСВ, тобто реалізація кожної окремої цілі передбачає врахування інтересів певного кола найбільш впливових стейкхолдерів. Окрім того, необхідно обґрунтувати вибір кожного стейкхолдера та сформулювати їх список залежно від сили їхнього впливу на діяльність підприємства.

Наступним етапом розроблення програми корпоративної соціальної відповідальності є визначення елементів програми. Визначення елементів програми КСВ залежить від низки чинників, які обов'язково необхідно враховувати, а саме:

- розмір підприємства та сфера його діяльності;
- фінансові можливості підприємства;
- лояльність і відданість працівників підприємства;
- співпраця з місцевими органами влади, населенням та громадськими організаціями тощо.

Детальніше зупинимось на основних можливих елементах програми КСВ (рис. 2).

1. **Благодійність** – це форма адресної допомоги, яку виділяє підприємство на реалізацію соціальних програм. Така допомога може набувати як грошової, так і натуральної форми (продукція, транспорт, адміністративні приміщення, які виділяє керівництво підприємства для реалізації соціальних проектів).

2. **Соціальні інвестиції** – це інвестування, яке спрямоване на реалізацію затверджених суспільно важливих соціальних проектів. Тобто в даному разі не розраховується ринкова дохідність інвестицій, а враховуються можливі соціальні та екологічні наслідки.

3. **Гранти** – форма адресної допомоги, яку виділяє підприємство на реалізацію конкретних соціальних програм. Здебільшого гранти пов'язані з основною діяльністю підприємства, зокрема її стратегічними цілями.

4. **Еквівалентне фінансування** – форма адресної допомоги, зміст якої полягає у спільному фінансуванні соціальних програм підприємствами, органами державного управління і некомерційними організаціями.

5. **Корпоративне волонтерство** – вид допомоги, що передбачає добровільну участь працівників підприємства в діяльності на користь місцевих громад.

6. **Соціально-значимий маркетинг** – форма адресної фінансової допомоги, яка полягає у спрямуванні відсотку від продажу певного товару (роботи, послуги) на реалізацію соціальних програм підприємства.

7. **Соціально відповідальна поведінка** – форма діяльності підприємства, яка передбачає інвестування за різними напрямками, що ґрунтуються на дотриманні правил етичної поведінки [1-8].

Рис. 2. Основні елементи програми корпоративної соціальної відповідальності

Таким чином, для того щоб визначити перелік заходів, необхідно співставити основних стейкхолдерів, їх інтереси та заходи, які зачіпають інтереси стейкхолдерів. Окрім того, необхідно враховувати, що параметри кожного елемента програми КСВ розраховуються на певний проміжок часу, а тому, відповідно, можуть бути короткостроковими або середньостроковими. Очікуваний результат від реалізації програми дає змогу оцінити значимість майбутніх результатів реалізації програми.

Варто враховувати, що очікуваний результат не обов'язково повинен вирішувати глобальні проблеми суспільства. У даному разі достатньо, щоб він був пропорційним часовим та фінансовим витратам.

Важливим етапом розроблення програми КСВ є формування бюджету програми. Витрати на реалізацію програми можуть визначатися двома способами:

1) за залишковим принципом і здійснюватися залежно від їх наявності;

2) стати частиною щомісячних або щоквартальних відрахувань.

Перший спосіб є менш ефективним, адже підприємству буде важко очікувати результатів діяльності програм КСВ, оскільки заходи будуть фінансуватися не на постійній основі, а фрагментарно. Лише стратегічний підхід у процесі планування заходів програми КСВ забезпечить стабільні результати в даній сфері діяльності.

Окремо варто зупинитися на питанні визначення загального розміру бюджету програми КСВ. На нашу думку, загальний бюджет програми КСВ кожне підприємство повинно визначати самостійно як відсоток від обсягу його чистого прибутку, який щомісячно виділяється на реалізацію програм КСВ. Так само кожне підприємство повинно самостійно розподіляти бюджет КСВ на реалізацію конкретних заходів, при цьому, враховуючи певні умови:

- наскільки заходи, що заплановані в рамках реалізації програми КСВ, є важливими для досягнення стратегічних цілей підприємства;

- відповідно до впливу даних заходів на усі групи зацікавлених осіб;

- необхідно співставити витрати на реалізацію окремих заходів з очікуваними результатами.

На завершальній стадії даного етапу необхідно здійснити обґрунтування розміру виділеного бюджету і розподілу витрат на реалізацію конкретних заходів.

Не менш відповідальним етапом є вибір відповідальних осіб за реалізацію програми корпоративної соціальної відповідальності. Як правило, відповідальними особами є практично всі працівники підприємства. Проте працівники, які відповідають за здійснення стратегічного планування на підприємстві, паралельно розробляють програму КСВ. До реалізації конкретних заходів програми необхідно залучати працівників із різних відділів залежно від змістового наповнення програми КСВ.

Після безпосередньої реалізації заходів програми необхідно визначити ефективність програми (шляхом співставлення ефекту і витрат) та запропонувати заходи щодо підвищення результативності програми. Оцінка ефективності програми КСВ повинна базуватися на основі принципу співставлення ефективності витрат на заходи й очікуваних результатів від їх реалізації. Як правило, точно оцінити ефективність програм КСВ дуже складно, що зумовлено такими причинами:

1) значний масштаб проблеми соціальної відповідальності, яку вирішує підприємство, зумовлює необхідність залучення допомоги інших організацій, що в результаті ускладнює вимірювання внеску кожного з них;

2) завершення реалізації заходів програми КСВ не співпадає у часі з вирішенням певної проблеми соціальної відповідальності;

3) необхідно враховувати, що кожна програма КСВ пов'язана зі стратегічним цілями діяльності підприємства, тому треба визначити ефект від реалізації програми не лише для суспільства в особі стейкхолдерів, але й для підприємства.

Програми соціальної корпоративної відповідальності можуть спрямовуватися як на внутрішнє, так і на зовнішнє середовище компанії. Прикладами внутрішніх програм можуть бути: безпека та гігієна праці, соціальна захищеність працівників, сприяння розвитку персоналу компанії, раціональне використання ресурсів, рециркуляція відходів. Серед зовнішніх програм найбільше поширення дістали такі: виробництво соціально значущих продуктів та послуг; використання в технологічному циклі вторинної сировини; відповідальність під час рекламних та маркетингових заходів у процесі просування продукції; взаємодія з місцевою радою та громадою щодо розвитку регіону; просвітницька діяльність; підтримка та активна співпраця із соціально відповідальними партнерами [8].

У табл. 1 згруповано ефекти від реалізації програм КСВ.

Таблиця 1

Ефекти від реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності

Стосовно підприємства	Стосовно суспільства
1. Покращення іміджу підприємства	1. Покращення екологічної ситуації в регіоні
2. Підвищення кваліфікації персоналу	2. Покращення матеріального добробуту громадян, зменшення соціальної напруги
3. Зменшення плинності кадрів	3. Допомога соціально незахищеним верствам населення
4. Покращення морального клімату в колективі	4. Покращення здоров'я людей
5. Залучення інвестицій	5. Локальний (точковий) ефект від реалізації окремого благодійного заходу
6. Стимулювання збуту	6. Організація дитячого дозвілля
7. Зростання впізнаваності бренду	7. Вирішення інших соціальних проблем

Окрім того, необхідно підтвердити правильність вибору того чи іншого заходу КСВ. Лише коли співвідношення «витрати на заходи – ефект для підприємства – ефект для суспільства» є оптимальним, вибір вважається правильним. Якщо ж дане співвідношення показує, що за високих витрат захід не принесе бажаного ефекту ні для підприємства, ні для суспільства, тоді необхідно

приймати рішення про виключення даного заходу з програми КСВ.

На заключному етапі розроблення і реалізації програми КСВ необхідно запропонувати заходи щодо підвищення результативності програм КСВ. Маючи досвід реалізації того чи іншого елементу програми, необхідно оцінити можливості щодо покращення подальших програм та ефективнішого використання обмежених фінансових ресурсів.

Жодна організація не може функціонувати в ізоляції. У ній зазвичай складаються різні цільові аудиторії: споживачі, партнери, фінансові та суспільні організації, органи місцевого самоврядування. Компанія повинна чітко усвідомлювати не тільки сьогоденні але й майбутні вимоги до її діяльності. Програми КСВ повинні бути невід'ємним складником усіх організаційних та виробничих процесів, а також післяреалізаційного обслуговування [8].

Отже, якщо підприємство має намір за допомогою програми корпоративної соціальної відповідальності зміцнити власну ділову репутацію, у процесі її розроблення необхідно врахувати такі чинники, як:

- розвиток партнерських відносин із суспільством і владою;
- якість життя працівників підприємства;
- оптимальне співвідношення якості і ціни товару (робіт, послуг);
- внесок у розвиток місцевих громад;
- дотримання принципів добросовісної ділової практики;
- природоохоронна діяльність і ресурсозбереження;
- інформаційна відкритість підприємств і звітність у сфері КСВ.

Висновки з проведеного дослідження. На нашу думку, програму корпоративної соціальної відповідальності можна вважати успішною тоді, коли в процесі її розроблення та реалізації вдалося поєднати головні стратегічні цілі підприємства:

- по-перше, у процесі реалізації програми КСВ продемонстровано соціальну відповідальність підприємства, що в подальшому позитивно позначиться на його діловій репутації;
- по-друге, програма враховує комерційні інтереси конкретного підприємства та сприяє розвитку його бізнесу.

Підсумовуючи вищесказане, окреслимо основні принципи, яких необхідно дотримуватися в процесі розроблення програми КСВ:

- 1) стратегічності (програми КСВ повинні базуватися на основних положеннях загальної стратегії підприємства);
- 2) комплексності (необхідно враховувати всі напрями реалізації програм соціальної відпові-

дальності, вимоги якомога ширшого кола зацікавлених осіб-стейкхолдерів);

3) системності (орієнтуватися не на реалізацію окремих соціальних проектів, а виступати як системна діяльність, яка здійснюється підприємством на постійній основі);

4) ефективності (для ефективного використання всіх ресурсів підприємства необхідно ще на етапі прийняття рішення щодо реалізації програми КСВ розрахувати її результативність).

У процесі дослідження виявлено закономірність, яка полягає у можливості використання підприємством програм корпоративної соціальної відповідальності як комунікаційного інструменту для зв'язку з громадськістю, що дасть змогу привернути увагу до предмету діяльності підприємства.

Перспективами подальших досліджень за темою статті можуть бути: вивчення міжнародного та вітчизняного досвіду практичної реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності; дослідження принципів формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності та її реалізації з урахуванням системного підходу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баюра Д.О. Соціальна відповідальність як інструмент удосконалення корпоративного управління в Україні / Д.О. Баюра // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць: Т. 1. – К.: Київський університет. 2012. – С. 204-210.
2. Калита П. Сталий розвиток. Корпоративна соціальна відповідальність. Ділова досконалість / П. Калита // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2013. – № 1. – С. 31-36.
3. Колосок А.М. Соціальна відповідальність в системі корпоративного управління / А.М. Колосок // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 249-253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_1_46
4. Кулешова Л.В. Корпоративна соціальна відповідальність як інструмент сталого розвитку підприємства / Л.В. Кулешова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/ddma/Herald_1\(30\)_2013/article/13klvsde.pdf](http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/ddma/Herald_1(30)_2013/article/13klvsde.pdf)
5. Лебедєв І.В. Забезпечення сталого розвитку на засадах корпоративної соціальної відповідальності / І.В. Лебедєв // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1(139). – С. 106-116.
6. Новіков В. Програми соціальної відповідальності / В. Новіков, В. Жогло // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2013. – № 1. – С. 26-30.
7. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність: [навч. посіб.] / О.О. Охріменко, Т.В. Иванова. – К.: НТУ «КПІ», 2015. – 180 с.
8. Соляник О.М. Корпоративна соціальна відповідальність як складова ефективного управління компанією / О.М. Соляник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d090.pdf>

REFERENCES:

1. Baiura D. O. (2012) Sotsialna vidpovidalnist yak instrument udoskonalennia korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini [Social responsibility as an instrument for improving corporate governance in Ukraine]. *Theoretical and applied issues of economics*, vol. 1, pp. 204-210.
2. Kalyta P. (2013) Stalyi rozvytok. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist. Dilova doskonalist [Sustainability. Corporate Social Responsibility. Business perfection]. *Standardization, certification, quality*, no. 1, pp. 31-36.
3. Kolosok A. M. (2014) Sotsialna vidpovidalnist v systemi korporatyvnoho upravlinnia [Social responsibility in the corporate governance system]. *Economic forum* (electronic journal), no. 1, pp. 249-253. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_1_46 (accessed 28 Juni 2017).
4. Kulieshova L. V. (2013) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak instrument staloho rozvytku pidpriemstva [Corporate Social Responsibility as an instrument for sustainable enterprise development]. *Herald Donbass state-owned machine-building academy* (electronic journal), no. 1, pp. 195-199. Available at: http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/ddma/Herald_1_30_2013/article/13kivsde.pdf (accessed 28 Juni 2017).
5. Lebediev I. V. (2013) Zabezpechennia staloho rozvytku na zasadakh korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti [Ensuring sustainable development on the basis of Corporate Social Responsibility]. *Actual problems of the economy*, vol. 139, no. 1, pp. 106-116.
6. Novikov V., Zhohlo V. (2013) Prohramy sotsialnoi vidpovidalnosti [Social Responsibility Programs]. *Standardization, certification, quality*, no. 1, pp. 26-30.
7. Okhrimenko O.O. (2015) Sotsialna vidpovidalnist [Social responsibility]. Kyiv. (in Ukrainian).
8. Solianyuk O. M. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak skladova efektyvnoho upravlinnia kompaniieiu [Corporate social responsibility as a component of effective management a company] Available at: <http://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d090.pdf> (accessed 29 Juni 2017).

Bilan O.S.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics of Enterprises and Corporations
Ternopil National Economic University

RESEARCH OF FEATURES OF FORMATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROGRAM

The article emphasizes on the modern conditions of the development of the CSR program that motivate enterprises to be responsible for their activities, to take into account its impact on society as a whole, to predict future problems, and offer the solution. It is proved, that strategic approach to CSR involves the development of a long-term CSR program that takes into consideration the mission and strategy of the company and involves the integration of CSR into its main business and allows allocating funds for the program CSR on a regular basis. It is concluded that CSR program brings social and economic results if it is integrated into the strategy of the enterprise.

The main stages of development and implementation of CSR are listed by summarizing the provisions of leading scientists: setting goals of the program; determination of stakeholders of the program; choosing elements of the program; formation of the program's budget; selection of responsible workers for the program implementation; implementation of program's activities; determination of the program effectiveness; development of activities, which help to increase the effectiveness of the program. The main goals of forming corporate social responsibility program and investigating the main stakeholders are outlined; the need of taking into account the interests of some of the most influential of them is stressed. The stakeholders are identified as interested parties (within or outside the enterprise), that impose certain requirements on the results of the enterprise's activities.

The basic elements of the program of corporate social responsibility are discovered: charity, social investments; grants; equivalent financing; corporate volunteering; socially meaningful marketing; socially responsible behaviour.

The approach, according to which the general budget of CSR of each company must be identified individually, as a percentage of its net profit, which is monthly released on the programs, is described. It is noted that employees from different departments, depending on the semantic content of the CSR program, should be involved in the implementation of specific program activities. It is proposed to determine the effect of the corporate social responsibility program in two ways: for businesses and for society.

At the final stage of developing and implementing of the CSR program, it is necessary to confirm the correctness of the choice of a particular measure and propose ways to increase the effectiveness of CSR program. It is summed up that during the development of CSR program, it is necessary to adhere to the principles of complexity, strategy, consistency, and efficiency.

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДУ АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЙ В СИСТЕМАХ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ

REALIZATION OF THE METHOD OF ANALYSIS OF HIERARCHY IN DECISION SUPPORT SYSTEMS

УДК 330.43:338.439.02

Геселева Н.В.к.т.н., доцент кафедри економічної
кібернетики та маркетингу
Київський національний університет
технологій та дизайну**Сиволап Ю.В.**студентка
Київський національний університет
технологій та дизайну

У статті розглянуто особливості програмного забезпечення систем підтримки прийняття рішень під час рішення багатокритеріальних задач. Вирішено задачу вибору постачальника сировини для ТОВ «Європромпотторг» за допомогою аналітичного інструментального засобу Prime Decision.

Ключові слова: система підтримки прийняття рішень, аналіз ієрархій, пріоритети, альтернативи, чинники, синтез, багатокритеріальні задачі, ранжування, парні порівняння, дерево рішень.

В статье рассмотрены особенности программного обеспечения систем поддержки принятия решений при решении многокритериальных задач. Решена задача выбора поставщика сырья для ООО «Европромпотторг» с помощью аналитического инструментального средства Prime Decision.

Ключевые слова: система поддержки принятия решений, анализ иерархий, приоритеты, альтернативы, факторы, синтез, многокритериальные задачи, ранжирование, парные сравнения, дерево решений.

The article considers the features of the software of decision support systems in solving multicriteria problems. The task of selecting a supplier of raw materials for LLC Europropottorg with the help of the analytical tool Prime Decision was solved.

Key words: decision support system, hierarchy analysis, priorities, alternatives, factors, synthesis, multicriteria tasks, ranking, paired comparisons, decision tree.

Постановка проблеми. Важливим резервом підвищення ефективності виробництва послуг і продукції підприємств є підвищення якості рішень, які приймаються керівниками всіх рівнів. Прийняття рішень – це процес, який відбувається впродовж певного часового періоду й здійснюється в кілька етапів. Рішення – це результат вибору з кількох альтернатив, що фіксується письмово чи усно й містить програму дій для досягнення поставленої цілі.

Процеси прийняття рішень у різних сферах діяльності багато в чому аналогічні, саме тому необхідний універсальний метод підтримки прийняття рішень, відповідний природному ходу людського мислення.

Часто економічні, медичні, політичні, соціальні, управлінські проблеми мають кілька варіантів рішень. Найчастіше, вибираючи одне рішення з множини можливих, особа, яка приймає рішення, керується тільки інтуїтивними уявленнями. Внаслідок цього прийняття рішення має невизначений характер, що позначається на якості прийнятих рішень.

Ділові рішення, які приймаються керівниками підприємств, регіонів, усієї країни, впливають на долі багатьох людей і цілих народів, тому високі вимоги суспільства до якості прийняття таких рішень стають усе більш складним завданням у нашому сучасному світі. Рішення проблем ускладнюється не тільки їх взаємозв'язком і зростанням кількості факторів, що впливають, але й наявністю великої кількості можливих варіантів їх прийняття. Звідси і помилки, які роблять керівники різних рівнів, приймаючи рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині у сфері математичного моделювання багатокритеріальних завдань накопичено досить великий досвід, що відображено в роботах вітчизняних уче-

них В.Б. Бритко [1], Г.Л. Бродецького [2], О.Ф. Волошина [3], І.Б. Гевко [4], В.Р. Кігель [7], В.М. Колпакова [8], В.Ф. Ситника [10], Г.А. [11] та зарубіжних: Т.Л. Сааті [9], Р.Е. Йенсена [6], П.Р. Дрейка [5] та багатьох інших. Разом із тим залишається актуальною проблема вибору такого підходу до зменшення невизначеності цілей, який поєднував би в собі математичну простоту, об'єктивність у ході формулювання критеріїв оптимальності та можливість отримати єдиний розв'язок.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження особливостей програмної реалізації систем підтримки прийняття рішень для аналізу стратегії закупівель ТОВ «Європромпотторг», що мінімізує невизначеності та ризики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Т.Л. Сааті – винахідник, архітектор і первинний теоретик методу аналізу ієрархій (МАІ), що встановлює рамки прийняття рішень для великомасштабних, багатокритеріальних задач.

МАІ успішно застосовується в багатьох галузях. Так, наприклад, є досвід застосування його під час розподілення енергії в промисловості, висуванні кандидатів на вибори, проектуванні цін на нафту, проектуванні літаків як інструмента для вимірювання якості (бажана якість порівнюється з фактичною) та під час стратегічного планування майбутнього корпорацій, оскільки воно вимагає від спеціалістів урахування та узгодженості багатьох критеріїв.

Метод аналізу ієрархій (МАІ) дає змогу застосувати об'єктивні математичні методи для обробки суб'єктивних переваг індивідуумів або їх груп у завданнях ухвалення рішень. Методологія МАІ полягає у побудові ієрархії з подальшим формуванням суджень на основі парних порівнянь елементів за загальними для них критеріями або властивостями.

У результаті отримують шкали відношень, з яких потім синтезується узагальнена за всією структурою шкала для вибору кращої альтернативи. У найбільш елементарному виді ієрархія будується з вершини (мета), через проміжні рівні (критерії, від яких залежать наступні рівні) до самого нижнього рівня (який зазвичай є переліком альтернатив).

Традиційно МАІ використовується для завдань ранжування або вибору кращих альтернатив шляхом обчислення пріоритетів альтернатив і критеріїв Завершальною стадією МАІ є синтез узагальнених (глобальних) пріоритетів альтернатив, що характеризують їх внесок у головну мету, розташовану на вершині ієрархії. Синтез включає операції множення і складання, які можна застосовувати не лише до пріоритетів, але й до реальних вимірів властивостей альтернатив, якщо вони належать одній шкалі.

На основі даного методу розроблені і з успіхом застосовуються досить серйозні системи підтримки прийняття рішень: Expert Choice, «Мислитель» та Prime Decision.

Під час розроблення довгострокової стратегії закупівель сировини для компанії ТОВ «Європромопторг», що працює на ринку виробництва теплоізоляційних матеріалів, досліджено різні варіанти, що пропонують постачальники сировини, за допомогою програмного засобу прийняття оптимальних рішень Prime Decision, який заснований на методі аналізу ієрархій.

Вибір даного програмного забезпечення пояснюється тим, що ця програма є безкоштовною та легка в користуванні за рахунок зручного і зрозумілого користувачу інтерфейсу. Prime Decision орієнтована на застосування діаграм впливу і має такі переваги: полегшує визначення й опис мети (цілей); полегшує ідентифікацію всього рангу альтернативних рішень; оцінює ключові співвідношення (компроміси) між цілями й альтернативами та дає змогу отримати оптимальне рішення.

Основна діяльність ТОВ «Європромопторг» – виробництво та реалізація якісних матеріалів для утеплення будинку на основі пінопласту. Головними факторами, які забезпечили підприємству можливість наростити в 2016 р. обсяги збуту та доходів від реалізації стали:

- збільшення збуту продукції для державних програм з енергоефективності;
- збільшення збуту в роздріб унаслідок суттєвого подорожчання комунальної плати за теплоенергію;
- збільшення збуту на експортних ринках за рахунок більш активної роботи із замовниками.

На ринку постачальників сировини для виготовлення пінопласту існують велика кількість компаній, але можна виділити 10 провідних компаній:

1. ТОВ «Lion Recycling Ukraine»;
2. ТОВ «Дана-Дніпро»;
3. ТОВ «Плазма»;
4. ТОВ «Перший український магазин хімічної сировини»;
5. ТОВ «Укрторзбук»;
6. ТОВ «Дніпротехінвест»;
7. ТОВ «РВМ Group»;
8. ПП «Тана»;
9. ТОВ «БІЗНЕСБУД-ПЛЮС»;
10. ПП «Соліс».

За допомогою програми Prime Decision можна оптимізувати вибір постачальника сировини з множини альтернативних варіантів: структурувати проблему; побудувати набір альтернатив; виділити чинники, що їх характеризують; задати значимість цих чинників; оцінити альтернативи за кожним із факторів; знайти неточності та протиріччя в судженнях особи, що приймає рішення; проранжувати альтернативи; провести аналіз рішення і обґрунтувати отримані результати.

Перший етап. Побудова дерева рішень (дерева значень) для конкретної проблемної ситуації в додатковому робочому вікні Value Tree (рис. 1).

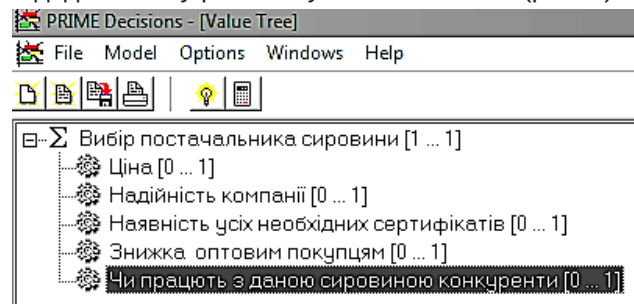

Рис. 1. Побудова дерева рішень

Другий етап. Введення альтернатив для головної цілі та для атрибутів в додатковому вікні Alternatives (рис. 2).

Name	Вибір постачальника сировини	Ціна	Надійність	Наявність усіх необхідних сертифікатів	Знижка оптовим покупцям	Чи працюють з даною сировиною конкуренти
ТОВ "Lion Recycling UK	ТОВ "Lion Recycling Ukraine"	1200 грн	2	+	0%	Так
ТОВ "Дана-Дніпро"	ТОВ "Дана-Дніпро"	900 грн	4	-	15%	Так
ТОВ "Плазма"	ТОВ "Плазма"	1120 грн	5	-	3%	Ні
ТОВ "Перший українськ	ТОВ "Перший український магази	15000 грн	3	+	10%	Так
ТОВ "Укрторзбук"	ТОВ "Укрторзбук"	1600 грн	1	+	5%	Ні

Рис. 2. Введення альтернатив

Третій етап. Ранжування окремих значень кожного із атрибутів та атрибутів між собою:

Score Assessment – для ранжування окремих значень кожного з атрибутів;

Weight Assessment – для ранжування атрибутів між собою;

Holistic Comparison – для цілісного порівняння (у разі використання багаторівневого дерева для підтримки прийняття рішень).

СППР PRIME Decisions дає змогу отримати такі підсумкові графіки та таблиці:

– Value Intervals – інтервали значень (рис. 4);

– Weights – ваги (або вагомість) окремих атрибутів (рис. 5);

– Dominance – попарне порівняння альтернатив для головної цілі (домінування однієї з альтернатив у парі) (рис. 6);

– Decision Rules – правила рішень (рис. 7).

За результатами обробки даних визначено вагові коефіцієнти (пріоритети) альтернатив для кожного з критеріїв оцінки постачальників, які становлять для:

– ТОВ «Lion Recycling Ukraine» – пріоритетний показник 0,225 (22,5%);

– ТОВ «Дана-Дніпро» – пріоритетний показник 0,425 (42,5%);

– ТОВ «Плазма» – пріоритетний показник 0,775 (77,5%);

– ТОВ «Перший український магазин хімічної сировини» – пріоритетний показник 0,450 (45%);

– ТОВ «Укрторзбут» – пріоритетний показник 0,575 (57,5%);

Ураховуючи всю сукупність підсумкових графіків, можна прийняти рішення, що за даних умов

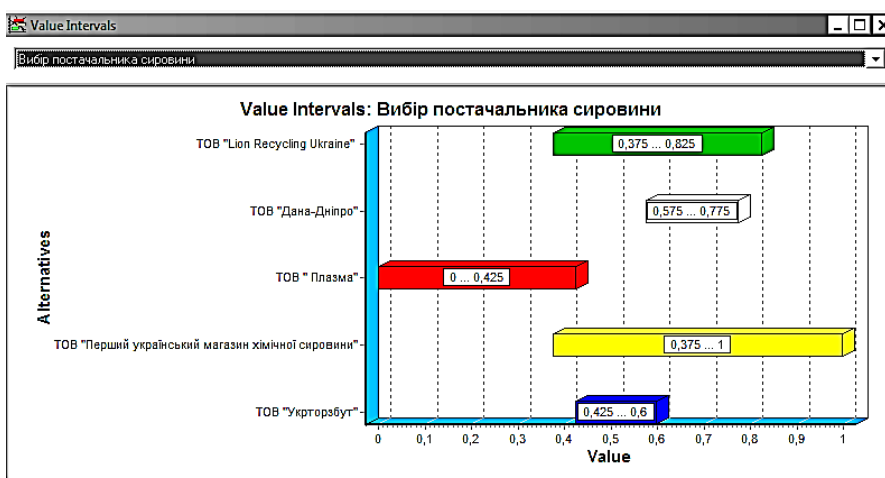

Рис. 3. Підсумковий графік інтервалів значень Value Intervals

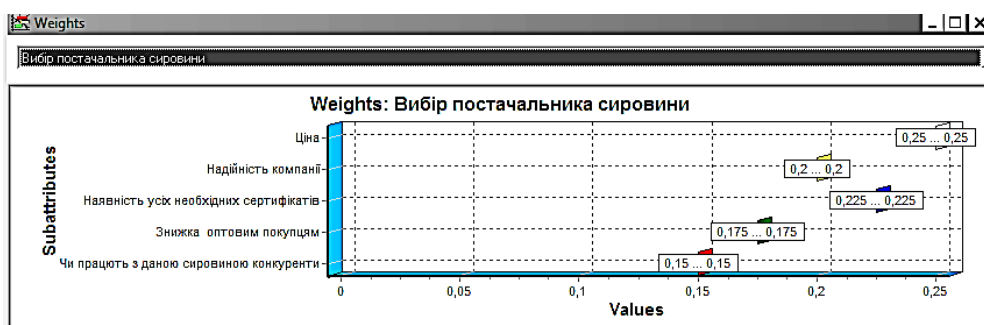

Рис. 4. Ваги окремих атрибутів

	ТОВ "Lion Resyc	ТОВ "Дана-Дніп	ТОВ " Плазма"	ТОВ "Перший ук	ТОВ "Укрторзб
ТОВ "Lion Resyc	☉				
ТОВ "Дана-Дніп		☉	☉		
ТОВ " Плазма"		☉	☉	☉	☉
ТОВ "Перший ук			☉	☉	
ТОВ "Укрторзб			☉		☉

Рис. 5. Підсумкова таблиця попарного порівняння альтернатив Dominance

Decision Rules					
	Maximax	Maximin	Central Values	Minimax Regret	Possible Loss
ТОВ "Lion Recycling Ukraine"				✓	0,225
ТОВ "Дана-Дніпр"		✓			0,425
ТОВ "Плазма"					0,775
ТОВ "Перший укр"	✓		✓		0,450
ТОВ "Укрторзбут"					0,575

Рис. 6. Підсумковий графік вагомості атрибутів Weight

співпраця з ТОВ «Lion Recycling Ukraine» найбільше відповідає сподіванням керівництва компанії, адже значення атрибутів лише на 22,5% відрізняються від ідеального варіанту.

Висновки з проведеного дослідження. Виконані дослідження показують, що сучасні умови господарювання вимагають від вітчизняних підприємств швидко приймати рішення, адже в мінливому ринковому середовищі обов'язковою умовою виживання підприємств є виробництво конкурентоспроможної продукції. Саме для забезпечення цієї умови необхідно, щоб ділові рішення, які приймаються керівниками підприємств, були оптимальними. Високі вимоги до якості прийняття рішень багатокритеріальних задач в умовах невизначеності і конфліктності потребують використання відповідного програмного забезпечення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень в позаштатних ситуаціях із використанням інформації про стан природного середовища / В.Б. Бритко. – М.: Едіторіал УРСС, 2001. – 304 с.
2. Бродецький Г.Л. Управління запасами / Г.Л. Бродецький. – М.: Эксмо, 2008. – 193 с.
3. Волошин О.Ф. Моделі та методи прийняття рішень: [навч. посіб.] / О.Ф. Волошин. – К.: Київський університет, 2006. – С. 120-121.
4. Гевко І.Б. Методи прийняття управлінських рішень: [підручник] / І.Б. Гевко. – К.: Кондор, 2009. – 187 с.
5. Дрейк П.Р. Використання методу аналізу ієрархій в інженерній освіті / П.Р. Дрейк // Міжнародний журнал інженерної освіти. – 2001. – № 3. – С. 191-196.
6. Йенсен Р.Е. Метод альтернативи масштабування для пріоритетів в ієрархічних структурах / Р.Е. Йенсен // Математична психологія. – 2002. – № 4. – С. 317-332.
7. Кігель В.Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці / В.Р. Кігель. – К.: ЦУЛ, 2013. – 202 с.
8. Колпаков В.М. Теорія і практика прийняття управлінських рішень / В.М. Колпаков. – Київ: МАУП, 2011. – 253 с.

9. Сааті Т.Л. Прийняття рішень. Метод аналізу ієрархій / Т.Л. Сааті. – М.: Радио и связь, 1993. – 316 с.

10. Ситник В.Ф. Системи підтримки прийняття рішень / В.Ф. Ситник. – К.: КНЕУ, 2004. – 614 с.

11. Проектування системи підтримки прийняття рішень в технологічній підготовці виробництва на базі квантового підходу із застосуванням методів системного моделювання / Г.А. Фролов, І.Б. Сіродж, І.Є. Россох // Радіоелектронні і комп'ютерні системи. – 2009. – № 1(35). – С. 113-122.

REFERENCES:

1. Brytko V.B, Helovani V.A., Bashlykov A.A. Viazlyov E.D. Intelktualni. systemy pidtrymky pryiniattia rishen v pozashtatnykh sytuatsiakh z vykorystanniam informatsii pro stan pryrodnoho seredovyscha. – M.: Editorial URSS, 2001. – 304 s.
2. Brodetskyi H.L. «Upravlinnia zapasamy» – M «Eksmo», 2008. – 193 s.
3. Voloshyn O.F. Modeli ta metody pryiniattia rishen: Navchalnyi posibnyk. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi unyversytet», 2006. – S. 120-121.
4. Hevko I.B. Metody pryiniattia upravlinskykh rishen: pidruchnyk – K.: Kondor, 2009. – 187 s.
5. Dreik P.R. Vykorystannia metodu analizu iierarkhii v inzheneranii osviti» // Mizhnarodnyi zhurnal inzhenernoi osvity, 2001. – # 3, S. 191-196.
6. Yensen R.E. Metod alternatyvy masshtabuvannia dlia priorytetiv v iierarkhichnykh strukturakh // Matematychna Psykhohohiia, 2002. – # 4. – S. 317-332.
7. Kihel V.R. Metody i modeli pidtrymky pryiniattia rishen u rynkovii ekonomitsi. – K.: TsUL, 2013. – 202 s.
8. Kolpakov V.M. Teoriia i praktyka pryiniattia upravlinskykh rishen. – Kyiv: MAUP, 2011. – 253 s..
9. Saati T.L. Pryiniattia rishen. Metod analizu iierarkhii. – M.: Radyo y sviaz, 1993. – 316 s.
10. Sytnyk V.F. Systemy pidtrymky pryiniattia rishen. – K.: KNEU, 2004. – 614 s.
11. Frolov H.A., Sirodzh I.B., Rossokh I.Ye. Proektuvannia systemy pidtrymky pryiniattia rishen v tekhnolohichnii pidhotovtsi vyrobnytstva na bazi kvantovoho pidkhotodu iz zastosuvanniam metodiv systemnoho modeliuвання // Radioelektronni y kompiuterni systemy, 2009. – # 1(35). – S. 113-122.

Heseleva N.V.

Candidate of Technical Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic
Cybernetics and Marketing
Kyiv National University of Technology and Design

Sivolap J.V.

Student
Kyiv National University of Technology and Design

REALIZATION OF THE HIERARCHY ANALYSIS METHOD IN DECISION SUPPORT SYSTEMS

The article considers features of the software of decision support systems in solving multicriteria problems. High demands on the quality of decision-making of multi-factor and multi-criteria tasks in conditions of uncertainty and conflict require the use of appropriate software.

The task of selecting a supplier of raw materials for LLC Europropottorg with the help of the analytical tool «Prime Decision» is solved.

«Prime Decision» focuses on the use of impact diagrams and has the following advantages: facilitates the definition and description of the purpose (goals); facilitates the identification of all rank of alternative solutions; evaluates key relationships (compromises) between goals and alternatives, and allows getting the best solution.

This program is based on analytic hierarchy process (AHP). AHP is a structured technique for organizing and analysing complex decisions, based on mathematics and psychology. It was developed by Thomas L. Saaty in the 1970s and has been extensively studied and refined.

Traditionally, MAI is used for ranking tasks or the selection of the best alternatives by calculating the priorities of alternatives and criteria. The final stage of AHP is the synthesis of generalized (global) alternatives priorities that characterize their contribution to the main goal located at the top of the hierarchy. Synthesis includes multiplication and compilation operations that can be applied not only to priorities but also to real measurements of the properties of alternatives if they belong to the same scale.

AHP allows preparing customary mathematical methods for the subdivision of subjective transitions of independent groups in wolves with gratitude. The methodology of the MAI field in the motivations of the hierarchy in the most subtle formulations is judged on the basis of the principles of the individual elements for their unfounded criticism by the authorities.

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМИ РИЗИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

ORGANIZATION OF RISK MANAGEMENT PERSONNEL THE ENTERPRISE

УДК 330.322.011

Кудрицька Ж.В.

к.е.н., доцент кафедри економічної
кібернетики

Національний авіаційний університет

Беккер А.Ю.

магістр

Національний авіаційний університет

У статті розглянуто управління кадровими ризиками на підприємстві. Досліджено сутність ризику та кадрових ризиків. Визначено підходи до роботи з кадровими ризиками. Розглянуто основні цілі управління ризиками. Розкрито основні риси ризику: суперечливість, альтернативність і невизначеність.

Ключові слова: ризик, управління ризиком, кадрові ризики, служба управління ризиками, програма управління ризиками.

В статье рассмотрено управление кадровыми рисками на предприятии. Исследована сущность риска и кадровых рисков. Определены подходы к работе с кадровыми рисками. Рассмотрены основные цели

управления рисками. Раскрыты основные черты риска: противоречивость, альтернативность и неопределенность.

Ключевые слова: риск, управление риском, кадровые риски, служба управления рисками, программа управления рисками.

The article deals with risk management personnel in the company. The essence of risk and human risk. The approaches to work with personnel risks. The main objectives of risk management. The basic features of risk: contradictory, and uncertainty alternative.

Key words: risk, management risk, human risk, service risk management, risk management program.

Постановка проблеми. Підприємництво нерозривно пов'язане з ризиками, притаманними всім без винятку сферам діяльності: виробництву, маркетингу, фінансам і т. д. Ця аксіома навіть отримала законодавче підтвердження у Господарському кодексі України, де в ст. 42 підприємство називається «незалежною, ініціативною, систематичною, на свій страх і ризик економічною діяльністю, що проводиться суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) для досягнення економічних і соціальних вигод і отримання прибутку». Ризики мають сильний вплив на всі сфери діяльності, але в наукових дослідженнях приділяють недостатньо уваги вивченню питань кадрових ризиків. Це можна пояснити тим, що не можна знати заздалегідь, як поведе себе людина, яка працює на підприємстві, тим більше неможливо передбачити як це може вплинути на фінансовий стан підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед теоретиків, які зробили реальний внесок у дослідження теорії кадрових ризиків, можна виділити таких учених, як: А.А. Алішеров, Є.М. Буланова, Є.В. Гончаров, Н.В. Карцева, І.В. Проніна, В.Я. Серебряний, А.Л. Слобідський, В.М. Федосєєв, М.Ю. Хромов.

Так, Н.В. Карцева, А.А. Алішеров та А.Л. Слобідський розглянули концепцію управління кадровими ризиками як складову частину стратегії та системи управління персоналом. Причини виникнення кадрових ризиків досліджували В.М. Федосєєв та М.Ю. Хромов.

В.Я. Серебряний досліджував специфіку кадрових ризиків у банківському секторі. Є.М. Буланова розробила методи виявлення факторів та причин кадрових ризиків, їх мінімізації впливу та обліку [1, с. 334]. Кадрові ризики в контексті дослідження про прийняття управлінських рішень розглянула І.В. Проніна. Залежність між кваліфікацією пер-

соналу та кадровими ризиками було виявлено та досліджено Є.В. Гончаровим [2, с. 60].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності ризику та управління кадровими ризиками, запропонування підходів до роботи з кадровими ризиками, визначення основних цілей управління ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел із теорії ризику показав, що нині не існує чіткої інтерпретації характеру ризику. Це пов'язано, зокрема, з багатоплановістю характеру ризику, майже повним ігноруванням його внутрішнього економічного законодавства в реальній економічній практиці й управлінні.

Ризик визначають як імовірність (загрозу) втратити частину своїх ресурсів, появу додаткових витрат у результаті певної виробничої і фінансової діяльності та втрату доходу [3, с. 192].

До основних особливостей ризику належать суперечливість, альтернативність і невизначеність [4, с. 511].

Суперечливість призводить до зіткнення об'єктивних ризиків з їх суб'єктивною оцінкою. Альтернативність вимагає вибору двох або декількох можливих рішень. Невизначеність називається неповною або неточною інформацією про умови проекту (рішення).

Управління ризиками – це діяльність, пов'язана з обов'язками керуючого організацією, які спрямовані на захист від навмисних або випадкових обставин, що завдають проблем підприємству. Мета управління ризиками – впливати на ризики, аналізувати та виявляти ризики, які можуть загрожувати діяльності організації, з погляду можливостей для збільшення вартості своїх активів [5, с. 388].

Для збільшення вартості активів підприємства менеджер повинен провести якісний і кількісний аналіз ризиків, щоб можна було визначити ймо-

вірність настання ризику та прогнозувати його наслідки.

Управління ризиками можна розглядати як методологічний процес розроблення і реалізації рішень з управління ризиками. Рішення є ризиковим, коли відома ймовірність досягнення результатів. Разом із цим функції управління ризиками повинні виконувати на відповідному рівні всі підрозділи компанії.

Головне завдання управління ризиками – запобігти банкрутству і забезпечити прибуткову роботу з мінімальними втратами. У зв'язку із цим важливим питанням є формування ефективної системи управління кадровими ризиками, яка повинна забезпечити стабільність підприємства в умовах кризи.

Кадровий ризик можна охарактеризувати наявністю небезпеки для підприємства з боку персоналу, яка може привести до настання ризику.

Кадровий ризик – група бізнес-ризиків, джерелом або об'єктом яких є персонал або окремих працівників. Як і будь-які ризики, вони можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Об'єктивні ризики виникають незалежно від функціонування підприємства та незважаючи на волю персоналу. У разі суб'єктивного ризику для людини побічних ефектів і ефектів залежить від дій конкретного співробітника або групи співробітників.

За формою шкоди кадровим ризикам притаманна універсальність, оскільки потенційно вони можуть привести як до майнових (утрати можуть відобразитися готівкою), так і нематеріальних наслідків.

Негативні наслідки кадрових ризиків мають кількісні та якісні ознаки, які зображено на рис. 1.

Відзначаючи негативні наслідки людських ризиків, також слід додати їх позитивний вплив, який поки що не достатньо досліджений, оскільки вважалося, що позитивні наслідки виникають у результаті запланованих дій щодо реалізації стратегії управління персоналом.

До позитивних наслідків належать:

- 1) отримання надприбутку;

- 2) ефективність інвестицій для персоналу і маркетингу;

- 3) перевиконання плану випуску продукції.

Якісні позитивні наслідки:

- 1) незаплановане поліпшення якості персоналу;

- 2) підвищення репутації підприємства;

- 3) підвищення лояльності персоналу до керівництва підприємства і задоволеність роботою.

Таким чином, можна запропонувати такі підходи до здійснення успішної роботи керівництва підприємства з управління кадровими ризиками:

- 1) встановити, щоб виробничий відділ підприємства зробив необхідну кількість робочих місць;

- 2) встановити, щоб відділ кадрів набрав на роботу людей, що мають необхідну для підприємства освіту, тобто певних спеціалістів;

- 3) створити службу з управління ризиками для щоквартального моніторингу та звіту результатів для того, щоб можна було зробити прогноз та передбачити ризик.

У результаті сильної економії витрат та скорочення кадрів вважаємо доцільним встановити групу управління ризиками у відділі контролю, який, своєю чергою, буде створений на основі фінансового відділу та економічного планування. Ця пропозиція пов'язана з тим, що створення нового відділу може сприйматися вороже, що може відобразитися на якості комунікації та ефективному управлінні ризиками. Створення групи управління ризиками потягне за собою додаткові витрати на утримання, але це буде компенсовано уникненням ризикових ситуацій. Також не треба створювати цілий відділ, а лише групу, яка в структурі підприємства буде підпорядковуватися фінансовому відділу.

Служба управління ризиками є доречним додатком до незалежних функціональних підсистем підприємства, які знаходяться на одному рівні управління з ними. Це дає змогу контролювати роботу функціональних підрозділів відповідальними особами.

Метою функціонування служби управління ризиками є забезпечення успішної роботи фірми, схильної до ризику.

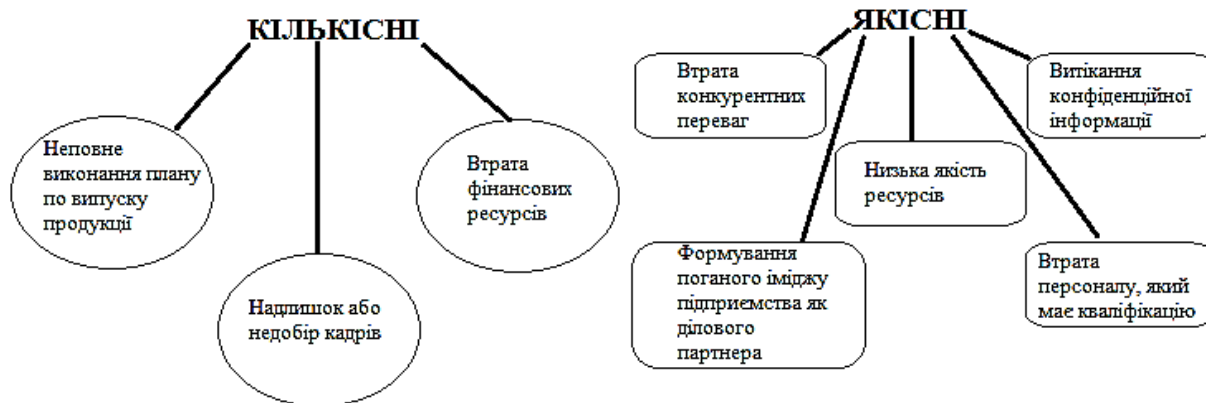

Рис. 1. Кількісні та якісні ознаки кадрових ризиків

Для побудови та вдалого і результативного функціонування управління ризиками визначаються його основні цілі:

- моніторинг підприємства і навколишнього середовища, в яких він працює;
- визначення наявних та можливих ризиків;
- антиризикові планові заходи;
- методологічна підтримка антиризикових методів;
- зменшення фінансових витрат, пов'язаних із ризиками.

Для того щоб удало управляти ризиками, фахівцям необхідно:

- тримати обов'язковий контакт із керівництвом фірми та іншими підсистемами;
- регулярно працювати з контролем ризиків підприємства;
- визначити склад роботи управління і контролю (вибір методів аналізу ризику та способів визначення результатів і т. п.).

Прийняття ухваленного ступеня ризику на певний проміжок часу або для затвердження конкретного вирішення й оцінки припустимості досягнутого ступеня небезпеки для певного рішення – прерогативи управління.

Сутність служби управління ризиками полягає у забезпеченні моніторингу та контролю над установленими значеннями припустимого ступеню небезпеки.

Програма управління ризиками призначена для системного планування, забезпечення та організації заходів на рівні фірми, що необхідні для мінімізації збитків, які виникають унаслідок непередбачених подій.

Програма управління ризиками, заснована на вирішенні таких проблем, як:

- визначення можливих ризиків та їх вплив на підприємство;
- виявлення методів та принципів управління ризиками;
- вимір фінансових збитків, що пов'язані з ризиками.

Урахування кадрових ризиків у підприємницькій діяльності є необхідним, а ефективна система управління ризиками мінімізує їх негативний вплив і покращить позитивний вплив, підвищуючи конкурентоспроможність підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, було виявлено сутність ризику

та управління кадровими ризиками. Запропоновано декілька підходів до роботи з кадровими ризиками, визначено основні цілі управління ризиками. Запропоновано визначати кадровий ризик як групу бізнес-ризиків, джерелом або об'єктом яких є персонал або окремих працівників. Як негативні, так і позитивні наслідки кадрових ризиків мають якісні та кількісні ознаки. Аналіз якісних та кількісних ознак дав змогу виділити підходи до роботи керівництва підприємства над кадровими ризиками. Застосування запропонованих підходів до здійснення успішної роботи керівництва підприємства з управління кадровими ризиками дасть змогу створити службу з управління ризиками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буланова Е.Н. Определение понятия кадрового риска / Е.Н. Буланова // Управление персоналом. Ученые записки. Книга V / под ред д. э. н. проф. В.К. Потемкина. – СПб.: Санкт-Петербургская академия управления персоналом, 2007.
2. Гончаров Є.В. Кадрові ризики та рівень освіти: інноваційні напрями в умовах глобалізації / Є.В. Гончаров // Проблеми економіки та управління. – Л.: Львів. політехніка, 2008.
3. Альгін А.П. Ризик у підприємстві / А.П. Альгін. – СПб.: Лань, 2002.
4. Бланк І.О. Стратегія і тактика управління фінансами / І.О. Бланк. – Київ: ІТЕМЛтд, АДЕФ-Україна, 1996.
5. Бондар О.В. Ситуаційний менеджмент: [навч. посіб.] / О.В. Бондар. – К.: Центр учбової літератури, 2012.

REFERENCES:

1. Bulanova E.N. Opredelenie ponyatiya kadrovogo riska / E.N. Bulanova // Upravlenie personalom. Uchenye zapiski. Kniga V / pod red d.e.n. prof. V.K. Potemkina. – SPb: Izd-vo Sankt-Peterburgskoy akademii upravleniya personalom, 2007.
2. Honcharov Ye.V. Kadrovi ryzyky ta riven osvity: innovatsiini napriamky v umovakh hlobalizatsii / Ye.V. Honcharov // Problemy ekonomiky ta upravlinnia. – L.: Lviv. Politekhnik, 2008.
3. Alhyn A.P. Ryzyk v pidpriemnytstvi. – SPb.: Lan., 2002.
4. Blank I.A. Stratehiia i taktyka upravlinnia finansamy. – Kyiv: YTEMltd, ADEF-Ukraina, 1996.
5. Bondar O.V. Sytuatsiinyi menedzhment // Navchalnyi posibnyk. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2012.

Kudrytska Z.V. Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Cybernetics
National Aviation University**Bekker A.Y.**Master
National Aviation University**ORGANIZATION OF HUMAN RESOURCE RISK MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE**

Entrepreneurship is inextricably linked to the risks inherent in all without exception spheres of activity: production, marketing, finance, etc. Although risks have a strong impact on all spheres of activity, the research pays enough attention to studying the issue of human resource risks.

The purpose of this article is to study the nature of risk management and human risks, suggest approaches for working with human resource risks, and define the main objectives of risk management.

After analysing the scientific literature, risk is defined as the probability (threat) to lose some of its resources, the emergence of additional costs as a result of certain production and financial activities and loss of income.

A human resource risk is defined as business risk group, source or object of which is a separate staff or employee.

Both negative and positive effects of human resource risks are qualitative and quantitative traits. The analysis of qualitative and quantitative traits allowed selecting approaches for the management of human resource risks:

- 1) to rule that the production department of the company makes the required number of jobs;
- 2) to determine that the personnel department recruited people with education needed for the enterprise, that is, certain specialists;
- 3) to establish a risk management service to monitor and report quarterly results in order to be able to predict and anticipate risk.

For the construction and operation of successful and effective risk management, its main objectives are:

- 1) monitoring of the enterprise and the environment, in which it operates;
- 2) determine existing and potential risks;
- 3) planned risk prevention activities;
- 4) methodological support for risk prevention methods;
- 5) reduction of financial costs associated with risk.

These approaches to working with human resource risks should avoid risky situations and help to create a risk management service. The essence of the service of risk management is to ensure the monitoring and meanings acceptable level of risk.

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ЯК ФАКТОР СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

FINANCIAL STABILITY AS A FACTOR OF STABLE DEVELOPMENT OF LOGISTICS SYSTEMS

УДК 338.984

Мельникова К.В.

к.е.н, доцент кафедри економіки, управління підприємствами та логістики Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто сутність фінансової стійкості логістичної системи, зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на фінансову стійкість. Запропоновано використання концептуального підходу до оцінки і подальшої побудови системи управління фінансовою стійкістю логістичних систем на основі моделі CAMELS.

Ключові слова: фінансова стійкість, управління, фінансовий стан, логістична система.

В статье рассмотрены сущность финансовой устойчивости логистической системы, внешние и внутренние факторы, влияющие на финансовую устойчивость. Предложено использование концептуального подхода к оценке и дальнейшему построению

системы управления финансовой устойчивостью логистических систем на основе модели CAMELS.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, управление, финансовое состояние, логистическая система.

The essence of financial stability of the logistic system is considered in the article. The external and internal factors influencing financial stability are considered. The use of the conceptual approach to the evaluation and further development of the financial sustainability management system for logistic systems based on the CAMELS model is proposed.

Key words: financial stability, management, financial condition, logistic system.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки українські підприємства самостійно планують виробничі, фінансові та інші ресурси, проводять аналіз і оцінку фінансового стану логістичної системи і своїх підсистем. Багато з них у цих умовах зіткнулися з гострою проблемою забезпечення фінансової стійкості для зменшення ймовірності попадання у сферу фінансової неспроможності та банкрутства. Одним із головних завдань в управлінні логістичними системами є забезпечення ефективного їх функціонування, що виступає одним з основних факторів розвитку національної економіки.

Фінансова стійкість є найважливішою частиною фінансового стану логістичної системи, тому що забезпечує здатність економічного суб'єкта вести логістичну діяльність у довгостроковому періоді.

Аналіз динаміки фінансової стійкості логістичних систем в Україні показав її недостатній рівень, що викликає серйозні негативні наслідки. Так, низька фінансова стійкість є суттєвою перешкодою для залучення іноземних інвестицій в український логістичний бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми в управлінні фінансовою стійкістю логістичних систем пов'язані не тільки з наявністю внутрішніх та зовнішніх загальних проблем, але і з тим, що саме поняття «фінансова стійкість» є неоднозначним та складним. Основні концепції управління фінансовою стійкістю належать провідним зарубіжним та вітчизняним ученим, таким як Ю. Бріггем, Дж. Ван Хорн, Л. Гапенскі, Ч. Хорнгрен, М. Доннеллан, М. Сатклнфф, І.О. Бланк, В.В. Бочаров, І.Т. Балабанов, Л.А. Ліхтіанова, В.І. Оспіщев та ін. [1-9].

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності поняття фінансової стійкості логі-

стичних систем, факторів впливу на неї та пошук шляхів стабілізації їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неоднозначність поняття «фінансова стійкість» проявляється в різному змістовному наповненні даної категорії, яке розглядається як здатність до досягнення якісно різних результатів, включаючи збереження загальної стійкості, підвищення інвестиційної привабливості, забезпечення фінансової рівноваги, нарощування рівня ділової активності, підвищення ефективності логістичної діяльності тощо. Різні точки зору на це поняття в подальшому впливають на багатогранність методів її оцінки і наявність комплексу інструментів управління фінансовою стійкістю.

Фінансова стійкість розкривається Е.А. Леоновою як комплексне поняття, що відбиває стабільний рівень фінансової спроможності, за якого фінансові ресурси, їх розподіл і використання в умовах негативного впливу внутрішніх та зовнішніх чинників підприємницького середовища, регулюючої ролі держави та управлінських рішень здатні забезпечити стійкий фінансовий розвиток у короткостроковому і довгостроковому періодах, базується на постійній підтримці раціонального співвідношення між елементами вертикальної структури необоротних та оборотних активів і джерелами їх фінансування (пасивами) і виконанні умов забезпечення рентабельності, ліквідності, платоспроможності, фінансової незалежності, кредитоспроможності, фінансової міцності, фінансової активності і ефективності грошових потоків [5].

Фінансова стійкість підприємства – здатність підприємства здійснювати основну й інші види діяльності безперебійно, незважаючи на ризики та зміни в середовищі бізнесу, які можуть відбуватися в процесі господарської діяльності підприємства [4].

При цьому слід зауважити, що, розглядаючи фінансову стійкість стосовно різних сфер діяльності, трактування її сутності може змінюватися.

Фінансова стійкість логістичної системи – це загальний стан усіх її фінансових ресурсів, їх розподіл та оптимальне використання, яке веде до збільшення прибутку та забезпечує розвиток логістичної системи за достатнього рівня платоспроможності і кредитоспроможності в умовах наявних ризиків та під впливом зовнішніх факторів.

До зовнішніх факторів можна віднести різкі коливання курсів основних мирових валют, нестабільний економічний розвиток низки країн Єврозони, зміни на фондових ринках, наявні проблеми розвитку вітчизняної економіки, а саме зростання цін на енергоносії, збільшення податків, зміни розмірів мінімальної заробітної плати, стагнація розвитку базових галузей української економіки тощо. Ці негативні фактори поєднуються із внутрішніми проблемами самих логістичних систем, передусім із високою ресурсоемністю виробництва, застосуванням застарілих технологій, застарілим транспортом, неефективним використанням складів, відсутністю необхідної логістичної інфраструктури, помірним використанням сучасних інформаційних технологій, низькою кваліфікацією кадрів.

У подібних умовах практична можливість протистояння негативним впливам вимагає забезпечення ефективного управління фінансовим станом логістичної системи.

Висока і цілеспрямовано підтримувана фінансова стійкість створює умови для ефективного протистояння кризам, які породжуються зовнішніми для економічного суб'єкта причинами.

Динаміка фінансової стійкості складається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

До числа зовнішніх факторів макроекономічного характеру належать: глобалізація господарської діяльності; поширення Інтернет-технологій; нестабільність розвитку більшості національних економік, особливо країн із перехідною економікою, включаючи Україну; нестабільність валют та ін. Та не менш важливими є внутрішньонаціональні чинники розвитку і фінансовий стан економічних суб'єктів.

До факторів прямого впливу належать: кон'юнктура кредитного ринку, який надає фінансові ресурси підприємствам; кон'юнктура ринку цінних паперів; кон'юнктура товарних ринків; рівень прозорості фінансового ринку; рівень прибутковості інвестиційних проектів тощо.

Під внутрішньофінансовим середовищем розуміється сукупність умов і факторів, що знаходяться під безпосереднім контролем менеджменту підприємства і визначають якість фінансового результату, що розглядається як наслідок прийняття і реалізації управлінських рішень. Із цього погляду визначальними внутрішніми факторами є [4; 6; 9]:

галузева приналежність; можливість диверсифікації діяльності; асортимент і структура продукції та послуг; величина сплаченого статутного капіталу та інших елементів власного капіталу; можливість та умови залучення позикового капіталу; обсяг, структура і динаміка видатків; здатність підприємства генерувати прибуток; збалансованість грошових потоків; величина, склад і структура активів і безліч інших чинників.

Наявність перерахованих та інших чинників вимагає від менеджменту логістичної системи систематичного моніторингу та оцінки зміни внутрішнього середовища, а також виявлення ключових факторів її розвитку і побудови системи управління ними.

Нині існують такі методи оцінки фінансової стійкості [2; 9]:

- оцінка чистих активів;
- коефіцієнтний метод, у тому числі коефіцієнти структури капіталу та покриття зобов'язань;
- оцінка забезпеченості власними обіговими коштами;
- аналіз структури активів із позиції забезпечення фінансової стійкості.

Кожен із цих методів має переваги і недоліки, у зв'язку з чим самі методи в низці випадків вимагають коригування.

Основний недолік розглянутих методів – їх розбіжність у часі. Базовим фактором виникнення цього недоліку є недосконалість бухгалтерського балансу, що розглядається як фінансова модель підприємства. Основа побудови балансу – використання «історичної» вартості активів і зобов'язань, що призводить до невідповідності «балансової» оцінки об'єктів і їх реальній вартості. Проте баланс виступає головним елементом внутрішнього інформаційного забезпечення для всіх методів оцінки фінансової стійкості. Фінансова звітність підприємства є головним і єдиним загальнодоступним внутрішнім джерелом інформації про фінансовий стан підприємства.

До системи показників оцінки фінансової стійкості слід віднести: прибутковість; показники ліквідності та платоспроможності; показники ділової активності; коефіцієнт автономії; коефіцієнт концентрації залученого капіталу; коефіцієнт маневреності власних коштів; коефіцієнт фінансової стійкості; коефіцієнт забезпеченості оборотних активів; коефіцієнт фінансового левериджу; показники ймовірності банкрутства; частка власного капіталу в обігових коштах; коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності; коефіцієнт покриття власними оборотними засобами фінансово-експлуатаційних потреб [2; 3; 8].

У табл. 1 наведено загальні показники фінансової стійкості із застосуванням інструментарію SNW-аналізу, критерії значення котрого розподілені за принципом золотої пропорції, що дає змогу

підвищити деталізацію отриманих результатів та надати рекомендації стосовно стану фінансової стійкості логістичної системи.

Під час побудови системи управління фінансовою стійкістю логістичної системи необхідно врахувати: масштаби логістичної системи та її життєвий цикл, стабільність розвитку світової, національної та галузевої економіки.

Для оцінки і подальшої побудови системи управління фінансовою стійкістю логістичних систем пропонується використовувати концептуальний підхід, який є основою моделі CAMELS, застосовуваної для оцінки якості фінансового стану кредитних організацій.

CAMELS – це поєднання початкових букв шести елементів, аналіз яких проводять органи банківського нагляду:

- С (Capital adequacy) – достатність капіталу банку для захисту інтересів його кредиторів (вкладників);
- А (Asset quality) – якість активів кредитної організації;
- М (Management) – якість менеджменту банку;
- Е (Earnings) – прибутковість (рентабельність), що розглядається з позиції наявності джерел отримання прибутку й оцінки її достатності для подальшого розвитку банку;

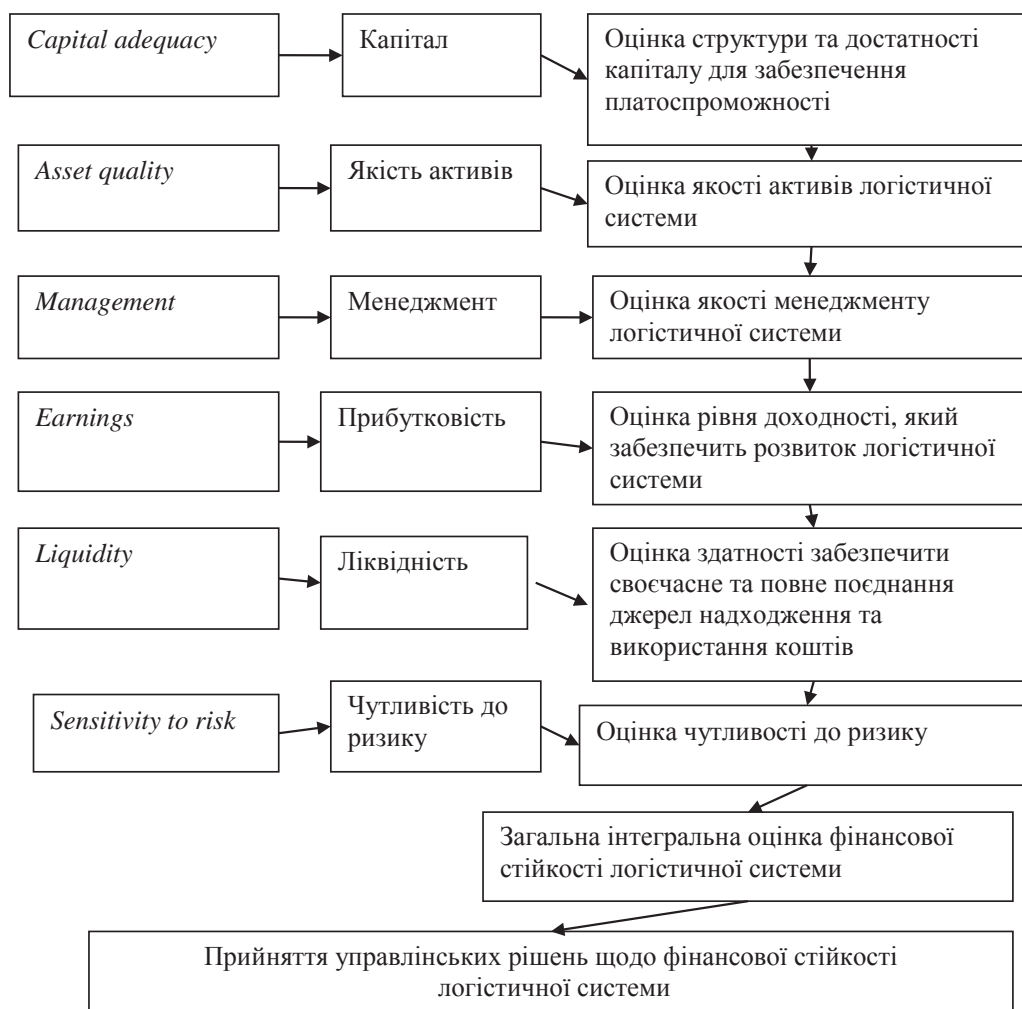

Рис. 1. Схема управління фінансовою стійкістю логістичної системи на основі моделі CAMELS

Таблиця 1

SNW-аналіз у загальному аналізі фінансової стійкості логістичних систем

Показники фінансової стійкості	Сильна сторона (S)	Нейтральна сторона (N)	Слабка сторона (W)	
			Помірна	Кризова
Частка власного капіталу в обігових коштах	> 0,1	[0,1; 0,06]	(0,06; 0,03]	< 0,03
Коефіцієнт автономії	> 0,5	[0,5; 0,31]	(0,31; 0,06]	< 0,06
Коефіцієнт покриття фінансово-експлуатаційної потреби власними оборотними засобами	> 1,25	[1,25; 0,78]	(0,78; 0,48]	< 0,48
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	> 0,77	[0,77; 0,48]	(0,48; 0,29]	< 0,29

– L (Liquidity) – ліквідність, достатня для своєчасного виконання зобов'язань;

– S (Sensitivity to risk) – чутливість до ризику.

З огляду на багатогранність економічного змісту даної категорії і наявність ефективної моделі CAMELS, апробованої в банківській сфері, що характеризується наявністю чіткої методології, для управління фінансовою стійкістю логістичних систем запропонована схема, основою якої виступають компоненти рейтингової системи CAMELS (рис. 1).

Оцінка та аналіз кожного з перерахованих у схемі елементів завершується присвоєнням індексу «1» (позитивна оцінка) або «0» (негативна оцінка) для подальшого формування загальної інтегрованої оцінки фінансової стійкості. Така оцінка проводиться окремо для кожного з шести компонентів.

Заключна інтегрована оцінка фінансової стійкості логістичної системи може бути представлена у вигляді значення показника $K\{N_6\}$, який складається з шести компонентів, з урахуванням того, що кожен індикатор отримав оцінку – 1 або 0. Тоді, якщо:

– $K\{N_6\} = \{1, 1, 1, 1, 1, 1\}$, то логістична система має абсолютну фінансову стійкість;

– $K\{N_6\} = \{0, 0, 0, 0, 0, 0\}$, то логістична система абсолютно фінансово нестійка.

В інших випадках, коли показник буде мати різні співвідношення одиниць і нулів, це буде свідчити про відносну фінансову стійкість та існування проблемних аспектів, які можуть привести до її зниження. Наявність індикатора «0» слугуватиме сигналом для менеджменту логістичної системи до необхідності прийняття рішень саме у цьому напрямі.

Висновки з проведеного дослідження.

Одним із найважливіших показників функціонування логістичних систем є їх фінансова стійкість. Встановлено, що на показник фінансової стійкості впливає багато зовнішніх та внутрішніх факторів, які необхідно враховувати під час прийняття управлінських рішень стосовно стабілізації фінансової стійкості логістичної системи. Запропоновано використовувати в процесі оцінки фінансової стійкості логістичних систем компоненти рейтингової системи CAMELS, яка апробована в банківській сфері і може бути адаптована до оцінки складників фінансової стійкості логістичних систем. Модель CAMELS дасть змогу точніше визначити, в якій сфері є недоліки, та дасть змогу прийняти необхідні стабілізаційні управлінські рішення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гапак Н.М. Особливості визначення фінансової стійкості підприємства / Н.М. Гапак, С.А. Капштан // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 1(42). – С. 191-196.

2. Капанадзе Г.Д. Построение модели комплексной оценки финансовой устойчивости экономического субъекта / Г.Д. Капанадзе // Российское предпринимательство. – 2013. – № 18(240). – С. 143-150.

3. Котлярова А.В. Фінансова стійкість підприємства та фактори, що впливають на неї / А.В. Котлярова, Т.І. Кочетова // Вісник НТУ «ХПІ». 2015. – № 61(1170). – С. 46-48.

4. Лахтіонова Л.А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності: [монографія] / Л.А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2011. – 880 с.

5. Леонова Е.А. Практический способ обеспечения финансовой устойчивости предприятия / Е.А. Леонова // Научные труды Московской гуманитарно-технической академии. – 2010. – № 7. – С. 54- 62.

6. Оспіщев В.І. Класифікація чинників впливу на фінансову стійкість підприємств / В.І. Оспіщев, І.В. Нагорна // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг: зб. наук. праць. / редкол.: О.І. Черевко (відпов. ред.) [та ін.] – 2009. – Вип. 2(10). – С. 218-223.

7. Олійник Т.О. Фінансова стійкість підприємства як основний показник фінансового стану / Т.О. Олійник Т.В. Шеремет // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 23. – С. 35-37.

8. Финансовый менеджмент: теория и практика / Е.С. Стоянова [и др.]; 6-е изд. – М.: Перспектива, 2010. – 656 с.

9. Фомин В.П. Формирование и анализ показателей финансового состояния организации / В.П. Фомин, Ю.А. Татаровский // Экономический анализ: теория и практика. – 2014. – № 4(355). – С. 11-20.

REFERENCES:

1. Hapak N. M. Osoblyvosti vyznachennia finansovoi stiiosti pidpriemstva / N. M. Hapak, S. A. Kapshtan. // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Ekonomika. – Vypusk 1(42). – 2014. – S. 191-196.

2. Kapanadze G. D. Postroenie modeli kompleksnoy otsenki finansovoy ustoychivosti ekonomicheskogo sub»ekta / G. D. Kapanadze // Rossiyskoe predprinimatel'stvo. – 2013. – № 18(240). – S. 143-150.

3. Kotliarova A. V. Finansova stiiikist pidpriemstva ta faktory, shcho vplyvaiut na nei / A. V. Kotliarova, T. I. Kochetova // Visnyk NTU «KhPI». 2015. – # 61(1170). – S. 46-48.

4. Lakhtionova L. A. Analiz finansovoi stiiikosti subiektu pidpriemnytskoi diialnosti: monohrafiia / L. A. Lakhtionova. – K.: KNEU, 2011. – 880 s.

5. Leonova E. A. Prakticheskiy sposob obespecheniya finansovoy ustoychivosti predpriyatiya. // Nauchnye trudy Moskovskoy Gumanitarno-Tekhnicheskoy Akademii. – M: MGTA. – 2010. – № 7. – S. 54- 62.

6. Ospishchev V. I. Klasyfikatsiia chynnykiv vplyvu na finansovu stiiikist pidpriemstv / V.I. Ospishchev, I. V. Nahorna // Ekonomichna stratehiia i perspektvy rozvytku sfery torhivli i posluh: zb. nauk. prats. / redkol.: O. I. Cherevko (vidpov. red.) ta in. – Kharkiv: Vyd-vo Kharkiv. DU kharchuvannia ta torhivli. – 2009. – Vyr. 2(10). – 694. – S. 218-223.

7. Oliinyk T. O. Finansova stiiikist pidpriumstva yak osnovnyi pokaznyk finansovoho stanu / T. O. Oliinyk T. V. Sheremet // Investytsii: praktyka ta dosvid # 23. – 2014. – S. 35-37.

8. Finansovyy menedzhment: teoriya i praktyka / E. S. Stoyanova, T. B. Krylova, I. T. Balabanov, I. A. Blank

ta in. – 6-e izd. – M.: Izd-vo «Perspektiva». – 2010. – 656 s.

9. Fomin V. P. Formirovanie i analiz pokazateley finansovogo sostoyaniya organizatsii / V. P. Fomin, Yu. A. Tatarovskiy // Ekonomicheskyy analiz: teoriya i praktyka. – 2014. – № 4(355). – S. 11-20.

Melnykova K.V.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics,
Enterprise Management and Logistics,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FINANCIAL STABILITY AS A FACTOR OF STABLE DEVELOPMENT OF LOGISTICS SYSTEMS

The purpose of the article is to reveal the essence of the notion of financial stability of logistic systems, factors of influence on it, and the search for ways to stabilize their development.

One of the most important indicators of the functioning of logistics systems is their financial stability.

The financial stability of the logistics system is the general condition of all its financial resources, their distribution, and optimal use, which leads to increased profits and ensures the development of the logistics system with a sufficient level of solvency and credit in the conditions of existing risks and under the influence of external factors.

It is established that the financial stability index is influenced by many external and internal factors that need to be taken into account when making managerial decisions regarding the stabilization of the financial stability of the logistics system.

Among the external factors of macroeconomic nature is the globalization of economic activity; distribution of Internet technologies; instability of most national economies, especially transition economies, including Ukraine, instability of currencies, etc. But equally important are internal national development factors and the financial condition of the economic entity.

The factors of direct influence include the situation of the credit market, which provides financial resources to enterprises; Market conditions of the securities market; Commodity market conjuncture; The level of transparency of the financial market; The level of profitability of investment projects, etc.

Under the internal financial environment is understood a set of conditions and factors that are under the direct control of enterprise management and determine the quality of the financial result, which is considered as a consequence of the adoption and implementation of management decisions. From this point of view, the decisive internal factors are: industry affiliation; The possibility of diversifying activities; Assortment and structure of products and services; The amount of paid-in share capital and other equity items; The possibility and conditions for attracting borrowed capital; Volume, structure, and dynamics of expenditures; Ability of the enterprise to generate profit; Balance of cash flows; The size, composition, and structure of assets, and many other factors.

It is proposed to use in the process of assessing the financial stability of logistics systems components of the rating system CAMELS, which is tested in the banking sector and can be adapted to assess the components of the financial stability of logistics systems. The CAMELS model will allow you to more accurately identify, which areas are in short supply, and allow you to make the necessary stabilization management decisions.

МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

MOTIVATION AS THE BASIS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

У статті розглянуто мотивацію персоналу як важливий елемент управління кадрами підприємства. Управління персоналом – досить важливий аспект роботи всього підприємства, що включає в себе управління всією ієрархією співробітників. У ході дослідження враховано думку зарубіжних і вітчизняних фахівців у сфері управління персоналом. Розглянуто основні варіанти активізації трудової діяльності персоналу, проблеми, які можуть перешкоджати на шляху до цього, наведено різні методики і схеми, які дають змогу використовувати потенціал персоналу максимально. Враховано психологічний і моральний аспекти задоволеності кадрів, адже це основна частина ефективної роботи і, як наслідок, збільшення продуктивності праці, виконання плану і цілей, які ставить перед собою кожна організація. Запропоновано варіанти вдосконалення наявних видів стимулювання праці, тобто матеріального і нематеріального.

Ключові слова: мотивація, кадри, менеджмент організації, мотивація персоналу, управління персоналом, ефективність управління.

В статье рассмотрена мотивация персонала как важный элемент управления кадрами предприятия. Управление персоналом – достаточно важный аспект работы всего предприятия, включает в себя управление всей иерархией сотрудников. Учтено мнение зарубежных и отечественных авторов в области управления персоналом. Рассмотрены основные варианты активизации трудовой деятельности персонала, проблемы, которые могут препятствовать на пути к этому, приведены различные методики и схемы, которые позволяют

использовать потенциал персонала максимально. Учтены психологический и моральный аспекты удовлетворенности кадров, ведь это основная часть эффективной работы и, как следствие, увеличение производительности труда, выполнение плана и целей, которые ставит перед собой каждая организация. Предложены варианты усовершенствования существующих видов стимулирования труда, то есть материального и нематериального.

Ключевые слова: мотивация, кадры, менеджмент организации, мотивация персонала, управление персоналом, эффективность управления.

In this article the motivation of staff as an important element of personnel management company. Personnel management is quite important aspect of the entire company, which includes management of the entire hierarchy of employees. The study took into account the opinion of foreign and domestic experts in the field of personnel management. The main variants of activation of labor activity of the personnel, problems that can hamper the way to this, are considered, various methods and schemes are given that allow to use the potential of the staff to the maximum. Also, the psychological and moral aspect of employee satisfaction is taken into account, because this is a fundamental part of effective work and, as a result, an increase in labor productivity, fulfillment of the plan and goals that each organization sets itself. Options for improving the existing types of labor incentives, that is, material and not material, are suggested.

Key words: motivation, personnel, management, organization, staff motivation, personnel management, management efficiency.

УДК 331.103

Продіус О.І.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Одеський національний
політехнічний університет

Клишкань Ю.П.

студентка
Одеський національний
політехнічний університет

Постановка проблеми. Економічні перетворення суттєво змінили статус організації як основної ланки виробництва матеріальних благ або надання різних послуг. Ринок ставить організацію в нові відносини з державними органами, з виробничими та іншими партнерами по бізнесу, безпосередньо з працівниками. Встановлюються нові економічні та правові регулятори, змінюються відносини між керівником та підлеглими, між працівниками всередині організації. Через це зростають вимоги до управління людськими ресурсами, де людський чинник стає головним фактором виробництва. Управління людськими ресурсами включає всі аспекти, пов'язані з робочою силою: управління, роботодавців, робітників, студентів, професіоналів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вивчення мотивації персоналу почали цікавитися достатньо давно. Значних досягнень у розвитку сучасних теорій мотивації здобули українські вчені: Д. Богиня, А. Гальчинський, О. Грішнова, М. Карлін, А. Колот, Т. Костишина,

С. Кравченко, В. Мандибур, В. Новіков. На провідну роль мотивації творчої праці, яка має бути націлена на підвищення зацікавленості і задоволеності працюючого, зростання творчої активності, вдосконалення професійно-кваліфікаційного рівня вказують В. Базилевич, М. Семікіна, В. Черевко, О. Кендюхов, А. Чухно.

Сучасні ринкові умови змусили вітчизняні підприємства діяти в конкурентному середовищі, знаходити і розширювати свою «нішу» на ринку товарів та послуг, опанувати новий тип економічної поведінки, постійно підтверджувати свою конкурентоспроможність. Це потребує збільшення внеску кожного працівника в досягнення цілей підприємства, тому проблема мотивування працівників на вітчизняних підприємствах набула великого значення, адже лише належна мотиваційна система здатна спонукати працівників підприємств до ефективної діяльності.

Оскільки ринки праці стали конкурентоспроможнішими, фахівці у сфері людських ресурсів нині покликані забезпечити методи роботи управ-

ління персоналом, які не лише підтримують пріоритети підприємства, а й забезпечують успіх у конкурентній боротьбі на світовому ринку. Підприємства також прагнуть створити бренд зайнятості, який резонує з конкретними працівниками. Підприємства різних величин і всіх галузей промисловості чимраз більше визнають важливість персоналу. У нинішній економіці ми покладаємося на людей, щоб генерувати, розвивати і реалізувати ідеї, адже функція людських ресурсів відіграє важливу роль у забезпеченні того, що підприємства повинні надавати людям можливість досягати стратегічних цілей [1; 2].

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення особливостей управління персоналом та пошук шляхів удосконалення мотивації персоналу вітчизняних підприємств у контексті підвищення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибокі зміни в політичній, економічній, соціальній сферах, що відбуваються в Україні, спрямовано на становлення нової економічної системи, заснованої на ринкових відносинах. За ринкової системи господарювання підприємствам доводиться діяти в конкурентному середовищі, знаходити і розширювати свою «нішу» на ринку товарів та послуг, опанувати новий тип економічної поведінки, постійно підтверджувати свою конкурентоспроможність.

У зв'язку із цим повсякденно потребує збільшення внесок кожного працівника в досягнення цілей підприємства, а одним із головних завдань кожного суб'єкта господарювання стає пошук ефективних способів управління працею, тобто способів, що забезпечують активізацію людського фактору.

Управління людськими ресурсами з точки зору керівника включає такі складники, як формування сприятливого мікроклімату в колективі, справедливе винагородження праці; дотримання усіх технічних вимог; забезпечення працівників якісним медичним і побутовим обслуговуванням, тобто забезпечити умови для нормального функціонування, розвитку й ефективного використання потенціалу робочої сили.

Кадри – найважливіший ресурс будь-якого підприємства. Проте управляти цим капіталом може бути важким завданням. Менеджери мають бути дуже прискіпливими у питаннях відбору необхідних саме їх підприємству кадрів, щоб у подальшій роботі мати змогу навчати чи перенавчати їх, розуміти кожного з них, знаходити підхід до команд тощо. Правильне та грамотне використання людських ресурсів має вирішальне значення для успіху організації, адже тільки міцна команда кадрів має конкурентні переваги та може стійко протистояти іншим. Отже, можна зробити висновок, що підприємству потрібні саме такі ресурси.

Але наявність у працівників належної професійної підготовки, навичок, досвіду ще не гарантує

високу ефективність праці. Однак ринкова економіка, створюючи передумови для підвищення мотивації трудової діяльності, автоматично її не забезпечує. Шлях до ефективного управління людиною пролягає через розуміння її потреб, мотиваційних настанов. Тільки знаючи те, що спонукає людину до дії, які мотиви покладено в основу її діяльності, можна розробити ефективну систему форм і методів управління нею. Отже, використання найефективніших способів впливу на поведінку людини, її трудову активність є функцією сучасного менеджменту [1; 2].

Потрібно приділяти належну увагу соціально-психологічному клімату в колективі. Особливу роль відіграє безпосередньо керівник, адже саме від його дій стосовно діяльності колективу залежить рівень комфорту та самопочуття кожного члена колективу та його психічний стан. Тут можна включити елементи нематеріального стимулювання праці, тому що вони є найменших затратні та можуть бути доповненням до матеріальних. Це може бути можливість самореалізації чи участь в ухваленні рішень, організація корпоративних свят та надання путівок, особливо вручення нагород у вигляді подарунків чи грамот, тощо.

Формування дієвого механізму мотивації праці забезпечить найповніше використання трудового потенціалу суспільства через якнайбільшу зацікавленість працівників у результатах діяльності. Адже визначення відповідних мотиваційних чинників забезпечить зростання продуктивності праці і, як наслідок, економічне зростання в галузі та в країні.

Сутність теорій мотивації полягає у тому, що людина, усвідомлюючи завдання, що ставляться перед нею, і знаючи ту винагороду, яку вона може одержати за їх вирішення, зіставляє це зі своїми потребами, можливостями і здійснює певну діяльність.

Розмаїття поглядів підтверджує, що мотивація – це складний процес, ефективність якого оцінюється за результатами діяльності підприємства. Аналіз праць вітчизняних учених показав, що існують відмінності визначення поняття «мотивація» (табл. 1).

Таким чином, із погляду менеджменту мотивація – це комплексний процес стимулювання ретельності співробітника або групи співробітників у їхній діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації.

Основні завдання мотивації: формування в кожного співробітника розуміння сутності і значення мотивації в процесі праці; навчання персоналу і керівного складу психологічним основам внутрішньофірмового спілкування; формування в кожного керівника демократичних підходів до керування персоналом із використанням сучасних методів мотивації.

Для вирішення цих завдань необхідний аналіз: процесу мотивації в організаціях; індивідуальної

і групової мотивації; змін, що відбуваються в мотивації діяльності людини під час переходу до ринкових відносин [3].

У менеджменті виділяють такі види мотивації: пряму; примусову; опосередковану. Пряма мотивація являє собою безпосередній вплив на особистість працівника та його систему цінностей шляхом переконання, навіювання, психологічного впливу, агітації, демонстрації прикладу і т. д.

Владна (примусова) мотивація базується на загрозі погіршення задоволення будь-яких потреб працівника у разі невиконання ним установлених вимог.

Стимулювання праці як метод формування мотивів передбачає право вибору працівника варіантів поведінки відповідно до його інтересів. Психологи виділяють два види мотивації: внутрішню і зовнішню. Внутрішня пов'язана з інтересом до діяльності, зі значущістю виконуваної роботи, зі свободою дій, можливістю реалізувати себе, а також розвивати свої вміння та здібності. Зовнішня мотивація формується під впливом зовнішніх чинників, таких як умови оплати праці, соціальні гарантії, можливість просування по службі, похвала або покарання керівника. Вони роблять сильний вплив, але не обов'язково тривалий. Більш ефективною є така система факторів, яка буде впливати як на зовнішню, так і внутрішню мотивацію.

Дослідження методів і напрямів трансформації механізму мотивації праці в ринковому середовищі,

що формується, являє собою одне з найбільш важливих і складних завдань економічної науки. Це пояснюється тим, що в перехідний період колишня структура виробництва не може бути швидко перебудована на основі ринкових механізмів. В економіці йде процес переосмислення ідей, теорій, методів керування. Формується новий категорійний і понятійний апарат, що не завжди розділяється всіма фахівцями, що приведе до непорозуміння або марної дискусії про терміни.

Становлення справді ринкового господарства та відповідних йому методів мотивації праці зумовлює необхідність їх осмислення, теоретичного обґрунтування, що неможливо без критичного розгляду вітчизняного досвіду й творчого запозичення закордонних моделей, категорій, понять та їхньої адаптації стосовно до українських реалій [4; 5].

Розвиток підприємства зв'язаний безпосередньо з удалим застосуванням мотиваційних важелів. В умовах невизначеності роль названих чинників особливо зростає. Так, О.І. Ілляш висловлює думку, що мотивація праці в умовах трансформаційних змін в економіці України є одним із найважливіших чинників, уміле використання якої може сприяти вирішенню всього комплексу соціально-економічних проблем [6].

Але здебільшого перевагу надають усе ж таки матеріальній мотивації персоналу. Розглянемо більш детально цей аспект. У матеріальному стимулюванні важливу роль надають пре-

Таблиця 1

Визначення поняття «мотивація»

Автор	Визначення поняття «мотивація»
В.В. Лукашевич	Мотивація – це спонукання людини до дії для досягнення його особистих цілей і цілей організації.
А.И. Турчинов	Мотивація – процес спонукання людини за допомогою внутрішніх і зовнішніх чинників до певної діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних та загальних цілей.
В.І. Герчиков	Мотивація виступає як основний компонент самосвідомості робітника, що визначає його ставлення і поведінку в праці, його реакції на конкретні умови роботи.
Економічна енциклопедія	Мотивація – спонукання людини до праці, що є результуючою системою внутрішніх спонукальних елементів, таких як потреби, інтереси, ціннісні орієнтири, з одного боку, з іншого – що відображаються і фіксуються свідомістю людини фактори зовнішнього середовища, тобто зовнішні стимули, які спонукають до діяльності.
В.М. Федосєєва	Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил (мотивів), що спонукають людину до діяльності для досягнення поставлених дій.
О.С. Віханський, А.І. Наумов	Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, задають границі й форми діяльності та надають цій діяльності спрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей.
М.Б. Генкин	Мотивація – це вплив на поведінку людини для досягнення особистих групових і суспільних цілей.
Є.А. Уткін	Мотивація – стан особистості, що визначає ступінь активності й спрямованості дій людини в конкретній ситуації. Мотив виступає як привід, причина, об'єктивна необхідність щось зробити, спонукання до якої-небудь дії.
Д.П. Богиня	Мотивація праці як вплив на активізацію працівника за допомогою комплексу організаційно-економічних і соціально-психологічних важелів.
В.Г. Золотарьов	Мотивація – це спонукальна причина, привід до якої-небудь дії, активний стан людини (його мозкових структур), що спонукує його робити спадково закріплені або придбані досвідом дії, спрямовані на задоволення індивідуальних (наприклад, спрага, голод та ін.) або групових (турбота про дітей та ін.) потреб.

міюванню (тобто особливій формі винагороди за творчі успіхи чи виконання завдань особливого значення, завдяки чому досягається підвищення ефективності виробництва) та виплатам (винагородам) за підсумками роботи за визначений період чи не передбачені зазначеними актами норми. Ці форми заохочення складаються з розмірів, умов, періодичності, категорій та джерел виплат персоналу тощо.

Мотивація є активатором потенціалу кадрів (людських можливостей), адже сучасні умови економічного життя нав'язали стандарт – гроші за напружений труд. Мотивація йде пліч-о-пліч з оплатою. Так, О.І. Ілляш стверджує, що найважливішою вона стає тому, що не можна розірвати основні ланки виробничого процесу «праця – продукт праці, який приносить прибуток, що виступає кінцевою метою будь-якого підприємства – оплата продукту праці». Якщо цей ланцюг порушений і немає оплати праці, то немає найманих працівників – немає процесу праці – немає кінцевого товарного продукту (роботи, послуги) – немає фінансових ресурсів для підтримки і продовження діяльності підприємства [6].

Дія системи мотивації сильніша чи слабша залежно від того, наскільки вона відповідає бажанням кожного працівника. Відстежити цю залежність та спрямувати в правильне русло може допомогти наявність знань із цього приводу, тобто конкретних методик чи практик. Багато керівників різних організацій акцентують свою увагу на покращенні наявних параметрів роботи, тобто ставлять якість мотивації вище за антимотивацію (антистимули). Це в корні неправильно, адже набагато важливіше знизити до мінімуму антимотивацію. Як було сказано, існує закономірність між мотивацією та стимулюванням роботи кадрів, яка зумовлюється знанням індивідуальних особливостей кожного працівника, на основі яких можна розробити стратегію розвитку мотивації і системи стимулювання. Завдання дуже важке, адже існує брак фахівців із достатнім досвідом праці у цій сфері, саме тому є дуже затребувана.

Розроблення чи вдосконалення наявних методів управління кадрами з погляду економічного стимулювання праці є одним із найважливіших питань, які ставить перед собою менеджер із кадрів чи інша уповноважена людина, що займається суцільно питаннями кадрів (підбір, оцінка, навчання тощо). Існує низка варіантів, за допомогою яких можна підвищити ефективність мотивації:

1) перш за все чітко прописати чи озвучити на нараді принципи та форми винагороди, яку можуть отримати працівники за запропоновану ідею щодо покращення проекту чи перевиконання місячного плану;

2) запровадження «відсоткового прибутку», тобто обсяг продажу чи досягнутий план дає змогу

працівникам отримувати відсоток від визначеної суми у розмірі 5%, 10%, 15% чи 20%;

3) запровадження премій із декількох категорій, тобто створити рейтинг працівників;

4) поширення матеріального стимулювання на всіх представників організації, незважаючи на стаж, вік тощо;

5) обмеження базових окладів для керівників вищого рівня;

6) введення платних відпусток, які будуть мати місце два рази на рік (тільки 5% усіх робітників за один раз можуть мати можливість поїхати та залишити процес виробництва);

7) можливість працівників приймати участь у розгляді питань нарахування премій чи перерахування заробітної плати та взагалі всіх питань, пов'язаних з оплатою праці.

Найбільш розумним під час визначення системи мотивації є поділ персоналу на категорії. У найпростішому випадку можна виділити принаймні три таких категорії. Говорячи про умови, які організація може надати фахівцям кожної з категорій, ми маємо на увазі не тільки заробітну плату, хоча заробітна плата є ключовим елементом у переліку надаваних персоналу мотивацій. Також необхідно застосовувати інші мотиваційні механізми, наприклад: медичне страхування співробітників; створення на підприємстві недержавних пенсійних фондів; можливість одержувати пільгові путівки; регулярне підвищення професійного рівня за рахунок тренінгів, проведених на підприємстві; наявність на підприємстві їдальні, фітнес-центру й інших структур, що полегшують життя персоналу підприємства та зберігають їхній вільний час. Саме ці механізми найчастіше виявляються дуже істотними для персоналу й активно використовуються багатьма прибутковими підприємствами в країнах із розвинутою економікою.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, інноваційна перебудова виробництва неможлива без здійснення кадрових і відповідних організаційно-структурних перетворень. Окрім того, динаміка економічного середовища характерна тим, що потреби у цих перетвореннях виникають дуже часто. Настільки часто, що їхній вплив на життєвий цикл підприємства вже не розглядається як виняткове явище. А на більшості українських підприємств ще й дотепер панує система трудових відносин, властива адміністративно-командній системі.

Оскільки ринки праці стали конкурентоспроможнішими, фахівці у сфері людських ресурсів покликані забезпечити методи роботи управління персоналом, які не лише підтримують пріоритети установи, а й забезпечують успіх у конкурентній боротьбі на світовому ринку. Установи також прагнуть створити бренд зайнятості, який резонує з конкретними працівниками. Установи різних величин і всіх галузей промисловості чимраз більше визнають важливість людей. У нинішній

економіці ми покладаємося на людей, щоб генерувати, розвивати і реалізовувати ідеї, адже функція людських ресурсів відіграє важливу роль у забезпеченні того, що установи повинні надавати людям можливість досягати стратегічних цілей.

Ефективне управління людськими ресурсами може сформувати основу високопродуктивної робочої системи – організацію, в якій усе: технологія, організаційна структура, люди і процеси – працюють разом, щоб надати організації перевагу в конкурентному середовищі. Лише за умови сприятливої атмосфери між керівництвом та кадрами складена система мотивації може бути прийнята як результативна. Це означає, що кожен працівник має право виразити власну думку щодо проблем підприємства, вчасно отримувати оплату за свій труд, користуватися усіма можливостями професійного навчання тощо. Результат досягається лише за умови командної, налагодженої праці всього кадрового потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зайченко О.І., Кузнєцова В.І. Управління людськими ресурсами: [навч. посіб.] / О.І. Зайченко, В.І. Кузнєцова; за наук. ред. О.І. Зайченко. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2015. – 232 с.
2. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [монографія] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2008. – 230 с.
3. Корольова К. Взаємозв'язок мотивації і рівня професійних досягнень / К. Корольова // Персонал. – 2008. – № 2. – С. 50-55.
4. Козловський С.В. Мотивація персоналу як засіб підвищення ефективності діяльності підприєм-

ства / С.В. Козловський, О.С. Кухар // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4(70). – С. 43-47.

5. Бериславська Г.В. Мотивація управлінського персоналу в сучасних економічних умовах / Г.В. Бериславська, І.А. Крутий // Вісник ХНУ. – 2011. – № 6. – Т. 2. – С. 217-220.

6. Ілляш О.І. Роль мотивації праці у системі соціальної безпеки працівників / О.І. Ілляш, М.Е. Биченкова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.2. – С. 373-376.

REFERENCES:

1. Zaichenko O. I., Kuznetsova V. I. Upravlinnia liudskymy resursamy: navch. pos. / za nauk. red. O. I. Zaichenko. – Ivano-Frankivsk, «Lileia NV». – 2015. – 232 s.
2. Kolot A. M. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka rehulivannia: [monohrafiia] / Kolot A. M. – K.: KNEU, 2008. – 230 s.
3. Korolova K. Vzaiemozviazok motyvatsii i rivnia profesiinykh dosiahnen / K. Korolova // Personal. – 2008. – # 2. – S. 50-55.
4. Kozlovskiy S. V. Motyvatsiia personalu yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva / S. V. Kozlovskiy, O. S. Kukhar // Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriiia Ekonomichni nauky. – 2012. – # 4(70). – S. 43-47.
5. Beryslavska H. V. Motyvatsiia upravlinskoho personalu v suchasnykh ekonomichnykh umovakh / H. V. Beryslavska, I. A. Krutyi // Visnyk KhNU. – 2011. – # 6. – Т. 2. – S. 217-220.
6. Illiash O. I. Rol motyvatsii pratsi u systemi sotsialnoi bezpeky pratsivnykiv / O. I. Illiash, M. E. Bychenkova // Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. – 2012. – Vyp. 22.2. – S. 373-376.

Prodius O.I.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Management,
Odessa National Polytechnic University

Klyshkan Yu.P.

Student
Odessa National Polytechnic University

MOTIVATION AS THE BASIS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

The economic transformation significantly changed the status of the organization as a basic level of production of material goods or the provision of various services. The market puts the organization in a new relationship with government agencies, with manufacturing and other business partners directly with employees. Established new economic and legal regulators are changing the relationship between manager and subordinates, between employees within the organization. Because of this, there are increasing demands for the human resources management, where the human factor is the main factor of production. Human Resource Management includes all aspects of labour, government, employers, workers, students, professionals. Personnel management is quite an important aspect of the entire company, which includes management of the entire hierarchy of employees. The study took into account the opinion of foreign and domestic experts in the field of personnel management. The main variants of activation of labour activity of the personnel, problems that can hamper the way to this, are considered, various methods and schemes are given that allow using the human resources potential to the maximum. Also, the psychological and moral aspect of employee satisfaction is taken into account, because this is a fundamental part of effective work and, as a result, an increase in labour productivity, fulfilment of the plan and goals that each organization sets itself.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

DIALECTICAL ANALYSIS OF THE CONCEPTUAL APPARATUS OF THE MANAGEMENT SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті за результатами проведеного діалектичного аналізу понятійного апарату системи управління забезпеченням розвитку промислових підприємств формалізовано основні поняття, які використовуються у дослідженні під час описання процесів формування та розподілу ресурсів у забезпеченні розвитку підприємства промисловості. Визначено, що сукупність ресурсів, яка становить забезпечення, може відрізнятися за структурою залежно від напрямку розвитку підприємства.

Ключові слова: ресурси, управління, процес, забезпечення, розвиток, підприємство.

В статье по результатам проведенного диалектического анализа понятийного аппарата системы управления обеспечением развития промышленных предприятий формализованы основные понятия, используемые в исследовании при описании процессов формирования и распределения

ресурсов в обеспечении развития предприятия промышленности. Определено, что совокупность ресурсов, которая составляет обеспечение, может отличаться по структуре в зависимости от направления развития предприятия.

Ключевые слова: ресурсы, управление, процесс, обеспечение, развитие, предприятие.

In the article, which based on the results of the dialectical analysis the conceptual apparatus of the management system for the development of industrial enterprises. The basic concepts that are used in the study are described in describing the processes of formation and distribution of resources in ensuring the development of the industrial enterprise. It is determined that the aggregate of resources, which constitute the provision may differ in structure depending on the direction of development of the enterprise.

Key words: resources, management, process, provision, development, enterprise.

УДК 005.4:334.716.011-043.86(045)

Русінова О.С.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
«Європейський університет»

Постановка проблеми. В економічній теорії наявна значна кількість підходів до трактування понять «розвиток», «розвиток підприємства», «забезпечення», «ресурси». Відсутність єдиного універсального підходу, а також суперечливість між деякими визначеннями понятійного апарату системи управління забезпеченням розвитку промислових підприємств потребують проведення ґрунтовнішого аналізу цих понять для створення несуперечливого теоретичного підґрунтя та чітких термінів, які будуть використані в даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі Т.Б. Надтока та Г.А. Какуніна під розвитком підприємства розуміють процес сукупних змін у соціально-економічній системі підприємства, спрямований на його перехід у новий якісно-кількісний стан у часі під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, причому за напрямом він може бути як позитивним, так і негативним [1]. У даному визначенні автори роблять наголос на тому, що розвиток підприємства, по-перше, необхідно розглядати як процес, по-друге, розвиток має полярність, тобто негативний розвиток (деградація) – це теж результат розвиваючих змін на підприємстві.

Відмовляючись від полярної властивості розвитку підприємства, Е.М. Коротков під розвитком підприємства розуміє сукупність змін, які ведуть до появи нової якості та зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [2]. У даному визначенні

можна відзначити майже тотожність у розумінні поняття «розвиток» та «адаптація підприємства».

Досить широкого значення набуває поняття розвиток підприємства у визначенні О.В. Раєвнєвої [3]: унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переводом його в новий атрактор (одна з альтернативних траєкторій розвитку підприємства) функціонування. Дане визначення може вважатися універсальним не тільки для підприємств, а й для більш крупних економічних систем.

Досить неоднозначним є визначення розвитку підприємства в роботі В. Кифяка [4]: розвиток підприємства – це динамічна система взаємодіючих підсистем, передумов, факторів і принципів, які формують вектор кількісних і якісних змін функціонування підприємством, спрямованих на досягнення пріоритетів.

О.В. Шубравська розуміє розвиток підприємства як процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик [5].

У роботі [6] зауважено, що закономірність зміни стану підприємства диктується еволюційними змінами економічних інститутів, циклічними процесами, змінами ринкової кон'юнктури і конкретного конкурентного середовища. На рис. 1 відображена графічна інтерпретація структурних елементів системи розвитку підприємства, де ζ – якість функціонування підприємства.

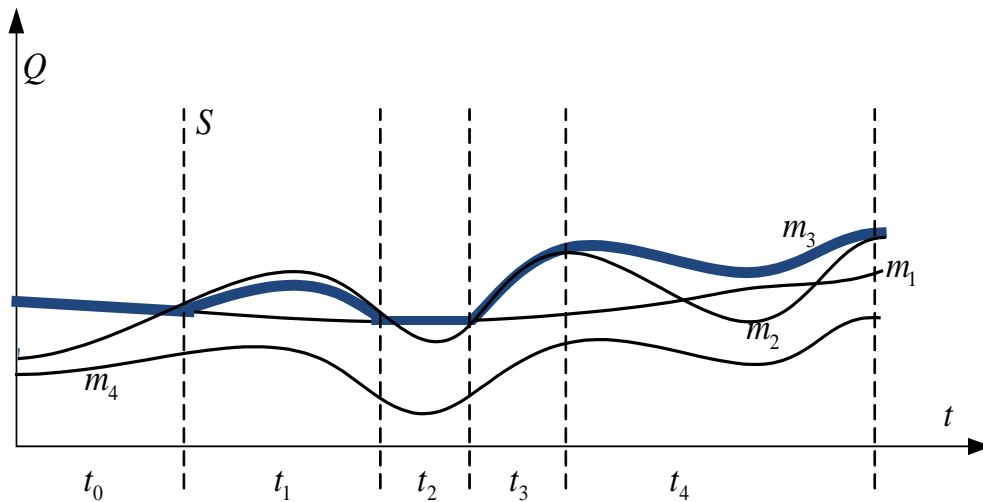

Рис. 1. Графічна інтерпретація структурних елементів системи розвитку підприємства [6]

Нижня межа розвитку підприємства $m_3(t)$ визначається виходячи з:

- а) необхідності заощаджень і зростання значень якості функціонування підприємства вище порогу безпеки $m_1(t)$ (інтервали t_0 та t_2);
- б) зростання якості функціонування підприємства $m_2(t)$ порівняно з попередніми періодами;
- в) темпів приросту якості функціонування підприємства не нижче щодо приросту економіки і конкретного ринкового оточення $m_4(t)$ (інтервали t_4).

Досить цікавим є визначення І.С. Грозного щодо сутності поняття «якість розвитку промислового підприємства», яке тлумачиться як процес структурної перебудови виробничого процесу, досягнення запланованих показників зростання за рахунок комплексного перетворення на новій якій основі технології виробництва і випуску продукції, що передбачає наявність довгострокового ефекту [7].

Із погляду організаційного складника розглядають розвиток підприємства М.Х. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі [8], які розуміють під ним довгострокову програму вдосконалення можливостей вирішувати різні проблеми і здібності до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою організації. Дане визначення висвітлює тільки один аспект, який несе розвиток, тому не може вважатися універсальним.

Ю.С. Погорелов під розвитком розуміє безупинний процес, що відбувається за штучно встановленою або природною програмою як зміна станів підприємства, кожен з яких є якісно іншим за попередній, через що у підприємства як у більш складної системи виникають, розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що зміцнює його позиціонування в зовнішньому середовищі і підвищує здатність протидіяти його негативним впливам [9].

На нашу думку, це визначення містить у собі всі розглянуті вище властивості та характеристики досліджуваного поняття, тому в рамках нашого дослідження може вважатися універсальним.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення діалектичного аналізу понятійного апарату системи управління забезпеченням розвитку промислових підприємств

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміло, що розвиток підприємства – це визначена програма дій та заходів для досягнення поставленої мети. Для здійснення цих заходів необхідне відповідне забезпечення, за рахунок та на основі чого буде відбуватися процес розвитку.

В загальному визначенні під поняттям «забезпечення» слід розуміти:

1. процес дії;
2. ресурси, що забезпечують можливості [10].

Тобто дане поняття включає в себе аспекти як процесного, так і ресурсного підходу. Розглянемо спочатку дане визначення з погляду ресурсного підходу (табл. 1).

Таким чином, дослідження поетапного становлення ресурсного підходу дає змогу виділити чотири групи основних тлумачень «ресурси підприємства»:

1. Ресурси підприємства – це запаси, цінності, можливості, їх джерела. Даний підхід було висвітлено в роботах А.Н. Азріліяна [12], А.Б. Борисова [13], Г.Л. Вознюка, А.Г. Загороднього [14], В.Г. Золотогорова, В. Коноплицького, С.О. Микитюк [15].

2. Ресурси підприємства обмежуються рамками виробничої системи підприємства – це засоби виробництва, праці, предмети праці. Даний погляд на ресурси підприємства було представлено в дослідженнях Ю.П. Майданевич та В.П. Пантелеєва [16], Я.С. Ларіна, С.В. Мочерного, О.А. Устенко та С.І. Юрія [17].

3. Ресурси підприємства – це сукупність матеріальних, фінансових, енергетичних, технічних

засобів та робочої сили (на думку М.І. Бєляєва, І.Г. Бєрежної, В.Н. Маргєлова, Г.А. Петрова, В.І. Семенова [18]).

4. Ресурси підприємства – це активи підприємства, що загалом є правильною думкою, вважаючи активами підприємства майно в його матеріальній і нематеріальній формах. Дану думку було висвітлено в роботах І.І. Бочкарьова [19], В.А. Бикова, М. Станек, К. Кєл'ян.

Окремо необхідно звернути увагу на думку видатного винахідника у сфері вдосконалення ефективності виробництва й якості продукції Джеймса Харінгтона, який стверджує, що для досягнення ефективної роботи підприємства необхідно передусім навчитися правильно і творчо управляти

п'ятьма основними елементами, притаманними будь-якій організації: процесами, проектами, змінами, знаннями і ресурсами. При цьому поняття ресурси розглядається в широкому розумінні, як усі види активів компанії. Ресурси за Харінгтоном – це джерело допомоги або підтримки і наявні засоби [20]. За його класифікацією ресурси поділяють так: партнерські альянси, рада директорів, будівлі і споруди, клієнти, службовці, обладнання, торговельні площі, нематеріальні активи, матеріально-виробничі запаси, інвестори, знання, управлінський персонал, гроші, патенти, нерухоме майно, акціонери, постачальники, незавершені роботи, продукція і послуги, технології, фінанси. Крім того, автор поділяє ресурси на фінансові, фізичні, людські, інте-

Таблиця 1

Еволюція поняття «ресурси» [11]

Етап	Дослідники	Характеристика етапу
Виявлення ролі ресурсів як факторів виробництва та джерела капіталу й ренти	Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальтус, Й. Шумпетер, К. Маркс, Ж. Сей, А. Маршалл	Уведення в науковий обіг понять «ресурси» та «рента». Початок ХІХ ст. – класична ресурсна тріада «праця, земля, капітал». Початок ХХ ст. – чотири фактори виробництва: праця, земля, капітал, підприємництво. Рикардіанська рента – доходи від володіння цінними рідкісними ресурсами (власність на цінні ділянки землі, переваги місцезоположення, патенти й авторські права). Шумпетеріанська рента – наслідок підприємницького ризику в невизначеному та складному середовищі, особливо в технологічно інтенсивних галузях.
Формування ресурсного підходу (ресурсоорієнтованої теорії) у межах теорії фірми. Ресурси – фактор конкурентоспроможності	Е. Пенроуз, Д. Річардсон, Дж. Барні, Б. Лоусбі, Б. Вернерфельт, Д. Тіс, Р. Рамельт, Н. Фосс	Уведення терміна «здатність» – знання, уміння й досвід здійснення різних видів діяльності. Фірма – неподільний фонд виробничих фізичних і людських ресурсів, які можуть існувати тільки як ціле – їх окреме використання та поза фірмою не дає прибутку й не створює конкурентних переваг. Можливість нагромадження організаційно специфічних ресурсів є основним обґрунтуванням існування фірми. Акцент на людину. Некодифіковане знання – «ключові компетенції».
Розвиток ресурсного підходу та формування основних понять у стратегічному управлінні. Ресурси – джерело здатності організації	Р. Грант, Г. Хамел, К. Прахалад, Д. Колліз, С. Монтгомері, Д. Тіс, В. Катькало	Розмежування здатностей на статичні та динамічні. Формування категорії «компетенції» – те, що організація робить краще, ніж конкуренти. Поглиблення основних понять ресурсної концепції: фактори виробництва; ресурси; компетенції; ключові компетенції; продукти; динамічні здатності. Головна теза: конкурентні переваги організації визначаються володінням унікальними ресурсами й організаційною здатністю.
Застосування ресурсного підходу до політологічних і соціологічних досліджень. Ресурси – джерело влади та фактор соціальної стратифікації	П. Блау, П. Бурдьє, Т. Бентон, Е. Соренсен, М. Кастельс, В. Радаєв, І. Смородін, Н. Тихонова, Т. Заславська	Теорія «соціального обміну»; вертикальна стратифікація владних можливостей. Здібності – внутрішня природа акторів; ресурси – зовнішні структурні властивості. Ресурси – джерело влади у специфічній тріаді «ліквідність ресурсів + здібності + позиція володаря ресурсів»
Модернізація економічних засад ресурсного підходу під впливом загальносвітових трансформаційних процесів	А. Урсул, Р. Абдеєв, І. Юзвішін, О. Скаленко	Дослідження фундаментального закономірного зв'язку між процесами глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації. Інформаційні знання – «мета ресурс» – ресурс ресурсів. Тріада «інформація + інтелект + інновація» – резерв соціально-економічного розвитку суспільства. Інформаційний метаресурс – здібності людини трансінформаційним чином знаходити нові ресурсні варіанти.
Формування та трансформація ресурсів в умовах забезпечення економічної безпеки підприємства	П. Самуельсон, Дж. Хікс, Т. Тевес, С. Фішер, М. Фрідман, Л. Лендлер, В. Щелкунов, В. Геєць, О. Ареф'єва	Дослідження ефективного використання ресурсів підприємств для запобігання загрозам і для забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому. Розглядається сукупність ресурсів та процесів, що протікають в організації, з усіма їхніми характерними рисами й взаємозв'язками, які становлять єдину споріднену групу з погляду їхньої функціональної ролі в забезпеченні економічної безпеки підприємства й відіграють важливу роль.

<p>Формування, використання та зберігання ресурсів з акцентуванням уваги на екологічній безпеці</p>	<p>Д. Вальтер, Д. Тейлор, Дж. Елкінгтон, Р. Ісаак, О. Прокопенко, А. Садеков, О. Попов, С. Харічков, Н. Андрєєва</p>	<p>Зелений бізнес – комерційна діяльність, головною метою якої є отримання прибутку від продажу екологічних товарів і послуг, виробництво і надання яких передбачає застосування методів та технологій, що мінімізують інтегральний екодеструктивний вплив на довкілля, а їх використання сприяє використанню максимально екологічно сприятливих умов життя для споживачів та веде до екологічної свідомості суспільства. Використання прогресивних енергоефективних технологій, зниження використання підприємствами не відновлюваних природних ресурсів, та раціональне користування відновлюваними, формування внутрішніх джерел фінансування природоохоронних заходів з підвищення якості навколишнього середовища.</p>
<p>Формування та використання ресурсів в умовах соціальної відповідальності підприємств</p>	<p>Г. Алоні, П. Друкер, А. Керролл, Д. Віндзор, Р. Штойер, Д. Богиня, О. Грішнова, І. Булеєв, В. Герасимчук, А. Колот, В. Геєць, Н. Діденко, А. Динкін</p>	<p>Соціальна відповідальність підприємства – це політика діяльності підприємства, спрямована на позитивний внесок у розвиток суспільства, а не лише отримання прибутку. Соціально відповідальне підприємство свідомо і цілеспрямовано обирає таку модель ведення бізнесу, яка дасть змогу позитивно впливати на певні суспільні групи, сфери суспільної діяльності, територію. Формування та використання ресурсів підприємства відбувається у повній узгодженості з принципами ведення соціально відповідальної господарської діяльності.</p>
<p>Формування та використання ресурсів в умовах підвищення використання нанотехнологій та виробництва інтелектуальних продуктів</p>	<p>К.Е. Свейбі, Р.С. Каплан, Д.П. Нортон, Т. Стюарт, Е. Брукінг, Л. Едвінсон, А. Чухно</p>	<p>Необхідністю управління інтелектуальними ресурсами на сучасному етапі розвитку підприємств є збільшення ринкової частки підприємства, зростання ринкової вартості бізнесу, оптимізація змінних і постійних витрат, підвищення ефективності використання всіх ресурсів підприємства (за рахунок виникнення синергічного ефекту), динамічне зростання обсягів інноваційної діяльності за рахунок інтелектуалізації виробництва тощо.</p>

лектуальні, інформаційні, організаційні і технічні, наголошуючи на тому, що управлінська команда є ключовим ресурсом компанії, який здійснює найбільший вплив на її діяльність [21].

За результатами аналізу досліджень [22-25], можна виділити такі групи ресурсів, які відіграють найважливішу роль у забезпеченні розвитку підприємства:

- матеріальні ресурси (основні фонди та частка обігових фондів, а саме малоцінні та швидкозношувальні предмети, пакувальні матеріали, паливо, електроенергія);

- нематеріальні ресурси (об'єкти інтелектуальної власності тощо); трудові ресурси (управлінський, трудовий чи кадровий персонал зайнятий на підприємстві за основною чи допоміжною діяльністю);

- інтелектуальні ресурси (вміння, знання та навички для створення цінностей тощо);

- фінансові ресурси (кошти та грошові надходження для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат та стимулювання працівників);

- енергетичні ресурси (первинні та вторинні джерела енергії, результатом використання яких є відрахування в бюджет);

- техніко-технологічні ресурси (сукупність спеціалізованих знарядь, предметів та способів праці, за допомогою яких виробляються певні види однорідної продукції або надаються послуги, що задовольняють однорідні потреби);

- інформаційні ресурси (сукупність технологічних елементів, які реалізують функції збирання,

збереження, оброблення, передавання й доведення до користувачів інформації в організаційно-управлінських системах із використанням вибраного комплексу технічних засобів та наявності, крім рутинних операцій, елемента творчого характеру, тобто людського фактору, який не підлягає регламентації та формалізації).

Таким чином, визначено, що сукупність ресурсів, яка становить забезпечення, може відрізнитися за структурою (залежно від напрямку розвитку підприємства), проте до основних ресурсів обов'язково належать перелічені вище.

Визначивши основний зміст поняття «розвиток», дослідивши поняття «забезпечення» з погляду процесу дії та ресурсів, що забезпечують можливості, дійшли висновку, що під забезпеченням розвитку промислового підприємства необхідно розуміти сукупність ресурсів, необхідних для задоволення потреб підприємства в процесі розвитку, що передбачає досягнення відповідності структури та масштабності основних видів ресурсів на кожному етапі розвитку для вирішення поставлених завдань.

Далі проведемо діалектичний аналіз поняття «управління».

У загальному розумінні під управлінням розуміють процес розподілу й руху ресурсів в організації з наперед заданою метою, за наперед розробленим планом і з безперервним контролем над результатами діяльності [6].

А.Б. Борисов [26], акцентуючи увагу на спрямованій дії суб'єкта управління на об'єкт,

під управлінням розуміє свідому цілеспрямовану дію з боку держави, економічних суб'єктів на людей та економічні об'єкти, здійснювану з метою спрямувати їхні дії в потрібне русло й отримати бажані результати.

Наголошуючи виключно на функціональному призначенні, Г.С. Вечканов під управлінням розуміє елемент, функцію організаційних систем, що забезпечує збереження певної структури, збереження підтримки режиму діяльності, реалізації програми, цілей діяльності. Управління складається з двох основних компонентів: уміння організувати, включаючи здатність делегувати повноваження, і підприємницьку інтуїцію [27].

Під управлінням розуміють також усвідомлену, цілеспрямовану дію суб'єктів (економічних, соціальних, політичних та інших відносин) на окремих людей, трудові колективи й більш широкі спільноти, а також на економічні об'єкти для досягнення цими суб'єктами цілей і забезпечення стабільності та динамічності розвитку керованого об'єкта [28]. Управління в сучасних умовах здійснюється за допомогою спеціалізованих технічних засобів (засобів зв'язку, комп'ютерних систем) шляхом обміну потоками інформації між керуючим суб'єктом і керованим об'єктом. Управління можна також розглядати як сукупність процесів планування, організації координації, мотивації, контролю та реалізації відносин економічної власності для досягнення поставлених суб'єктами цілей [28].

Виключно через його функції в роботі [29] управлінню надають такий зміст: це процес планування, організації, мотивації й контролю, необхідний для формулювання та досягнення цілей організації.

З погляду кібернетичного підходу Г.Б. Казначевська під управлінням розуміє процес переведення керованої системи в наперед заданий стан за допомогою інформаційної дії, що спрямовується від керуючої системи [30].

Досить широке визначення управління дається в роботі [31], де під управлінням підприємством або іншими первинними суб'єктами господарювання розуміється постійна й систематична дія на діяльність його структур для забезпечення злагодженої роботи та досягнення кінцевого позитивного результату.

Більш розгорнуте визначення досліджуваного поняття зустрічається в роботі [32]: управління підприємством – це інтеграційний процес, за допомогою якого професійні підготовлені фахівці формують організації (підприємства) та управляють ними шляхом постановки цілей і розроблення способів їх досягнення. Даний процес передбачає виконання функцій планування, організування, координації, мотивації, здійснюючи які менеджери забезпечують умови для продуктивної й ефективної праці зайнятих в організації працівників та отримання результатів, що відповідають цілям,

спрямовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки людей, що працюють в організації.

Докладніше про функції управління йдеться мова у визначенні змісту даного поняття в роботі [33], де О.Н. Мидюк під управлінням розуміє сукупність процесів, що забезпечують підтримку системи в заданому стані і (або) переведення її в новий, більш життєвий стан організації шляхом розроблення та реалізації цілеспрямованих дій. Вироблення управляючих дій включає збір, передачу та обробку необхідної інформації, прийняття рішень, що обов'язково включає визначення управляючих дій.

Із погляду цілеспрямованої дії суб'єкта управління на об'єкт Б.А. Райзберг під управлінням розуміє:

1) свідому цілеспрямовану дію з боку суб'єктів, керівних органів на людей і економічні об'єкти, здійснювану з метою спрямувати їхні дії й отримати бажані результати;

2) великий підрозділ найвищих органів управління, департамент [34].

Таким чином, дослідивши основний зміст наявних визначень поняття «управління», під управлінням забезпеченням розвитку промислового підприємства необхідно розуміти процес, який включає в себе мобілізацію, накопичення, розподіл ресурсів, а також здійснення планування, контролю, моніторингу та інших процедур, спрямованих на ефективне та раціональне використання джерел та резервів формування ресурсів підприємства залежно від етапу розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведеного діалектичного аналізу понятійного апарату системи управління забезпеченням розвитку промислових підприємств формалізовано основні поняття. Так, під управлінням забезпеченням розвитку промислового підприємства необхідно розуміти процес, який включає в себе мобілізацію, накопичення, розподіл ресурсів, а також здійснення планування, контролю, моніторингу та інших процедур, спрямованих на ефективне та раціональне використання джерел та резервів формування ресурсів підприємства залежно від етапу розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Надтока Т.Б. Соціальний розвиток промислового підприємства та механізми його управління / Т.Б. Надтока, Г.А. Какуніна, О.В. Мартьякова та ін. // Управлінські технології у рішенні сучасних проблем розвитку соціально-економічних систем: [монографія]; за заг. ред. О.В. Мартьякової. – Донецьк: ДонНТУ, 2011. – С. 564-569.
2. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М.: Дека, 1997. – 304 с.
3. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: [монографія] / О.В. Раєвнева. – Харків, 2006. – 496 с.

4. Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства» / В. Кифяк // *Економічний аналіз*. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 190-194.
5. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрями дослідження / О. Шубравська // *Економіка України*. – 2005. – № 1. – С. 36-42.
6. *Англо-русский словарь* / Сост. В. Аракин [и др.]; 5-е изд., стереотип. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1993. – 988 с.
7. Грозний І.С. Розвиток промислового виробництва: діалектика понять / І.С. Грозний // *Схід*. – 2012. – № 4(118) – С. 22-25.
8. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1994. – 680 с.
9. Погорєлов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис / Ю.С. Погорєлов // *Теоретичні та прикладні питання економіки*. -2012. – Вип. 27. – Т. 1. – С. 30-34.
10. Обеспечение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tolkslovar.ru/o552.html>
11. Предеїн А.М. Роль ресурсів у стратегічному управлінні підприємствами / А.М. Предеїн [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-resursov-v-strategicheskom-upravlenii-predpriyatiyami.pdf>
12. Азрилиян А.Н. Большой бухгалтерский словарь / А.Н. Азрилиян. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.
13. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
14. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
15. Микитюк С.О. Витоки наукових основ ресурсного підходу / С.О. Микитюк // *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. – 2010. – № 2. – С. 83-88. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2010_2/10msabrh.pdf
16. Майданевич Ю.П. Визначення активів підприємства та їх класифікація / Ю.П. Майданевич // *Вісник ЖІТІ*. – 2002. – № 20. – С. 166-169.
17. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х т. Т. 1 / С.В. Мочерний [та ін.]. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
18. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания: [учебник для технол. фак. торг. вузов] / И.Г. Бережной [и др.]; 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Экономика, 1980. – 296 с.
19. Бочкарева И.И. Бухгалтерский учет: [учебник] / И.И. Бочкарева, В.А. Быков [и др.]; под ред. Я.В. Соколова. – М.: Велби; Проспект, 2004. – 768 с.
20. Харингтон Дж. Совершенство управления ресурсами / Дж. Харингтон.; пер. с англ. А.Л. Раскина, В.В. Шахлевича; под науч. ред. В.В. Брагина. – М.: Стандарты и качество, 2008. – 352 с.
21. Вовк І. Класифікація ресурсів підприємства. Сучасні підходи / І. Вовк // *Соціально-економічні проблеми і держава*. – 2011. – Вип. 1(4) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11vipppsp.pdf>
22. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізованого розвитку: [навч. посіб.] / В.Є. Новицький. – К.: НАУ, 2004. – 286 с.
23. Ревенко Н.Г. Управление ресурсами промисловых предприятий в условиях переходного периода: [монография] / Н.Г. Ревенко. – К., 2000. – 256 с.
24. Ємельянов О. Ефективність використання виробничих ресурсів підприємства та їх вплив на експлуатаційні витрати / О. Ємельянов, О. Курило // *Схід*. – 2009. – № 8(99). – С. 63-66.
25. Мартиненко В. Стратегія життєздатності підприємств промисловості: [навч. посіб.] / В. Мартиненко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
26. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2005. – 860 с.
27. Вечканов Г.С. Краткая экономическая энциклопедия / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова, В.Т. Пуляев. – СПб.: Петрополис, 1998. – 509 с.
28. Економічний енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://subject.com.ua/economic/slovník/4142.html>
29. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
30. Казначевская Г.Б. Менеджмент: [учеб. пособ. для студ. вузов] / Г.Б. Казначевская, И.Н. Чуев, О.В. Матросова; 3-е изд. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 378 с.
31. Менеджмент: [навч. посіб.] / за ред. С.І. Михайлова. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. – 416 с.
32. Менеджмент организации: [учеб. пособ.] / З.П. Румянцева, Н.А. Саломатин, Р.З. Акбердин [и др.]; под ред. З.П. Румянцевой. – М.: ИНФРА-М., 2002. – 631 с.
33. Мидюк О.Н. Теория управления: [учеб. пособ.] / О.Н. Мидюк, Л.В. Горьканова, О.С. Янгичер. – М., 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cde.osu.ru/demoversion/course124/1_0.html
34. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 480 с.

REFERENCES:

1. Nadtoka T.B. Sotsialnyi rozvytok promyslovoho pidpriemstva ta mekhanizmy yoho upravlinnia // *Upravlinnski tekhnolohii u rishenni suchasnykh problem rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system: monohrafiia* / T.B. Nadtoka, N.A. Kakunina, O.V. Martiakova ta in. / za zah. red. O.V. Martiakovoi. – Donetsk: Vyd-vo DonNTU, 2011. – 744 s. – S. 564-569.
2. Korotkov E.M. Kontsepsiya menedzhmenta / E.M. Korotkov. – M.: Izd-vo «DeKa», 1997. – 304 s.
3. Raievnieva O.V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli: monohrafiia / O.V. Raievnieva. – Kharkiv, 2006. – 496 s.
4. Kyfiak V. Teoretychni osnovy vyznachennia kategorii «rozvytok pidpriemstva» / V. Kyfiak // *Ekonomichnyi analiz*. – Ternopil, 2011. – Vyp. 8, ch. 2. – S. 190-194.
5. Shubravska O. Stalyi ekonomichnyi rozvytok: poniattia i napriamky doslidzhennia / O. Shubravska // *Ekonomika Ukrainy*. – 2005. – # 1. – S. 36-42.
6. *Англо-русский словарь* / состав. В. Аракин и др. – 5-е изд., стереотип. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1993. – 988 с.

7. Hroznyi I.S. Rozvytok promysloвого vyrobnytstva: dialektyka poniat / I.S. Hroznyi // Skhid. – 2012. – # 4(118) – S. 22-25.
8. Meskon M. Osnovy menedzhmenta / M. Meskon, M. Al'bert, F. Khedouri. – M.: Izd-vo «Delo», 1994. – 680 s.
9. Pohorielov Yu.S. Katehoriia rozvytku ta yii ekspleinarnyi bazys / Yu.S. Pohorielov // Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky. – K., 2012. – Vyp. 27, t. 1. – S. 30-34.
10. Obespechenye [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://tolslovar.ru/o552.html>
11. Prediein A.M. Rol resursiv u stratehichnomu upravlinni pidpriemstvamy [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-resursov-v-strategicheskoy-upravlenii-predpriyatiyami.pdf>
12. Azriliyan A.N. Bol'shoy bukhgalterskiy slovar' / A.N. Azriliyan. – M.: Institut novoy ekonomiki, 1999. – 574 s.
13. Borisov A.B. Bol'shoy ekonomicheskii slovar' / A.B. Borisov. – M.: Knizhnyy mir, 2001. – 895 s.
14. Zahorodnii A.H. Finansovo-ekonomichnyi slovnyk / A.H. Zahorodnii, H.L. Vozniuk. – K.: Znannia, 2007. – 1072 s.
15. Mykytiuk S.O. Vytoky naukovykh osnov resursnoho pidkhodu // Pedahohika, psykhohohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. – 2010. – # 2. – S. 83-88 [Elektronnyi resurs] / S.O. Mykytiuk // Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2010_2/10msabr.pdf
16. Maidanevych Yu.P. Vyznachennia aktyviv pidpriemstva ta yikh klasyfikatsiia / Yu.P. Maidanovych // Visnyk ZHITI. – 2002. – # 20. – S. 166-169.
17. Mochernyi S.V. Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: [U dvokh tomakh] / [S.V. Mochernyi, Ya.S. Larina, O.A. Ustenko, S. I. Yurii]. – [T. 1 / Za red. S.V. Mochernoho]. – Lviv: Svit, 2005. – 616 c.
18. Organizatsiia proizvodstva i obsluzhivaniya na predpriyatiyakh obshchestvennogo pitaniya: Uchebnyk dlya tekhnol. fak. torg. vuzov / [Berezhnoy I.G., Margelov V.N., Petrov G.A., Semenov V.I., Belyaev M.I.]. – [2-e izd. pererab. i dop.]. – M.: Ekonomika, 1980. – 296 s.
19. Bochkareva I.I. Bukhgalterskiy uchet: [Uchebnyk / pod red. Ya.V. Sokolova] / [I.I. Bochkareva, V.A. Bykov i dr.]. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. – 768 s.
20. Kharington Dzh. Sovershenstvo upravleniya resursami / Dzh. Kharington.; per. s angl. A.L. Raskina, V.V. Shakhlevicha; Pod nauch. red. V.V. Bragina. – M.: RIA «Standarty i kachestvo», 2008. – 352 s.
21. Vovk I. Klasifikatsiya resursiv pidpriemstva. Suchasni pidkhodi [Elektronnyi resurs] / I. Vovk // Sotsial'no-ekonomichni problemi i derzhava. – 2011. – Vip. 1(4). – Rezhim dostupu: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11vipppsp.pdf>
22. Novits'kiy V.E. Ekonomichni resursi tsivilizovanogo rozvitku: navch. posib. / V.E. Novits'kiy – K.: NAU, 2004. – 286 s.
23. Revenko N.G. Upravlinnya resursami promislivikh pidpriemstv v umovakh perekhidnogo periodu: Monografiya / N.G. Revenko. – K.: Red. «Byul. Vishch. Atstats. Komis. Ukraïni», 2000. – 256 s.
24. Emel'yanov O. Efektivnist' vikoristannya virobnykh resursiv pidpriemstva ta ikh vpliv na ekspluatatsiyni vitrati / O. Emel'yanov, O. Kurilo // Skhid. – 2009. – № 8(99). – S. 63-66.
25. Martinenko V. Strategiya zhittezdatsnosti pidpriemstv promislivosti: Navch. posib. – K.: Tsentri navchal'noi literaturi, 2006 – 328 s.
26. Borisov A.B. Bol'shoy ekonomicheskii slovar' / A.B. Borisov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Knizhnyy mir, 2005. – 860 s.
27. Vechkanov G.S. Kratkaya ekonomicheskaya entsyklopediya / G.S. Vechkanov, G.R. Vechkanova, V.T. Pulyaev. – SPb.: Petropolis, 1998. – 509 s.
28. Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://subject.com.ua/economic/slovník/4142.html>
29. Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk / za red. S.V. Mochernoho. – K.: Femina, 1995. – 368 s.
30. Kaznachevskaya G.B. Menedzhment: ucheb. posob. dlya stud. vuzov / G.B. Kaznachevskaya, I.N. Chuev, O.V. Matrosova. – 3-e izd. – Rostov n/D.: Feniks, 2007. – 378 s.
31. Menedzhment: navch. posib. / za red. S.I. Mykhailova. – Vinnytsia: NOVA KNYHA, 2006. – 416 s.
32. Menedzhment organizatsii: ucheb. posob. / Z.P. Rummyantseva, N.A. Salomatin, R.Z. Akberdin i dr.; pod red. Z.P. Rummyantsevoy. – M.: INFRA-M., 2002. – 631 s.
33. Midyuk O.N. Teoriya upravleniya: elektronnoe gipersylochnoe ucheb. posob. [Elektronnyy resurs] / O.N. Midyuk, L.V. Gor'kanova, O.S. Yangicher. – M., 2008. – Rezhim dostupu: http://cde.osu.ru/demoversion/course124/1_0.html
34. Rayzberg B.A. Sovremennyy ekonomicheskii slovar' / B.A. Rayzberg, L.Sh. Lozovskiy, E.B. Starodubtseva. – 4-e izd., pererab. i dop. – M.: INFRA-M, 2005. – 480 s.

Rusinova O.S. Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Management
Private Higher Educational Establishment «European University»**DIALECTICAL ANALYSIS THE CONCEPTUAL APPARATUS OF THE MANAGEMENT SYSTEM
FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES**

In economic theory, there are a significant number of approaches to the interpretation of concepts «development», «enterprise development», «security», «resources». The lack of a single universal approach and contradictions between certain definitions of the conceptual apparatus of the management system for the development of industrial enterprises require a more thorough analysis of these concepts.

In the article, which is based on the results of the dialectical analysis of the conceptual apparatus of the management system for the development of industrial enterprises, the basic concepts that are used in the study are outlined in describing processes of formation and distribution of resources in ensuring the development of an industrial enterprise.

It is determined that the aggregate of resources, which constitute the provision, may differ in the structure depending on the direction of development of the enterprise. Having defined the main content of the concept of «development», by examining the concept of «provision» in terms of the process of action and resources providing opportunities, it is concluded that under the development of the industrial enterprise, it is necessary to understand the set of resources necessary to meet the needs of the enterprise in the process of development, which involves achievement of the structure and magnitude of the main types of resources at each stage of development for solving the tasks.

After examining the main content of the existing definitions of the concept of management, the management of the industrial enterprise development should be understood as a process that includes mobilization, accumulation, allocation of resources, and the implementation of planning, monitoring, monitoring, and other procedures aimed at the efficient and rational use of sources and reserves of the formation of enterprise resources depending on the stage of development.

ОБЗОР ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

FOREIGN EXPERIENCE REVIEW OF LABOR SAFETY MANAGEMENT AT ENTERPRISES

Статья посвящена исследованию зарубежного опыта по управлению безопасностью труда на предприятиях. Особое внимание уделено изучению проблем развития культуры безопасности труда на рабочих местах. Сделаны выводы относительно влияния автоматизации и автономизации производства на безопасность труда. Определены особенности развития культуры безопасности труда на предприятии «Дженерал моторс». Представлены изменения требований к персоналу в системе управления безопасностью труда и роль рабочих в формировании культуры безопасности труда.

Ключевые слова: безопасность труда, «зеленые рабочие места», культура безопасности труда, рабочие, требования к персоналу.

Статтю присвячено дослідженню зарубіжного досвіду щодо управління безпекою праці на підприємствах. Особливу увагу приділено вивченню проблем розвитку культури безпеки праці на робочих місцях. Зроблено висновки щодо впливу автоматизації

та автономізації виробництва на безпеку праці. Визначено особливості розвитку культури безпеки праці на підприємстві «Дженерал моторс». Представлено зміни вимог до персоналу в системі управління безпекою праці та роль робітників у формуванні культури безпеки праці.

Ключові слова: безпека праці, «зелені робочі місця», культура безпеки праці, робітники, вимоги до персоналу.

The article is devoted to the investigation of labor safety management foreign experience. Special attention is given to studying the problems of developing a safety culture in the workplace. The conclusions regarding the impact of automation and autonomization of production in the safety at work were made. The peculiarities of developing a safety culture at General Motors enterprise were defined. The changes requirements for staff in the system of labor safety management and the role of employees in safety culture improving were observed.

Key words: labor safety, «green jobs», labor safety culture, employees, personnel requirements.

УДК 331.1

Руссиян Е.А.

к.э.н., с.н.с.,
научный сотрудник-консультант
Донецкий экспертно-технический
центр Гоструда

Карнаух В.В.

директор
Донецкий экспертно-технический
центр Гоструда

Постановка проблемы. Вопросы охраны труда остаются актуальными как для отечественной экономики, так и для зарубежных стран. По данным Государственной службы статистики Украины, количество пострадавших от несчастных случаев на производстве в 2016 г. составляло 4,4 тыс. человек [1]. При этом наибольший удельный вес производственного травматизма был связан с организационными (24,1%) и психофизиологическими причинами (15,7%), нарушением трудовой и производственной дисциплины (19,6%). Важной является заинтересованность персонала и работодателей в повышении уровня безопасности производства, так как большая часть несчастных случаев обусловлена факторами субъективного характера и несовершенством системы управления на предприятии. Использование морально и физически устаревшего оборудования повышает нагрузку на рабочих, следовательно, и производственные риски. На украинских предприятиях недооценивается роль руководителя как лидера, способного формировать организационную культуру, ориентированную на безопасность трудовой деятельности.

Усовершенствование практики хозяйствования на производстве для формирования безопасных условий труда должно осуществляться с учетом достижений и прогрессивного опыта зарубежных стран. По странам ЕС-27 в 2007 г. 3,2% (около 6,9 млн. человек) рабочей силы в возрасте от 15 до 64 лет пострадало от несчастных случаев на

производстве, а погибло при этом 5 523 человека [2]. В 2006 г. отмечалось снижение по отношению к 2000 г. индексов (в расчете на 100 тыс. человек) несчастных случаев на 24% и ситуаций со смертельным исходом в результате производственного травматизма на 19% [3]. Возникает необходимость усовершенствования системы управления безопасностью труда на отечественных предприятиях, чем обусловлена актуальность изучения перспективного зарубежного опыта в сфере управления безопасностью труда на производстве.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием вопросов управления безопасностью труда на предприятиях занимаются такие зарубежные ученые, как: D.E. Scott [4], A.O'Dea, R.Flin [5], S.I. Simon, P.R. Frazee [6], S.I. Simon, H.J. Lissand, D. Burke [7], M.A. Rosen [8], M.A. Friend, J.P. Kohn [9], D. Leonard, R.Mc. Adam [10]. Этими авторами преимущественно рассматриваются вопросы формирования культуры безопасности на предприятии. Роль автоматизации и автономизации производства для повышения уровня безопасности производства обосновали: D. Bosch [11], U. Holtgrewe [12], H. Kagermann [13], M. Hasan, Z. Saraee [14], S. Jeschke, C. Brecher, H. Song, D.B. Rawat [15]. Также в данных работах уделяется внимание вопросам изменения содержания труда и характеристик рабочей силы под влиянием усовершенствования подходов к управлению безопасностью производства. Перспективным является изучение опыта ведущих

зарубежных компаний и стран-лидеров в сфере обеспечения безопасности производства.

Постановка задания. Целью статьи является обобщение опыта зарубежных стран по управлению безопасностью труда, а также определение перспективных направлений по формированию культуры безопасности на производстве.

Изложение основного материала исследования. В сфере охраны труда активно проводятся работы, но статистика по Украине за 2016 г. указывает на наличие ряда проблем: показатель пострадавших от несчастных случаев на производстве снизился на 62,9% по сравнению с 2010 г., но численность погибших в результате производственного травматизма на 100 тыс. человек составила 11,2 человека [1]. Анализ основных причин сложившейся ситуации в динамике показывает усиление негативного воздействия на уровень безопасности организационных и психофизиологических факторов (табл. 1).

Зарубежными странами осуществляется комплекс целенаправленных работ системного характера для решения проблемы повышения уровня безопасности производства. На современном этапе актуализируется необходимость формирования культуры безопасности на производстве. В качестве ключевых ее составляющих определено участие сотрудников в управлении, а также их ответственность за профессиональную безопасность [4]. Степень развития культуры безопасности, прежде всего, связывают с реализацией лидерского потенциала руководства. Приоритет должен отдаваться стилям управления, характеризующимся открытостью и гибкостью [5]. Безусловно, выбору и реализации эффективных стилей управления необходимо уделять значительное внимание. Роль руководителя в управлении безопасностью труда значительным образом зависит от того, как организована работа.

Особенности технологического процесса и размещения производственных участков, вид и конструктивные характеристики используемого на предприятии оборудования имеют особое значение для формирования благоприятного микро-

климата на рабочем месте. Так, например, работа металлообрабатывающего оборудования в цехах оказывает на работников негативное влияние набором физических, химических, биологических и психофизиологических опасных факторов. К ним можно отнести пылевыделения, шум, ультразвук, вибрацию, применение смазочно-охлаждающих жидкостей. Интенсивность, мощность и уровни воздействия данных факторов зависят от вида и характеристик оборудования, мощностей двигателей, особенностей обрабатываемых деталей [16]. Сложность и напряженность труда работников значительным образом может снижаться в результате повышения уровня механизации труда.

Промышленные авангардные предприятия в зарубежных странах характеризуются минимизацией затрат живого труда, стандартизированным производством, кооперацией, повышением экологичности и безопасности труда, сервис-ориентированным проектированием, управлением жизненным циклом продукта и его качеством, использованием информационно-коммуникационных технологий для управления производственными процессами.

Для таких предприятий исчезают границы между производством, поставщиками, потребителями, сотрудниками, исследованиями, обслуживанием. Акцент делается на производительности всей организации: высокая степень контроля, возможна автоматизация функций управления и принятия некоторых решений, автономизация и оптимизация производственных процессов. Все эти параметры обеспечивают высокий уровень безопасности производства.

Современные инновационные предприятия в зарубежных странах характеризуются возможностями реагирования за счет прогнозирования и предсказания возникновения условий, которые могут приводить к авариям, снижать производительность и качество на основе внедрения «умных» машин. В таких производствах значительным образом изменяется содержание труда, а также повышаются требования к квалифика-

Таблица 1

Динамика причин производственного травматизма на предприятиях Украины за период 2014-2016 гг.

Период	Всего		технические причины			организационные причины			психофизиологические причины		
	чел.	Темп, %	чел.	Уд.вес, %	Темп, %	чел.	Уд.вес, %	Темп, %	чел.	Уд.вес, %	Темп, %
2014	4973	-	803	16,15	-	3273	65,82	-	897	18,04	-
2015	4444	89,36	624	14,04	77,71	3088	69,49	94,35	732	16,47	81,61
2016	4429	99,66	594	13,41	95,19	3083	69,61	99,84	752	16,98	102,73

Источник: составлено на основе [1]

ции кадров для повышения уровня безопасности производственных процессов. Предоставляется возможность автоматического самоанализа всех активов предприятия на основе сенсорных датчиков. Оборудование имеет доступ ко всей информации в реальном времени и способно выявлять нестандартные ситуации, приспосабливаться к ним, предусматривать аварии.

Роль автоматизации производства для повышения уровня безопасности труда работников подтверждается успешной практикой ведущих зарубежных предприятий машиностроительной отрасли. Многолетний опыт и традиции, дополненные талантом и лидерскими качествами руководства корпораций «Дженерал моторс» и «Форд», демонстрируют результативную реализацию программ развития культуры безопасности трудовой деятельности. Корпорация «Дженерал моторс» еще в 1990-х годах столкнулась с серьезными проблемами в отношении здоровья и безопасности сотрудников. Высшим руководством принимались решения по улучшению показателей безопасности на всех объектах, одним из которых является Центр сборки грузовиков в г. Ошаве (Онтарио, Канада) [6]. На данном предприятии были изменены общая стратегия и подход к управлению безопасностью, что позволило ему с 2007 г. стать лидером по охране труда в отрасли, получать многочисленные награды за снижение показателей производственного травматизма и повышение уровня безопасности рабочих мест.

В Центре сборки грузовиков в г. Ошаве были реализованы такие мероприятия, направленные на повышение культуры безопасности: руководство приняло безопасность в качестве основного принципа в своей деятельности и разъяснило это всем сотрудникам; акцентировалось внимание на том, что «безопасность – это ответственность каждого» и «необходимо выполнять работу, но делать это безопасно»; усовершенствована система коммуникаций таким образом, чтобы руководству предоставлялась оперативная информация о проблемах в сфере охраны труда; установлены партнерские взаимоотношения между персоналом и руководством по вопросам улучшения культуры безопасности; руководство завода привлекало менеджеров среднего звена к диалогу для оценки рисков, ожидаемых последствий нарушений правил безопасности, а также разработки мероприятий по реагированию на негативные проявления в данной сфере; была создана рабочая группа по изменению культуры безопасности для формирования и планирования реализации стратегии. В состав группы были включены менеджеры, сотрудники и руководители, а также профсоюзные лидеры [7].

Все это позволило установить два важных принципа, на которых было основано формирование культуры безопасности: охрана труда явля-

ется главным приоритетом, все несчастные случаи могут быть предотвращены. Реализация данных принципов требует соблюдения ответственности руководства и работников за безопасность. Руководство должно постоянно повышать осведомленность сотрудников по вопросам охраны труда, а также содействовать организации безопасных условий труда посредством эффективного проектирования, обслуживания и обучения персонала. Ответственность сотрудников заключается в обеспечении их личной безопасности за счет соблюдения правил эксплуатации оборудования и инструментов. С учетом этого были сформулированы пять основных элементов управления безопасностью труда [8]:

1. Экспертный совет по вопросам безопасности завода принимает все решения в сфере охраны труда предприятия. Его возглавляет директор, в состав входят руководители различных функциональных направлений, диспетчер завода (предоставляет прямые оперативные отчеты), менеджеры по безопасности предприятия, представители профсоюза. Целью работы совета является оказание методической поддержки менеджерам и руководителям профсоюза по вопросам безопасности. Регулярно проводится анализ показателей безопасности на заводе. Собрания организуются ежемесячно, решения оформляются в виде протоколов и представляются для ознакомления сотрудникам.

2. Контроль безопасности на основе периодических осмотров территории завода представляет собой наблюдения руководства за безопасностью на основе сбора информации посредством бесед с сотрудниками. Ответственными за регулярное и своевременное проведение данных осмотров являются менеджеры по безопасности. Подобный контроль осуществляется как на основе плана, так и без предупреждения. Данные мероприятия также оформляются отчетами и являются общедоступными для всех сотрудников предприятия.

3. Расследование причин аварий предполагает анализ инцидентов, чтобы можно было идентифицировать, оценивать и контролировать все непосредственные риски, выявлять их причины и минимизировать последствия.

4. Внедрение безопасной операционной практики, под которой понимается соблюдение стандартизованных инструкций по охране труда и технике безопасности. Они описывают безопасный способ выполнения производственных задач и возможные риски. Менеджеры по безопасности завода несут ответственность за ознакомление работников с правилами эксплуатации оборудования. Безопасная операционная практика должна поддерживаться и соблюдаться мастерами цехов.

5. Обеспечение заинтересованности и участия работников в решении вопросов безопасности

предполагает поощрение и оценку вклада сотрудников и действий руководства в сфере охраны труда. Проводится работа с персоналом для получения информации о всевозможных возникающих проблемах и рисках в сфере безопасности трудового процесса. Проблемы работников не остаются без внимания, так как в обязательном порядке рассматриваются на оперативных совещаниях.

Изложенные принципы управления являются залогом достижения и сохранения данным предприятием позиции лидера мирового класса в сфере безопасности в автомобильной промышленности.

Исследование опыта зарубежных стран в сфере охраны труда позволяет выявить ряд особенностей и перспективных направлений:

1. В соответствии с принципами устойчивого развития, в Европейском Союзе (ЕС) значительное внимание уделяется обеспечению безопасности персонала «зеленых рабочих мест» (green jobs). Данные профессии способствуют сохранению или восстановлению окружающей среды: помогают защитить экосистемы, сократить потребление энергии и сырья, уменьшить количество отходов и загрязнений. Такие рабочие места сами по себе должны быть безопасными для сотрудников, а также полезными для окружающей среды [17].

2. Развитие цифровой информации и коммуникаций, формирование нового поколения производственных технологий в значительной степени меняют содержание труда и требования к подготовке персонала, способного разрабатывать и обслуживать автоматизированные производства, характеризующиеся высоким уровнем безопасности труда. Американскими учеными еще в 2013 г. осуществлялись прогнозы компьютеризации и роботизации 47% всех профессий в ближайшие 20 лет. В 2014 г. такие же результаты были получены в Нидерландах, где начали обсуждать угрозы возникновения технологической безработицы [11].

3. Автоматизация производства и внедрение информационно-коммуникационных технологий требуют также наличия нетехнических навыков и компетенций работников, таких как: знание английского языка, проектного менеджмента, организационных способностей и опыта командной работы [12]. Ведущие компании мира привлекают рабочих к процессам разработки и принятия управленческих решений для обеспечения безопасности [13]. Приобретают особое значение инвестиции в трудовой потенциал путем обучения действующего персонала или приема на работу нового, а также предусматривается организация семинаров и производственного обучения [14].

4. Исследуются риски, связанные с появлением новых профессий в результате автоматизации и автономизации (подход к управлению автоматизированными процессами без участия человека,

связанный с внедрением робототехники). Автономизация производственных процессов обеспечивает новый уровень контроля и сбора данных, что позволяет оперативно отслеживать состояние производственной системы без участия человека [15]. Возможность автоматизированной отладки в случае серьезных сбоев значительным образом способна повышать уровень безопасности трудового процесса. Внедрение данных технологий может существенным образом снизить уровень физических нагрузок и показатели производственного травматизма [11]. Автоматизация и автономизация производства не являются угрозой для структурной безработицы и сокращения рабочих мест, а приводят к возникновению новых профессий, изменению содержания труда и повышению уровня его безопасности при правильной организации производственного процесса.

5. Функции обеспечения осведомленности в области охраны и гигиены труда, в соответствии с целями стратегии Еврокомиссии «Европа-2020», выполняет Европейское агентство по безопасности и гигиене труда (EU-OSHA). Одной из задач данной организации является привлечение внимания к потенциальным рискам в сфере охраны труда, а также предоставление директивным органам ЕС инструментов для формирования безопасных рабочих мест в перспективе. Основные рекомендации по управлению безопасностью труда были изложены EU-OSHA еще в 1989 г. и включали такие требования: обязательства руководства и участие сотрудников должны быть взаимодополняющими в сфере охраны труда; проведение обследований рабочих мест для выявления потенциальных рисков, а также их последующего контроля, предотвращения и устранения; организация обучения персонала различных категорий по вопросам охраны и гигиены труда, что должно быть направлено на понимание ответственности каждого сотрудника за обеспечение безопасности [9]. Эти положения не утратили своей актуальности в современных условиях. Они являются основой формирования культуры безопасности корпорации «Дженерал моторс» и успешно реализованы в Центре сборки грузовиков в г. Ошаве [6].

6. В странах ЕС-27 актуализировалась задача исследования влияния наноматериалов, которые широко применяются в производстве, на здоровье сотрудников. Особое внимание уделяется выявлению рисков от работы с веществами, имеющими токсический эффект. Сотрудники могут взаимодействовать с наноматериалами на различных этапах цепочки создания продукта, не зная об этом и не предпринимая профилактических мер. Именно поэтому подчеркивается важность осведомленности работников об уровне опасности.

7. В ЕС действует и соблюдается ряд директив, направленных на регламентацию ключевых аспектов в сфере охраны труда: 2009/104/ЕС – использование рабочего оборудования, 89/656/ЕЕС – использование персонального защитного оборудования, 89/654/ЕЕС – требования к рабочему месту. Например, в Директиве 89/656/ЕЕС и Положении (ЕУ) 2016/425 актуализирована задача и описан механизм правильного выбора и использования средства индивидуальной защиты для обеспечения соответствующего уровня гигиены труда [18].

8. В ЕС акцентируется внимание на важности оценки рисков в сфере охраны труда. Для этого при ЕС-OSHA функционирует Европейская обсерватория по оценке риска (ЕРО), где выявляются потенциальные угрозы в области безопасности и гигиены труда. За счет этого значительным образом повышаются своевременность и эффективность профилактических мероприятий. Для обеспечения партнерства правительства, работодателей, профсоюзов еще в 1975 г. был создан Европейский фонд улучшения условий жизни и труда (Eurofound). Он является трехсторонним агентством ЕС и реализует функции по планированию и усовершенствованию условий труда на предприятиях.

9. В Великобритании вопросами повышения уровня безопасности производства занимается Управление по охране труда (HSE), которым проводится ряд исследований в данном направлении и предлагаются перспективные рекомендации по минимизации рисков. Так, согласно социологическому опросу, проведенному данной организацией в 2014 г., на 78% предприятиях страны регулярно обсуждались вопросы безопасности на всеобщих собраниях, 98% организаций осуществляли мероприятия по оценке рисков на рабочем месте [19]. Это указывает на высокую степень вовлеченности руководства и персонала в процессы охраны труда на производстве.

10. Создание безопасных условий труда и сохранение здоровья работников сегодня относятся к важным принципам корпоративной социальной ответственности (КСО) [20]. Ярким примером результативного их внедрения является «код поведения» компании «Старбакс», который применяется для партнерства с поставщиками, импортерами и другими компаниями с целью улучшения качества жизни работников на международном уровне [10].

11. Зарубежными учеными акцентируется внимание на важности повышения уровня социальной ответственности бизнеса и формирования культуры безопасности на производстве. Прежде всего это связано с реализацией лидерского потенциала руководства и организацией трудо-

вого процесса [5]. Важен не только стиль лидерства и уровень доверия сотрудников, но и отношение руководства к безопасности. Достижение нормативного соответствия показателей, характеризующих условия труда рабочих, должно быть неотъемлемой частью конкурентоспособности и рентабельности предприятия.

Выводы из проведенного исследования. Проведенный анализ позволил обобщить перспективный зарубежный опыт в сфере управления безопасностью труда на производстве:

- одной из приоритетных задач при разработке и внедрении инновационных технологий является обеспечение безопасных условий труда работников;

- развитие «зеленых производств», автоматизация и автономизация производственных процессов рассматриваются как перспективные направления в сфере минимизации производственных рисков;

- большое значение приобретает охрана труда работников «зеленых производств», где могут возникать новые виды рисков, связанные с воздействием токсических веществ и работой с наноматериалами;

- на рынке труда увеличиваются количество «зеленых рабочих мест» и спрос на работников в сфере IT-технологий, что изменяет содержание труда и квалификационные требования к персоналу: приоритет отдается широкопрофильным специалистам, владеющим необходимыми знаниями для организации безопасных условий труда;

- опыт успешных зарубежных предприятий подтвердил значимость лидерских качеств руководства для формирования культуры безопасности на производстве;

- создание достойных условий труда является одним из принципов корпоративной социальной ответственности бизнеса и существенно влияет на рейтинг компаний в странах ЕС;

- необходимо обеспечить вовлеченность персонала различных уровней в решение вопросов охраны труда и организовать систему своевременного информирования о рисках на производстве для формирования культуры безопасности, а также предупреждения несчастных случаев и аварий.

Создание благоприятной психологической микросреды и развитие культуры безопасности должны дополняться внедрением современных технологий автоматизации производственных процессов. Представленные рекомендации являются актуальными для украинских промышленных предприятий, так как направлены на минимизацию производственного травматизма, а поэтому требуют конкретизации на основе дальнейших исследований практики зарубежных стран в сфере охраны труда.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Травматизм на виробництві у 2016 році: статистичний бюлетень / Відп. за випуск О.О. Кармазіна. – Київ: Державна служба статистики України, 2017. – 102 с.
2. Europe in figures – Eurostat yearbook. 2011 [online] Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5728733/CH_03_2011-EN.PDF/ab5df803-d8d4-4714-babb-0da150c747da
3. Indicators on health and safety at work [online] Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hsw_ind&lang=en
4. E. Scott Dunlap (2011) Safety Leadership. Professional Safety [online] Available at: www.asse.org
5. O’Dea A., Flin R. (2003) The role of managerial leadership in determining workplace safety outcomes. The Executive [online] Available at: <http://www.hse.gov.uk/research/rrpdf/rr044.pdf>
6. Simon S.I., Frazee P.R. (2005) Building a better safety vehicle: Leadership-driven culture change at General Motors. Professional Safety. January. – P. 36-44.
7. Simon S.I., Lissand H.J., Burke D. (1998) General Motors Oshawa Plant Safety Culture Survey Report, August 6.
8. Rosen M.A. (2008) General Motors: Achieving and Maintaining World-Class Leadership in Worker Health and Safety in the Automotive Industry. University of Ontario Institute of Technology [online] Available at: http://safetymanagementeducation.com/wp-content/uploads/2015/06/Case_Study_GM_Truck_Plant_Case_study.pdf
9. Friend M.A., Kohn J.P. (2007) Fundamentals of occupational safety and health: 4th ed. USA: Government Institutes. The Scarecrow Press, Inc. 506 p.
10. Leonard D., Adam R.Mc. Corporate Social Responsibility [online] Available at: <https://http://quality-texas.org/wp-content/uploads/2014/11/Social-Responsibility-Leonard.pdf>
11. Bosch D. (2016) Job characteristics in smart industries and the challenges for job design. Master Thesis. University of Twente [online] Available at: <http://essay.utwente.nl/71526>
12. Holtgrewe U. (2014) New technologies: the future and the present of work in information and communication technology. New technology, work and employment. 29(1). – P. 9-24.
13. Kagermann H. (2015) Change Through Digitization – Value Creation in the Age of Industry 4.0. Management of Permanent Change. Springer. – P. 23-45.
14. Moein Hasan, Zadeh Saraee How can companies start implementing the Smart Industry concept? [online] Available at: <http://www.hightech.nl/mensen/smartindustry>
15. Jeschke S., Brecher C., Song H., Rawat D.B. (2017). Industrial Internet of Things. Cham, Switzerland: Springer. – 709 p. [online] Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-42559-7>
16. Алиева М. Гигиена труда станочников / М. Алиева // Охрана труда. – 2016. – № 9. – С. 40-42.
17. Workers’ safety and health in green jobs [online] Available at: <https://osha.europa.eu/en/emerging-risks/green-jobs>
18. Workplaces, equipment, signs, personal protective equipment [online] Available at: <https://osha.europa.eu/en/legislation/directives/workplaces-equipment-signs-personal-protective-equipment>
19. OSHMAN3 Indicators of worker involvement in health and safety at the workplace [online] Available at: <http://www.hse.gov.uk/statistics/tables/index.htm#oshman>
20. Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: [монографія] / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

REFERENCES:

1. Trvmatyzm na vyrobnytstvi u 2016 rotsi: staty-stychnyi biuleten / vidpov. za vypusk O.O. Karmazina. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. – 102 s.
2. Europe in figures – Eurostat yearbook. 2011 [online] Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5728733/CH_03_2011-EN.PDF/ab5df803-d8d4-4714-babb-0da150c747da
3. Indicators on health and safety at work [online] Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hsw_ind&lang=en
4. E. Scott Dunlap (2011) Safety Leadership. Professional Safety [online] Available at: www.asse.org
5. O’Dea A., Flin R. (2003) The role of managerial leadership in determining workplace safety outcomes. The Executive [online] Available at: <http://www.hse.gov.uk/research/rrpdf/rr044.pdf>
6. Simon S.I., Frazee P.R. (2005) Building a better safety vehicle: Leadership-driven culture change at General Motors. Professional Safety. January, pp. 36-44.
7. Simon S.I., Lissand H.J., Burke D. (1998) General Motors Oshawa Plant Safety Culture Survey Report, August 6.
8. Rosen M.A. (2008) General Motors: Achieving and Maintaining World-Class Leadership in Worker Health and Safety in the Automotive Industry. University of Ontario Institute of Technology [online] Available at: http://safetymanagementeducation.com/wp-content/uploads/2015/06/Case_Study_GM_Truck_Plant_Case_study.pdf
9. Friend M.A., Kohn J.P. (2007) Fundamentals of occupational safety and health: 4th ed. USA: Government Institutes. The Scarecrow Press, Inc. 506 p.
10. Leonard D., Adam R.Mc. Corporate Social Responsibility [online] Available at: <https://http://quality-texas.org/wp-content/uploads/2014/11/Social-Responsibility-Leonard.pdf>
11. Bosch D. (2016) Job characteristics in smart industries and the challenges for job design. Master Thesis. University of Twente [online] Available at: <http://essay.utwente.nl/71526>
12. Holtgrewe U. (2014) New technologies: the future and the present of work in information and communication technology. New technology, work and employment. 29(1). pp. 9-24.
13. Kagermann H. (2015) Change Through Digitization – Value Creation in the Age of Industry 4.0. Management of Permanent Change. Springer, pp. 23-45.
14. Moein Hasan, Zadeh Saraee How can companies start implementing the Smart Industry concept? [online]

Available at: <http://www.hightechnl.nl/mensen/smartindustry>

15. Jeschke S., Brecher C., Song H., Rawat D.B. (2017). Industrial Internet of Things. Cham, Switzerland: Springer. 709 p. [online] Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-42559-7>

16. Alyeva M. Hyhyena truda stanochnykov / M. Alyeva // Okhrana truda. – 2016.- # 9. – S. 40-42.

17. Workers' safety and health in green jobs [online] Available at: <https://osha.europa.eu/en/emerging-risks/green-jobs>

18. Workplaces, equipment, signs, personal protective equipment [online] Available at: <https://osha.europa.eu/en/legislation/directives/workplaces-equipment-signs-personal-protective-equipment>

19. OSHMAN3 Indicators of worker involvement in health and safety at the workplace [online] Available at: <http://www.hse.gov.uk/statistics/tables/index.htm#oshman>

20. Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty: monohr. / O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antoniuk ta in.; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky promsti. – Donetsk, 2012. – 534 s.

Russiyan E.A.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Research Associate,
Research Associate-Consultant

Donetsk Expert-Technical Centre of State Labour Service

Karnauh V.V.

Director

Donetsk Expert-Technical Centre of State Labour Service

REVIEW OF FOREIGN EXPERIENCE IN LABOUR SAFETY MANAGEMENT AT ENTERPRISES

The article is devoted to the investigation of labour safety management foreign experience. The main attention is given to providing safety of «green jobs». These workplaces have to be safe for employees. It is important to protect workers from nanomaterials with toxic effect. The European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA) helps employers to implement elements of a safety culture in the workplace. Health and Safety Executive of the United Kingdom estimates tendencies of employees' involvement in the safety management process.

The conclusions regarding the impact of automation and autonomization of production in the safety at work are made. Automation will provide the creation of new professions, increase productivity and safety at enterprises. Autonomization helps to predict the main risks for employees and organize the production process without human resources involving.

A special attention is given to studying the problems of developing the safety culture in the workplace. The changes requirements for staff in the system of labour safety management and the role of employees in the safety culture improving are observed. The main conditions for its creation are connected with the responsibility of employees and employers. Managers of safety at work and supervisors have to organize familiarization of workers with safe operating practices. Employees' responsibility is to provide personal safety by the observance of instructions in safety regulations.

The peculiarities of developing a safety culture at General Motors Enterprise are defined. The main principles of a safety culture in the workplace are related to two statements: safety is a priority, all accidents can be prevented. There are five core elements of the safety culture at General Motors Enterprise: plant safety review board, safety observation tours, incident investigation, safe operating practices, and employee safety concern process. The role of a leader is important for the safety culture principles implementation at enterprises.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ПРОЕКТАХ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В ЭКОНОМИКЕ

RISK MANAGEMENT IN THE PROJECTS OF INTRODUCTION OF THE INFORMATION SYSTEMS IN THE ECONOMY

УДК 338.58:65.014

Селиванов А.И.

магистр

Белорусский государственный
экономический университет

Литвинец В.И.

доцент, кандидат технических наук

Белорусский государственный
экономический университет

В статье рассмотрены вопросы, связанные с управлением рисками в проектах внедрения информационных систем на предприятиях различных масштабов и форм собственности. Приведен пример полного цикла управления рисками в проекте внедрения информационной системы на промышленном предприятии.

Ключевые слова: риски, информационная система, внедрение, предприятие, промышленность, информатизация, автоматизация.

У статті розглянуто питання, пов'язані з управлінням ризиками в проектах впровадження інформаційних систем на підприємствах різних масштабів і форм власності. Наведено приклад повного циклу управ-

ління ризиками в проекті впровадження інформаційної системи на промисловому підприємстві.

Ключові слова: ризики, інформаційна система, впровадження, підприємство, промисловість, інформатизація, автоматизація.

In the article considered the questions which connected with a risk management in the projects of introduction the information systems at the enterprises of various scale and forms of ownership. Authors gave an example of a full cycle of risk management in the project of introduction of an information system at the industrial enterprise.

Key words: risks, information system, introduction, enterprise, industry, informatization, automation.

Постановка проблемы. Ни для кого не секрет, что в настоящее время промышленный сектор Республики Беларусь переживает не лучшие времена. Дефицит собственных средств, слабая инвестиционная привлекательность не позволяют в полной мере совершенствовать имеющиеся в распоряжении информационные продукты и внедрять новые.

В условиях функциональной структурной организации системы управления при создании информационной системы управления предприятием (ИСУП) упор делается на автоматизации отдельных функций. Это значительно упрощает задачу развертывания компьютерных систем, но не дает ожидаемых результатов при их дальнейшей эксплуатации. При функционально ориентированной организации управления на каждом этапе проекта автоматизации происходит постепенное наращивание системы дополнительными модулями, которые расширяют ее функционал.

В функционально ориентированных структурах управления обмен информацией между различными подразделениями часто сильно усложняется. Это приводит к большим накладным расходам и неоправданно длительным срокам выработки управленческих решений, что не может не сказаться на эффективности функционирования предприятия как единого целого [1, с. 320].

Любая автоматизированная информационная система не в состоянии качественно изменить деятельность плохо организованного предприятия. В связи с этим наряду с комплексной автоматизацией деятельности в итоговом результате высока роль механизмов перестройки и отладки бизнес-процессов компании. Ключевым из них считается реинжиниринг [2, с. 13].

Постоянно растущая конкуренция вынуждает руководителей компаний искать новые методы управления, направленные на сохранение и расширение своего присутствия на рынке, повышения рентабельности своей деятельности, внедрять новые методы управления производством и маркетингом. Особую роль в этом играют информационные технологии, которые должны обеспечивать поддержку всех прогрессивных нововведений менеджмента.

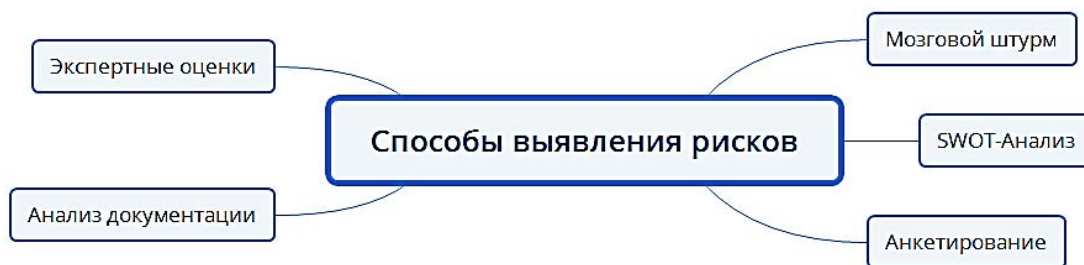
При значительных объемах управленческой информации, циркулирующей в любом хозяйствующем субъекте, достичь этого можно, лишь используя преимущества автоматизированных информационных технологий, основанных на применении компьютеров и средств телекоммуникаций. По этим и многим другим причинам сейчас трудно найти предприятие с исключительно бумажным документооборотом, ведь отказ от использования даже самых простейших решений значительно замедляет бизнес-процессы

На этом фоне особенно важным видится деятельность по управлению рисками проектов внедрения информационных систем.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованиям в области управления рисками проектов внедрения информационных систем посвящены труды таких исследователей, как Н.В. Хохлов, В. Богданов, Э.У. Ларсон, К.Ф. Грей, Е.М. Королькова, Ф. Афанасьев.

Постановка задания. Целью исследования является систематизация, обобщение и описание типового цельного механизма управления рисками в проектах внедрения информационных систем.

Изложение основного материала исследования. Согласно своду знаний ANSI PMI PMBOK, под риском понимается неопределенное событие,

Рис. 1. Способы выявления рисков проекта

Источник: собственная разработка

группа инцидентов или условие, которое может повлиять на результаты проекта внедрения [3].

Основной целью управления рисками является минимизация либо полное устранение негативных последствий от возможных событий в ходе проекта внедрения.

У рисков всегда есть свои источники и последствия. Риски отличаются от проблем и трудностей, тем, что они имеют прямое отношение к будущим потенциально возможным результатам, как положительным, так и отрицательным. На практике рассматриваются риски с отрицательными последствиями для проекта.

Проблемы же и трудности представляют собой события с негативным результатом, имеющее место в настоящее время. Риски могут стать проблемами, если ими эффективно не управлять.

Управление рисками в проектах внедрения, как правило, ведется в несколько этапов. Согласно своду знаний ANSI PMI PMBOK, основными этапами являются процессы идентификации рисков, их качественная и количественная оценки и разработка плана реагирования на них.

На этапе идентификации рисков проводятся различные мероприятия для поиска и систематизации рисков проекта.

В результате процесса идентификации обнаруженные риски по различным признакам сводятся в группы рисков, кроме того, как правило, для каждой группы рисков подбираются триггеры – индикаторы их осуществления на практике.

На этапе качественной оценки проводится анализ вероятности осуществления групп рисков и важности их последствий для проекта внедрения. Как правило, эта информация может быть получена экспертным путем либо из проектной документации. Наиболее удобным способом подобной оценки является заполнение матрицы «Вероятность/последствие риска».

В результате качественной оценки группы рисков ранжируются для дальнейших итераций.

На этапе количественной оценки формируются ориентировочные стоимостные выражения и временные потери от последствий различных групп рисков.

В рамках количественной оценки могут использоваться методы математического моделирова-

ния ситуаций, статистические методы, анализ развития ситуаций при осуществлении тех или иных рисков проекта.

Количественная оценка рисков крайне важна, поскольку позволяет наглядно представить последствия от групп рисков и на основании этого принять взвешенные решения по их управлению.

План реагирования на риски проекта представляет собой результирующий документ, в котором подробно описываются согласованные и выработанные мероприятия в рамках реагирования на риски проекта.

В зависимости от видов риска способы реагирования бывают различными. Как правило, это:

- уклонение от риска – проведение мероприятий по недопущению его реализации;
- перенос риска – перенос негативных последствий от риска на сторонние организации;
- минимизация последствий риска – снижение ущерба от возможной реализации риска [4, с. 128].

В настоящее время набирает обороты метод планирования резервов на реализацию проекта внедрения. Резервы подразделяются на различные фонды, которые могут составлять до 10% от общих затрат на проект внедрения.

На основании плана реагирования на риски проекта формируется дальнейшая вспомогательная документация, отдаются все необходимые распоряжения, назначаются ответственные специалисты для проведения планируемых мероприятий.

Рассмотрим пример. ОАО «Научно-технический центр комбайностроения» является участником холдинга «ГОМСЕЛЬМАШ» в статусе дочерней компании.

В ходе аудита деятельности компании были выявлены следующие проблемы:

- лоскутная автоматизация;
- обмен данными между подразделениями крайне затруднен и раздут;
- практикуется бумажный документооборот;
- слабая автоматизация рабочих мест, устаревшее оборудование и программные средства.

Руководством компании было принято решение о привлечении зарубежных кредитных средств в сумме 200 тыс. долларов США и внедрении системы класса ERP либо CRM на пред-

приятти. Реализация проекта поручена департаменту информационных технологий холдинга.

Специалисты департамента инициализировали процесс управления рисками.

В ходе анкетирования отдельных специалистов предприятия был составлен список групп риска для дальнейших итераций:

Рис. 2. Группы рисков проекта

Источник: собственная разработка

Для количественной оценки групп рисков была сформирована команда экспертов, на основе усредненных значений суммарных оценок которых группы риска были ранжированы в порядке приоритета. Группы риска с оценками ниже 0,5 балла, а именно организационные, технологические, операционные и риски сложности, были исключены из дальнейшего рассмотрения.

Специалисты в ходе количественного анализа рассчитали примерные денежные выражения ущерба в случае реализации групп рисков.

Полученные значения представлены в таблице ниже.

Таблица 1
Денежные выражения ущерба по группам риска

Типы рисков	Средний балл экспертных оценок	Влияние (долларов США)
Бизнес-экономические	0,8	Свыше 200 000
Организационные	0,4	100 000 – 120 000
Технологические	0,3	0 – 25 000
Операционные	0,2	0 – 25 000
Риски реализации	0,7	120 000 – 150 000
Риски сложности	0,3	25 000 – 50 000

Источник: собственная разработка

По результатам качественной и количественной оценок было руководством принято решение

о реагировании на бизнес-экономические риски и риски реализации. Оптимальным был избран метод минимизации последствий данных групп рисков.

Специалистами департамента информационных технологий был подготовлен и внесен на рассмотрение ряд мероприятий по минимизации вышеназванных групп рисков.

Бизнес-экономические:

- составление, согласование и утверждение исчерпывающего пакета документации по внедрению информационной системы на предприятии;

- проработка, утверждение и выделение необходимого бюджета на реализацию проекта до его начала в полном объеме;

- формирование резервных фондов проекта в размере 5-10% от общего бюджета.

Риски реализации:

- привлечение сторонних консультантов и аудиторов при разработке и реализации проекта внедрения;

- согласование и проведение более детальных консультаций с вендором Hansa ERP, привлечение дополнительных квалифицированных специалистов в команду внедрения;

- пересмотр бюджета проекта в сторону его увеличения на эти нужды.

По завершении реализации всех рекомендуемых мероприятий процесс управления рисками обычно не заканчивается. Для гарантированно эффективного внедрения информационной системы и последующего управления рекомендуется повторять данные этапы на каждой ступени процесса внедрения.

Выводы из проведенного исследования.

Таким образом, управление рисками является эффективным инструментом для достижения поставленных целей, способным контролировать и минимизировать материальные, временные и трудовые затраты. Это крайне актуально в кризисное время. Описание и систематизация лучших практик управления рисками позволяют использовать эти приемы широкому кругу специалистов и руководству проектов внедрения информационных систем.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Внутрифирменное управление, учет и информационные технологии: [учебное пособие] / А.Н. Бородулин, А.Ю. Заложнев, Е.Л. Шуремов. – М.: ПМСОФТ, 2006. – 340 с.

2. Кангро М.В. Методы оценки инвестиционных проектов: [учебное пособие] / М.В. Кангро. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 131 с.

3. Информационный портал Analyst [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://analyst.by/articles/upravlenie-riskami-v-rabote-analitika>

4. Ясенев В.Н., Ясенев О.В. Информационные системы в экономике: [конспект лекций] / В.Н. Ясенев, О.В. Ясенев. – Москва, 2016. – 369 с.

REFERENCES:

1. Vnutrifirmennoe upravlenie, uchet i informatsionnye tekhnologii: [uchebnoe posobie] / A.N. Borodulin, A.Yu. Zalozhnev, E.L. Shuremov. – M.: PMSOFT, 2006. – 340 s.

2. Kangro M.V. Metody otsenki investitsionnykh proektov: [uchebnoe posobie] / M.V. Kangro. – Ul'yanovsk: UIGTU, 2011. – 131 s.

3. Informatsionnyy portal Analyst [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://analyst.by/articles/upravlenie-riskami-v-rabote-analitika>

4. Yasenev V.N., Yasenev O.V. Informatsionnye sistemy v ekonomike: [konspekt lektsiy] / V.N. Yasenev, O.V. Yasenev. – Moskva, 2016. – 369 s.

Selivanov A.I.

Master

Belarus State Economic University

Litvinets V.I.

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Belarus State Economic University

RISK MANAGEMENT IN PROJECTS OF THE INTRODUCTION OF INFORMATION SYSTEMS IN THE ECONOMY

In the article, the authors consider the issues of risk management in the projects of implementation of the information system at enterprises of different scales and forms of ownership. The issue of risk management is extremely relevant at the present crisis time. Due to correct and timely impact, the risks can be minimized or eliminated that can save a significant amount of materials, efforts, and accelerate the overall implementation of the project and guaranteed lead to its successful completion.

The authors provide the necessary theoretical information on risks, which allow the reader to form an understanding of this topic.

The definition is given, the essence of the concept of risk in the context of projects for the implementation of information systems is described, the main stages of risk management are identified – risk of identification processes, their qualitative and quantitative assessment, and the development of a response plan for them. In continuation, the authors consider in detail the concepts of the response plan and the main methods – evasion, transfer, and minimization of the consequences of risks. The authors also mention the method of project reserve planning.

In conclusion, the article examines a demonstrative example of risk management in the project of implementation of an information system for an industrial enterprise. Step by step, the main stages are considered.

- Development of an information system implementation project;
- Pre-project audit, during which weaknesses in the activities of the enterprise are identified;
- Initialization of the implementation process of the information system and, as a consequence, the risk management process;
- The process of identification and systematization of all significant risks of the information system implementation project;
- Qualitative and quantitative assessment of the risks of the project implementation of the information system;
- Development and implementation of the plan for responding to the risks of an information system implementation project.

On a final note, the authors draw conclusions and sum up the results of the examined question.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕРГЕНЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

INSTRUMENTATION FOR THE INVESTIGATION OF CONVERGENT PROCESSES IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS IN UKRAINE

У статті узагальнено наявні моделі дослідження соціально-економічного розвитку регіонів країни. Встановлено, що майже за всіма моделями у досліджуваному періоді була відсутня β -конвергенція в усіх регіонах України за ВРП на душу населення, доходами населення та іншими показниками, що характеризують регіональний соціально-економічний розвиток. Уведення в моделі додаткових параметрів не виявило присутності конвергентних процесів у регіонах, що свідчить про відсутність стимулів для прискореного розвитку напівпериферійних та периферійних регіонів, а отже, про відсталість рівнів їх соціально-економічного розвитку від центру, що зберігатиметься у майбутньому.

Ключові слова: просторовий розвиток територій, соціально-економічний розвиток регіонів, регіональна нерівномірність, теорії регіонального розвитку, моделі конвергенції.

В статье обобщены существующие модели исследования социально-экономического развития регионов страны. Установлено, что почти во всех моделях в исследуемом периоде отсутствовала β -конвергенция во всех регионах Украины по ВРП на душу населения, доходам населения и другим показателям, характеризующим региональное социально-экономическое развитие. Введение в модели дополнительных параметров не выявило присутствия конвергент-

ционных процессов в регионах, что свидетельствует об отсутствии стимулов для ускоренного развития полупериферийных и периферийных регионов, а следовательно, об отсталости уровней их социально-экономического развития от центра, что будет сохраняться в будущем.

Ключевые слова: пространственное развитие территорий, социально-экономическое развитие регионов, региональная неравномерность, теории регионального развития, модели конвергенции.

The article generalizes the existing models of research of socio-economic development of the regions of the country. It was established that almost all models in the investigated period did not have β -convergence in all regions of Ukraine for GRP per capita, income and other indicators characterizing regional socio-economic development. The introduction of the additional parameters model did not reveal the presence of convergence processes in the regions, indicating the absence of incentives for the accelerated development of semi-peripheral and peripheral regions, and therefore the backwardness of levels of their socio-economic development from the center, which will be preserved in the future.

Key words: spatial development of territories, socio-economic development of regions, regional unevenness, theories of regional development, models of convergence.

УДК 332.012.2

Козирева О.В.

д.е.н., доцент кафедри управління та економіки підприємства
Національний фармацевтичний університет

Демченко Н.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Національний фармацевтичний університет

Постановка проблеми. Проведений аналіз попередніх досліджень регіонів України щодо нерівномірності їх соціально-економічного розвитку з використанням концепції конвергенції дав змогу зробити висновки про те, що відсутнє комплексне дослідження з побудовою всіх наведених різновидів моделей β -конвергенції для періоду часу, який би охоплював роки до та після кризового періоду 2008-2009 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми просторового розвитку регіонів країни досліджували Р. Буайє, А. Браманти, М. Гроссетті, Г. Лаппо, П. Мінкар та О. Дем'яненко, Г. Мюрдаль, М. Фуджита та ін.

Разом із тим проблеми скорочення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах збереження центр-периферійних відносин потребують поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Головною метою статті є наукове обґрунтування дослідження нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України в її просторовій економіці на базі узагальнення теоретичних аспектів регіональної конвергенції та розроблення методичного інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із найпоширеніших інструментів дослідження міжрегіональної нерівномірності соціально-економічного розвитку є моделі, які засновані на концепції конвергенції, під якою розуміється процес зближення в часі соціально-економічних показників розвитку регіонів до певного рівня.

Значне розповсюдження отримали концепції σ - та β -конвергенції [1-8].

Під σ -конвергенцією розуміється тенденція зменшення в часі відмінностей значень показників регіонального розвитку.

Моделі β-конвергенції базуються на неокласичній теорії зростання Р. Солоу, згідно з якою темпи економічного зростання додатньо корелюють із розбіжністю ВРП на душу населення певного регіону та душевого ВРП регіону, що має стійку траєкторію зростання (постійний темп зростання) [3].

Серед емпіричних досліджень однаково розповсюдженим є використання моделей конвергенції для аналізу економічного розвитку країн, регіонів однієї країни, окремих регіонів різних країн.

На основі аналізу робіт українських та зарубіжних авторів, присвячених вивченню нерівномірності регіонального розвитку, вирішено проводити дослідження конвергентних процесів у регіонах України за схемою, представленою на рис. 1.

Аналіз β-конвергенції для регіонів України здійснювався за чотирма видами моделей: Барро, Сала-і-Мартіна; Баумоля; Солоу-Свана; Квадрадо-Роура.

Як показники соціально-економічного розвитку використовувалися валовий регіональний продукт та валова додана вартість у розрахунку на одну особу населення. Інструментарієм для проведення обчислень було обрано пакет прикладних програм Matlab.

Дослідження проводилося на основі здійсненої кластеризації регіонів за даними 2001-2013 рр.: кластер 1 – Дніпропетровська, Донецька, Запо-

різька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області; 2 – всі інші регіони; 3 – м. Київ. Додатково, як експеримент, указані моделі були реалізовані для множини всіх регіонів України разом та всіх регіонів за винятком м. Києва.

Розрахунки майже за всіма моделями продемонстрували відсутність β-конвергенції як за досліджуваними кластерами регіонів, так і за всіма регіонами України у цілому (табл. 1).

Слабка β-конвергенція за показником ВРП на душу населення (табл. 2) для всіх множин регіонів спостерігається лише відповідно до моделі Солоу-Свана, оскільки лише у цьому разі параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість. Однак навіть у цьому разі рівень адекватності моделі вкрай низький ($r^2 \approx 0,2$).

β-конвергенція за показником доходи на душу населення (табл. 3) для усіх множин регіонів спостерігається відповідно до моделі Солоу-Свана, оскільки параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість та рівень адекватності моделі достатньо високий ($r^2 \approx 0,8$).

Одержаний результат можна пояснити вирівнюванням доходів населення в розрахунку на одну особу інструментами бюджетної політики держави. Графічно результати побудови моделі безумовної β-конвергенції Солоу-Свана за ВРП та доходами населення представлено відповідно на рис. 2, 3.

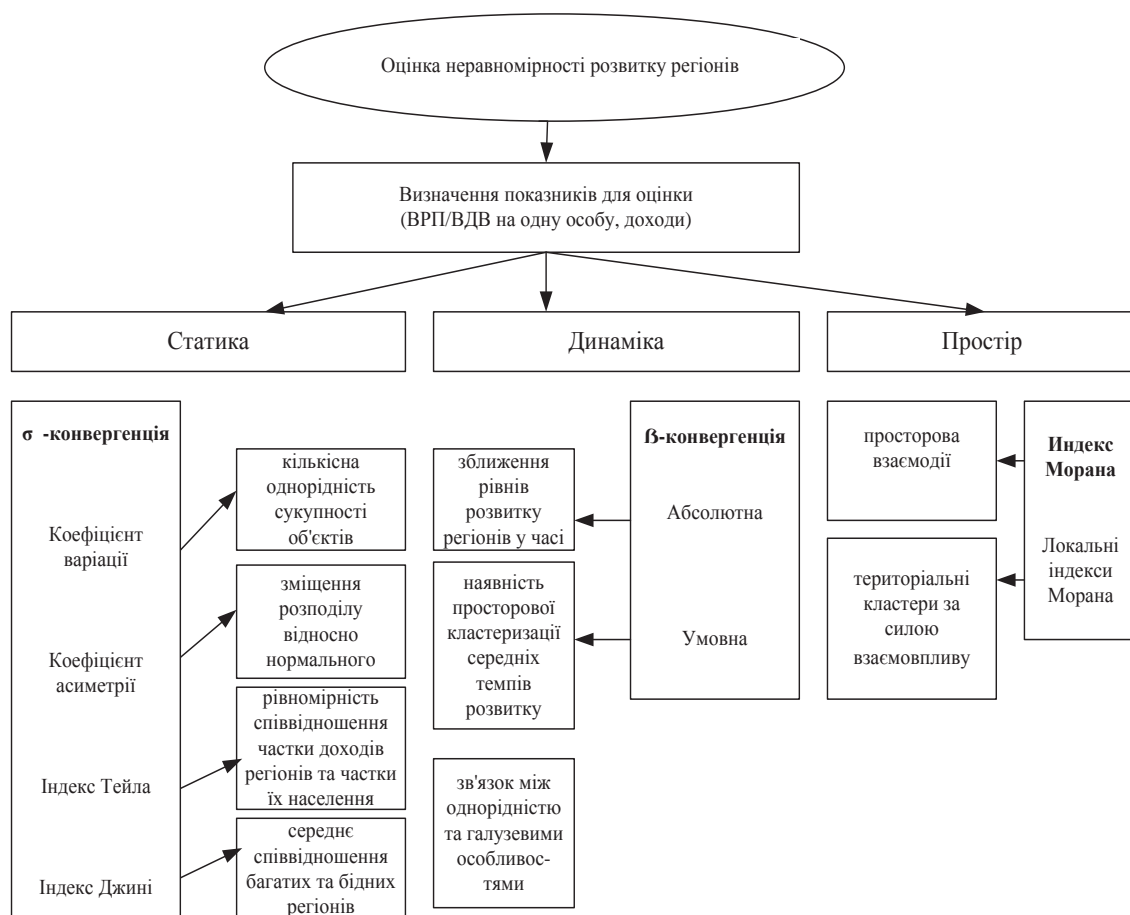

Рис. 1. Схема дослідження конвергенції соціально економічного розвитку регіонів України

Моделі β-конвергенції та їх статистичні характеристики за кластерами

Різнавид моделі	Кластер 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області)								
	2001-2007 рр.			2008-2013 рр.			2001-2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,07	-0,3094	0,7675	0,4033	1,9449	0,0998	0,0528	0,1377	0,8450
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,037	1,3023	0,2406	-0,0317	-1,4679	0,1925	0,0145	0,3028	0,7722
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0334			0,0345			-0,0132		
R-квадрат	0,2204			0,2642			0,0151		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2221			-0,1586			0,2029		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1654	42,0618	2,3E-38	0,2129	54,4113	7,93E-25	0,0790	77,2041	1,21E-97
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	1,4564	0,1521	-0,0011	-1,2469	0,2201	-0,0007	-6,1141	1,51E-08
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0007			0,0011			0,0007		
R-квадрат	0,0441			0,0393			0,2536		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-2E-17	-3,7E-15	1	-5,2E-18	-6,9E-16	1	-3,9E-18	-5E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0374	1,7176	0,0926	-0,0365	-1,5589	0,1273	0,0127	0,3207	0,7490
R-квадрат	0,0603			0,0601			0,0009		
Кластер 2 (всі інші області)									
Різнавид моделі	2001-2007 рр.			2008-2013 рр.			2001-2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1355	-0,9588	0,3539	0,3401	2,0573	0,1672	0,1628	2,2120	0,0441
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0448	2,5441	0,0234	-0,025	-1,457	0,1317	0,0020	0,2072	0,8388

Швидкість конвергенції/ дивергенції	-0,0397			0,0267			-0,0020		
R-квадрат	0,3162			0,1317			0,0031		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2688			-0,1248			0,0279		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1645	59,6146	1,74E-76	0,2106	36,8231	4,5E-51	0,0776	144,4129	1,7E-16
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0008	2,361	0,0203	-0,0009	-1,4991	0,1379	-0,0005	-8,7834	4,36E-12
Швидкість конвергенції/ дивергенції	-0,0008			0,0009			0,0005		
R-квадрат	0,056			0,028			0,2579		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-3,1E-17	-8,9E-15	1	1,28E-17	2,81E-15	1	-2,3E-18	-8,6E-16	1
Швидкість конвергенції/ дивергенції	0,0418	3,1951	0,0019	-0,023	-1,4873	0,141	-0,0088	-0,6596	0,5102
R-квадрат	0,098			0,0276			0,0020		
Всі регіони разом (без м. Київ)									
Різнавид моделі	2001-2007 рр.			2008-2013 рр.			2001-2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1064	-0,9301	0,3624	0,3633	2,9593	0,0072	0,0983	1,3902	0,1784
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0143	2,8901	0,0085	-0,0274	-2,1518	0,0426	0,0099	1,1176	0,2758
Швидкість конвергенції/ дивергенції	-0,0369			0,0295			-0,0093		
R-квадрат	0,2752			0,1739			0,0537		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2479			-0,1371			0,1184		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1648	73,5876	5,70E-115	0,2114	-2,50E-15	1,28E-75	0,0908	140,3715	8,30E-266
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	2,7725	0,0063	-0,001	-2,1618	0,0508	-0,0006	-8,9955	3,34E-17

Закінчення таблиці 1

Швидкість конвергенції/ дивергенції	-0,0007			0,001			0,0006		
R-квадрат	0,0514			0,0319			0,2205		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-4,40E-18	-1,50E-15	1	-9,80E-18	-2,50E-15	1	-1,70E-18	-7,00E-16	1
Швидкість конвергенції/ дивергенції	0,0398	3,5396	0,0005	-0,0279	-2,1618	0,0327	0,004	0,4723	0,6371
R-квадрат	0,0811			0,0381			0,0008		

Таблиця 2

Результати оцінки безумовної β -конвергенції регіонів України за ВРП на душу населення

Модель	Всі регіони		1 кластер		2 кластер		
	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	
Модель Барро, Сала-і-Мартіна:	b	0,007506	0,19148	0,01449	0,772239	0,001992	0,838827
	β	-0,00719		-0,01319		-0,0019	
Модель Баумоля	β	0,090067		0,202891		0,027885	
Модель Солоу-Свана	b	-0,00531	6,3*10⁻⁵¹	-0,00067	1,5*10⁻⁸	-0,0005	4,6*10⁻¹⁶
	β	0,005486		0,000668		-0,000527	
Модель Квадрато-Роура	β	0,00454	0,45726	0,01268	0,74901	-0,0088	0,510225

Напівжирним шрифтом виокремлено значущі параметри конвергенції

Таблиця 3

Результати оцінки безумовної β -конвергенції регіонів України за доходами населення

Модель	Всі регіони		1 кластер		2 кластер		
	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	
Модель Барро, Сала-і-Мартіна:	b	0,027548	0,026169	-0,03288	0,177447	-0,01692	0,071638
	β	-0,0238		0,041812		0,018918	
Модель Баумоля	β	0,330572		0,031377		-0,20309	
Модель Солоу-Свана	b	-0,00763	1,5*10⁻⁹³	-0,00694	4,93*10⁻³¹	-0,0085	1,7*10⁻⁶⁴
	β	0,008007		0,007249		0,00896	
Модель Квадрато-Роура	β	0,026371	0,000266	-0,0387	0,096696	-0,03479	0,026649

Напівжирним шрифтом виокремлено значущі параметри конвергенції

Для перевірки припущення про зміни у взаємозв'язках темпів зростання економік регіонів, які спричинені кризовими явищами 2008-2009 рр., були побудовані моделі β -конвергенції, що охоплювали окремі два періоди: 2001-2007 рр.; 2008-2013 рр.

Для періоду 2001-2007 рр. жодне з побудованих рівнянь моделей не підтвердило наявності β -конвергенції.

Характерною особливістю періоду 2008-2013 рр. стало виконання умови β -конвергенції для всіх моделей та кластерів, однак найвище значення коефіцієнту кореляції становило 0,3 у моделі Барро, Сала-і-Мартіна для множини регіонів Кластеру 1 за низької статистичної значущості коефіцієнту, що відповідає за наявність β -конвергенції (табл. 1).

Для визначення наявності умовної β -конвергенції за ВРП вводилися додаткові пара-

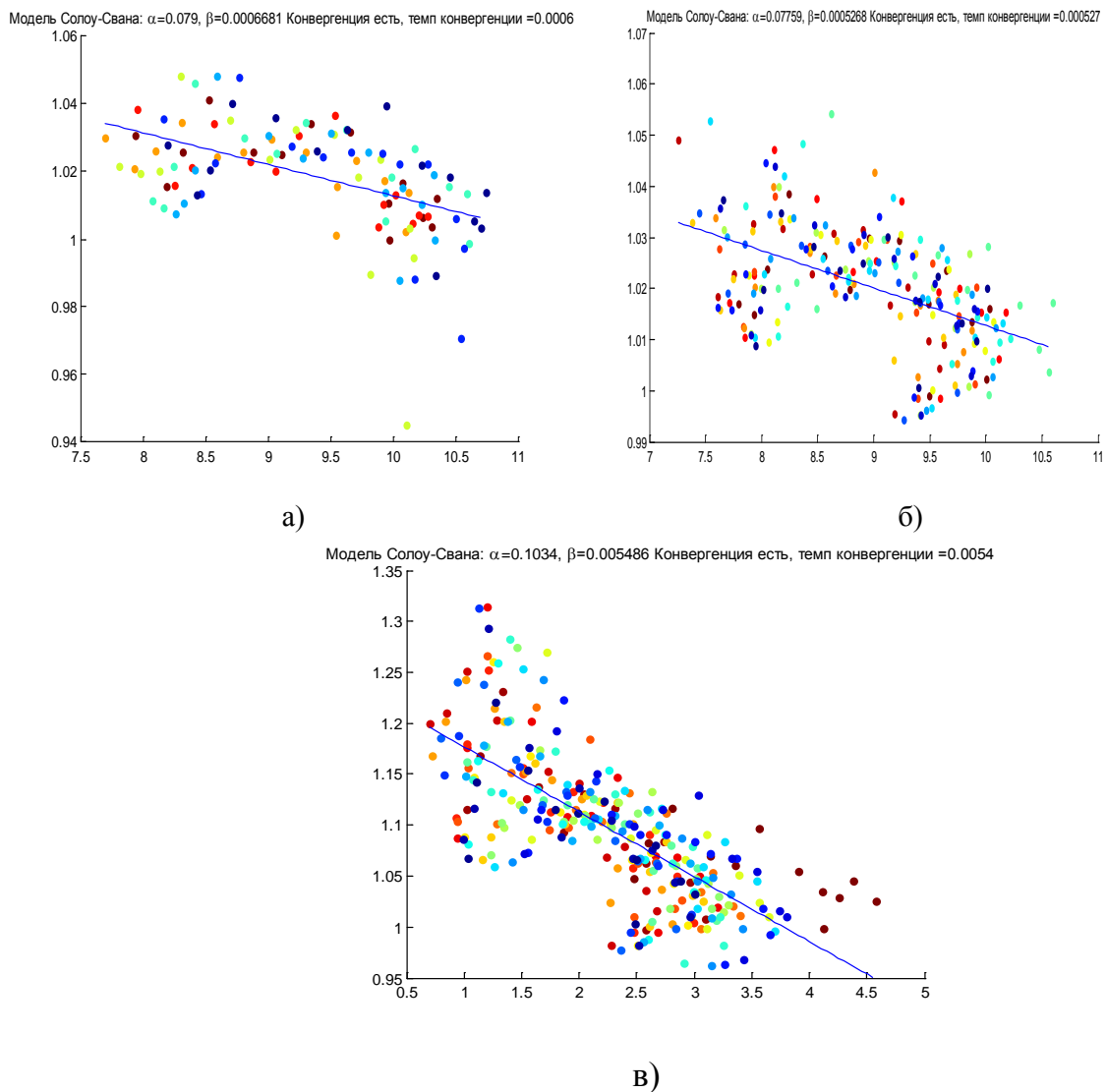

Рис. 2. Результати побудови моделі Солоу-Свана для показника ВРП у розрахунку на одну особу:

- а) регіони Кластеру 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області); б) регіони Кластеру 2 (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області); в) усі регіони України разом

Таблиця 4

Результати аналізу умовної β -конвергенції за ВРП (2001-2013 рр.) із використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна

Різновид моделі	Кластер 2					
	додатковий параметр – «частка послуг у ВРП»			додатковий параметр – «мінеральні ресурси»		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Константа	0,5363	5,4007	0,0001	0,2033	2,1597	0,0501
Логарифм ВРП на одну особу в початковий рік дослідження	-0,0419	-3,4934	0,0040	-0,0044	-0,3612	0,7237
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0754	-	-	0,4449	-	-
Додатковий параметр	-	-5,6788	7,556E-05	-	2,7994	0,0151
R-квадрат	0,7363	-	-	0,4151	-	-

метри в моделі, віднесені до поточних факторів самофінансування та саморозвитку регіонів України: капітальні інвестиції на одну особу, грн.; прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол. США; фахівці вищої кваліфікації, зайняті в економіці, на 10 тис. економічно активного населення, осіб; частка внутрішніх поточних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами у ВРП, %; частка підприємств, що займалися інноваціями, у загальній кількості обстежених промислових підприємств, %; частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %; частка реалізованої інноваційної продукції за межі України, % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції; експорт товарів на одну особу, дол. США; експорт

товарів на одну особу, дол. США; експорт послуг на одну особу, дол. США; частка промисловості у ВДВ регіону, %; частка сфери послуг у ВДВ регіону, %; частка переробної промисловості у ВДВ регіону, %. Поміж природних факторів для аналізу було використано показник, що характеризує мінеральні ресурси регіону.

Переважна більшість експериментів із додатковими параметрами не виявила присутності конвергенційних процесів під час побудови тих самих різновидів моделей, які були використані під час дослідження безумовної конвергенції.

Розрахунки показали, що умова β -конвергенції виконується в моделі Барро, Сала-і-Мартіна за включення показника частки послуг у ВРП та мінеральних ресурсів для регіонів другого кластеру,

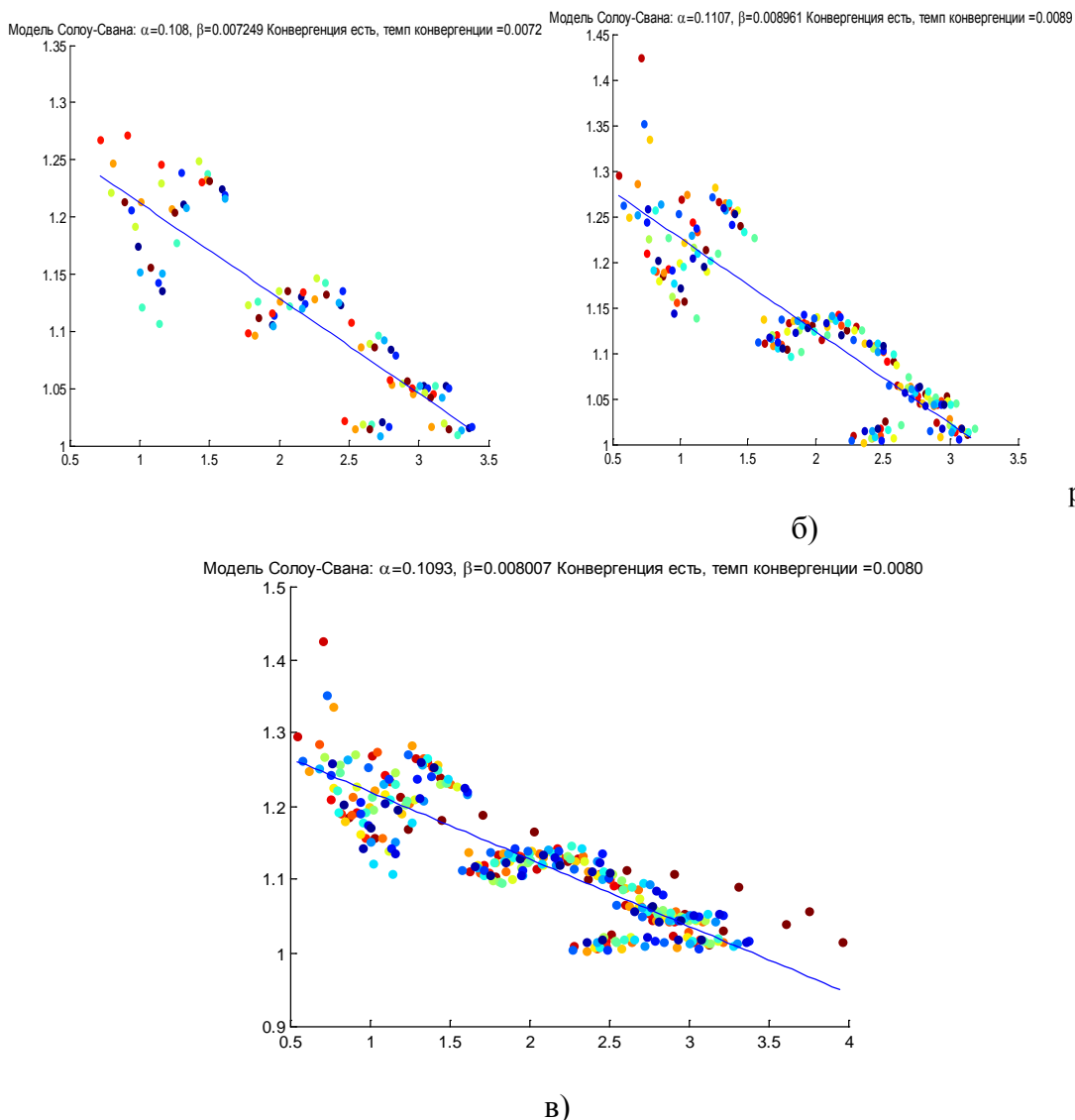

Рис. 3. Результати побудови моделі Солоу-Свана для показника доход на одну особу:

- а) регіони Кластеру 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області); б) регіони Кластеру 2 (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області); в) усі регіони України разом

тобто тих, що є слабкішими за основними показниками соціально-економічного розвитку. Однак достатньо високий коефіцієнт детермінації та значущі коефіцієнти має лише отримане рівняння, яке містить параметр «частка послуг у ВРП» (табл. 4).

Таким чином, можна зробити висновок, що для регіонів, які віднесені в результаті кластеризації до периферійних (Кластер 2), частка послуг у ВРП більшою мірою та наявність мінеральних ресурсів – меншою зумовлюють наявність конвергенції їх соціально-економічного розвитку. Однак наведений результат одержано лише з використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна, для інших моделей умова β -конвергенції не виконується.

Для регіонів-лідерів, які потрапили до Кластеру 1, не ідентифіковано жодного серед досліджених додаткових параметрів як такого, що зумовлює їх конвергенцію.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в Україні тривалий період часу зберігається нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, про що свідчить й ідентифікована відсутність конвергенції регіонів України за показниками соціально-економічного розвитку. Це означає, що в економічному просторі країни зберігається формування відносин між регіонами за моделлю «центр – периферія».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вишнева М. Теоретические аспекты исследования концепций регионального развития / М. Вишнева, А. Крамаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/25.pdf>
2. Современные проблемы моделирования социально-экономических систем: [монография] / Под ред. В.С. Пономаренко, Н.А. Кизима, Т.С. Клебановой. – Х.: ИНЖЕК, 2009. – 440 с.
3. Кизим Н.А. Неравномерность регионального развития в Украине: теоретические основы, инструментарий диагностики, тенденции: [монография] / Н.А. Кизим, Е.В. Раевна, А.Ю. Бобкова. – Х.: ИНЖЕК, 2011. – 224 с.
4. Гейман О.А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: [монография] / О.А. Гейман. – Х.: ИНЖЕК, 2009. – 428 с.
5. Воронов В.В. Процессы конвергенции и дивергенции в регионах Европейского Союза: осо-

бенности и квалиметрия / В.В. Воронов, О.Я. Лавриненко // Балтийский регион. – 2013. – № 3(17). – С. 65-81.

6. Лук'яненко І.Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України / І.Г. Лук'яненко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – 242 с.

7. Сторонянська І.З. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку: [монографія] / І.З. Сторонянська; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: Арал, 2008. – 144 с.

8. Толмачев М.Н. Теоретические и эмпирические подходы к конвергенции сельскохозяйственного производства / М.Н. Толмачев // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3, Экон. Экол. – 2012. – № 1(20). – С. 193-199.

REFERENCES:

1. Vishnevskaya M. Teoreticheskie aspekty issledovani kontseptsiy regional'nogo razvitiya / M. Vishnevskaya, A. Kramarenko [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/25.pdf>
2. Sovremennyye problemy modelirovaniya sotsial'no-ekonomicheskikh sistem: Monografiya / Pod red. Ponomarenko V.S., Kizima N.A., Klebanovoy T.S. – Kh.: FLP Aleksandrova K.M.; ID «INZhEK», 2009. – 440 s.
3. Kizim N.A. Neravnomernost' regional'nogo razvitiya v Ukraine: teoreticheskie osnovy, instrumentariy diaknostiki, tendentsii: Monografiya / N.A. Kizim, E.V. Raevneva, A.Yu. Bobkova. – Kh.: ID «INZhEK», 2011. – 224 s.
4. Geyman O.A. Nelineynost' ekonomiki i neravnomernost' razvitiya regionov: Monografiya. – Kh.: FLP Liburkina L.M.; ID «INZhEK», 2009. – 428 s.
5. Voronov V.V. Protsessy konvergentsii i divergentsii v regionakh Evropeyskogo Soyuz: osobennosti i kvalimetriya / V.V. Voronov, O.Ya. Lavrinenko // Baltiyskiy region. – 2013. – № 3(17). – S. 65-81.
6. Luk'yanenko I.G. Sistemne modelyuvannya pokaznikov byudzhethnoї sistemi Ukraini / I.G. Luk'yanenko. – K.: VD «Kievo-Mogilyans'ka akademiya», 2004. – 242 s.
7. Storonianska I.Z. Rehiony Ukrainy: poshuk modeli konverhenthnoho rozvytku: Monohrafiia / Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – Lviv: Aral, 2008. – 144 s.
8. Tolmachev M.N. Teoreticheskie i empiricheskie podkhody k konvergentsii sel'skokhozyaystvennogo proizvodstva // Vestn. Volgogr. gos. un-ta. – Ser. 3, Ekon. Ekol. 2012. № 1(20). – S. 193-199.

Kozyreva O.V.

Doctor of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Management
and Economy of the Enterprise
National Pharmaceutical University

Demchenko N.V.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of
Management and Administration
National Pharmaceutical University

TOOLS FOR THE INVESTIGATION OF CONVERGENT PROCESSES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS IN UKRAINE

Socio-economic development of Ukraine is based on the substantial positive changes in the regions. So, transition processes in Ukraine were differently marked on the development of its regions: some of them managed to mobilize their capacity and gradually adapt to difficult economic conditions, while the others, as before, are currently in the state of deep economic stagnation, which has led to an increase in regional inequality.

To crown it all, taking into account the complexity of modern processes of Ukrainian regions' socio-economic development, the total assessment of determination of Ukrainian regions' levels of socio-economic development is required.

The article generalizes the existing models of research of the socio-economic development of the regions of the country. The scheme of study of convergence of socio-economic development of regions of Ukraine is proposed, which, unlike the existing one, provides an estimation of the unevenness of the development of regions in such areas as statics, dynamics, space, and allows estimating trends of convergence of levels of development of regions in time; the presence of spatial clusterization of average development rates; the connection between homogeneity and sectoral features in the socio-economic development of regions of Ukraine. It is determined that almost all models in the investigated period did not have β -convergence in all regions of Ukraine for GRP per capita, income, and other indicators characterizing regional socio-economic development. The introduction of the additional parameters model did not reveal the presence of convergence processes in the regions, indicating the absence of incentives for the accelerated development of semi-peripheral and peripheral regions and, therefore, the backwardness of levels of their socio-economic development from the centre, which will be preserved in the future.

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

ANALYSIS OF THE ECONOMIC SUBSYSTEM OF REGIONS DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE EFFECTIVE REGIONAL POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

В статье рассмотрены и проанализированы основные показатели экономической подсистемы развития регионов в контексте формирования эффективной региональной политики. Рассмотрены основные направления и закономерности развития регионов. Проанализирована экономическая подсистема регионов Республики Молдова. Представлены показатели основных отраслей, формирующих внутренний валовый продукт страны.

Ключевые слова: региональная экономика, развитие регионов, экономические показатели, промышленность, оптовая и розничная торговля, сельское хозяйство.

У статті розглянуто та проаналізовано основні показники економічного розвитку регіонів у контексті ефективної регіональної політики, основні напрями та закономірності розвитку регіонів. Проведено аналіз

економічної підсистеми регіонів Республіки Молдова. Представлено показники головних галузей країни, що формують валовий внутрішній продукт країни.

Ключові слова: регіональна економіка, регіональний розвиток, економічні показники промисловості, оптова та роздрібна торгівля, сільське господарство.

The article examines and analyzes the main indicators of the economic subsystem of regional development in the context of the formation of an effective regional policy. The main trends and patterns of regional development are considered. The economic subsystem of the regions of the Republic of Moldova is analyzed. The indicators of the main industries forming the country's gross domestic product are presented.

Key words: regional economy, regional development, economic indicators, industry, wholesale and retail trade, agriculture.

УДК 330.112(478)

Мовилэ И.В.

к.э.н., доцент кафедры экономических наук, Бэлцкий государственный университет имени Алеку Руссо

Постановка проблемы. Современные рыночные экономические отношения регулируются законами спроса и предложения, которые зачастую порождают неравномерности регионального развития, что влияет на стратегическое формирование человеческого капитала региона. Неравномерность социально-экономического развития регионов внутри страны, а также стран в составе континентов порождает противоречия социального, экономического, политического характера, что подрывает принципы устойчивого развития национальной и мировых экономик.

В свою очередь, уровень дифференциации в развитии регионов определяет основные моменты региональной политики, которая призвана создавать объективные предпосылки для равномерного развития регионов, использование особенностей регионов для формирования конкурентных преимуществ, укрепления единого экономического пространства страны и обеспечения ее территориальной целостности.

Известно, что эффективная региональная политика имеет глубокое научное обоснование, отражает изменения, происходящие на национальном уровне, использует последние достижения в области экономики, научно-технического прогресса, экономической географии, экономики регионов, а также социологии и демографии. При разработке региональной политики принимается во внимание также положительный опыт развитых стран для решения региональных проблем [1, с. 7].

Анализ последних исследований и публикаций. В экономической литературе акцентируется внимание на регулировании развития регионов, формировании конкурентоспособности регионов и проблемах межрегиональной конкуренции. Ключевая роль отводится человеческому капиталу, потенциал которого позволяет обеспечить не только конкурентоспособность региона, но и страны в целом. При этом подготовка и выпуск на рынок труда квалифицированной и творчески активной рабочей силы, обеспечение ее территориальной мобильности являются одними из задач эффективной региональной политики.

Проблемам регионального развития уделяется особое внимание начиная с XIX века. Региональные экономические исследования концентрировались в основном на изучении природного и производственного потенциала регионов, социально-экономической географии и статистики, проблемах функционирования региональных рынков. Здесь следует отметить работы ученых: И. Тюнена, А. Вебера, В. Лаунхардта, В. Кристаллера, А. Леша, Ф. Перру, У. Алонсо, У. Айзарда, Н. Баранского, Н. Колосовского.

Представителями современной региональной науки являются В. Леонтьев, У. Айзард, П. Хагетт, В. Афанасьев, В. Байнев, Л. Левитская, П. Нестеров, Л. Чайникова, В. Фатеев. Американский ученый У. Айзард впервые ввел в обиход термин «региональная наука», которая, по его мнению, должна изучать не только регионы (экономические районы), но и их системы, связи между ними.

А российский ученый В. Афанасьев в работе «Механизмы управления развитием региона» (2001 г.) утверждает, что каждый из регионов должен располагать научно обоснованной стратегией повышения конкурентоспособности своего хозяйственного комплекса на рынках товаров и услуг, инвестиций, инноваций и рабочей силы [2, с. 18].

В литературе по специальности, теоретические и методологические исследования региональной экономики сводились к трем основным направлениям:

- выявление закономерностей, принципов и факторов размещения производительных сил региона;
- формирование теории экономического районирования;
- создание методологии планирования и регулирования территориального развития [3, с. 20].

При этом к числу важнейших закономерностей развития регионов следует отнести:

- рациональное, наиболее эффективное размещение производства;
- комплексное развитие хозяйства экономических районов;
- рациональное территориальное развитие труда между регионами и в пределах территорий;
- выравнивание уровней экономического и социального развития регионов.

Постановка задания. В то же время, являясь подсистемой народного хозяйства, региональная экономика не может развиваться как изолированная часть – экономическая самостоятельность регионов имеет вполне определенные границы. Региональное хозяйство является комплексным, где четко выражена зависимость уровня развития региона от природных факторов, состояния окружающей среды, географического расположения и потенциала развития, в том числе человеческого потенциала. Эта особенность регионов находит отражение в региональной политике и, соответственно, направлений формирования конкурентоспособности региона. Способность региона непрерывно формировать, постоянно обновлять и развивать свой стратегический конкурентный потенциал служит важным и основным показателем эффективности управления стратегической конкурентоспособностью. Отсюда, для формирования эффективной региональной политики возникает необходимость проведения детального анализа социально-экономической системы развития регионов, основным элементом которой выступает экономическая подсистема, анализ которой является целью данной статьи.

Изложение основного материала исследования. В общем смысле экономическая подсистема характеризует народное хозяйство страны и включает в себя совокупность производств,

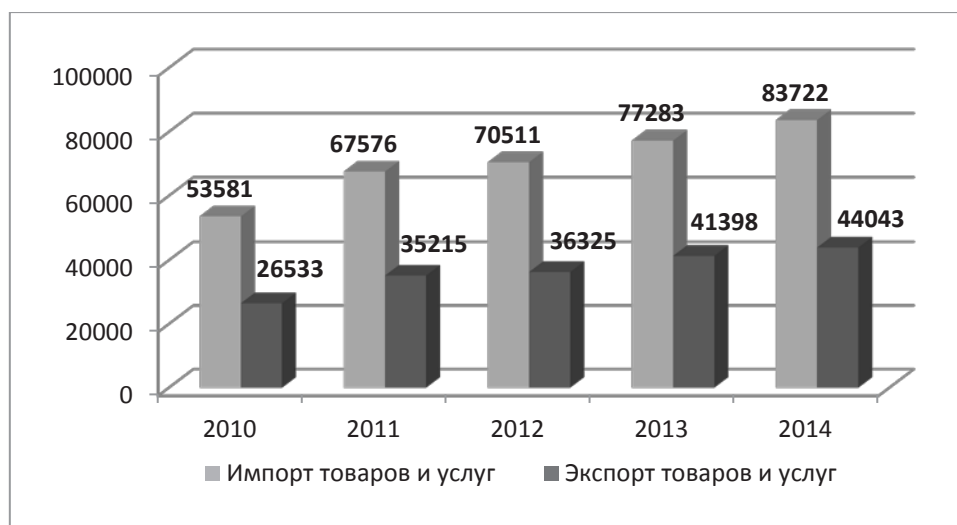

Рис. 1. Импорт и экспорт товаров и услуг (млн. лей)

Источник: разработано автором на основе [4]

Таблица 1

Динамика основных макроэкономических показателей Республики Молдова

	2010	2011	2012	2013	2014	Отклонение (+,-)	
						2014 к 2013	2014 к 2010
Валовый внутренний продукт, млн. лей	71885	82349	88228	100510	111757	+11247	+39872
Конечное потребление, млн. лей	83240	96091	103063	113169	123358	+10189	+40118
Валовое накопление капитала, млн. лей	16911	19904	20861	24783	29056	+4273	+12145
ВВП на душу населения, лей	20181	23132	24786	28245	31424	+3179	+11243

Источник: разработано автором на основе [4]

базирующихся на различных формах собственности: государственной, частной, совместных предприятий, предприятий с иностранным капиталом. В Республике Молдова эта система использует рыночный механизм хозяйствования, построенный на производстве товаров и услуг, продаже в условиях формирования цен в зависимости от спроса и предложения, жесткой конкуренции.

Экономическая подсистема Республики Молдова и регионов характеризуется деятельностью экономических агентов, валовым продуктом в различных отраслях национального хозяйства. По данным Национального бюро статистики, ВВП имеет тенденцию к увеличению и составил в 2014 г. 111,8 млрд. лей, увеличившись по сравнению с предыдущим годом на 11,2 млрд. (табл. 1).

ВВП на душу населения в 2014 г. составил 31,4 тыс. лей, а по формам собственности 58% ВВП приходится на частные предприятия, 20,6% – на государственные, 19,8% – совместных предприятий и 1,6% – на смешанные предприятия. Конечное потребление составило 123,4 млрд. лей, что также увеличилось по сравнению с прошлым годом на 10,2 млн. лей. Соотношение импорта

и экспорта товаров и услуг в целом по стране имеет тенденцию к росту (рис. 1).

Вместе с тем, анализируя внешнюю торговлю Республики Молдова, необходимо констатировать, что в последние три года экспорт и импорт товаров со странами СНГ, в том числе и с Украиной, в динамике имеет неустойчивую тенденцию к изменению (рис. 2).

Основной вклад в формирование ВВП страны вносят: промышленность – 14,6% (в том числе обрабатывающая – 12,1%), оптовая и розничная торговля – 13,5% и сельское хозяйство – 12,6%.

Промышленность. Стоимость произведенной продукции в промышленности в целом по стране составила в 2014 г. 43,5 млрд. лей, в том числе 24,6 млрд. лей – в мун. Кишинэу, 8,9 млрд. лей – в Северном регионе, 7,1 млрд. лей – в Центральном регионе, 1,7 млрд. лей – в Южном регионе и 1,3 млрд. лей – в Гагаузии, и формируется на 47% (в 2014 г.) на частных предприятиях. Причем подавляющая часть как предприятий (87,1% в 2014 г.), так и стоимости произведенной продукции (81,4% в 2014 г.) относится к обрабатывающей промышленности.

Рис. 2. Импорт и экспорт товаров в страны СНГ, в том числе Украину (млн. дол. США)

Таблица 2

Структура показателей деятельности промышленных предприятий по регионам

	число предприятий и производственных единиц		структура, %		стоимость произведенной продукции, млн. лей		структура, %	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Промышленность, всего	5089	4850	100	100	39024,3	43548,0	100	100
Мун. Кишинэу	2289	2091	45,0	43,1	22590,7	24592,4	57,9	56,5
Северный регион	1033	1008	20,3	20,8	7206,4	8941,7	18,5	20,5
Центральный регион	1033	1028	20,3	21,2	6223,6	7075,8	15,9	16,2
Южный регион	496	494	9,7	10,2	1690,4	1671,9	4,3	3,8
Гагаузия	238	229	4,7	4,7	1313,2	1266,2	3,4	2,9

Источник: разработано автором на основе [4]

В территориальном разрезе основная часть продукции производится в мун. Кишинэу, что составляет в 2014 г. 56,5% от общего объема произведенной продукции в стране, а Северный регион находится на втором месте – 20,5%. Причем в среднем на одно предприятие приходится 11,76 млн. лей в мун. Кишинэу, а в Северном регионе – 8,87 млн. лей. В Северном регионе наибольший удельный вес стоимости произведенной продукции относится к мун. Бэлць – 47% в 2014 г., и этот показатель увеличился на 995,9 тыс. лей по сравнению с предыдущим периодом. Далее следуют Дрокия – 15,5% стоимости произведенной продукции Северного региона, Сорока – 10,7% и Единец – 8,2%. Остальные районы имеют менее 6% стоимости произведенной продукции.

Для анализа дифференциации производства в регионах РМ рассмотрим производство основных видов продукции промышленности в территориальном разрезе, которое определяется географическим расположением регионов, климатом, рельефом почвы и другими географическими характеристиками. Так, в целом по стране в производстве промышленной продукции преобладает производство пищевых продуктов, и основным продуктом является вино виноградное, которого было произведено в 2014 г. 13 909,6 млн. декалитров, затем следуют:

- хлеб и хлебобулочные изделия – 128 422,6 тыс. т;
- корма готовые для животных – 97 252,9 тыс. т;
- соки овощные и фруктовые – 49 074,9 тыс. л;

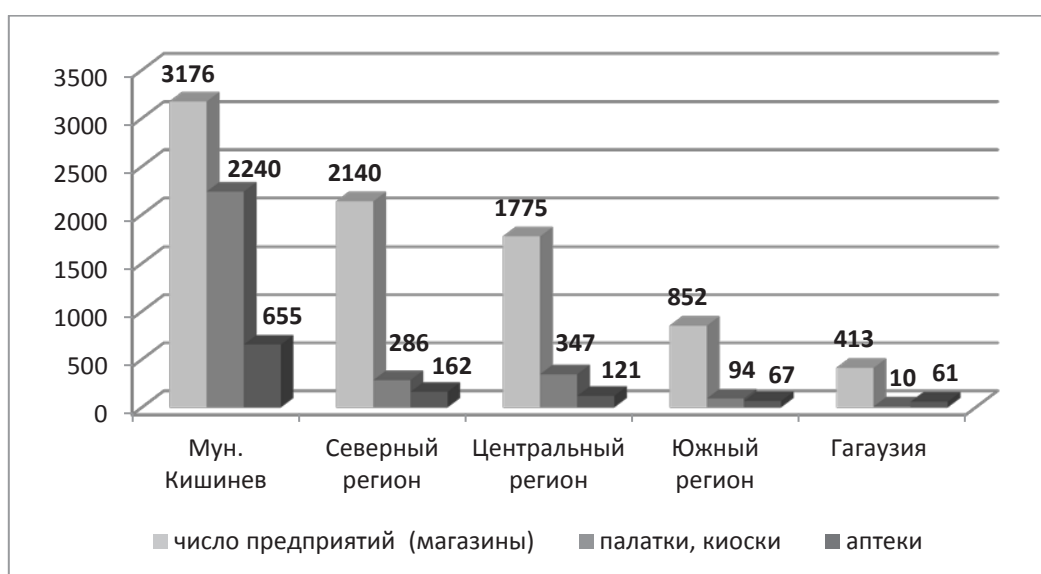

Рис. 3. Анализ показателей розничной торговли РМ по регионам в 2014 г.

Источник: разработано автором на основе [4]

Рис. 4. Соотношение динамики розничного товарооборота и численности населения

Источник: разработано автором на основе [4]

- кондитерские и мучные изделия – 47 689,8 тыс. т;
- мороженое – 15 633,0 тыс. л;
- дивин, водка, ликеры – 9 699,0 тыс. л.

Причем производство указанных выше продуктов в динамике растет, что представляет избыток продукции при уменьшении численности населения. С другой стороны, если хлеб и хлебобулочные изделия являются продуктами первой необходимости, то кондитерские, мучные изделия и мороженое при потреблении в неограниченном количестве влияют на состояние здоровья людей и ведут к снижению продолжительности жизни населения.

В Северном регионе осуществляется добыча полезных ископаемых, а именно щебень, гравий, галька и камень. В обрабатывающей промышленности преобладает производство следующих пищевых продуктов: корма готовые для животных – 56 069,5 тыс. т; молоко и сливки – 54 169,8 тыс. т; мука – 42 940,8 тыс. т; хлеб и хлебобулочные изделия – 24 101,7 тыс. т.

Оптовая и розничная торговля. Объем розничного товарооборота в целом по стране в 2014 г. составил 45 972,0 млн. лей, в том числе продовольственные товары – 14 004,1 млн. лей и непродовольственные – 31 967,9 млн. лей.

Число предприятий розничной торговли растет с одновременным ростом торговых площадей и в 2014 г. составило соответственно 8 356 ед. и 474 997 м².

Количество предприятий розничной торговли в виде магазинов имеют тенденцию к увеличению, на 438 ед. в 2015 г. по сравнению с 2014 г. Количество аптек также растет, +59 ед. в 2015 г. по сравнению с 2014 г. Причем увеличение количества аптек наблюдается в большей степени, в мун. Кишинэу (730, или 65% от общего числа аптек по стране), а в Северном регионе количество аптек сократилось на четыре единицы.

Соотношение динамики розничного товарооборота и численности населения представлено на рис. 4.

Сельское хозяйство РМ представлено следующими типами хозяйств: сельскохозяйственные предприятия, крестьянские (фермерские) хозяйства и хозяйства населения. Продукция сельского хозяйства в динамике также имеет тенденцию к увеличению и в 2014 году составила в целом по стране 27 254 млн. лей, увеличившись по сравнению с 2013 г. на 3 440 млн. лей. Соответственно, и производство продуктов сельского хозяйства на душу населения также имеет тенденцию к увеличению. Продукция растениеводства составляет 67,8%, а продукция животноводства – 32,2%.

Приоритетными культурами в сельском хозяйстве Северного региона являются (в 2014 г.): сахарная свекла – 1 239 тыс. т; зерновые и зерно-

бобовые – 675, 2 тыс. т; подсолнечник – 189 тыс. т; плоды и ягоды – 159,7 тыс. т. В животноводстве преобладают овцы и козы – 203,4 тыс. голов; свиньи – 115,3 тыс. голов и коровы – 61,7 тыс. голов.

Вместе с тем необходимо отметить низкий уровень технологического оборудования предприятий как в сельском хозяйстве, так и в других отраслях экономики. По данным НБС, моральный и физический износ основных производственных средств предприятий составляет более 50%, что не может обеспечить высокую производительность труда и требует немедленных инвестиций.

Выводы из проведенного исследования. Анализ социально-экономических тенденций развития регионов Республики Молдова в разрезе экономической подсистемы показал:

- рост в динамике макроэкономических показателей ВВП, в том числе на душу населения, конечное потребление, валовое накопление капитала. Так, в 2014 г. ВВП составил 111,7 млрд. лей, увеличившись по сравнению с предыдущим годом на 40 млрд. лей;
- рост в динамике экспорта и импорта товаров и услуг и в то же время перераспределение экспорта и импорта товаров из стран СНГ (в том числе из Украины) в пользу стран Европейского Союза;
- основной вклад в формирование ВВП страны вносят: промышленность – 14,6% (в том числе обрабатывающая – 12,1%), оптовая и розничная торговля – 13,5% и сельское хозяйство – 12,6%;
- рост производства продуктов (услуг), а также стоимости произведенной продукции, в том числе и по регионам Республики Молдова. В территориальном разрезе основная часть продукции производится в мун. Кишинэу, что составляет в 2014 г. 56,5% от общего объема произведенной продукции в стране;
- в производстве промышленной продукции наблюдается преобладание производства пищевых продуктов, а именно вина виноградного, которого было произведено в 2014 г. 13 909,6 млн. декалитров;
- рост объема оптового и розничного товарооборота, который в 2014 г. составил 45 972,0 млн. лей, в том числе продовольственных товаров – 14 004,1 млн. лей и непродовольственных – 31 967,9 млн. лей;
- рост продукции сельского хозяйства, которая также имеет тенденцию к увеличению и в 2014 г. составила в целом по стране 27 254 млн. лей, увеличившись по сравнению с 2013 г. на 3440 млн. лей;
- снижение уровня технологического оборудования предприятий как в сельском хозяйстве, так и в других отраслях экономики. По данным НБС, моральный и физический износ основных производственных средств предприятий составляет более 50%.

Экономические показатели развития страны и регионов демонстрируют рост в динамике, однако имеется потенциал для улучшения качественного содержания показателей по основным отраслям, формирующим ВВП страны в целом. Существует необходимость пересмотра политики регионов и предприятий в отношении возобновления связей со странами СНГ, в том числе с Украиной, для увеличения показателей экспорта и импорта товаров и услуг. Необходимо обратить внимание на техническое и технологическое обеспечение предприятий и составить программу модернизации оборудования и технологических линий предприятий регионов.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Байнев В., Пелих С. Экономика региона: [учебное пособие] / В. Байнев, С. Пелих. – Минск: ИВЦ Минфина, 2007. – 272 с.

2. Афанасьев В. Механизмы управления развитием региона / В. Афанасьев. – Москва: Инфра-М, 2001. – 331 с.

3. Фетисов Г., Орешин В. Региональная экономика и управление / Г. Фетисов, В. Орешин. – Москва: Инфра-М, 2006. – 416 с.

4. Статистический сборник Республики Молдова. – Кишинев: НБС, 2016. – 566 с.

REFERENCES:

1. Baynev V., Pelikh S. *Ekonomika regiona: Uchebnoe posobie*. Minsk: Akademiya upravleniya pri Prezidente Respubliki Belarus', Izd. IVTs Minfina, 2007. 272 s.

2. Afanas'ev V. *Mekhanizmy upravleniya razvitiem regiona*. Moskva: Izd. Infra-M, 2001. 331 s.

3. Fetisov G., Oreshin V. *Regional'naya ekonomika i upravlenie*. Moskva: Izd. Infra-M, 2006. 416 s.

4. *Statisticheskiy sbornik Respubliki Moldova*. Kishinev, izd. NBS, 2016. 566 s.

Movila Irina

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Sciences,
Alecu Russo State University of Balti

ANALYSIS OF THE ECONOMIC SUBSYSTEM OF REGIONS DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE EFFECTIVE REGIONAL POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The article examines and analyses the main indicators of the economic subsystem of regional development in the context of the formation of an effective regional policy. The main trends and patterns of regional development are considered. The economic subsystem of the regions of the Republic of Moldova is analysed. The indicators of the main industries forming the country's gross domestic product are presented.

The development region of the Republic of Moldova is characterized by the existence of many economic development opportunities through entrepreneurship activities. That is why it represents the basis of the economic potential development of the region.

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩАСТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІSTATE AND DEVELOPMENT PROBLEMS OF RENTAL MARKET
OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE

УДК 332.3

Гулько Л.А.к.е.н., доцент,
доцент кафедри землевпорядного
проектування
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**Колганова І.Г.**здобувач,
асистент кафедри землевпорядного
проектування
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

У статті проаналізовано дані щодо середньої вартості оренди сільськогосподарських земель в Україні, інформацію про продаж прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності на землю. Розглянуто питання розвитку ринку оренди земель сільськогосподарського призначення та основні чинники, що гальмують розвиток ринку оренди земель в Україні.

Ключові слова: оренда землі, ринок оренди землі, договір оренди землі, орендна плата, вартість оренди землі.

В статье проанализированы данные о средней стоимости аренды сельскохозяйственных земель в Украине, информация о продаже прав аренды на земельные участки сельскохозяйственного назначения государственной и коммунальной собственности

на землю. Рассмотрены вопросы развития рынка аренды земель сельскохозяйственного назначения и основные факторы, которые приостанавливают развитие рынка аренды земель в Украине.

Ключевые слова: аренда земли, рынок аренды земли, договор аренды земли, арендная плата, стоимость аренды земли.

The data on the average cost of renting farmland in Ukraine, as well as information about the sale of lease rights on agricultural land of state and communal ownership of land has been analyzed. The questions of the development of rental market of agricultural land and the main factors that hinder the development of the rental market land in Ukraine has been reviewed.

Key words: land rent, market rent of land, lease of land, rents, cost of land lease.

Постановка проблеми. Приватна власність на землю у будь-якій країні стимулює її економічне зростання завдяки ефективному використанню наявних земельних ресурсів. Переваги приватної власності стають очевидними, коли наявний діючий ринок оренди землі. Ринок оренди землі – це стабільність прав власності, можливість передачі їх від однієї особи до іншої, це – відповідність цін на землю її дійсній вартості. Проте, щоб сформувався реальний ринок оренди землі в Україні, потрібно вирішити низку важливих питань на законодавчому та нормативному рівнях, які гальмують його розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження розвитку ринку оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні зробили такі вчені: Ю.Д. Білик, В.П. Галушко, Д.С. Добряк, А.Г. Мартин, А.М. Третьяк, М.М. Федоров та ін. Однак низка питань усе ж залишається недостатньо висвітленою і потребує подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження розвитку та становлення ринку оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земельні відносини в аграрному секторі економіки України вимушено набули орендного характеру, адже власники земельних часток (паїв) самостійно майже не займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю на безоплатно одержаній ділянці (земельному паї), а основними землеко-

ристувачами на умовах оренди стали сільськогосподарські підприємства, що переважно утворювалися на теренах колишніх КСП.

Оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності [1].

Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються передусім Земельним кодексом України і Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р., який визначає загальні засади набуття, реалізації і припинення права на оренду земельної ділянки. Його завданням є регулювання відносин щодо оренди землі для створення умов для раціонального користування земельною ділянкою, забезпечення захисту прав орендарів та орендодавців. Окрім того, зазначені відносини регулюються Цивільним кодексом України, іншими законами України, постановами, виданими Кабінетом Міністрів України, та договором оренди землі.

Об'єктами оренди виступають земельні ділянки, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб України, територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), держави. Об'єктами оренди можуть бути земельні ділянки з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, що розташовані на них, якщо це передбачено договором оренди [1].

Відповідно до законодавства, земля може надаватися в оренду на підставі укладеного

в письмовій формі договору. Договір оренди – це угода сторін про взаємні зобов'язання, відповідно до яких орендодавець за плату передає орендареві у володіння і користування земельну ділянку для господарського використання на обумовлений договором строк.

Договір оренди землі за своїм характером є земельно-правовим. Його істотними умовами є: найменування сторін договору, об'єкт оренди (площа, місце розташування і цільове призначення земельної ділянки), строк оренди, розмір і форми орендної плати, умови повернення земельної ділянки орендодавцеві та відповідальність сторін і деякі інші, які зазначені в ст. 14 Закону України «Про оренду землі» [1]. Крім того, невід'ємною частиною договору оренди є план (схема) земельної ділянки, яка надається в оренду.

Строк дії договору визначається сторонами і не може бути більшим за 50 років. Тривалий строк дії договору оренди землі є більше вигідним орендарю, ніж орендодавцю, оскільки гарантує йому право розпоряджатися земельною ділянкою та залишатися на умовах, визначених на момент укладення договору.

Істотною умовою договору оренди землі є орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату. Закон України «Про оренду землі» в ч. 2 ст. 21 встановлює, що розмір, форма і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі, крім строків внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, які встановлюються відповідно до Податкового кодексу України. Обчислення розміру орендної плати за землю здійснюється з урахуванням індексів інфляції, якщо інше не передбачено договором оренди [1].

Під час укладення договорів оренди земельних ділянок варто приділяти особливу увагу його змісту та наявності в ньому істотних умов. Договори оренди землі мають гарантувати власникам земельних ділянок гідну плату та збереження властивостей землі. Орендарі також мають бути зацікавлені в правильному складенні договорів та вчасному розрахунку з орендодавцями, щоб земельні ділянки якомога довше були в їхньому розпорядженні, не були розірвані або визнані недійсними. Договір оренди земельної ділянки укладається в письмовій формі й підписується відповідними особами з обох сторін.

Згідно із законодавством України, орендодавцями земельних ділянок можуть бути лише їхні власники, тобто фізичні та юридичні особи, сільські, селищні й міські ради, державні адміністрації.

Орендарями земельних ділянок в Україні може бути широке коло осіб. Законом України «Про оренду землі» правом оренди землі наділені [3]:

районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України; органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради; громадяни України, юридичні особи, релігійні, громадські організації, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави, іноземні юридичні та фізичні особи без громадянства.

За відсутності власної землі підприємці змушені брати її в оренду. В різних країнах Європи питома вага орендованих земель неоднакова. Так, у Бельгії 68% сільськогосподарських земель знаходяться в користуванні орендарів, у Франції – 53%, Нідерландах – 37%, Англії – 28%, Греції – 21%, Італії – 20%, Данії – 18%, Ірландії – 8%.

Держави по-різному регулюють орендні відносини. У Німеччині, Англії, Греції, Люксембурзі переважає принцип свободи угод. У Франції, Бельгії, Нідерландах, Італії, Іспанії та Португалії держава втручається у ці відносини найвідчутніше. У Данії й Ірландії пріоритет надається стимулюванню фермера-власника за певного обмеження оренди. Власник землі привласнює земельну ренту у вигляді орендної плати. Вона є платою за дозвіл вести підприємницьку діяльність на землі [2].

Орендна плата може не збігатися із земельною рентою, якщо до її складу, крім останньої, входять і такі елементи, як відсоток на раніше вкладений у землю капітал, амортизація тощо. Збігається земельна рента з орендною платою тоді, коли передається в оренду ділянка, в яку не вкладалися кошти [3].

У середньому по Україні громадяни – власники паїв у 2016 р. отримали 1 093,4 грн. за гектар. Станом на 01.01.2016 цей показник становив 862 грн./га.

Найвища орендна плата станом на 2016 р. становить у Полтавській (2 243,2 грн./га), Черкаській (2 215,5 грн./га) та Харківській (1 603 грн./га) областях. Найдешевше користування землею обходилося в Київській (533,4 грн./га), Закарпатській (596 грн./га) та Тернопільській (672,3 грн./га) областях.

Рис. 1. Орендна плата за землі сільськогосподарського призначення, грн./га

Найвищі ставки в 2015 р. – у Полтавській області, де орендувати один гектар землі сільськогосподарського призначення можна в середньому

за 1 327 грн. на рік. Також у ТОП-3 регіонів із найдорожчою сільгоспземлею в оренді – Черкаська (1 121,7 грн./рік) та Рівненська (1 068,8 грн./га/рік) області (табл. 1).

Середня орендна плата за рік зросла на 27%. Це дуже непоганий показник динаміки, однак в абсолютних цифрах вартість оренди все ще залишається критично низькою та неспівставною з доданою вартістю, яку генерує земля (рис. 1).

У частині державних земель середня вартість оренди значно зросла після запровадження практики передачі ділянок у користування через механізм аукціонів. Середня орендна плата за передані на конкурентних засадах ділянки із земель сільськогосподарського призначення державної власності на 01.01.2017 становила 2 249,8 грн./га. У середньому за останній рік державні землі здавалися в оренду майже вдвічі дорожче, ніж приватні, це абсолютно нетипове для держсектору перевищення в ефективності приватних власників пояснюється впровадженням загальної практики передачі земель у користування виключно на від-

критих земельних торгах. Для порівняння, орендна плата за землі держвласності, передані в користування на безконкурентних засадах за договорами минулих періодів, – лише 940 грн./га.

Станом на 01.01.2017 в Україні укладено 4,8 млн. договорів оренди земельної частки (паю), із них із фермерськими господарствами – 0,73 млн. договорів. Більшість договорів (2,2 млн.) укладено терміном на 8-10 років.

У сільському господарстві земля має різну родючість, а кількість кращих і середніх за якістю земель обмежена, їх також не можна збільшити. Ті, хто користується кращими та середніми за родючістю ділянками землі, за затрат однакової кількості праці і витрат коштів одержують різну кількість продукції. Виникають особливі монополні умови, які діють сприятливіше для деяких власників порівняно з іншими, оскільки природні й створені людиною в минулому властивості землі неоднакові.

Монопольно користуючись кращими і середніми за родючістю ділянками землі, орендарі-під-

Таблиця 1

Середня вартість оренди сільськогосподарських земель в Україні станом на 2015 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Укладено договорів оренди земельної частки (паю)	Площа земель, переданих в оренду за договорами, тис. га	Плата за оренду земельних часток (паїв) у грошовому еквіваленті на один рік, тис. грн.	Плата за 1 га на рік, грн.
Вінницька	422530	1028,4	697847,6	678,6
Волинська	92078	194,9	138572,8	711,2
Дніпропетровська	224263	1267,5	946307,9	746,6
Донецька	177265	970,5	500143,2	515,4
Житомирська	173087	485,4	310925,7	640,6
Закарпатська	9042	13,2	3923,1	296,6
Запорізька	172116	1168,1	667497,2	571,4
Івано-Франківська	122472	94,7	64095,7	676,8
Київська	203066	570	368131,7	645,8
Кіровоградська	212933	1052,5	934813,8	888,2
Луганська	126097	752,9	409165	543,5
Львівська	157298	238,3	154900,7	650
Миколаївська	147388	859,9	514164	597,9
Одеська	249227	1069,5	683304,8	638,9
Полтавська	299625	1100,5	1460868	1327
Рівненська	99071	231,5	247467,4	1068,8
Сумська	206482	696,6	548871,3	787,9
Тернопільська	261822	477,9	260977	546,1
Харківська	192649	1038,2	899052,1	866
Херсонська	134168	804,2	443805,3	551,9
Хмельницька	325265	729,6	532054,5	729,2
Черкаська	296714	789,1	885162,9	1121,7
Чернівецька	94079	114,1	99084,6	868,4
Чернігівська	244246	796,1	476422,1	598,4
м. Севастополь	484	0,8	772	965
м. Київ	0	0	0	0
Україна	4781850	17168	12490686	727,6

Джерело: за даними Держгеокадастру України

приємці мають додатковий дохід. Отже, причиною утворення земельної ренти на різних за родючістю землях є монополія на неї як на об'єкт підприємницької діяльності.

Ціна землі – це сума грошей, яка, будучи покладена в банк, дасть можливість її власнику одержати дохід у формі відсотка, що дорівнює земельній ренті. Ціна землі належить до ірраціональних форм, тобто таких товарів, ціна на які ґрунтується не на вартості, а на доході, який вони дають під час їх використання власником. Із визначення ціни землі видно, що за інших однакових умов саме величина ренти визначає ціну землі. Вона прямо пропорційна нормі позикового відсотка [2].

Формула ціни землі має такий вигляд (1) [2]:

$$Ц_з = \frac{R}{Z} * 100, \quad (1)$$

де R – рента;

Z – норма позикового відсотка;

$Ц_з$ – ціна землі.

Ціна землі залежить від очікуваного доходу під час її використання. На її рівень впливають ті ж самі фактори, що й на розмір орендної плати.

Наявність державної, комунальної та приватної форм власності на землю, можливість переходу земель з однієї форми власності в іншу, запровадження ринкових відносин, проблеми оподаткування земель зумовлюють потребу в об'єктивних підходах до визначення вартісної оцінки землі. Інформація про продаж прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності за 2015 р. в Україні наведена в табл. 2.

Світовий досвід показує, що визначення ціни землі ґрунтується на якісній оцінці земель та їхньому місці розташування. Якісна оцінка земель включає природні параметри: родючість ґрунтів, технологічні умови обробітку (конфігурація, стрімкість схилу, опір механічному обробітку), клімат (середньорічна температура, кількість опадів, наявність рози вітрів, сонячна інсоляція), а також параметри, пов'язані з діяльністю людини: типи сільськогосподарських культур (багаторічні насадження: фруктові сади, ягідники, виноградники; зернові, технічні, кормові культури); наявність доріг із твердим покриттям [2].

Таблиця 2

Інформація про продаж прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності за 2015 р. в Україні

№ п/п	Адміністративно-територіальні одиниці	Продано прав оренди на земельні ділянки за 2015 р.			
		Кількість, од.	Площа, га	Стартова вартість річної плати за користування, тис грн.	Вартість річної плати за результатами торгів, тис. грн.
1	Вінницька	40	673,66	740,81	931,23
2	Волинська	131	3433,32	2185,44	2541,11
3	Дніпропетровська	38	1117,82	624,49	1462,32
4	Донецька	43	909,65	769,23	864,26
5	Житомирська	15	461,37	220,38	407,05
6	Закарпатська	10	229,03	254,85	256,13
7	Запорізька	7	221,74	236,18	247,88
8	Ів.-Франківська	8	221,60	331,67	340,96
9	Київська	0	–	–	–
10	Кіровоградська	41	559,81	575,83	925,84
11	Луганська	12	400,93	230,24	233,58
12	Львівська	129	3035,36	2495,21	6319,85
13	Миколаївська	11	331,33	254,76	256,22
14	Одеська	105	4931,14	4436,76	9505,16
15	Полтавська	24	400,62	553,90	839,36
16	Рівненська	18	391,09	548,98	850,71
17	Сумська	69	1951,21	1248,28	1703,77
18	Тернопільська	114	1865,68	1833,40	2406,01
19	Харківська	106	1033,35	849,37	1108,05
20	Херсонська	22	1384,57	1045,96	1503,48
21	Хмельницька	42	1104,52	877,27	2750,22
22	Черкаська	69	791,00	639,53	1104,20
23	Чернівецька	6	130,38	20,03	241,91
24	Чернігівська	74	2280,89	1300,21	1585,06
Разом			1134	27 860,09	22272,81

Джерело: за даними Держгеокадастру України

Основні чинники, що гальмують розвиток ринку оренди земель [4]:

- переважання на ринку оренди землі правонаступників колективних підприємств;
- низький рівень орендної плати, переважання на ринку короткострокових договорів з оренди землі;
- відсутність дієвих методик оцінки вартості сільськогосподарських земель;
- недостатність досвіду функціонування ринку землі.

Зважаючи на те, що станом на 1 січня 1994 р. власником 96% сільськогосподарських угідь залишалася держава, в Україні не існує передісторії використання, проведення оцінки та зміни власників сільськогосподарських земель, а більшість теперішніх власників земельних ділянок не володіє достатніми знаннями про ринок землі, не поінформована щодо умов його функціонування, не знає законів, що регулюють земельні відносини, не має однакових можливостей у використанні інформації про те, що відбувається на ринку. Це дає змогу прогнозувати суттєві інституційні труднощі під час упровадження ринку та ставить високі вимоги до ефективності державної системи регулювання ринку землі;

- неефективна структура власників земельних паїв.

Понад дві третини громадян (із 7 млн.), які внаслідок реформи отримали земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, – це пенсіонери та люди похилого віку, які не можуть самостійно займатися виробничою діяльністю, бо, як правило, не мають для цього ні фізичної спроможності, ні економічних ресурсів, ні освіти.

Ці особи, а також значний прошарок «люмпенізованих» власників – мешканців сіл, які не налаштовані на раціональну стратегічно орієнтовану поведінку, можуть бути зацікавлені у швидкому продажу землі, що дало б їм змогу отримати негайне поповнення до свого бюджету. Проте існує ризик, що через несформованість механізмів ціно-

утворення на ринку землі та низький рівень обізнаності цих осіб у питаннях земельного ринку їхні паї може бути скуплено за наднизькими цінами, що, з одного боку, вестиме до порушення соціальної рівноваги, з іншого – сприятиме формуванню малоефективних сільгосп підприємств, які не основані на значних капіталовкладеннях;

- значна кількість короткострокових договорів з оренди землі (рис. 2).

На картах відображено відсоток земель, що мають відповідний термін оренди від загальної площі сільськогосподарських земель, наданих в оренду. Слід зазначити, що на Заході України переважають короткострокові договори – значна кількість районів мають більш ніж 75% договорів терміном на один-три роки. Наявність короткострокових договорів у Західній Україні зумовлена тим, що у цьому регіоні сільськогосподарські землі переважно використовуються як пасовища та сіножаті. Натомість на Півдні та Сході України переважають більш довгострокові договори з терміном оренди 11 років та більше;

- відсутність дієвих механізмів контролю над діями учасників ринку.

Як засвідчує практика, орендарі для максимізації короткострокового прибутку не дотримуються науково обґрунтованих підходів до ведення сівозмін та агротехнічних вимог, що призводить до збільшення посівних площ під культурами, які посилюють дію ерозійних процесів та виснажують землю. Як наслідок, утрачається родючість українських земель. Орієнтація на сільськогосподарські культури з високим експортним потенціалом приводить до скорочення земель під кормовими культурами, ліквідації неприбуткових підрозділів (наприклад, тваринництва), скорочення зайнятих у сільськогосподарському виробництві, порушення сівозмін, деградації сільськогосподарських земель. При цьому як орендодавці, так і органи місцевої та центральної влади позбавлені дієвих засобів впливу на ефективність використання орендарями земельних ресурсів;

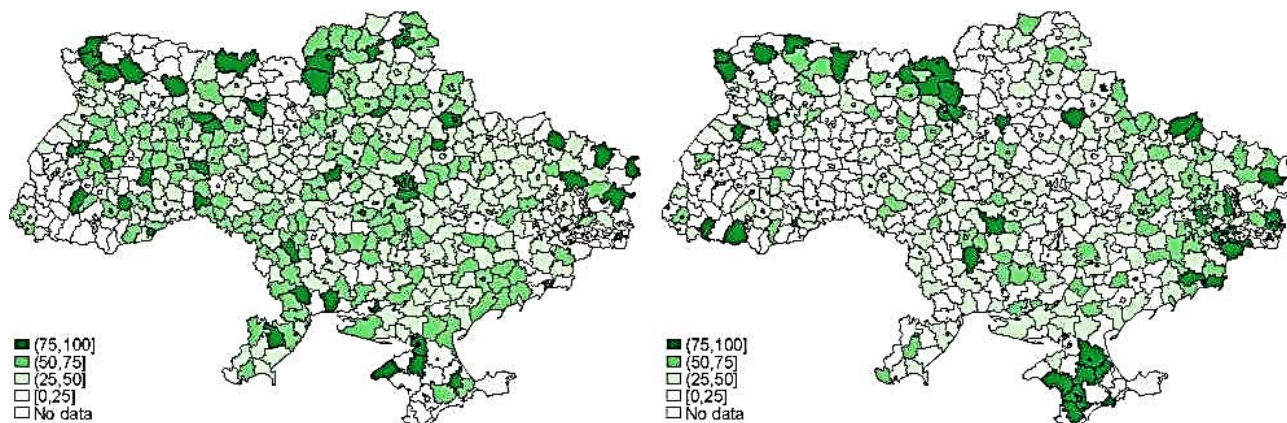

Рис. 2. Відсоток земельних ділянок приватної власності, що орендовано на термін від 6 до 10 (зліва) та від 11 (справа) років за районами, 2014 р.

– недосконалість правової бази регулювання земельного ринку.

Висновки з проведеного дослідження.

В Україні відсутній чітко встановлений перелік вимог до потенційного покупця земельної ділянки. Передусім це стосується обмеження прав власності на землю для членів однієї родини або пов'язаних юридичних осіб для запобігання концентрації великих земельних масивів, а також пріоритетності під час купівлі землі громадян, що мають відповідну аграрну освіту (подібна практика застосовується у Франції та Фінляндії).

Найбільш ефективною має стати державна політика, що буде спрямована на формування ефективного власника сільськогосподарських земель – громадянина України (фермера або фізичної особи – підприємця), який, проживаючи у сільській місцевості, самостійно (або разом із членами своєї родини) займатиметься товарним сільськогосподарським виробництвом на власній земельній ділянці. Це дасть змогу збільшити зайнятість на селі, стимулювати соціально-економічний розвиток сільських територій та збільшити привабливість сільського способу життя.

Інструментами такої політики мають стати:

1) запровадження ринку оренди земель сільськогосподарського призначення та встановлення жорстких кваліфікаційних вимог до покупців земельних ділянок, якими мають бути виключно громадяни України, що мають статус фермера або підприємця та самостійно займаються товарним сільськогосподарським виробництвом не менше декількох років;

2) законодавче закріплення на достатньо високому рівні мінімальної плати за користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення (орендної плати, плати за користування емфітевзисом тощо) на рівні 3-5% від нормативної грошової оцінки земель, що стимулюватиме товаровиробників до придбання земель у власність і зменшення привабливості оренди;

3) реформування земельного податку, у т. ч. виключення пільги по сплаті земельного податку для платників фіксованого сільськогосподарського податку, збільшення податку до 1% від нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що надасть податку стимулюючої функції та дасть змогу створити ефективну основу для наповнення місцевих бюджетів та сталого соціально-економічного розвитку сільських громад;

4) надання реальної цілеспрямованої державної підтримки дрібним (сімейним) господарствам, передусім у тваринництві;

5) запровадження ефективного державного контролю над економічною концентрацією земель

(у т. ч. на правах оренди) у корпоративних підприємств холдингових компаній у рамках антимонопольної політики;

6) економічне стимулювання сільської молоді та осіб, що переїжджають у сільську місцевість (наприклад, колишніх військових), на придбання сільськогосподарських земель та самостійне ведення агробізнесу, у т. ч. за рахунок надання земель сільськогосподарського призначення державної власності.

Створення ефективного ринку оренди сільськогосподарських земель в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежить динаміка соціально-економічного розвитку АПК, земельних відносин, та національної економіки у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про оренду земель: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1998. – № 46. – Ст. 280.
2. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко [та ін.]; за ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика. – К.: Урожай, 2002. – 280 с.
3. Добряк Д.С. Економічний оборот землі в Україні: теорія, методологія і практика / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Л.В. Паламарчук. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
4. Мартин А.Г. Державне регулювання ринку земель: принципи, завдання та механізми / А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 1. – С. 35-41.
5. Федоров М.М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 25-31.

REFERENCES:

1. Pro orendu zemel: Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnia 1998 roku # 161-XIV // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy (VVR). – 1998. # 46. – St. 280.
2. Formuvannia rynku zemli v Ukraini / [Halushko V.P., Bilyk Yu.D., Danylenko A.S. ta in.]; za red. A.S. Danylenka, Yu.D. Bilyka. – K.: Urozhai, 2002. – 280 s.
3. Dobriak D.S. Ekonomichnyi oborot zemli v Ukraini: teoriia, metodolohiia i praktyka / D.S. Dobriak, A.H. Tykhonov, L.V. Palamarchuk. – K.: Urozhai, 2004. – 136 s.
4. Martyn A.H. Derzhavne rehuliuвання rynku zemel: pryntsyipy, zavdannia ta mekhanizmy / A.H. Martyn. // Zemleustrii i kadastr. – 2008. – # 1. – S. 35-41.
5. Fedorov M.M. Orhanizatsiino-ekonomichni perydumovy formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia / M.M. Fedorov // Ekonomika APK. – 2003. – # 1. – S. 25-31.

Hunko L.A.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Land Planning
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Kolhanova I.G.

Degree Seeking Applicant,
Assistant Lecturer at Department of Land Planning
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL LAND RENTAL MARKET IN UKRAINE

Economic realities, caused by processes of reforming the agrarian sphere, resulted in the years of the reorganization of KSP to a significant increase in the share of those willing to transfer land to the lease. Today, land lease in Ukraine is the main form of realization of economic and legal rights to land, especially for agricultural purposes. Without the formation of an official land lease market, agricultural reform in Ukraine cannot be considered complete. The shadow land market, which actively spreads under the moratorium on the purchase and sale of agricultural land, deforms the structure of the agrarian market, affects the efficiency of the land lease market, and causes negative social phenomena. The land lease can be a guarantee of sustainable agricultural development, a powerful lever of attracting investment in the agrarian sector.

However, in order to form a real land lease market in Ukraine, a number of important issues at the legislative and regulatory levels that hinder its development need to be addressed.

The purpose of the article is to analyse prospects for the formation and development of the primary market of the agricultural land lease and to find an acceptable option for the further reformation of land relations in Ukraine.

Sale of land lease rights is the first step you need to do to get pricing, create a market, and make it more dynamic, include a collateral element, and involve the banking system in terms of financing.

Sale of agricultural land lease rights is the first stage in the launch of the land market.

Sale of land tenancy rights through bidding is the equality of bidders and the legality of land acquisition. Also, the sale of land lease rights on a competitive basis means that such land plots cannot be transferred by contract, which excludes the corruption component.

The auction is considered to be the most effective from an economic and organizational point of view, a mechanism for the transfer, in particular, the rights to lease land, for which the transfer of rental rights takes place on a competitive basis. This right becomes a participant in the land auction, which offered, in particular, the highest price for the lease of land.

The creation of an efficient primary market for agricultural land lease in Ukraine remains a strategic issue, the implementation of which depends on the dynamics of socio-economic development of the agro-industrial complex, land relations, and the national economy as a whole.

Ukraine has a significant land potential of 5.7% of Europe. Of the 60.3 million hectares, almost 70% is agricultural land with high fertility. Such a potential can be considered as a powerful competitive advantage of Ukraine but its practical implementation requires the introduction of an effective model of land relations, adequate to the modern harsh conditions of international competition.

In the conditions of the global economy and the increasing integration of Ukraine into world economic processes, it is the agro-industrial complex that can become the forefront of the Ukrainian economy's development.

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

РОЗВИТОК СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT CONSUMER LENDING IN UKRAINE

УДК 336.72

Гаркуша Ю.О.к.е.н., старший викладач
кафедри банківської справи
Одеський національний
економічний університет**Паламарчук М.А.**студентка
Одеський національний
економічний університет

У статті виділено етапи розвитку споживчого кредитування в Україні. Досліджено особливості вітчизняного споживчого кредитування протягом останніх років. Виділено основні проблеми розвитку ринку споживчого кредитування та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: банк, кредит, споживчий кредит, відсоток, ризик.

В статье выделены этапы развития потребительского кредитования в Украине. Исследованы особенности отечественного потребительского кредитования в Украине в последние годы. Выделены

основные проблемы развития рынка потребительского кредитования и предложены пути их решения.

Ключевые слова: банк, кредит, потребительский кредит, процент, риск.

The article analyzes the current situation and practice of banking consumer lending in Ukraine, reveals main problems hindering its development, substantiates directions for its further development through improvement of the normative base and banks' activities on formation of necessary resources for consumer lending.

Key words: bank, loan, consumer loan, interes, risk.

Постановка проблеми. Розвиток банківського споживчого кредитування є необхідною умовою стабілізації банківської системи України та економіки у цілому. Нині необхідні розробка та впровадження нових механізмів споживчого кредитування в країні, адже ефективно організована система споживчого кредитування значною мірою впливає на розвиток інших галузей економіки. Причому мова йде не лише про вдосконалення техніки кредитування та поширення видів кредитних послуг, а й про вироблення системи нових принципів відносин банків із фізичними особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам споживчого кредитування присвячено наукові праці В.І. Міщенко, А.М. Мороза, І.М. Савлука, О.О. Лаврушина, С.В. Мочерного, Р.І. Тиркало та ін. в яких науковці досліджують основні тенденції функціонування ринку споживчого кредитування, виділяють проблемні питання та вирішують їх.

Постановка завдання. Ураховуючи складність процесу споживчого кредитування й економічного середовища в країні, залишається достатня кількість невирішених питань, пов'язаних із механізмом надання споживчих кредитів. Отже, мета дослідження полягає у комплексному огляді проблем розвитку споживчого кредитування в Україні, визначенні тенденцій та шляхів удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток споживчого кредитування в країні починається з 1991 р., після набуття Україною незалежності. Проте в період гіперінфляції, розбалансування економіки, розірвання господарських зв'язків, падіння ВВП, зростання безробіття, нестабільності банківської системи, що було характерним для 90-х років ХХ ст., споживче кредитування розвивалося досить повільно. Ситуація змінилася у 2000 р. як наслідок позитивних змін в економіці країни.

На основі аналізу розвитку споживчого кредитування в Україні можна виокремити етапи його становлення та розвитку:

– перший етап (початок 1990-х років) характеризується різкими змінами в усіх сферах життя, переходом від адміністративної практики господарювання до ринкової. Це, своєю чергою, вплинуло на рівень заробітної плати, зростання безробіття, падіння виробництва і товарообігу. За таких умов споживче кредитування не могло розвиватися;

– другий етап (друга половина 1990-х років). Разом із налагодженням процесів в економіці починає розвиватися споживче та іпотечне кредитування. Слід зауважити, що відсоткові ставки за кредитами були зависокими. Зростає кількість банків, які здійснюють споживче кредитування, розпочинається їхня співпраця з торговельними мережами, зростає кількість кредитних програм;

– третій етап (2000-2006 рр.). Триває зростання кількості банків, які надають споживчі кредити, спрощується процедура їх оформлення, але реальні відсоткові ставки все ще залишаються високими. Розвивається парабанківська система (кредитні спілки, ломбарди). Характерною для цього етапу є поява на ринку такої кількості банків і небанківських фінансових установ, яка необхідна для появи конкуренції: з'являються нові кредитні продукти та їх агресивна реклама;

– четвертий етап (2006 р. – початок 2009 р.) – кредитна експансія. Цей період необхідно розділити на два підперіоди. У першому банки, що мали доступ до дешевих ресурсів із-за кордону, для отримання надприбутків почали надавати кредити, причому переважно у валюті залучених ресурсів і без необхідної перевірки кредитоспроможності позичальників у повному обсязі. Через світову фінансову кризу, котра суттєво впливала на фінансовий ринок України, та низку інших чин-

ників, зокрема девальвацію гривні, більшість позичальників не змогла виконати свої зобов'язання перед кредиторами. Результатом цього (другий підперіод) стало фактичне призупинення надання нових споживчих кредитів і вельми повільне збільшення обсягів кредитування в подальшому [1, с. 4];

– п'ятий етап (друга половина 2009 р. – початок 2013 р.) – поступове відновлення споживчого кредитування. Банки почали приділяти більше уваги оцінюванню кредитоспроможності позичальників, суворіше контролювати ризиковість своєї діяльності. Спостерігається поступове зменшення проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків;

– шостий етап (кінець 2013 р. – дотепер) – загострення соціально-політичної ситуації в країні негативно вплинуло на показники банківської діяльності, а також на процес споживчого кредитування. Значне підвищення облікової ставки та зростання ризиків спричинило зростання вартості кредитів, у тому числі й для населення. Банки практично призупинили програми автокредитування та іпотечного кредитування та перейшли на надання кредитів у формі кредитних карток та «кеш» кредитів.

Одним із чинників кредитної експансії стала можливість отримання кредитів в іноземній валюті, відсотки за якими були відносно нижчими, ніж у гривні. За 2006-2008 рр. обсяги кредитів населенню зросли у 2,5 рази, тоді як в іноземній валюті (особливо в іпотечному кредитуванні та автокредитуванні) цей показник становив майже чотири рази. У 2008 р. доларизація споживчих кредитів становила близько 65%.

Значний попит на кредити в іноземній валюті виник унаслідок стабільного курсу гривні, зокрема в період 2000-2008 рр. курс гривні до долара становив 5,05 грн./1 дол. США, а навесні 2008 р.

гривня девальвувала до 4,8 грн./1 дол. Також на доларизацію кредитів впливали нестача ресурсів у національній валюті та можливість зарубіжних запозичень. Варто додати, що держава у 2003 р. своїм рішенням щодо зняття заборони на кредитування населення в іноземній валюті взагалі переклала валютний ризик на громадян та не враховувала можливість девальвації гривні.

Динаміку та структуру споживчих кредитів за видами валют протягом 2006-2016 рр. проілюстровано на рис. 1.

Ситуація кардинально змінилася з настанням світової фінансової кризи 2008 р., коли за останній квартал звітного року гривня знецінилася більше ніж на 50%, а доходи громадян залишилися на докризовому рівні. Також даний період був характерний падінням ВВП країни, банкрутством бізнесу, ростом безробіття, дефіцитом іноземної валюти, що вплинуло на здатність позичальників відповідати за своїми зобов'язаннями.

У червні 2009 р. Національний банк України заборонив використання іноземної валюти для кредитування позичальників – фізичних осіб (окрім цільового кредитування) у повній сумі або частинами, у тому числі у формі кредитної лінії або кредиту «овердрафт» за картковим рахунком. Але ці заходи не вирішили проблему з наявною заборгованістю за кредитами в іноземних валютах [1, с. 5]. Слід додати, що питома вага кредитів в іноземній валюті в загальному підсумку споживчих кредитів у 2013 р. знизилася до 21,2%, проте протягом 2015-2016 рр. їхня частка знову зросла, але не за рахунок нових кредитів, а як наслідок значної девальвації гривні.

У період світової фінансової кризи вітчизняні банки практично не кредитували населення. Механізм споживчого кредитування у цей час мав

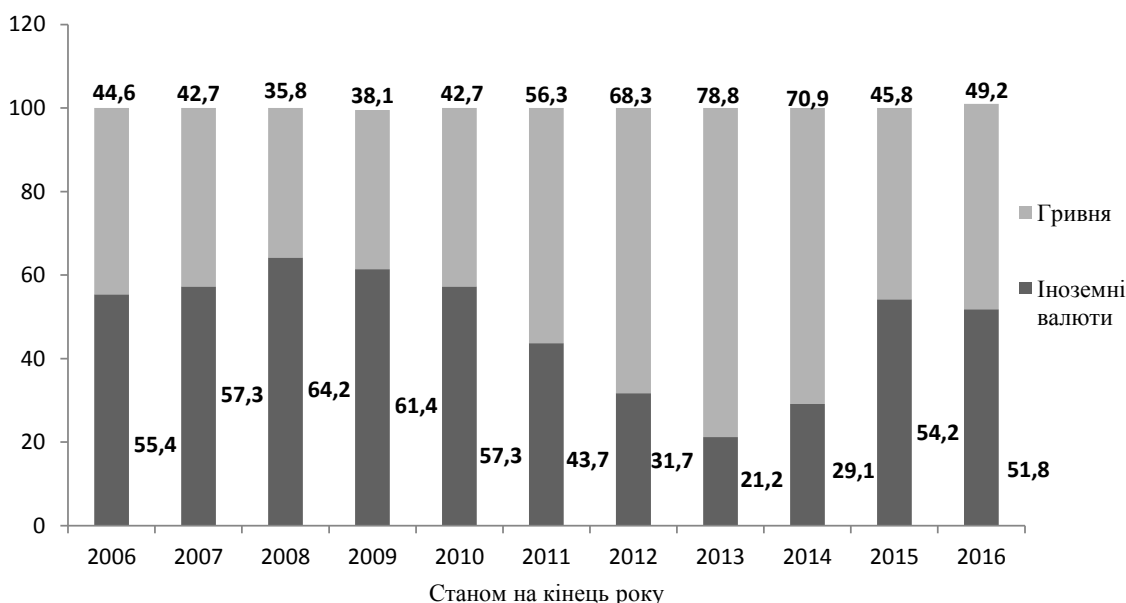

Рис. 1. Динаміка та структура споживчих кредитів за видами валют протягом 2006-2016 рр., % [2]

такі особливості, як: високі процентні ставки за кредитами; більш жорсткий підхід до визначення кредитоспроможності позичальника; переважання короткострокових кредитів.

Відновлення споживчого кредитування розпочалося влітку 2010 р., коли поступово почали зростати обсяги вкладів до банківської системи. Це мало б сприяти зниженню відсоткових ставок за кредитами в гривні, але, як свідчить аналіз даних, наведених на рис. 2, у 2010 р. вони не змінювалися, а в першій половині 2011-го навіть збільшилися. Крім того, відбулася суттєва диференціація відсоткових ставок залежно від строку, виду та валюти кредиту. Впродовж 2012 р. та перших місяців 2013-го тривала тенденція до зростання відсоткових кредитних ставок у гривні, але вона була перервана конкурентною боротьбою між великими та меншими банками, за якої останні знизили ставки, спровокувавши, таким чином, їх падіння на ринку [1, с. 5]. Проте вже починаючи з 2014 р. відсоткові ставки знову зростають унаслідок підвищення облікової ставки НБУ, а також

негативних подій в економічно-політичному житті країни (рис. 2).

За останній період на ринку споживчого кредитування спостерігається негативна динаміка. Це пов'язано із соціально-політичною кризою, падінням ВВП, зниженням доходів населення, девальвацією національної валюти.

У 2016 р. кредитування взагалі було млявим і нерівномірним попри те, що банки мали чималу ліквідність. Банки систематично видають нові кредити лише агрокомпаніям. Портфель кредитів, виданих домогосподарствам, продовжує знижуватися.

За 2016 р. кредити домогосподарствам на споживання та на нерухомість скоротилися за фіксованим курсом на 5% та 17% відповідно. Високі відсоткові ставки та низька платоспроможність населення стримують кредитування домогосподарств. Унаслідок цього частка фізичних осіб у кредитному портфелі банків скоротилася з 21% у 2013 р. до 16,2% станом на 2016 р. Майже всі нові кредити банки видають на поточні потреби.

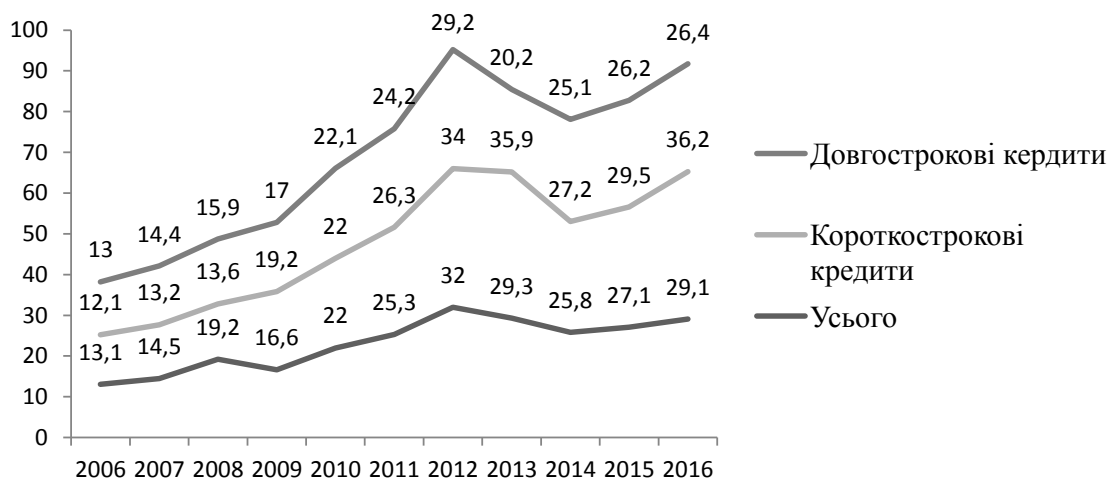

Рис. 2. Динаміка відсоткових ставок за довгостроковими і короткостроковими кредитами домогосподарств в Україні за 2006-2016 рр., % [2]

Таблиця 1

Умови кредитних карток у вітчизняних банках станом на 2016 р. [3, с. 20]

Назва банку	Назва карти	Розмір кредитного ліміту	Пільговий період	Річна відсоткова ставка	Розмір обов'язково платежу
ПриватБанк	Універсальна	Індивідуальний	До 25-го числа наступного місяця/55 днів за умов повного погашення	43,2%	5%, min. 100 грн.
Альфа-Банк	Максимум	Індивідуальний	До 25-го числа наступного місяця	36%	7%, min. 70 грн.
Укрсоцбанк	Карта можливостей	Розмір 3-х заробітних плат	До 15-го числа наступного місяця	38%	5%
Ощадбанк	Моя карта	Індивідуальний	30 днів	36%	Індивідуальний
Райффайзен Банк Аваль	Прозора	Розмір 3-х заробітних плат	До 20-го числа наступного місяця	45%	5%
Universal Bank	Кредитна карта	Індивідуальний	50 днів	40%	5%
Південний	Кредитна карта	Індивідуальний	55 днів	36%	7%

Нині банки запроваджують банківські продукти, які потребують мінімальних адміністративних затрат і дають змогу використовувати нові канали збуту. Зокрема, це кредитні картки, онлайн-кредитування, кеш-кредити. Менш активно банки надають автокредитування, що зумовлено високою ціною кредиту, низьким рівнем кредитоспроможності населення, несприятливим економіко-соціальним становищем у країні. У табл. 1 наведено умови споживчих кредитів, наданих у формі кредитних карток.

У червні 2017 р. набрав чинності Закон України «Про споживче кредитування». У цілому Закон є позитивним кроком для позичальників споживчих кредитів. Зокрема, даним нормативним актом встановлюються регулювання діяльності кредитних посередників із чітким визначенням переліку осіб, які можуть бути кредитними посередниками саме за договором про споживчий кредит.

Закон установлює вимоги до реклами, а саме заборону на вказування можливості надання споживчого кредиту без документального підтвердження фінансового стану споживача (позичальника), надання безпроцентного кредиту і т. п.

Також передбачено визначення поняття «ефективна кредитна ставка», що включає загальні витрати за споживчим кредитом, виражені у процентах річних від загального розміру виданого кредиту, а також обов'язок кредитодавця щодо інформування споживача про таку ставку до укладення договору.

Уточнені вимоги, що стосуються захисту прав споживачів, наприклад право споживача вимагати приведення договору, укладеного на несприятливих умовах унаслідок ненадання визначеної Законом інформації згідно із зазначеною інформацією, та право споживача на відмову від одержання споживчого кредиту протягом 14 календарних днів із моменту передачі йому примірника укладеного договору, за умов, передбачених у даному Законі.

Важливими є також зміни порядку погашення вимог за договором про споживчий кредит: у першу чергу сплачуються прострочена до повернення сума кредиту та прострочені проценти за користування кредитом; у другу чергу сплачуються сума основного боргу за кредитом та проценти за користування ним; у третю чергу сплачується неустойка (штраф, пеня).

Проте, незважаючи на низку позитивних змін, які передбачаються цим нормативним актом, залишається недоліки, які впливають із його норм.

Так, у разі застосування змінюваної процентної ставки та її прив'язки до узгодженого індексу кредитодавець може змінювати проценту ставку, оприлюднивши індекс у своєму приміщенні.

Проте важко собі уявити, що споживач часто після отримання кредиту буде знаходитися у приміщенні кредитодавця і матиме можливість ознайомитися з інформацією щодо індексу у такому приміщенні [4].

Хоча в даному Законі містяться окремі положення щодо регулювання кредитних договорів з умовою про овердрафт, проте саме визначення овердрафту, на жаль, не надано.

Висновки з проведеного дослідження. Загалом можна сказати, що прийняття Закону України «Про споживче кредитування» є покращенням регулювання кредитних правовідносин у нашій державі та захисту прав позичальників. Проте ще зарано говорити про лише позитивні наслідки прийняття цього Закону для України, адже встановлюються нові правила гри для учасників ринку споживчого кредитування, які можуть бути неоднозначно сприйняті бізнесом та населенням, а також доповнені та змінені шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів Національним банком України. Відновлення споживчого кредитування можливе лише за умов позитивних зрушень в економіці у цілому, і в банківській практиці зокрема. Низька кредитоспроможність населення, високі ризики кредитування, переорієнтація банків на інші види активних операцій – фактори, що стримують розвиток даних економічних відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міщенко В., Шаповал О. Сучасна практика споживчого кредитування в Україні / В. Міщенко, О. Шаповал // Вісник НБУ. – 2013. – № 11(213). – С. 3-9.
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
3. Взаймы и с выгодой // Деньги. – 2016. – № 23(337). – С. 17-21.
4. Закон про споживче кредитування: переваги та недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/11/17/152927.htm>

REFERENCES:

1. Mishchenko V., Shapoval O. Suchasna praktyka spozhyvchoho kredytuvannia v Ukraini // Visnyk NBU. – 2013. – # 11(213). – S. 3-9.
2. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua>
3. Vzaymy i s vygodoy // Den'gi. – 2016. – № 23(337). – S. 17-21.
4. Zakon pro spozhyvche kredytuvannia: perevahy ta nedoliky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/11/17/152927.htm>

Harkusha J.O. Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of Banking
Odessa National Economic University**Palamarchuk M.A.**Student
Odessa National Economic University

DEVELOPMENT OF CONSUMER LENDING IN UKRAINE

Development of the bank consumer crediting is the necessary condition for stabilizing the banking system and economy of Ukraine. The effectively organized system of the consumer crediting to a great extent influences the development of other industries of the economy. At this, the question is not only about the improvement of the technique of crediting and distribution of types of credit services but also about making the system of new principles of relations of banks with physical persons.

In the article, there are researched stages of development of the consumer crediting in Ukraine. Features of the consumer crediting during the last year are researched. On the basis of the analysis, there are selected the basic problems of the market of the consumer crediting development. Offered ways of their solution.

In a period of the world financial crisis, domestic banks did not credit the population. For the last period, there is a negative dynamics in the market for consumer crediting. It is related to the socio-political crisis, fall of GDP, decline of profits of the population, devaluation of the national currency.

The Act of Ukraine «On Consumer Crediting» is the improvement of adjusting credit legal relationships in our state and defence of rights for borrowers. However, it is yet early to talk about the only positive consequences of passing this Act for Ukraine. New rules of the game are set for the participants of the market of the consumer crediting, which can be ambiguously perceived by business and the population, and also complemented and changed by the acceptance of normatively legal certificates by the National bank of Ukraine.

Development of the consumer crediting is possible only in terms of positive changes in the economy on the whole and bank practice in particular. Low solvency of the population and high risks of crediting are those factors, which restrain the development of these economic relations.

РИЗИКИ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ВАЛЮТНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ

FINANCIAL STABILITY RISKS OF NATIONAL CURRENCY LIBERALIZATION

У статті розглянуто ризики стійкості фінансової національної системи, що відбуваються під час лібералізації. Визначено основні наслідки валютної лібералізації, ґрунтуючись на її аналізі в деяких країнах. Надано кілька рекомендацій, які треба виконати уряду, покликаних для поліпшення управління ризиками.

Ключові слова: валютна лібералізація, ризики, стабільність фінансової системи, управлінські дії, регулювання фінансових ринків.

В статье рассмотрены происходящие при либерализации риски стойкости финансовой национальной системы. Определены основные последствия валютной либерализации, основываясь на ее анализе в некоторых странах. Дано несколько рекомендаций для правительства, призванных улучшить управление рисками.

Ключевые слова: валютная либерализация, риски, стабильность финансовой системы, управленческие действия, регулирование финансовых рынков.

The article examines the risks the stability of the national financial system arising in liberalization. Based on the experience gained currency liberalization in several countries by its main results that have been achieved, systematic information about the risks the stability of national financial systems and their classification based currency liberalization stage at which they can occur. The main areas of management actions undertaken by the government to manage risk.

Key words: currency liberalization, risks, financial system stability, international experience, management performance, financial market regulation.

УДК 33:338.1

Касьянова Н.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри економічної
кібернетики
Національний авіаційний університет
Денисов О.О.
магістр
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Нині політика гнучкого валютного курсу проголошується як головне мірило успішної діяльності монетарної влади країни і показника ефективності її інтеграції у світову господарську систему. Ця позиція обґрунтовується тим, що національні фінансові системи країн із жорсткими режимами курсової прив'язки в умовах зростаючих міжнародних зв'язків піддаються підвищеному ризику, зумовленому високою мобільністю потоків капіталу.

Передбачається, що гнучкі валютні режими забезпечують і кращий захист від зовнішніх шоків, і незалежність грошово-кредитної політики. Разом із тим кризові потрясіння світової фінансової системи знижують градус оптимізму щодо безумовної безальтернативності гнучкого валютного курсу і змушують знову і знову повертатися до питання про необхідність регулювання країною потоків капіталу і вибору режиму курсової прив'язки. Саме надмірна мінливість плаваючого валютного курсу викликає серйозну стурбованість країн, платіжний баланс яких схильний до валютного ризику, спостерігається сильний вплив валютного курсу на інфляцію.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз і систематизація зарубіжного досвіду валютної лібералізації з урахуванням кризових явищ, які проявлялися на різних етапах становлення та розвитку цього процесу в країнах світу, що дасть змогу краще усвідомити можливості та перспективи для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвинені країни почали валютну лібералізацію в кінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Це було зумовлено значною мірою зростаючою глобалізацією фінансових ринків, тиском із боку великих корпорацій, спрямованим на полегшення обме-

жень у міжнародному русі капіталу, і розширенням можливостей для обходу валютного контролю внаслідок ускладнення фінансових інструментів. Так, Великобританія в післявоєнний період широко застосовувала різні інструменти контролю над рухом капіталу поряд із жорстким внутрішнім фінансовим регулюванням, скасувала обмеження в 1979 р. Японія завершила процес лібералізації в 1980 р., за нею – Австралія (1983 р.) і Нова Зеландія (1984 р.). Члени Європейського Співтовариства (нині – Європейського Союзу) зробили кроки до здійснення валютної лібералізації в середині і наприкінці 1980-х років. Однак на відміну від багатьох інших країн, де лібералізація супроводжувалася рухом до більш гнучкого валютного курсу, в державах – членах ЄС тенденція була зворотною. Посиливши контроль у 1981-1983 рр., Франція змінила курс і в наступному році відновила фінансову лібералізацію. Решту обмежень усунуто в 1989 р. Нідерланди лібералізували потоки капіталу в 1986 р., Данія – у 1988 р., за ними – Бельгія, Ірландія, Італія і Люксембург (1990 р.). Підхід до валютної лібералізації значно відрізнявся в різних країнах.

Під час усунення обмежень на рух капіталу більшість розвинених країн дотримувалася обережної позиції, щоб уникнути численних ризиків, пов'язаних із цим процесом. Поступова лібералізація була пов'язана з реформами в інших сферах, таких як дерегулювання фінансового сектору, зміни в стратегії грошово-кредитної політики і режим валютного курсу. Найбільш яскравими прикладами такого підходу є Японія і Франція. Однак деякі країни, особливо ті, де економічні показники в 1970-х роках були незадовільними, вибрали більш швидкий шлях. Прискорена лібе-

ралізація часто здійснювалася слідом за зміною уряду і була частиною радикальних змін у напрямі економічної політики. У всіх випадках швидка відміна контролю за рухом капіталу супроводжувалася помітною трансформацією стратегії макроекономічної політики і широкомасштабною дерегуляцією у фінансовому секторі. Таку модель лібералізації вибрали Великобританія, Австралія, Нова Зеландія і деякі скандинавські країни. Валютна лібералізація в розвинених країнах була оборотним процесом, оскільки іноді контроль над рухом капіталу відновлювався.

Зіткнувшись із важкою кризою механізму валютних курсів, дестабілізуючим валютним ринком, Ірландія, Португалія та Іспанія тимчасово посилили контроль над відтоком короткострокового капіталу в 1992 р. Японія, яка стала на шлях валютної лібералізації в 70-х роках ХХ ст., періодично вводила ті чи інші валютні обмеження (наприклад, у березні 1978 р. перед завершенням лібералізації вона ввела заборону на продаж національних цінних паперів нерезидентам).

Розвинені країни і донині періодично посилюють регулювання потоків капіталу. Коли потоки капіталу становлять значну загрозу для стабільності національної економіки, вони можуть навіть удалися до заходів контролю. Введення контролю над рухом капіталу в Ісландії на початку світової фінансової кризи – один з останніх прикладів. Ця міра була прийнята у відповідь на неминучу загрозу відтоку капіталу і була частиною стратегії дій щодо виходу з надзвичайної ситуації, запропонованої МВФ. Досвід Ісландії показує, що в критичних обставинах МВФ може схвалити контроль над потоками капіталу і діяти рішуче, почасти тому що він уже витягнув серйозний урок зі своєї суперечливої ролі у східноазійській кризі. Здебільшого потоки прямих інвестицій формально були лібералізовані раніше портфельних, однак на практиці неформальні бар'єри або контроль в інших сферах часто обмежували приплив капіталу протягом значного періоду часу. Японія, можливо, є найбільш яскравим прикладом, оскільки вона зберігала адміністративні процедури, які сповільнювали прямий потік капіталу або перешкоджали йому, протягом низки років після формального скасування контролю.

Обмеження щодо транскордонних банківських позик і відкриття резидентами рахунків в іноземній валюті були зняті в останню чергу. Валютна лібералізація в країнах, що розвиваються, переважно була частиною загального поетапного підходу до економічних реформ, що проводилися після введення конвертованості за рахунком поточних операцій, і часто здійснювалася одночасно з реформами фінансового сектора. Так, у Малайзії на початку лібералізації ще діяла система керованих процентних ставок, тому реформа фінансових

установ проходила паралельно для забезпечення можливості введення ринкових процентних ставок і розвитку фондового ринку. Країни, що розвиваються, починали лібералізацію ринків капіталу в різних економічних умовах.

Внутрішній макроекономічний дисбаланс на початку реформ рахунку операцій із капіталом був значним у низці країн. Наприклад, рівень інфляції коливався в межах від 5% в Індонезії та Сінгапурі до понад 1000% у країнах Прибалтики до лібералізації. Здебільшого була істотна непогашена зовнішня заборгованість, особливо серед країн Латинської Америки і Карибського басейну, де вона перевищувала 500% надходжень від експорту. Винятками були Сінгапур, де тягар зовнішнього боргу практично був відсутній, країни Прибалтики і Малайзія, де зовнішня заборгованість була невеликою. Країни, що розвиваються, як і розвинені, рухаючись шляхом валютної лібералізації, періодично вдавалися до контролю над операціями з капіталом. Малайзія (1994 р.) і Таїланд (1995-1996 рр.) використовували його для обмеження припливу капіталу і відновлення контролю над грошовими агрегатами. Цікавий досвід Чилі. Країна робила заходи для обмеження припливу короткострокового іноземного капіталу, зберігаючи при цьому привабливі умови для більш довгострокових потоків.

На початку 1992 р. резервна вимога в розмірі 20% щодо зовнішніх позик стала застосовуватися до депозитів в іноземній валюті, тоді як деякі заходи контролю над відтоком капіталу були скасовані. Була збільшена комісія за операціями «своп». Водночас центральний банк проводив операції на відкритому ринку, спрямовані на стерилізацію припливу капіталу і підвищення гнучкості валютного курсу. Резервна вимога щодо закордонних банківських позик згодом була збільшена до 30% (травень 1992 р.), так само як і вимога за іноземними позиками чилійських компаній (серпень 1992 р.). Згідно з оцінкою МВФ, посилення контролю могло зробити деякий вплив на структуру припливу капіталу в 1993 р., оскільки короткостроковий потік сповільнився, тоді як довгостроковий – посилювався.

Валютна лібералізація в країнах, що розвиваються, супроводжувалася полярністю вибору режиму валютного курсу. У відповідь на збільшення мобільності капіталу країни або вводили прив'язку до твердої валюти, або переходили до більшої гнучкості номінального валютного курсу. Аргентина, Естонія і Литва лібералізували капітальні операції в умовах установлення режиму валютної ради. Перу, Венесуела і Республіка Сальвадор вибрали більш гнучкий валютний курс. Найбільшу вигоду від валютної лібералізації отримали країни, що розвиваються, які підходили до цього процесу виважено і послідовно, ставлячи його темп і послідовність у залежність від внутріш-

ньої економічної кон'юнктури і ситуації в світовій фінансовій системі. Завдяки ретельно продуманій інвестиційній стратегії вони спрямовували потоки капіталу в пріоритетні для розвитку країни галузі економіки і використовували переваги лібералізації для значного скорочення розриву в знаннях і технологіях із розвиненими країнами.

Валютна лібералізація несе в собі серйозні ризики для країни як на етапі формування ємного і ліквідного ринку, так і на етапі створення ефективної системи регулювання валютного ринку в умовах його відкритості. Всі ці ризики мають високий ступінь впливу на національну економіку, оскільки ведуть до макроекономічної нестабільності, яка підвищує вразливість до криз. Ризики посилюються, якщо країна має низький рівень фінансового та інституційного розвитку.

Аналіз досвіду зарубіжних країн дав змогу виділити види ризиків стійкості національних фінансових систем, які можуть проявитися на певному етапі валютної лібералізації. Розглянемо їх докладніше. Відкриття внутрішніх фінансових ринків може привести до зростання асиметричної інформації, що, своєю чергою, посилить коливання в настроях інвесторів, сприяючи стабільній поведінці. Наприклад, індекс *Bovespa*, основний індикатор фондового ринку Бразилії, знизився на 22% із 9 травня по 13 червня 2006 р., чому сприяли чутки, що висока інфляція призведе до значного підвищення базової ставки.

У деяких країнах валютна лібералізація сприяла кредитним бумам, які погіршували банківські баланси, посилюючи проблеми в банківській системі. Так, у Швеції вона дала стимул брати позики в іноземній валюті навіть тим корпораціям, які були орієнтовані на внутрішні ринки. У період між серпнем 1986 р. і липнем 1990 р. темп зростання банківських кредитів приватному сектору перевищив 10% на рік у реальному вираженні, і частка непогашених приватних позик зросла з 40% ВВП у 1986 р. до понад 50% ВВП у 1990 р. Ставлення короткострокової заборгованості до міжнародних валових резервів збільшилася з 200% у 1985 р. до 900% у 1990 р., значно підвищивши вразливість Швеції до зовнішніх шоків.

Валютна лібералізація також може призводити до виникнення фінансових бульбашок, особливо на ринку нерухомості. Механізм їх утворення такий. У міру того як ціни на нерухомість ростуть, банки відчують, що можуть розширювати кредитування під заставу нерухомості, а інвестори, спостерігаючи зростання цін, прагнуть вступити в гру до того, як буде занадто пізно, і банкири постачають їх грошима.

Девелопери нерухомості шукають швидких прибутків, будуючи нові будівлі до тих пір, поки не утворюються зайві обсяги нерухомості. Тоді вони виявляються не в змозі знайти орендарів

для своїх будівель і повернути кредити, і «мильна бульбашка» лопається. Так сталося у Швеції. У 1991 р. міхур на ринку нерухомості почав здуватися, через що різко погіршилася якість кредитів, виданих банками під заставу будівель і землі, а вся фінансова система країни опинилася на межі краху. Крім того, досвід відкриття рахунку операцій із капіталом як розвинених, так і країн, що розвиваються, показує, що в результаті цього процесу підвищується волатильність потоків капіталу, особливо портфельних інвестицій. Наприклад, у Швеції, Індії, Бразилії та ПАР спостерігалися сплески припливу і різкий відтік портфельних інвестицій у пайові цінні папери. У зв'язку із цим великого значення набуває послідовність проведення валютної лібералізації. Згідно з аналізом досвіду країн, проведеним МВФ, відкриття рахунку операцій із капіталом до введення гнучкого обмінного курсу може загрожувати дестабілізацією стану внутрішньої ліквідності, створювати макроекономічні дисбаланси і сприяти спекулятивним атакам. Багато країн були змушені відмовитися від валютної прив'язки внаслідок несподіваної зміни спрямованості потоків капіталу в умовах відкритого рахунку операцій із капіталом (наприклад, Мексика в кінці 1994 р., Таїланд в липні 1997 р. і Бразилія на початку 1999 р.). В інших країнах спостерігалися масовий приплив капіталу і посилення тиску на обмінний курс у рамках режиму валютної прив'язки, що змушувало підвищувати гнучкість обмінного курсу для запобігання перегріву економіки (наприклад, у Чилі та Польщі протягом 1990-х років). В Уганді валютна лібералізація була проведена тільки після завершення переходу до плаваючого курсу. У Чилі вона здійснювалася паралельно з переходом до гнучкого обмінного курсу, але дуже поступово. Валютна лібералізація, особливо прискорена, значно підвищує ймовірність виникнення внутрішніх фінансових криз і вразливість національної фінансової системи до впливу зовнішніх факторів. Так, Швеція і Республіка Корея зіткнулися з «подвійними» кризами – банківським і валютним – у 1992 і 1997 рр. відповідно. Іншим показовим прикладом є східноазійська фінансова криза 1997-1998 рр. На думку лауреата Нобелівської премії з економіки 2001 р. Дж. Стігліца, який брав участь від імені Світового банку в дослідженні «східноазійського дива», лібералізація капітального рахунку була нав'язана країнам регіону в 80-90-х роках ХХ ст. і була єдиним найбільш важливим фактором, який призвів до кризи.

Вчений звернув увагу на те, що «навіть для країн, що мають сильну банківську систему, зрілий фондовий ринок та інші інститути, яких не було в країнах Східної Азії, ця лібералізація пов'язана з величезними ризиками», тому під час здійснення валютної лібералізації особливо важливий етап створення ефективної системи регулювання валютного ринку

в умовах його відкритості, яка допоможе мінімізувати можливі витрати, пов'язані з цим процесом.

На даному етапі органи влади можуть зіткнутися з необхідністю розроблення заходів для нівелювання таких ризиків макроекономічного характеру, крім перерахованих вище, як нестійкість валютного курсу, висока інфляція внаслідок різкого знецінення валюти. Наприклад, в Індії, яка почала валютну лібералізацію на початку 1990-х років, спостерігалось тривале знецінення національної валюти. З 1991 по 2013 р. її курс упав приблизно в три рази – з 22,6890 індійських рупій за долар США в 1991 р. до 58,5978 індійських рупій за долар США в 2013 р. Мексика й Індонезія зіткнулися з величезною інфляцією. Після валютної кризи вона становила понад 50% на рік, що призвело до різкого збільшення процентних ставок для компенсації інфляційного ризику. Крім того, різке знецінення національної валюти може призвести до зростання заборгованості корпоративного сектора, номінованій в іноземній валюті.

Найбільше від цієї проблеми постраждала Індонезія. У результаті знецінення місцевої валюти на 75% (1997 р.) борг, який був номінований у доларах, зріс в чотири рази в перерахунку на місцеву валюту. У цій ситуації майже кожна індонезійська фірма з накопиченим доларовим боргом стала неплатоспроможною. А проблема несприятливого вибору загострилася настільки, що навіть якщо якась фірма мала хороший баланс, вона також не могла отримати кредит. Інвестиції впали, як і вся економіка. За наявності слабо регульованої банківської системи та інших перекопачень на внутрішньому ринку капіталу притоки іноземного капіталу можуть посилити наявну неефективність у цих економіках. Наприклад, якщо вітчизняні фінансові інститути надають капітал інститутам із надмірними ризиками, фінансова інтеграція може тільки погіршити внутрішні проблеми. Яскравим прикладом є Республіка Корея, де агресивне кредитування корейськими банками відбулося на початку і в середині 1990-х років. Частка короткострокового зовнішнього боргу зросла з 43,7% у 1993 р. до 58,3% у кінці 1996 р.

Відкриття ринків капіталу лише посилило наявні внутрішні спотворення і призвело до катастрофічних наслідків. Більше того, відсутність системи моніторингу і регулювання припливу капіталу відповідно до національних економічних пріоритетів може сприяти переходу цілих секторів економіки під контроль транснаціональних корпорацій. Так, починаючи з 1990 р. у Швеції спостерігалось загальне збільшення частки іноземної власності як у виробництві, так й у сфері послуг. Тільки в хімічній промисловості зростання становило 150% за період 1990-2000 рр. Відсутність такої системи також може бути однією з причин нерівномірного розподілу переваг від валютної лібе-

ралізації між секторами національної економіки. Досвід лібералізації в країнах, що розвиваються, показує, що потоки іноземного капіталу спрямовувалися в ті галузі економіки, де інвестори могли отримати найбільший прибуток у короткостроковій перспективі, тому більшість капітальних вкладень носила спекулятивний характер. Це були «гарячі» гроші, які приходили в ту чи іншу країну, коли прибуток від них був високий, і йшли, як тільки умови погіршувалися. Так, потоки іноземного капіталу в Таїланд досягли максимальних 25,5 млрд. доларів у 1995 р., причому 75% цієї суми припадало на банківські позики, дві третини з яких були з терміном виконання зобов'язань менше року. Одна з можливих стратегій валютної лібералізації – прийняти ризики і просуватися вперед, у міру можливості регулюючи їх. Зважена внутрішня економічна політика і надійні інститути, регулятивна основа, що підтримує розвиток сильного і ефективного фінансового сектора, а також дієві системи і процедури моніторингу потоків капіталу значно збільшують імовірність того, що потоки капіталу сприятимуть сталому економічному зростанню.

Вивчення досвіду валютної лібералізації низки розвинених і країн, що розвиваються, дає змогу виділити основні напрями управлінських дій, які були застосовані урядами для регулювання фінансових ринків і управління економічним зростанням. По-перше, визнається важливою узгодженість процесу лібералізації рахунку капіталу з лібералізацією рахунку поточних операцій. Кращим варіантом є ситуація, коли на момент лібералізації рахунку капіталу країна достатньо просунулася шляхом лібералізації рахунку поточних операцій. Прийнятний і варіант, коли лібералізація рахунку капіталу і рахунку поточних операцій проводиться симетрично. По-друге, досвід країн показує, що передусім слід лібералізувати потоки довгострокового капіталу, а потоки короткострокового капіталу повинні піддаватися посиленому контролю. По-третє, залежно від стану платіжного балансу (дефіцит/профіцит) країна повинна особливо уважно стежити або за відтоком капіталу (відповідно, і процес лібералізації повинен бути більш обережним), або за припливом. По-четверте, валютна лібералізація зажадала від усіх країн посилити вплив на коливання валютного курсу і проводити активну політику формування резервів. По-п'яте, незважаючи на те що кінцевою метою валютної лібералізації декларується свобода руху капіталу, спостерігається повсюдне збереження контролю над капіталом на рівні не нижчому, ніж той, що спостерігався на самому початку цього процесу.

Таким чином, характер дій, їх інтенсивність і спрямованість, ступінь лібералізації країни зумовлюються як конкретними обставинами, що наявні у цій країні, зокрема розвитком фінансових ринків і їх інституційною будовою, так і загальними

умовами: проведеною макроекономічною політикою і характером структурних реформ. Заходи регулювання потоків капіталу, тобто заходи, спрямовані на їх обмеження, продовжують визнаватися корисними і застосовуються поряд з макроекономічними коригуваннями. Стабільність цін як цільовий орієнтир не гарантує макроекономічної стабільності, що змушує країни забезпечувати фінансову стабільність усіма доступними заходами, а це означає, що між грошово-кредитною, валютною та економічною політикою існує сильна і складна за характером взаємодія.

Висновки з проведеного дослідження. Головною проблемою валютної лібералізації є проблема забезпечення стійкості національної фінансової системи в умовах фінансової відкритості, з якої країна стикається під час переходу до вільної конвертованості національних валют і лібералізації рахунку руху капіталу.

Ставши на шлях валютної лібералізації, країни вибирають різні підходи і темпи її проведення. Окремі країни просуваються обережно і послідовно, зважаючи на ризики й аналізуючи можливі наслідки. Інші – намагаються форсувати процес і лібералізуються прискореними темпами. У найбільш важких ситуаціях країни призупиняють процес лібералізації, після поліпшення ситуації валютна лібералізація триває.

Ризики стійкості національних фінансових систем можуть виникати перед країнами за валютної лібералізації на будь-якому етапі і мають множинну форму прояви, але діють в одному напрямі – ведуть до макроекономічної нестабільності, верхня точка якої завершується кризою.

Досвід країн показав, що валютна лібералізація призводить до посилення діяльності держави з регулювання валютних і фінансових ринків і діяльності банківського сектора, характер та інтенсивність якої залежать від конкретних обставин, що існують у країні.

Відмова держави від регулювання фінансових ринків в умовах валютної лібералізації донині не має під собою практичної підстави, оскільки відсутній механізм, здатний забезпечити макроекономічну стабільність в умовах відкритості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Перехід до гнучкого обмінного курсу: як, коли і наскільки швидко? / Р. Дуттагупта, Ж. Фернандес, Ч. Каракадаг // Питання економіки. – 2006. – Вип. 38. – С. 1-26.
2. Приклади «поганих» банків в історії // Banki.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.banki.ru/wikibank/primeryi_plohih_bankov_v_istorii
3. Стігліц Дж. Глобалізація: тривожні тенденції / Дж. Стігліц. – М.: Думка, 2003. – 301 с.
4. Стігліц Дж. Як реформувати глобальну фінансову систему / Дж. Стігліц // Проблеми теорії і практики управління. – 2005. – № 1. – С. 6-11.
5. Юдіна І. Фінансова інтеграція: досвід країн з ринками що формуються / І. Юдіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iep.ru/files/text/guest/yudina/bretton.pdf>

REFERENCES:

1. Duttahupta R., Fernandes Zh., Karakadah Ch. Perehid do hnuchkoho obminnoho kursu: yak, koly i naskilky shvydko? // Pytannia ekonomiky. 2006. Vyp. 38. S. 1-26.
2. Pryklady «pohanykh» bankiv v istorii // Banki.ru. URL: http://www.banki.ru/wikibank/primeryi_plohih_bankov_v_istorii/
3. Stihlits Dzh. Hlobalizatsiia: tryvozhni tendentsii. M.: Dumka, 2003. 301 s.
4. Stihlits Dzh. Yak reformuvaty hlobalnu finansovu systemu // Problemy teorii i praktyky upravlinnia. 2005. # 1. S. 6-11.
5. Yudina I. Finansova intehratsiia: dosvid krain z rynkamy shcho formuiutsia // Ofitsiyni sait Instytutu ekonomichnoi polityky imeni Ye. T. Haidara. URL: <http://www.iep.ru/files/text/guest/yudina/bretton.pdf>

Kasyanova N.V. Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at Department of Economic Cybernetics
National Aviation University**Denysov A. O.**Master
National Aviation University

FINANCIAL STABILITY RISKS OF THE NATIONAL CURRENCY LIBERALIZATION

The article examines risks of the stability of the national financial system arising in liberalization. The experience of currency liberalization in several countries by its main results is considered. Today the policy of flexible exchange rate is proclaimed as the main measure of performance of monetary authorities of the country and the performance indicator of its integration into the world economic system. This position is based on the fact that national financial systems of countries with rigid exchange regimes binding in terms of growing international ties are at increased risk due to the high mobility of capital flows. It is assumed that flexible exchange rate regime provides better protection against external shocks and the independence of monetary policy. However, the crisis shocks of the world financial system reduce the degree of optimism about unconditional no alternative to a flexible exchange rate and forced again and again to the question of the need to regulate the country capital flows and exchange rate peg mode selection. This excessive volatility of a floating exchange rate of serious concern, the balance of payments, which are exposed to foreign exchange risk, there is a strong influence of the exchange rate on inflation. The study is an analysis of international experience and systematization of currency liberalization given the crisis, which is manifested in various stages of formation and development of this process in the world, will allow a better understanding of the possibilities and opportunities that exist in Ukraine. Findings from the study. 1. The main problem of foreign exchange liberalization is the problem of stability of the national financial system in terms of financial openness, with which the country faced during the transition to free convertibility of national currencies and capital account liberalization. 2. Being on the path of monetary liberalization, countries choose different approaches and pace of its implementation. Some countries are moving carefully and consistently, weighing risks and analysing the possible consequences. Others try to speed up the process and liberalize rapidly. In the most severe cases, country suspended liberalization; currency liberalization continues after improvement. 3. Risks stability of national financial systems may occur to the countries with currency liberalization at any stage and has multiple forms of manifestation but acts in the same direction – lead to macroeconomic instability, the upper end point any crisis. 4. Experience has shown that foreign exchange liberalization leads to increased activity of the state regulation of foreign exchange and financial markets and the banking sector, the nature and intensity of which depend on the particular circumstances prevailing in the country. 5. Failure of the state regulation of financial markets in terms of currency liberalization so far does not have a practical reason, as there is no mechanism that can provide macroeconomic stability in terms of openness.

ІНВЕСТИВАННЯ В ЖИТЛОВУ НЕРУХОМІСТЬ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

HOUSING INVESTMENT IN TERMS OF FORMATION OF THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Статтю присвячено теоретичним і прикладним аспектам інвестування в житлову нерухомість в умовах здійснення урядом заходів щодо реінвестування економічних надбань в якість життя людей. Обґрунтовано доцільність визначення пріоритетів фінансування житлової нерухомості з урахуванням соціального значення житла і правових засад його надбання. Визначено, що інвестування в житлову нерухомість пов'язано з розвитком ринку нерухомості, тому держава має регулювати інвестиційні процеси на цьому ринку і формувати прозорі відносини володіння нерухомістю, оскільки інвестування в нерухомість характеризується високим мультиплікаційним ефектом, який сприяє розвитку суміжних галузей і зниженню соціальної напруги в суспільстві.

Ключові слова: житлова нерухомість, інвестування, домашнє господарство, нефінансові корпорації, банк, кредитна спілка, ломбард.

Статья посвящена теоретическим и прикладным аспектам инвестирования в жилищную недвижимость в условиях осуществления правительством мероприятий по реинвестированию экономических достижений в качественную жизнь людей. Обоснована целесообразность определения приоритетов финансирования жилищной недвижимости с учетом социального значения жилья и правовых основ его привоення. Определено, что инвестирова-

ние в жилищную недвижимость связано с развитием рынка недвижимости, поэтому государство должно регулировать инвестиционные процессы на этом рынке и формировать прозрачные отношения владения недвижимостью, поскольку инвестирование в недвижимость характеризуется высоким мультипликационным эффектом, который оказывает содействие развитию отдельных отраслей и снижению социального напряжения в обществе.

Ключевые слова: жилищная недвижимость, инвестирование, домашнее хозяйство, нефинансовые корпорации, банк, кредитный союз, ломбард.

The article is devoted to the theoretical and practical aspects of housing investment in terms of governmental measures to reinvest economic achievements in the quality of life of people. The appropriateness of determining priorities of housing financing taking into account social significance of housing and legal basis of its obtaining is substantiated. It is determined that investment in housing is related to the development of real estate market, thus the state shall regulate investment processes in this market and form transparent ownership relations since investment in real estate is characterized by high multiplier effect, which contributes to the development of related industries and reduction in social tension in society.

Key words: housing, investment, household, non-financial corporations, bank, credit union, pawnshop.

УДК 336.763.34:332.834.1

Карпа І.С.

аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільський національний економічний університет

Постановка проблеми. Розвиток системи інвестування в житлову нерухомість визначається тенденціями макроекономіки та станом ринку капіталу. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень визнають, що, оскільки економіка України тривалий період перебуває в умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишаються питаннями стратегічної важливості, від реалізації яких залежать соціально-економічна динаміка, перспективність залучення у світові ланцюги створення вартості та виробничі мережі, можливості модернізації на цій основі національної економіки [1, с. 10].

В умовах формування моделі сталого розвитку національної економіки здійснюються заходи щодо стабілізації макроекономічної ситуації в державі, забезпечення сталого зростання та підвищення рівня інвестиційної привабливості країни, реінвестування економічних надбань в якість життя людей [2]. Особливої уваги заслуговують різноманітні економічні, політичні, демографічні, соціальні та географічні фактори, які визначають кон'юнктуру відносин на ринку нерухомості. Сучас-

ний ринок житлової нерухомості формується з урахуванням соціального значення житла і правових засад його надбання. В основі проблем сучасного інвестиційного процесу та житлового будівництва лежать поведінкові особливості взаємин та індивідуальних підходів до прийняття інвестиційних і фінансових рішень його учасниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інвестування в житлову нерухомість присвячено праці таких учених, як Л. Алексеєнко, Б. Шулюк [3], Ю. Ганусик [4], І. Охрименко, А. Степура [5], І. Солодовник, В. Косенко [6]. Незважаючи на вагомий науковий напрацювання вітчизняних економістів, залишається багато перспективних напрямів дослідження інвестування житлової нерухомості з огляду на складність і багатоаспектність загальносвітових тенденцій до соціалізації та гуманізації економічного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження формування, еволюції та трансформації процесів інвестування в житлову нерухомість під впливом економіко-соціальних чинників, які визначають новий рівень стандартів життя і взаємодію учасників ринку житлової нерухомості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна філософія економічної політики України має визначати її спроможність створювати й ефективно використовувати людські ресурси, які визначають економічну силу нації та її добробут. У структурі національного багатства України людський капітал становить близько 45% із негативною динамікою, а в країнах «сімки» і Європейського Союзу – понад 75% [7].

В умовах перманентних кризових явищ (2007-2017 рр.) кон'юнктура ринків погіршується, тому відбувається перерозподіл інвестицій на користь більш надійних фінансових інструментів: скорочується приплив капіталів на ринки, що розвиваються та збільшується вкладення капіталу у фінансові інструменти розвинених країн. На фінансових ринках розвинених країн намітилася тенденція нульових і низьких ставок прибутковості, проте інвестори продовжують збільшувати вкладення в цінні папери для цієї групи держав. Випуск і розміщення цінних паперів сприяє залученню «довгих» ресурсів, що актуально для розширення сфери інвестування. Для видачі іпотечних житлових кредитів фінансові установи розробляють бізнес-проекти щодо доцільності випуску іпотечних облігацій, розміщення єврооблігацій і залучення середньотермінових іпотечних ресурсів на відповідні терміни по економічно прийнятних ставках, доцільності використання синдікованих кредитів на різні терміни.

В Україні кредитний бум (2001-2008 рр.) був зумовлений доступом вітчизняних банків до значних обсягів більш дешевих ресурсів міжнарод-

ного фінансового ринку, забезпечував здійснення установами довготермінових кредитних операцій, які в майбутньому дали б змогу отримати надприбутки. Відповідно, банки-кредитори для досягнення конкурентних переваг на ринках іпотечного кредитування не враховували ризиковість іпотечних операцій через їх тривалість, оскільки повернення ресурсів позичальниками за житловими кредитами здійснюється найчастіше через 10-20 років, а залучення ресурсів під такі кредити відбувалося на значно коротші терміни – на два-три роки.

Портфель іпотечного житлового кредитування банків скоротився зі 143 416 млн. грн. у 2008 р. до 56 270 млн. грн. у 2013 р., тобто на 87 146 млн. грн., або на 59,5%. У структурі іпотечних кредитів, наданих домашнім господарствам, за строками погашення в 2008-2016 рр. кредити на термін понад п'ять років займали понад 82% портфеля іпотечних житлових кредитів домашніх господарств (їх надавали позичальникам зі стійким фінансовим станом і відмінною кредитною історією попри складності з підтвердженням кредитоспроможності таких позичальників), тоді як питома вага короткотермінових кредитів (до одного року) не перевищувала 5,9%. 7,3-13,3% становили кредити терміном від одного до п'яти років [8]. Таким чином, незважаючи на створені в Україні передумови для розвитку ринку іпотечного житлового кредитування домогосподарств і можливості хеджування ризиків, які супроводжують операції на ньому, реалії свідчать про зовсім іншу ситуацію.

Цілком імовірно припустити, що рівень ризиковості надання іпотечних житлових кредитів таким

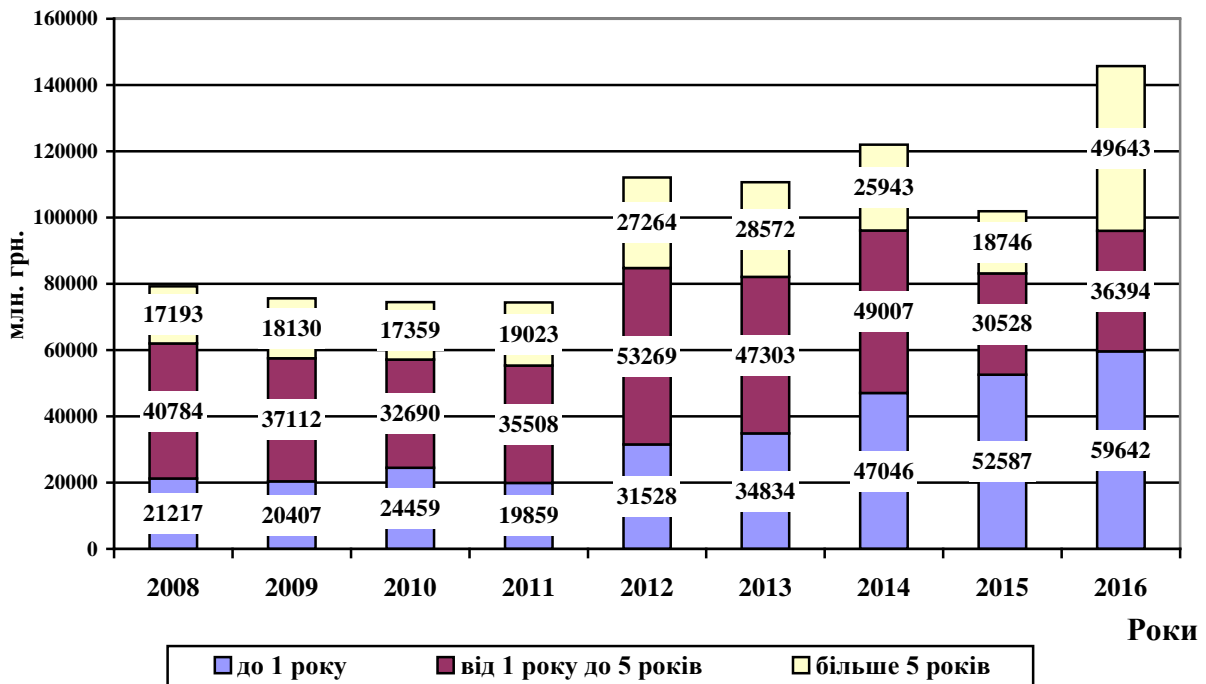

Рис. 1. Структура іпотечних кредитів, наданих нефінансовим корпораціям України в 2008-2016 рр., залежно від строків погашення

Джерело: розроблено автором на основі [8]

позичальникам, як домогосподарства, є значно вищим порівняно з іншими учасниками іпотечного ринку (наприклад, нефінансовими корпораціями). Це зумовлено тим, що кредитування фізичних осіб відрізняється підвищеними ризиками порівняно з іншими сферами діяльності кредитних організацій. Окрім того, платоспроможність домашніх господарств «більш схильна до коливань через зміни на ринку праці, соціальні проблеми, хвороби, непередбачувані події тощо, тому банки мають бути пильнішими, оцінюючи ризики такого кредитування» [5, с. 255].

Особливої уваги заслуговує зміна в одержувачах іпотечних кредитів у бік нефінансових корпорацій (рис. 1).

Як бачимо, кредитування нефінансових корпорацій здійснювалося переважно на коротко- і середньотерміновий періоди (до одного року та від одного до п'яти років). Упродовж 2008-2013 та 2015-2016 рр. частка іпотечних кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, зростала із 35,6% до 66,3% (на 30,7%) та з 62,8% до 70,7% (на 7,9%) відповідно. Абсолютне зростання портфеля іпотечних кредитів за досліджуваний період збільшилося майже вдвічі, із 79,2 до 145,7 млн. грн.

Із погляду інвестиційної привабливості відзначимо, що, по-перше, рівень прибутковості нефінансових корпорацій значно вищий за доходи домаш-

ніх господарств; по-друге, нефінансові корпорації є більш ефективними позичальниками для банків-кредиторів, а угоди, які укладаються, – менш ризикові, що є доволі привабливим для будь-якої фінансової установи.

У банківській практиці актуальними проблемами є покращення якості активів, зниження лагу між погашенням наданих кредитів і сплатою відсотків за депозитними операціями та рівень ризику непогашення таких кредитів. Інвестування в житлову нерухомість актуалізується з урахуванням зростання прагматичної зацікавленості банків отримувати прибуток за короткотерміновими коштами, які забезпечують більший прибуток за рахунок швидкого обертання та несуть менший ризик [4, с. 88]. Зауважимо, що впродовж 2008-2011 р. питома іпотечних кредитів терміном від одного до п'яти років становила близько 50% усіх наданих кредитів нефінансовим корпораціям, а починаючи з 2012 р. зростає обсяг короткотермінового кредитування з 31 528 до 59 642 млн. грн. (на 28 114 млн. грн. або на 47,1%). Це свідчить про диверсифікацію банками власного кредитного портфелю.

За інвестиційною мотивацією ринок нерухомості визначається як такий, що приносить дохід, сприяє оптимізації оподаткування, має потенціал приросту вартості. За рахунок активного кредитування банками іпотеки в 2003-2008 рр. збільшилися обсяги

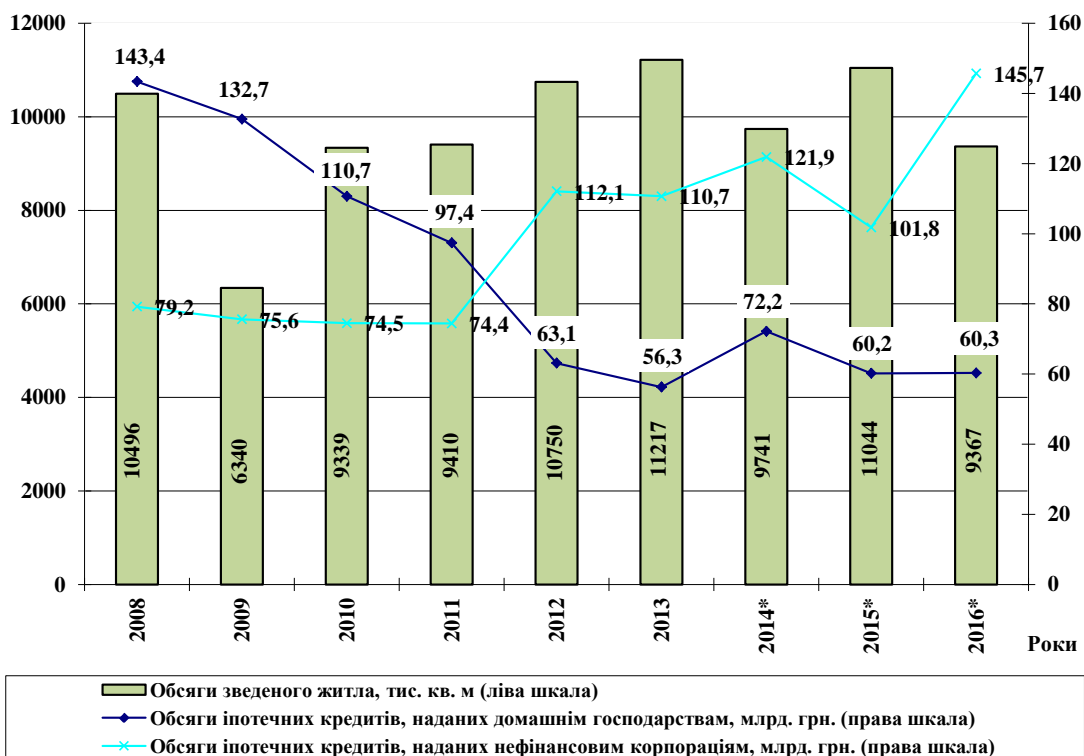

Рис. 2. Динаміка обсягів зведеного житла та заборгованості по іпотечних кредитах в Україні за 2008-2016 рр.

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

Джерело: розроблено автором на основі [8; 9]

введеного в експлуатацію житла. Тим не менше, згорання програм іпотечного кредитування призвело до різкого падіння на 4 157 тис. м² (або на 39,6%) величини зведеного житла в країні.

Інвестування в житлову нерухомість потребує постійної координації між учасниками. Так, будь-які корпоративні взаємовідносини між банками і будівельними компаніями сприяють активізації іпотечного житлового кредитування. Відповідно до організаційно-правових відносин, відбувається перетворення звичайної банківської операції на форму кредитування безпосередніх інвесторів із забезпеченням права вимоги за інвестиційним договором. Проте політико-економічна нестабільність в Україні обмежує будівельні компанії у праві отримання позики, що спричиняє скорочення будівництва і, відповідно, введеного в експлуатацію житла (рис. 2).

Протягом 2015-2016 рр. площа введеного в експлуатацію житла зростала за рахунок фінансування державних програм іпотечного кредитування, що дало змогу завершити добудову об'єктів незавершеного будівництва й утримати на докризовому рівні основні індикатори будівництва житла в країні. Ще одним чинником, який сприяв зростанню площі введеного в експлуатацію житла, було надання короткотермінових кредитів великим будівельним компаніям.

В умовах формування моделі сталого розвитку національної економіки актуалізується проблематика інвестування в житлову нерухомість у контексті збереження і накопичення грошових коштів фізичних і юридичних осіб. Стабілізаційні процеси потребують зростання основних макроекономічних індикаторів і поліпшення фінансового стану населення, зростання рівнів його добробуту та якості життя. Для відновлення довіри громадян до фінансових установ важливою є стабілізація та незмінність вартості національної грошової одиниці та помірні темпи інфляції. Щодо динаміки валютної структури іпотечних кредитів, наданих основним суб'єктам ринку, то її подано в табл. 1.

Виходячи з даних табл. 1, можна стверджувати, що фізичні особи, звертаючись до банків, надавали перевагу іпотеці в іноземній валюті, ніж у національній. Це зумовлено передусім нижчими відсотковими ставками за такими кредитами, а по-друге, більшою довірою позичальників до долара США чи євро як кредитних одиниць. Завдяки певним крокам щодо обмеження видачі кредитів в іноземній валюті банки змогли скоротити свій кредитний портфель у доларах США з 81% у 2008 р. до 63,4% у 2013 р., тобто на 17,6%. Як результат, відбулося нарощення кредитного портфеля банків у гривні більше ніж у два рази – з 14,9% у 2008 р. до 33,1% у 2013 р., тобто на 18,2%.

У подальші роки знову відбулися зміни у валютній структурі іпотечного портфеля банків у частині скорочення кредитів в іноземній валюті і зростання кредитного портфеля у доларах США. Частково це відбулося через різке зростання курсу долара США відносно гривні, що позначилося на обсягах і структурі кредитування.

Статистичні дані також свідчать про незначне превалювання гривні як валюти кредитування в іпотечному кредитному портфелі нефінансових корпорацій. Це зумовлено короткотерміновістю таких кредитів. Лише в 2008 та 2015 рр. питома вага валютних (у доларах США) кредитів перевищила гривневі на 2,7% та 8,1% відповідно. Велику роль у цьому відіграло те, що саме у цей період відбувалася глибока фінансово-економічна криза та посилилася політико-економічна нестабільність в Україні, що, безумовно, позначилося на функціонуванні всієї банківської системи держави.

Проблема полягає і в тому, що надмірний рівень валютизації ринку банківського кредитування є одним із найважливіших факторів поглиблення кризових явищ у банківській системі. За 2009-2016 рр. рівень доларизації змінювався так: у 2009 р. він становив 71,6%, у 2010 р. – 56,5% (-15,1%), у 2012 р. – 38,8% (-8,5%), у 2014 р. – 49,5% (+5,5%), у 2015 р. – 55,5% (+6%). Отже, для

Таблиця 1

Валютна структура іпотечних кредитів, наданих нефінансовим корпораціям і домашнім господарствам України за 2008-2016 рр.

Роки	Іпотечні кредити, надані нефінансовим корпораціям у розрізі валют, %				Іпотечні кредити, надані домашнім господарствам у розрізі валют, %			
	у гривні	у дол. США	в євро	в іншій валюті	у гривні	у дол. США	в євро	в іншій валюті
2008	45,7	48,4	5,0	0,9	14,9	81,0	1,7	2,4
2010	55,3	39,9	3,9	0,9	16,4	79,3	1,6	2,7
2013	54,3	38,8	6,1	0,8	33,1	63,4	1,5	2,0
2014	53,7	41,6	4,2	0,5	22,4	73,9	1,7	2,0
2015	44,3	52,4	3,1	0,2	24,7	71,1	1,6	2,3
2016	47,7	46,1	5,8	0,4	22,0	73,5	1,5	3,0

Джерело: складено автором на основі [8]

подолання кредитної доларизації доцільно здійснити заходи щодо повернення довіри населення до національної грошової одиниці.

Відповідно до Постанови НБУ «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351, визначено нові правила оцінки кредитних ризиків [10]. Згідно з новим підходом, запроваджується оцінка ризиків на основі збитків, очікуваних упродовж наступних 12 місяців, а також усувається низка прогалин поточного регулювання, які давали банкам можливість уникати визнання кредитного ризику, адекватного якості активів.

Проблематика доступу до відносно дешевих вільних довготермінових ресурсів потребує активізації кредитної діяльності небанківських кредитних установ (кредитні спілки, ломбарди), які сприятимуть реалізації національної житлової політики. Динаміку і структуру кредитного портфеля вітчизняних кредитних спілок за терміном погашення подано на рис. 3.

Як видно з даних рис. 3, упродовж 2009-2012 рр. частка кредитів, наданих кредитними спілками, терміном понад один рік щороку зростала; це дало змогу зазначеним установам збільшити питому вагу кредитів, наданих на придбання, будівництво, ремонт та реконструкцію житла з 11% у 2008 р. до 24% у 2012 р. Водночас зменшення частки довготермінових кредитів не позначилося на обсягах кредитування житла, що дало змогу вітчизняним кредитним спілкам збільшити їх питому вагу до 20,6% у загальному обсязі наданих кредитів.

Ломбарди пропонують фінансові кредити під заставу нерухомості. У 2008 р. обсяг зазначених кредитів становив 14,8 млн. грн.,

у 2010 р. – 9,9 млн. грн., у 2013 р. – 13,3 млн. грн., у 2014 р. – 8 млн. грн., у 2015 р. – 3,2 млн. грн. і в 2016 р. – 10,5 млн. грн. [12]. Отже, розвиток кредитної системи і зростання доступності позикового фінансування для домогосподарств призводять до їхньої залежності від фінансового ринку і стабільності діяльності кредитних установ.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що проблематика інвестування в житлову нерухомість зумовлена нестабільністю політичної та соціально-економічної ситуації в країні, зниженням платоспроможності населення і втратою ними довіри до банків.

По-перше, інвестування в житлову нерухомість пов'язано з розвитком ринку нерухомості, який тісно інтегрований в інфраструктуру ринкової економіки, тому держава має регулювати інвестиційні процеси на цьому ринку і формування прозорих відносин володіння нерухомістю, оскільки інвестування в нерухомість характеризується високим мультиплікаційним ефектом, тому сприяє розвитку суміжних галузей і зниженню соціальної напруги в суспільстві.

По-друге, більшість кредитних установ надають населенню дорогі кредити (встановлюють високі відсоткові ставки кредитування), спостерігається незбалансованість у строках і валютах ресурсів та активів більшості кредитних установ. Водночас протягом 2012-2016 рр. банки збільшили кредитування іпотечних програм нефінансових корпорацій, а не домашніх господарств, оскільки ці корпорації задіяні у виробництві ринкових продуктів та надають нефінансові послуги, а тому менш залежні від деструктивних змін у державі.

По-третє, здійснення регуляторних заходів щодо відновлення кредитування населення

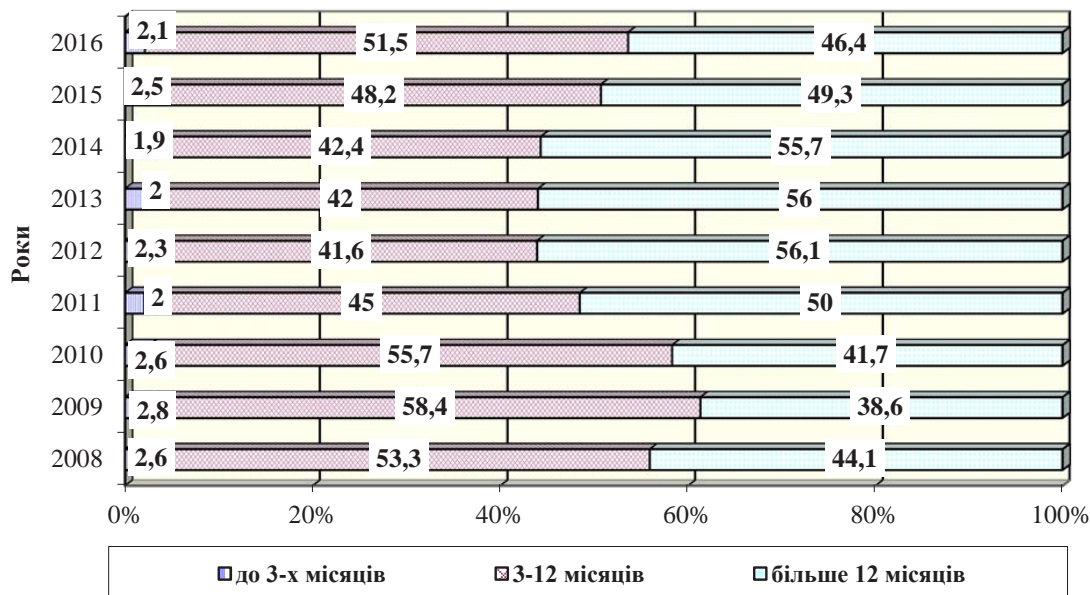

Рис. 3. Структура кредитного портфеля кредитних спілок України за терміном погашення в 2008-2016 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [11]

і суб'єктів господарювання за рахунок покращення макроекономічних показників і зниження рівня системних ризиків сприятиме стабілізації інвестування економічних агентів. Вимагають зваженого підходу запровадження нового інструменту екстреної підтримки ліквідності (ELA) банків на заміну діючого механізму стабілізаційних кредитів, розроблення нових нормативів ліквідності (короткотерміновий коефіцієнт покриття ліквідності LCR (liquidity coverage ratio)) та довготермінового фінансування (коефіцієнт стабільного довготермінового фінансування (Net Stable Funding Ratio)) відповідно до рекомендацій Базель III.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Ekon_bezpeka_1-1.pdf
2. Працюємо над реінвестуванням росту економіки в якість життя громадян: Глава Уряду. – 04.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250108192&cat_id=244274130
3. Алексеєнко Л.М. Соціальні програми: прагматика формування та проблеми фінансування / Л.М. Алексеєнко, Б.С. Шулюк // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 96-105.
4. Ганусик Ю.Б. Інфляційний вплив на іпотечний ринок України / Ю.Б. Ганусик // Фінансовий простір. – 2015. – № 1(17). – С. 85-89.
5. Охрименко І.Б. Реалії та ризики кредитування житла банками в Україні / І.Б. Охрименко, А.Т. Степура // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – № 10. – С. 255-258.
6. Солодовник І.О. Державна політика у галузі іпотечного кредитування житла в Україні / І.О. Солодовник, В.В. Косенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 02 <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/4/02.pdf>
7. Соціальні інвестиції – філософія нової державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/socialni-investiciyi-filosofiya-novoyi-derzhavnoyi/>.
8. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
9. Прийняття в експлуатацію загальної площі житла та кількість збудованих квартир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/vez/vez_rik06_u_bez.html
10. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова НБУ від 30.06.2016 № 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/document/download?docId=33378802>
11. Інформація про стан і розвиток кредитних установ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html>
12. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній, лізингодавців та ломбардів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-finansovih.html>

REFERENCES:

1. Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii: Analychna dopovid / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Ekon_bezpeka_1-1.pdf
2. Pratsiuemo nad reinvestuvanniam rostu ekonomiky v yakist zhyttia hromadian: Hlava Uriadu. – 04.07.2017. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250108192&cat_id=244274130
3. Alekseienko L. M. Sotsialni prohramy: prahmatyka formuvannia ta problemy finansuvannia / L. M. Alekseienko, B. S. Shuliuk // Finansy Ukrainy. – 2015. – # 4. – S. 96-105.
4. Hanusyk Yu. B. Infliaitsiyni vplyv na ipotechnyri rynek Ukrainy / Yu. B. Hanusyk // Finansovyi prostir. – 2015. – # 1(17). – S. 85-89.
5. Okhrymenko I. B. Realii ta ryzky kredyuvannia zhytla bankamy v Ukraini / I. B. Okhrymenko, A. T. Stepura // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika i menedzhment». – 2015. – # 10. – S. 255-258.
6. Solodovnyk I. O. Derzhavna polityka u haluzi ipotechnoho kredyuvannia zhytla v Ukraini / I. O. Solodovnyk, V. V. Kosenko. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: 02 <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/4/02.pdf>
7. Sotsialni investytsii – filosofiiia novoi derzhavnoi polityky. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/socialni-investiciyi-filosofiya-novoyi-derzhavnoyi/>.
8. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
9. Pryiniattia v ekspluatatsiiu zahalnoi ploshchi zhytla ta kilkist zbudovanykh kvartyr [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/vez/vez_rik06_u_bez.html
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachen-nia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzkyu za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy: Postanova NBU vid 30.06.2016 r. # 351 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.bank.gov.ua/document/download?docId=33378802>
11. Informatsiia pro stan i rozvytok kredytnykh ustanov Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html>
12. Informatsiia pro stan i rozvytok finansovykh kompanii, lizynhodavtsiv ta lombardiv Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-finansovih.html>

**HOUSING INVESTMENT IN TERMS OF FORMATION OF THE MODEL
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY**

Organizational and applied aspects of housing investment in terms of formation of the model of sustainable development of the national economy are studied. A special attention is paid to issues of the modern investment process and housing, which arise in the process of behavioural features of relations and individual approaches to making the investment and financial decisions by its participants. It is established that formation, evolution, and transformation of processes of housing investment take place under the influence of economic and social factors that determine a new level of standards of living and interaction of participants of the housing market.

The attention focuses on the improvement of organizational structures and technologies of mortgage lending. For the attraction of borrowed funds and granting of residential mortgage loans, credit institutions develop business projects concerning the appropriateness of mortgage bonds issuance, floatation of Eurobonds, and borrowing of «medium-term» mortgage resources for the relevant terms at economically attractive rates, feasibility of using syndicated loans for different terms.

A change in borrowers of mortgage loans towards non-financial corporations, which have a considerably higher level of profitability rather than households and also are more effective borrowers for lending bank creditors, is found. It is determined that in the banking practice, relevant issues are to improve asset quality, reduce lag between repayment of loans granted and payment of interest on deposit operations, and also the level of risk of delinquency of these loans.

Housing investment requires a constant coordination between participants, thus any corporate interrelations between banks and construction companies contribute to the activation of residential mortgage. It is determined that in conditions of formation of the model of sustainable development of the national economy, a range of problems of housing investment in the context of saving and accumulation of money of natural and legal persons becomes urgent. Thus, for the purpose of restoration of confidence of the population to financial institutions, stabilization and permanence of the value of the national currency and a moderate inflation rate are necessary.

ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ТА НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF THE OPERATION OF BANKING AND NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS

У статті приділено увагу методам оцінювання надійності банківських та небанківських установ. Розглянуто погляди на визначення сутності надійності фінансових установ. Проаналізовано законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентують проведення оцінювання надійності фінансових установ. Визначено динаміку основних показників діяльності банківських та небанківських фінансових установ. Запропоновано основні напрями підвищення надійності їх функціонування.

Ключові слова: банки, небанківські фінансові установи, надійність, регулювання та нагляд, транспарентність.

В статье уделено внимание методам оценки надежности банковских и небанковских финансовых учреждений. Рассмотрены взгляды на определение сущности надежности финансовых учреждений. Проанализированы законодательные и нормативно-правовые акты, регламентирующие проведение оценки надежности финансовых

учреждений. Определена динамика основных показателей деятельности банковских и небанковских финансовых учреждений. Предложены основные направления повышения надежности их функционирования.

Ключевые слова: банки, небанковские финансовые учреждения, надежность, регулирование и надзор, транспарентность.

In the article it has been given focuses on methods of assessing the reliability of banking and non-banking institutions. There have been examined views on the determining the nature of the reliability of financial institutions are considered. Legislative and regulatory acts that regulating the evaluation of the reliability of financial institutions are analyzed. The dynamics of the amount of dynamics of the main indicators of activity of banking and non-bank financial institutions is determined. The main directions to increase of reliability of their functioning are offered.

Key words: banks, non-bank financial institutions, reliability, regulation and supervision, transparency.

УДК 336.71

Коваленко В.В.

д.е.н., професор кафедри банківської справи
Одеський національний економічний університет

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняного фінансового ринку залежить від ступеня надійності функціонування банківських та небанківських фінансових установ. Установлення параметрів оцінювання їх надійності нині виступає одним з актуальних питань.

Стійкість і стабільність діяльності фінансових посередників є одними з найбільш важливих умов розвитку будь-якої національної економіки. Стійкість, прозорість і прогнозованість їх розвитку дають змогу суттєво збільшити передбачуваність їх діяльності для інвесторів і підвищити привабливість для інших економічних суб'єктів. Надійність функціонування фінансових посередників багато в чому визначається не тільки рівнем конкурентоспроможності і демонстрацією стійкого зростання, але й сукупним рівнем ризику, тому наявність прозорої інформації про рівень їх надійності є актуальним питанням в умовах присутності асиметрії інформації на ринку фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методичним питанням оцінювання надійності діяльності банківських та небанківських фінансових установ приділена увага в наукових напрацюваннях зарубіжних та вітчизняних дослідників, а саме: Г. Десмонда [1], Т. Коупленда [2], Дж. Сінкі [3], Н. Внукова [4], Г. Панаценка [5], Г. Терещенка [6], Р. Герасименка [7] та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку банківських та небанківських фінансових установ та форму-

вання пропозицій щодо забезпечення їх надійного функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток сучасного ринку фінансових послуг України забезпечують фінансові посередники, які представлені банківськими і небанківськими фінансовими установами.

Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», об'єктами на фінансовому ринку виступають фінансові послуги з випуску платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; довірче управління фінансовими активами; діяльність з обміну валюти; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо подальшого їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, у тому числі й на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; переказ коштів; послуги у сфері страхування та в системі накопичувального пенсійного забезпечення; професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню; факторинг; адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах; управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій із нерухомістю; операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів; банківські та інші фінансові послуги [4, с. 10-11; 11].

Лівову частку зазначених послуг надають банківські установи, хоча в останній час динамічно

збільшується обсяг наданих послуг небанківськими установами, зокрема за кредитними операціями (кредитними спілками, фінансовими компаніями).

Автор статті у науковій публікації [9, с. 288] визначає суб'єктів ринку фінансових послуг як інститути-регулятори; функціональні інститути, інфраструктурні інститути (рис. 1).

Як уже було зазначено, найбільш активна роль на фінансовому ринку належить банківським установам, основні показники діяльності яких наведено в табл. 1.

Як свідчать дані табл. 1, у діяльності банків України спостерігається тенденція до виходу із кризового стану. За кількості банків у 90 одиниць станом на 01.05.2017, яка майже вдвічі скоротилася порівняно з 2012 р., вони вийшли на позитивний фінансовий результат.

Усі аналізовані показники мають тенденцію до зростання. Як негативний момент слід зазначити зростання частки простроченої заборгованості за наданими кредитами. Але цьому є пояснення наростаючих темпів заборгованості за кредитами,

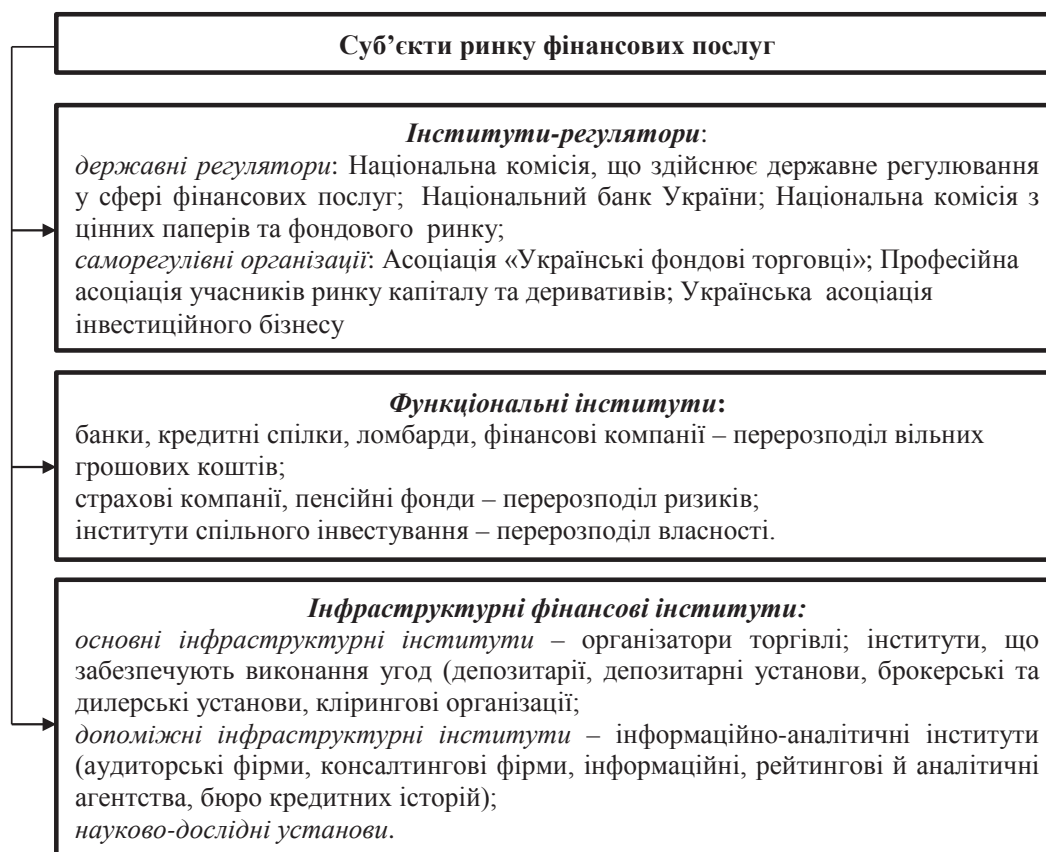

Рис. 1. Характеристика суб'єктів ринку фінансових послуг [9, с. 288-289]

Таблиця 1

Основні показники діяльності банків України за період 2012-2017 рр.

Показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Кількість діючих банків, од	176	180	163	117	96	90
Кредити надані, млрд. грн.	815,3	911,4	1006,4	965,1	985,6	975,4
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	8,9	7,7	13,5	22,1	30,5	56,6
Вкладення у цінні папери, млрд. грн.	96,3	138,3	168,9	198,8	332,3	349,7
Резерви за активними операціями банків, млрд. грн.	141,3	131,3	204,9	321,3	484,4	472,4
Зобов'язання банків, млрд. грн.	957,9	1085,5	1168,8	1150,7	1132,5	1105,1
із них:						
Кошти суб'єктів господарювання, млрд. грн.	202,6	234,9	261,4	317,6	369,9	358,9
Кошти фізичних осіб, млрд. грн.	364,0	433,7	416,4	389,1	437,2	437,0
Результат діяльності, млрд. грн.	4,9	1,4	-53,0	-66,6	-159,4	9,4

2017* – станом на 01.05.2017

Джерело: складено автором за [10]

наданими до 2014 р. в АР Крим та на території Донбасу. Нове кредитування залишалося млявим. Валовий корпоративний кредитний портфель скоротився на 13,1 млрд. грн. через зниження обсягів позик в іноземній валюті (на 2,5% у доларовому еквіваленті). Валові гривневі кредити суб'єктам господарювання майже не змінилися (+0,2%). Банки переважно видавали кредити корпораціям АПК, харчопрому. Вперше з початку кризи поживилося гривневе кредитування населення. Без урахування ПАТ «ПриватБанк», який частково заміщував роздрібні кредити у сегменті Р2Р балансовим кредитуванням, приріст становив 2,8%.

Сукупна частка вкладень банків у державні цінні папери (ОВДП та депозитні сертифікати НБУ) зросла на 1,7 в. п., до 26,2% чистих активів. Зростання спричинила докапіталізація державних банків ОВДП у I кварталі 2017 р. на 26,4 млрд. грн. та відповідним збільшенням ОВДП у портфелі.

Нині зберігаються необхідні передумови для поступового відновлення банківського сектору та кредитування. Продовження економічного зростання, контрольована інфляція та помірна вола-

тильність обмінного курсу сприяють зростанню попиту населення та бізнесу на банківські послуги.

В Україні встановлена банкоцентрична модель, що визначається найбільшою питомою вагою активних операцій банків на фінансовому ринку, довгостроковим кредитуванням банківськими структурами та пріоритетністю розвитку банків як фінансових посередників. Загальна характеристика діяльності небанківських фінансових установ представлена в табл. 2.

Якщо розглядати рейтинг фінансових посередників, то слід відзначити, що найбільшою інформативністю відрізняються банківська система та страховий ринок (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, найбільш надійними щодо диференціації надання страхових послуг є СК «Провідна», СК «ТАС», СК «УНІКА», АХА «Страхування», РЗУ Україна, АСК «ІНГО Україна». Якщо розглядати рейтинг страхових компаній за рівнем прибутку, то станом на 01.04.2017 він виглядає так: СК «Кремень» (1), СК «Альянс Україна» (2), СК «ІНГОСТРАХ» (3), СК «ТАС» (4), СК «УНІКА» (5), СК «ТЕКОМ» (6),

Таблиця 2

Основні показники діяльності небанківських фінансових установ

Показники	Роки			
	2013	2014	2015	2016
Страхові компанії				
Кількість страхових компаній, од.	407	382	361	310
Валові страхові премії, млн. грн.	28662	26767	29736	35170
Валові страхові виплати, млн. грн.	4 652	5 065	2 187	8840
Рівень валових виплат, %	16,2	18,9	27,2	25,1
Активи страхових компаній, млн. грн.	37914	40530	36419	56075
Кредитні спілки				
Кількість кредитних спілок, од.	624	589	589	462
Кількість членів КС, тис. осіб	981	911	752	643
Кількість членів КС, які мають внески на депозитних рахунках, тис. осіб	40,3	35,8	26,8	41,1
Кількість членів КС, які мають діючі кредитні договори, тис. осіб	233,6	214,5	169,9	148,6
Загальні активи, млн. грн.	2 599	2 598	2 193	2 033
Недержавні пенсійні фонди				
Кількість недержавних пенсійних фондів, од.	81	76	72	64
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	61,4	53,9	58,1	62,6
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	840,6	832,5	834,2	834,0
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2090	2479	2107	2077
Пенсійні внески, млн. грн.	1588	1738	1866	2139
Пенсійні виплати, млн. грн.	300	350	528	629,9
Фінансові компанії та лізингодавці				
Кількість зареєстрованих фінансових компаній, од.	377	415	571	650
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів, млн. грн.	44620	51152	58282	110420
Надання позик, млн. грн.	4 462	3 444	1 849	2390
Надання порук (поручительств), млн. грн.	2 556	52,0	88,3	524
Вартість укладених договорів фінансового лізингу фінансовими компаніями, млн. грн.	211,2	257,4	20,2	67,3
Факторинг, млн. грн.	10040	23526	16556	16876
Активи фінансових компаній, млн. грн.	39781	51265	64960	67704

Джерело: складено автором за [11]

СК «ІНГО Україна» (7), СК «Захід-Резерв» (8), СК «КРЕДО» (9), СК «ДІМ Страхування» (10).

Якщо розглядати банківський сектор за ступенем надійності, то за I квартал 2017 р. до таких

банків увійшли: АТ «Райффайзен банк Аваль», ПАТ «Креді Агриколь Банк», ПАТ «Ощадбанк», ПАТ «Укресімбанк», ПАТ «Кредобанк», ПАТ «Укрсіббанк», ПАТ «Сітібанк Україна», ПАТ «ПроКредит

Таблиця 3

Незалежний рейтинг страхових компаній України у I кварталі 2017 р. за страховими преміями, тис. грн.

Назва страхової компанії	Види страхових послуг					
	ОСЦПВ	КАСКО	Туризм	ДМС	Життя	Майно
НАСК «Оранта»	282000 (1)	-			-	69133 (2)
СК «Провідна»	264085 (2)	103513 (9)	33620 (5)	288759 (1)	-	-
СК «ТАС»	207787 (3)	114054 (8)	30726 (6)	40493 (10)	285857 (2)	-
АО «УПСК»	184583 (4)	92312 (10)	-		-	-
УНІКА	166946 (5)	486221 (2)	-	175681 (4)	-	56675 (3)
СК «КНЯЖА VIG»	159648 (6)	-	24391 (8)		85799 (7)	-
АХА «Страхування»	139133 (7)	858086 (1)	21280 (10)	181729 (3)	39778 (8)	-
PZU Україна	127371 (8)	218414 (6)	94667 (1)	128832 (6)	239521 (5)	-
ВУСО	103125 (9)	-	71317 (3)	-	-	-
Арсенал страхування	86473 (10)	340729 (4)	-	-	-	92421 (1)
СК «Українська страхова група»	-	449053 (3)	-	88497 (9)	-	37071 (6)
АСК «ІНГО Україна»	-	301421 (5)	-	125498 (7)	19024 (10)	19038 (9)
СК «Універсальна»	-	160057 (7)	-	-	-	-
ЗАТ «ERV»	-	-	78850 (2)	-	-	-
СК «Кремень»	-	-	45738 (4)	-	-	-
Укрфінстрах	-	-	26842 (7)	-	-	-
СК «Перша»	-	-	22821 (9)	-	-	-
Навтогазстрах	-	-	-	241523 (2)		-
Альфа страхування	-	-	-	132969 (5)		-
СК «Країна»	-	-	-	92910 (8)		-
СК «МетЛайф»	-	-	-	-	612064 (1)	-
СК «УНІКА»	-	-	-	-	279659 (3)	-
СК «ГРАВЕ Україна»	-	-	-	-	252581 (4)	-
СК «АСКА»	-	-	-	-	180837 (6)	44806 (4)
СК «КД Життя»	-	-	-	-	22442 (9)	
СК «Саламендра-Україна»	-	-	-	-	-	42472 (5)
СК «Колоннейд Україна»	-	-	-	-	-	34389 (7)
СК «Альянс Україна»	-	-	-	-	-	86437 (10)

Джерело: складено автором за [12]

Таблиця 4

ТОП-10 найбільш прибуткових та збиткових банків України за I квартал 2017 р.

№ пор.	Назва банку	Сума прибутку, тис. грн.	Назва банку	Сума збитку, тис. грн.
1.	АТ «Райффайзен банк Аваль»	1488999	ПАТ «ВТБ Банк»	351733
2.	ПАТ «ПриватБанк»	1107644	ПАТ «Укрсоцбанк»	206147
3.	ПАТ «ПУМБ»	480102	ПАТ «Банк Форвард»	198339
4.	ПАТ «Креді Агриколь Банк»	305550	ПАТ «Промінвестбанк»	170396
5.	ПАТ «Сіті Банк»	268726	ПАТ «Місто Банк»	108764
6.	ПАТ «Укресімбанк»	323118	ПАТ «Банк Кредит Днепр»	61629
7.	ПАТ «УкрСіббанк»	243969	ПАТ «Гефест»	48000
8.	ПАТ «ОТП Банк»	279492	ПАТ «Правекс-Банк»	41519
9.	АТ «Ощадбанк»	158274	ПАТ «БМ Банк»	35706
10.	ПАТ «Кредобанк»	101414	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	28643

Джерело: складено автором за [12]

Банк», ПАТ «Укргазбанк», ПАТ «ОТП Банк», ПАТ «ІНГ Банк Україна», ПАТ «ПУМБ», ПАТ «Правекс Банк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Альфа Банк».

До банків України, яким довіряють страхові компанії щодо розміщення власних коштів, увійшли: ПАТ «Ощадбанк» (державний), ПАТ «Укргазбанк» (державний), ПАТ «Укрексімбанк» (державний), ПАТ «ПроКредит Банк» (Німеччина), ПАТ «Альфа Банк» (Люксембург), ПАТ «Креді Агріколь Банк» (Франція), ПАТ «Укрсоцбанк» (Люксембург), ПАТ «Укрссіббанк» (Франція), ПАТ «ОТР Банк» (Франція), «ТАСкомбанк» (Україна).

Рейтинг найбільш прибуткових та збиткових банків України представлено в табл. 4.

Під надійністю функціонування банківських та небанківських фінансових установ слід розуміти здатність фінансових інститутів протистояти несприятливим чинникам зовнішнього та внутрішнього середовища.

Нині в Україні під час визначення рейтингу надійності банківських та небанківських фінансових установ є низка проблем, а саме:

- неврегулювання питання щодо створення єдиної системи нагляду за фінансовими посередниками;
- закритість рейтингів фінансових посередників, які розраховують державні регулятори;
- відсутність прозорої інформації про діяльність фінансових посередників;
- необхідність у створенні єдиної рейтингової системи транспарентності за основними показниками діяльності фінансових посередників.

Зазвичай у більшості країн під час визначення рейтингу фінансових інститутів наголос робиться на банки. Але для визначення ймовірності впливу економічних ризиків різноманітного вектору дії виникає потреба у створенні систем комплексного моніторингу фінансового сектору економіки.

Ініціатором узагальнення досліджень у цій сфері є МВФ та група Світового банку. Саме за їх підтримки в 1999 р. започатковано Програму

оцінки фінансового сектору (FSAP). Її головна мета – діагностика стану фінансових систем країн світу й запобігання впливу на них як внутрішніх, так і зовнішніх шоків. Завдяки FSAP аналізується широке коло питань, пов'язаних з оцінкою стійкості фінансової системи як у коротко-, так і в середньостроковому періодах [5, с. 102].

Розроблені та запропоновані МВФ для оцінки стабільності фінансового сектору індикатори характеризують поточний стан і надійність фінансових установ та їх корпоративних індивідуальних контрагентів. Вони містять агреговані дані за групами установ, а також представницькі показники щодо ринків, на яких фінансові установи здійснюють свої операції [13]. Програми оцінки складаються з таких ключових елементів, як: аналіз структури, якості та механізмів функціонування фінансового ринку; оцінка ступеня важливості фінансового ринку країни; визначення механізмів державного управління, що передбачають, з одного боку, обмеження впливу шоків фінансової системи на макроекономічну стабільність, а з іншого – спроможність цієї системи обмежити вплив макроекономічних шоків на кон'юнктуру фінансових ринків; оцінка можливості і ступеня впливу на фінансову систему різних шоків і подальшого впливу ситуації у фінансовому секторі на соціально-економічну систему в цілому; розроблення напрямів еволюції системи фінансової безпеки країни та запобігання кризам [5, с. 103].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, для формування прозорої системи рейтингування вітчизняних фінансових посередників необхідно вирішити низку завдань, які полягають у реалізації концепції макропруденційного регулювання та нагляду, підвищенні транспарентності інформації про їх діяльність, формуванні нової парадигми регулювання та нагляду за фінансовим сектором України.

Ефективність регулювання та нагляду за фінансовим сектором залежить значною мірою від того,

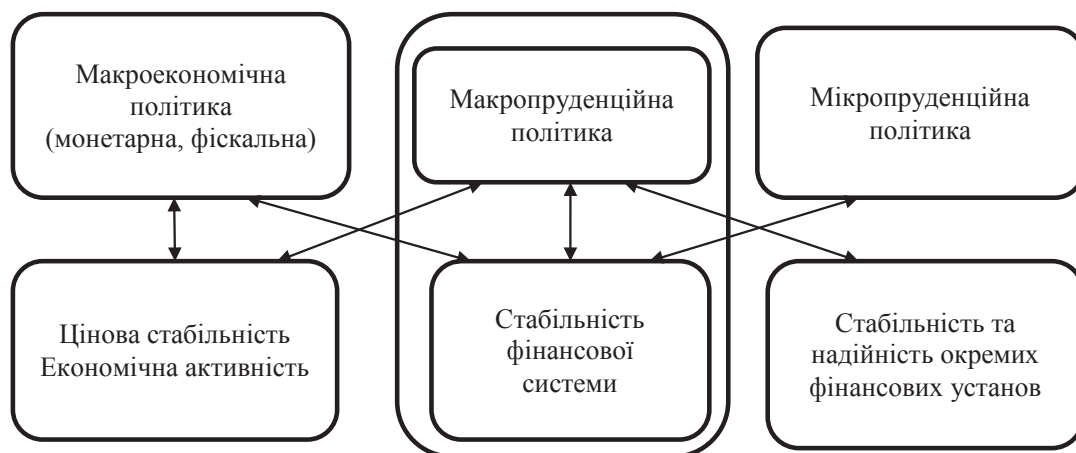

Рис. 2. Узгодження політик між Центральним банком та фінансовими регуляторами

Джерело: складено автором

наскільки чітко визначені завдання, що стоять перед органами регулювання та нагляду, наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави та несуть відповідальність за її реалізацію [14, с. 90].

Макропруденційна політика посідає проміжне місце між грошово-кредитною політикою центрального банку, яка, своєю чергою, націлена на досягнення макроекономічних цілей, та макропруденційним регулюванням органу нагляду, який необхідний для уникнення ситуації неплатоспроможності окремих фінансових посередників, а також контролю над виконанням ними зобов'язань перед кредиторами, клієнтами та вкладниками. До основних завдань макропруденційної політики слід віднести: підтримку стійкості фінансової системи до агрегованих шоків, включаючи рецесію та зовнішні шоки; обмеження надлишкових фінансових ризиків, що приймає на себе фінансова система у цілому; згладжування фінансового циклу.

У статті С. Науменкової, В. Міщенко [15] достатньо детально представлені індикатори, за якими можна оцінити надійність фінансових посередників із позиції реалізації політики макропруденційного регулювання та нагляду на підставі використання пруденційних інструментів щодо кредитування, підтримки ліквідності, капіталу.

Реалізація стратегії макропруденційної політики повинна базуватися на світовій парадигмі узгодження трьох політик між центральним банком та державними фінансовими регуляторами (рис. 2).

Виходячи із вищенаведеної схеми, виникає питання перегляду діючої моделі регулювання суб'єктів фінансового ринку.

Автор статті [16, с. 7] проаналізувала світову практику моделей наглядових систем за фінансовими посередниками, а саме:

– **національні:** *секторна* – кожен сектор фінансового ринку регулюється окремим органом; «*двох вершин*» – обов'язки регулюючих органів розподіляються на пруденційний нагляд та регулювання бізнесу; *єдиний орган нагляду* – нагляд за усіма секторами фінансової сфери покладено на єдиний орган (центральный банк, спеціально створений орган);

– **наднаціональні:** мегарегулятор – єдиний наглядовий орган у фінансовій сфері.

Було зроблено висновок про доцільність запровадження в Україні моделі на основі «двох вершин».

О.Б. Дзюнь відзначає, що фінансові установи стрімко розширюються та здійснюють вплив на різні сегменти фінансового ринку, а також утворюють складні фінансові структури, об'єднуються у фінансові конгломерати, які концентрують у собі банківський, страховий та інвестиційний бізнес одночасно. Це призводить до того, що фінансові установи, зокрема фінансові конгломерати, беруть на себе ризик, який не може бути адекватно оцінений і не

підлягає контролю в межах галузевого підходу щодо фінансового регулювання та нагляду [17].

У таких умовах на фінансовому ринку з боку держави відбувається концентрація наглядових функцій у руках інтегрованого органу регулювання фінансового ринку, так званого мегарегулятора. За такої моделі регулювання фінансового ринку відбувається об'єднання регулюючих функцій стосовно трьох основних категорій фінансових посередників: банків, страхових та інвестиційних компаній [17]. Проте така модель регулювання не позбавлена певних недоліків: розпорошена система об'єктів регулювання – регулюванню та нагляду підлягає максимальна кількість об'єктів різних сегментів фінансового ринку, і мегарегулятор може прагнути узгодити та «примирити» їх; мінімізація ефекту економії масштабу – можливий бюрократичний характер органу може призводити до того, що мегарегулятор витратить на своє функціонування кошти, зекономлені завдяки економії масштабу; обмежена синергія – різні фінансові посередники вимагають різних підходів до регулювання та нагляду, що може, таким чином, перешкоджати синергетичному ефекту.

Непрозорість інформації про діяльність фінансових посередників, зокрема небанківських фінансових інститутів, призводить до недовіри до них із боку споживачів фінансових послуг, тому виникає потреба у розробленні теоретико-методологічних засад транспарентності діяльності банків в умовах посилення впливу аспектів фінансової глобалізації для зменшення негативного впливу асиметрії інформації, яка повинна стати більш відкритою для користувачів фінансових послуг, потенційних інвесторів, міжнародних фінансово-кредитних установ; окрім того, це сприятиме прискоренню процесів імплементації Базельських принципів (Базель II) у частині розкриття інформації «ринкова дисципліна» та підвищенню довіри до фінансових посередників, динамічного зростання їх фінансової стійкості та фінансової безпеки функціонування.

Застосування інноваційних підходів до підвищення транспарентності діяльності фінансових посередників України дає змогу зробити середньо- і довгостроковий прогноз розвитку, їх інвестиційної привабливості, поведінкових намірів користувачів фінансових послуг, піднесення рівня розвитку реального сектору економіки України, що забезпечує подальше падіння рівня фінансової стійкості банківських та небанківських фінансових установ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Десмонд Г.М. Руководство по оценке бизнеса / Г.М. Десмонд, Р.Е. Келли. – М.: РОО, 1996. – 324 с.
2. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Мурын; пер. с англ.; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Олимп-Бизнес, 2005. – 576 с.

3. Синки-мл. Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и индустрии финансовых услуг / Дж. Синки-мл.; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

4. Управління розвитком ринків фінансових послуг: [монографія] / Наук. ред. та кер. кол. авт. д-р екон. наук, проф. Н.М. Внукова. – Харків: АдВА, 2009. – 196 с.

5. Панасенко Г. Критерії та показники оцінки фінансової стійкості фінансового сектору / Г. Панасенко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 6. – С. 99-110.

6. Терещенко Г.М. Шляхи забезпечення вкладів членів кредитних спілок / Г.М. Терещенко, О.О. Луцишин // Фінанси України. – 2010. – № 12. – С. 80-88.

7. Герасименко Р.А. Методика визначення рівня транспарентності в оцінюванні фінансової стійкості банку за умов асиметрії інформації / Р.А. Герасименко, В.В. Герасименко, В.А. Самофалова // Фінанси, учет, банки. – 2016. – № 1(21). – С. 69-76.

8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

9. Коваленко В.В. Фінансовий ринок України: сутнісний та функціональний аспекти / В.В. Коваленко // Економічний форум. – 2017. – № 2. – С. 286-295.

10. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

11. Огляд ринків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html>

12. Независимый рейтинг страховых компаний Украины в 2017 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/rating>

13. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>

14. Коваленко В.В. Стратегічні напрями реалізації макропруденційного банківського нагляду та регулювання / В.В. Коваленко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4(25). – С. 89-96.

15. Науменкова С.В. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фінанси України. – 2015. – № 10. – С. 53-76.

16. Коваленко В.В. Регулювання банків як домінуючих учасників фінансового ринку / В.В. Коваленко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2016. – Вип. 12. – С. 3-11.

17. Дзюнь О.Б. Світовий досвід створення мегарегулятора на ринку фінансових послуг / О.Б. Дзюнь // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2014. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=695>

2. Kouplend T. Stoimost' kompaniy: otsenka i upravlenie: [per. s angl.] / T. Kouplend, T. Koller, Dzh. Murin. – [3-e izd., pererab. i dop.]. – М.: ЗАО «Olimp-Biznes», 2005. – 576 s.

3. Finansovyy menedzhment v kommercheskom banke i industrii finansovykh uslug / Dzhozef Sinki-ml.; Per. s angl. – М.: Al'pina Biznes Buks, 2007. – 1018 s.

4. Upravlinnia rozvytkom rynkiv finansovykh posluh: Monohrafiia / Nauk. red. ta ker. kol. avt. d-r ekon. nauk, prof. N.M. Vnukova. – Kharkiv: AdvA, 2009. – 196 s.

5. Panasenko H. Kryterii ta pokaznyky otsinky finansovoi stiiikosti finansovoho sektoru / H. Panasenko / Visnyk KNTEU. – 2010. – # 6. – S. 99-110.

6. Tereshchenko H.M. Shliakhy zabezpechennia vkladiv chleniv kredytnykh spilok / H.M. Tereshchenko, O.O. Lutsychyshyn // Finansy Ukrainy. – 2010. – # 12. – S. 80-88.

7. Herasymenko R.A. Metodyka vyznachennia rivnia transparentnosti v otsiniuvanni finansovoi stiiikosti банку за умов асиметрії інформації / R.A. Herasymenko, V.V. Herasymenko, V.A. Samofalova // Fynansy, uchet, banky. – 2016. – # 1(21). – S. 69-76.

8. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehu-liuvannia rynkiv finansovykh posluh [Elektronnyi resurs]: zakon Ukrainy, pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 12.07.2001 # 2664-III. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

9. Kovalenko V.V. Finansovyi rynek Ukrainy: sut-nisnyi ta funktsionalnyi aspekty / V.V. Kovalenko // Eko-nomichniy forum. – 2017. – # 2. – S. 286-295.

10. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

11. Ohliad rynkiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html> – Ofitsiinyi sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie der-zhavne rehuliuвання u sferi finansovykh posluh

12. Nezavisimyy reyting strakhovykh kompaniy Ukrainy v 2017 godu [Elektronnyi resurs]. – zhurnal «Forinsuer». – Rezhim dostupu: <http://forinsurer.com/rating>

13. Pokazateli finansovoy ustoychivosti. Rukovodstvo po sostavleniyu [Elektronnyy resurs] – Vashington, okrug Kolumbiya, SShA: Mezhdunarodnyy Valyutnyy Fond, 2007 god. – Rezhim dostupa: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>

14. Kovalenko V.V. Stratehichni napriamy realizatsii makroprudentsiinoho bankivskoho nahliadu ta rehuliuвання / V.V. Kovalenko // Stratehichni priorytety. – 2012. – # 4(25). – S. 89-96.

15. Naumenkova S.V. Makroprudentsiini instrumenty v mekhanizmi zabezpechennia finansovoi stabilnosti / S.V. Naumenkova, V.I. Mishchenko // Finansy Ukrainy. – 2015. – # 10. – S. 53-76.

16. Kovalenko V.V. Rehuliuвання bankiv yak dom-inuiuchykh uchasnykiv finansovoho rynku / V.V. Kova-lenko // Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu. – 2016. – Vypusk 12. – S. 3-11.

17. Dziun O.B. Svitoviy dosvid stvorennia meharehuliatora na rynku finansovykh posluh [Elektronnyi resurs]. – Derzhavne upravlinnia: udoskonalen-nia ta rozvytok. – 2014. – # 3. – Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=695>

REFERENCES:

1. Desmond G.M. Rukovodstvo po otsenke biznesa / G.M. Desmond, R.E. Kelli. – М.: ROO, 1996. – 324 s.

**ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF THE OPERATION
OF BANKING AND NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS**

The article is devoted to the problem of assessing the reliability of banking and non-bank financial institutions

It is found that financial intermediaries, which are represented by banking and non-bank financial institutions, provide the development of the modern financial services market in Ukraine.

The main goal of the article is to study the current state of development of banking and non-bank financial institutions and to formulate proposals for ensuring their reliable functioning.

Having generalized scientific results, the author determines that the reliability of the functioning of banking and non-bank financial institutions should be understood as the ability of financial institutions to withstand adverse factors in the external and internal environment.

Classification of structural elements of the financial market is done. It includes: by type of financial assets; for organizational forms of operation; with the rotation of financial instruments; based on acquisition of ownership; with the appropriate risk financial instruments; for currency financial assets.

The author made an analysis of the main indicators of the reliability of the functioning of banking and non-bank financial institutions.

The article substantiates that the main issues associated with determining the reliability rating of banking and non-bank financial institution: not regulating the issue of creating a unified system of supervision of financial intermediaries; closed ratings of financial intermediaries, which are expected by state regulators; lack of transparent information on the activities of financial intermediaries; the need to create a single rating system of transparency on the main indicators of the activities of financial intermediaries.

The author proposed the main implementation of approaches to determining the reliability rating of banking and non-bank financial institutions. The authors suggested improving the system of regulation of banks Ukraine must be based on the implementation of the strategy macro-prudential regulation and supervision. Applying the system approach, the author thoroughly characterized functions of macro-prudential policy. Consequently, the scholars developed recommendations supervision of individual financial intermediaries.

The author of the article proves that application of innovative approaches to increase transparency of the activity of financial intermediaries of Ukraine allows making a medium- and long-term forecast of development, their investment attractiveness, behavioural intentions of users of financial services, raising the level of development of the real sector of the Ukrainian economy.

СПРОЩЕНА СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ, ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

SIMPLIFIED TAXATION, ACCOUNTING AND REPORTING SYSTEMS: PECULIARITIES OF APPLICATION AND REFORM IN UKRAINE

УДК 657.34

Матвійчук Л.О.к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Хмельницький національний
університет**Хливінюк В.С.**студент
Хмельницький національний
університет

У статті визначено особливості застосування вітчизняної спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Досліджено роль єдиного податку у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів. Розглянуто основні зміни в спрощеній системі оподаткування у 2017 р. Висвітлено недоліки спрощеної системи оподаткування. Запропоновано заходи для комплексного реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Ключові слова: система оподаткування, спрощена система оподаткування, обліку та звітності, реформування, місцевий бюджет, доходи.

В статье определены особенности применения отечественной упрощенной системы налогообложения, учета и отчетности. Исследована роль единого налога в формировании доходной части местных бюджетов. Рассмотрены основные изменения в упрощенной системе налогообложения

в 2017 г. Освещены недостатки упрощенной системы налогообложения. Предложены меры по комплексному реформированию упрощенной системы налогообложения, учета и отчетности.

Ключевые слова: система налогообложения, упрощенная система налогообложения, учета и отчетности, реформирование, местный бюджет, доходы.

The article describes the features of the application of the domestic simplified system of taxation, accounting and reporting. The role of a single tax in forming the revenue part of local budgets is explored. The main changes in the simplified tax system in 2017 are considered. The shortcomings of the simplified taxation system are highlighted. Proposed measures for complex reformation of the simplified system of taxation, accounting and reporting.

Key words: tax system, simplified taxation system, accounting and reporting, reform, local budget, income.

Постановка проблеми. Подальший розвиток України як соціально орієнтованої правової держави, спрямованої на інтеграцію в Європейське Співтовариство, визначається ефективністю застосування всіх державних інструментів, зокрема системи оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності. Наявна система оподаткування потребує приведення її у відповідність із пріоритетами державної політики щодо ефективного економічного розвитку країни. Саме тому питання реформування оподаткування суб'єктів господарювання нині знаходяться в числі важливих фінансово-економічних проблем, від позитивного вирішення яких значною мірою залежить доля трансформаційних процесів в Україні. На сучасному етапі потребує вдосконалення механізм функціонування як податкової системи у цілому, так і окремих її складників, особливо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Складність реформування системи оподаткування посилюється передусім тим, що воно відбувається в умовах девальвації національної валюти, дефіциту фінансових ресурсів, складної економічної ситуації в країні та військового конфлікту на Сході України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних і методичних аспектів застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності здійснили такі вітчизняні вчені, як Г.М. Білецька, В.А. Ільшанко, А.І. Крисоватий, С.І. Логвіновська, В.О. Орлова, Л.І. Чубарева та ін. Однак трансформація вітчизняної економіки та постійні зміни умов функціонування суб'єктів господарювання зумовлюють

необхідність пошуку шляхів удосконалення складників спрощеної системи обліку, оподаткування та звітності в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, дослідження ролі даного податку у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів та висвітлення основних змін у спрощеній системі оподаткування у 2017 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації державної політики з питань розвитку та підтримки малого підприємництва, ефективного використання його можливостей у розвитку національної економіки з 1 січня 1999 р. застосовується спрощена система оподаткування, обліку та звітності.

Відповідно до Податкового кодексу України, спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, визначених Податковим кодексом, з одночасним уведенням спрощеного обліку та звітності [1].

Сплата єдиного податку безпосередньо потрапляє до місцевого бюджету територіальної громади, що визначає рівень її фінансової спроможності.

Спрощена система оподаткування відіграє важливу роль у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів, оскільки частка даного податку у загальній структурі надходження податків та зборів із кожним роком зростає. Так, за 1-й квартал 2017 р. зведений обсяг доходів міського бюджету м.

Хмельницького становив 737 517,2 тис. грн., у тому числі: по загальному фонду – 702 433,2 тис. грн. та по спеціальному фонду – 35 084,0 тис. грн. Відсоток виконання зведеного обсягу доходів міського бюджету за 1-й квартал 2017 р. до розпису планових призначень на звітний період поточного року становив 105,3%.

У структурі доходів загального фонду міського бюджету (без трансфертів) за 1-й квартал 2017 р. найбільша питома вага належить:

— податку на доходи фізичних осіб – 152 601,0 тис. грн. (51,8%);

— місцевим податкам і зборам – 92 823,3 тис. грн. (31,5%);

— акцизному податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизними товарами – 24 267,5 тис. грн. (8,2%);

— пальному (частка 13,44% акцизу на пальне) – 11 781,8 тис. грн. (4,0%);

— платі за надання інших адмінпослуг – 4 005,1 тис. грн. (1,4%);

— платі за розміщення тимчасово вільних коштів – 3 69,9 тис. грн. (1,3%).

До складу місцевих податків у 2017 р., згідно зі змінами до податкового та бюджетного законодавства, належать податок на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; плати за землю; транспортного податку) та єдиний податок. До місцевих зборів – туристичний збір.

За спрощеною системою оподаткування, обліку та звітності зі сплатою єдиного податку в 1-му кварталі 2017 р. здійснювали підприємницьку діяльність 18 510 суб'єктів, із них фізичних осіб – 16 197 (за I-III групами), юридичних осіб – 2 313 (усі III група). Ними сплачено до бюджету єдиний податок у загальній сумі 54 425,4 тис. грн., відсоток виконання до плану на звітний квартал – 102,1%. Порівняно з відповідним періодом минулого року надходження єдиного податку збільшилися на 20 242,2 тис. грн., темп росту – 159,2%.

Кількість платників єдиного податку станом на 01.04.2017 збільшилась порівняно з 01.01.2017 на 1 733 суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі: фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – на 1 710, юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) – на 23.

Фізичними особами сплачено єдиний податок в сумі 37 928,5 тис. грн. (69,7% від загального обсягу надходження єдиного податку). Кількість платників – фізичних осіб, що належать до I групи, становила 5 667 СПД (35% від загальної кількості). Для цієї категорії платників ставка податку – 10% розміру прожиткового мінімуму доходів громадян на 1 січня календарного року (160,0 грн.); платники – фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють роздрібний продаж товарів із торговельних

місць на ринках, обсяг доходу яких не перевищує 300 тис. грн. Платниками єдиного податку за II групою в I кварталі 2017 р. був 7 101 СПД (43,8%). Ставка податку для цієї групи рішенням сесії міської ради від 29.12.2016 зменшена з 20% до 15% мінімальної зарплати на 1 січня календарного року і складає 480 грн., кількість найманих осіб для цієї категорії не перевищує 10 осіб, обсяг доходу не перевищує 1,5 млн. грн. на рік. Кількість платників єдиного податку, що здійснювали діяльність за III групою в I кварталі 2017 р. – 3 429 СПД (21,2%). Ставка податку для III групи – 3% доходу (без ПДВ), 5% доходу (з ПДВ); платники – фізичні особи – підприємці, кількість найманих працівників не обмежена, обсяг доходу не перевищує 5 млн. грн. на рік.

Платниками єдиного податку за III групою в I кварталі 2017 р. були також 2 313 юридичних осіб. Ними сплачено єдиний податок у сумі 16496,9 тис. грн. (30,3% від загального обсягу надходження єдиного податку) [2].

Кардинальні зміни до спрощеної системи оподаткування почали вносити з грудня 2014 р., які набрали чинності з 1 січня 2015 р. Нововведення полягали в тому, що суб'єктів спрощеної системи оподаткування оптимізували з шести до чотирьох груп. Фізичних осіб – підприємців залежно від специфіки діяльності розподілили за трьома групами, для юридичних осіб залишили три групи, і четверта група – для юридичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників.

Завдяки таким нововведенням сутність єдиного податку була змінена, оскільки єдиний податок уже став не «єдиним» для підприємців із відносно однаковими умовами. Сутність спрощеної системи для платників III групи ускладнилася, без бухгалтера прорахувати і здати звітність із ПДВ стало складно. Не менш важливим стало те, що платникам єдиного податку зменшили максимальний розмір доходу за рік.

У грудні 2016 р. було внесено низку змін до даного податкового режиму. Так, відповідно до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 1774-VIII від 06 грудня 2016 р., ставки єдиного податку для платників I групи встановлюються у відсотках (фіксовані ставки) до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року, для II групи – у відсотках (фіксовані ставки) до розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, для III групи – у відсотках до доходу.

Фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними та міськими радами для фізичних осіб – підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності з розрахунку на календарний місяць:

— для I групи платників єдиного податку – у межах до 10% розміру прожиткового мінімуму;

— для II групи платників єдиного податку – у межах до 20% розміру мінімальної заробітної плати.

Відсоткова ставка єдиного податку для платників єдиного податку третьої групи встановлюється у розмірі:

— 3% доходу – у разі сплати податку на додану вартість згідно з Податковим кодексом;

— 5% доходу – у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку.

Також під час розрахунку загальної кількості найманих осіб у фізичної особи – підприємця – платника єдиного податку не враховуються працівники, призвані на військову службу під час мобілізації на особливий період [3].

Відповідно до Податкового кодексу, фізичні особи – підприємці – платники єдиного податку I і II груп сплачують єдиний податок шляхом здійснення авансового внеску не пізніше 20-го числа (включно) поточного місяця. Такі платники єдиного податку можуть здійснити сплату єдиного податку авансовим внеском за весь податковий (звітний) період (квартал, рік), але не більш як до кінця поточного звітного року.

Нарахування авансових внесків для платників єдиного податку I і II груп здійснюється контролюючими органами на підставі заяви такого платника єдиного податку щодо розміру обраної ставки єдиного податку, заяви щодо періоду щорічної відпустки та/або заяви щодо терміну тимчасової втрати працездатності.

Платники єдиного податку III групи сплачують єдиний податок протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал. Сплата єдиного податку здійснюється за місцем податкової адреси.

Податковим кодексом передбачено, що платники єдиного податку I і II груп, які не використовують працю найманих осіб, звільняються від сплати єдиного податку протягом одного календарного місяця на рік на час відпустки, а також за період хвороби, підтвердженої копією листка (листоків) непрацездатності, якщо вона триває 30 і більше календарних днів. Кодексом не передбачено звільнення від сплати авансових внесків з єдиного податку в разі відсутності доходу від підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем – платником єдиного податку (I та II груп).

Для платників єдиного податку третьої групи сплата єдиного податку проводиться за наявності отриманих доходів, тобто у разі відсутності доходу, відсутні підстави для нарахування та сплати єдиного податку [1].

У разі припинення платником єдиного податку провадження господарської діяльності податкові

зобов'язання із сплати єдиного податку нараховуються такому платнику до останнього дня (включно) календарного місяця, в якому до контролюючого органу подано заяву щодо відмови від спрощеної системи оподаткування у зв'язку з припиненням провадження господарської діяльності або анульовано реєстрацію за рішенням контролюючого органу на підставі отриманого від державного реєстратора повідомлення про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності.

13 березня у Верховній Раді зареєстровано проект закону № 6176 «Про внесення змін до статті 291 Податкового кодексу України щодо суб'єктів господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності», в якому передбачено відміну граничного обсягу дозволеного доходу в розмірі 5 млн. грн. для платників єдиного податку III групи (підприємців та юридичних осіб), що, на думку автора законопроекту, створить правовий механізм регулювання сплати податків суб'єктами господарювання та доступ до спрощеної системи оподаткування ширшому колу суб'єктів господарювання. Такі зміни покращать інвестиційний клімат в Україні за рахунок спрощення податкової системи та адміністрування податків, що матиме позитивний вплив на економічне зростання, залучення інвестицій та створення нових робочих місць [4].

Спрощена система оподаткування в Україні виконує основне своє завдання – сприяння розвитку та розширенню малого підприємництва. Проте поряд із позитивними здобутками її застосування, постало багато проблем. Так, в Україні діють схеми мінімізації сплати податків, де використовується спрощена система оподаткування:

— продаж товарів через «спрощенців» із заниженням задекларованого річного доходу;

— використання спрощеної системи юридичними особами для переведення коштів у готівку;

— оформлення відносин із фізичною особою – підприємцем цивільно-правовими договорами замість оформлення офісних робітників.

Також наявний підхід до спрощеної системи оподаткування фактично нівелює економічну суть прибутковості бізнесу, оскільки об'єктом оподаткування є виручка від реалізації. Враховуючи те, що відбувається постійний ріст вартості сировини, матеріалів, комплектуючих, енергоносіїв тощо, виручка природно зростатиме, а за насиченого ринку прибуток зменшиться. Оскільки великі підприємства об'єктом оподаткування мають прибуток, а малі – виторг, то потерпають передусім саме малі підприємства [5, с. 220].

Для усунення зазначених недоліків необхідно реалізувати такі заходи комплексного реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, як: установлення «прогресивної»

шкали ставок оподаткування для різних обсягів виручки платника єдиного податку; покращення системи адміністрування податків за спрощеною системою оподаткування, обліку і звітності; стабілізація вітчизняної законодавчої бази; внесення змін до переліку податків, замість яких сплачується єдиний податок.

Спрощення податкової системи, а також підвищення прозорості та якості адміністрування податків сприятиме створенню сприятливих умов для залучення інвестицій, ліквідації поширених схем ухилення від оподаткування, що дасть змогу збільшити доходи як державного, так і місцевих бюджетів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності є позитивним кроком у процесі розвитку суб'єктів малого підприємництва. Проте в сучасних умовах господарювання існує низка проблемних питань, під час вирішення яких основну увагу варто приділити соціальній спрямованості та фіскальної справедливості такої системи оподаткування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Пояснювальна записка до звіту про виконання міського бюджету за 1-й квартал 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khmelnytsky.com/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=7&Itemid=36
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України № 1774-VIII» від 06 грудня

2016 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 291 Податкового кодексу України щодо суб'єктів господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

5. Буряк Н.Б. Шляхи вдосконалення спрощеної системи оподаткування в Україні / Н.Б. Буряк, С.В. Лукаш // Інноваційна економіка. – 2011. – № 22. – С. 219-222.

REFERENCES:

1. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 2 hrud. 2010 r. # 2755-VI. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Poiasniuvalna zapyska do zvituv pro vykonannya miskoho biudzhetu za 1-y kvartal 2017 roku – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.khmelnytsky.com/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=7&Itemid=36
3. Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyh zakonodavchych aktiv Ukrainy # 1774-VIII vid 06 hrudnia 2016». – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do statii 291 Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo subiektiv hospodariuvannia, yaki zastosovuiut sproshchenu systemu opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti». – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Buriak N.B. Shliakhy udoskonalennia sproshchenoi systemy opodatkuvannia v Ukraini / N.B. Buriak, S.V. Lukash // Innovatsiina ekonomika. – 2011. – # 22. – S. 219-222.

Matviychuk L.O. Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance, Banking and Insurance
Khmelnyskyi National University**Chlivniuk V.C.**Student
Khmelnyskyi National University**SIMPLIFIED TAXATION, ACCOUNTING, AND REPORTING SYSTEMS:
PECULIARITIES OF APPLICATION AND REFORM IN UKRAINE**

The article describes features of the application of the domestic simplified system of taxation, accounting, and reporting. The role of the single tax in forming the revenue part of local budgets is investigated. In the composition of local taxes in 2017, in accordance with changes to the tax and budget laws, include: property tax (in part: the tax on immovable property, other than land, land, transport tax) and a single tax. To local taxes: tourist fee. The main changes in the simplified tax system in 2017 are considered. Thus, according to the Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» No. 1774-VIII on December 6, 2016, the single tax rates for the first group payers are set in percentages (fixed rates) to the amount of subsistence minimum for able-bodied persons, established by law for 1 January of the tax (reporting) year, the second group – in percentages (fixed rates) to the size of the minimum wage established by law on January 1 tax (reporting) year, the third group – as a percentage of income. Also, when calculating the total number of employees in the sole proprietor – a single tax payer, employees who are called for military service during mobilization for a special period are not taken into account. The study highlights the main shortcomings of the simplified taxation system and proposes measures for its comprehensive reform.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ

THE PERSPECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE

УДК 336.025:316

Рекуненко І.І.

д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету

У статті розглянуто проблеми розвитку фінансової послуги в Україні, запропоновано шляхи її вдосконалення на законодавчому рівні. Визначено необхідність підсилення розвитку взаємодії всіх учасників ринку фінансових послуг.

Ключові слова: фінансова послуга, учасники ринку фінансових послуг, напрями розвитку, перспектива, взаємодія.

В статье рассмотрены проблемы развития финансовой услуги в Украине, предложены пути ее совершенствования на законодательном уровне. Определена необходимость развития взаимодей-

ствия всех участников рынка финансовых услуг.

Ключевые слова: финансовая услуга, участники рынка финансовых услуг, направления развития, перспектива, взаимодействие.

The article considers the problems of the financial services in Ukraine, the ways of its improvement in law. The determined of necessity strengthening of interaction between all participants in financial services markets.

Key words: financial services, participants of financial market, directions of development, perspective, interaction.

Постановка проблеми. Процес надання фінансової послуги в Україні регулюється багатьма нормативно-правовими актами, основним з яких є Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [2]. Цей Закон передбачає створення правових основ для захисту інтересів його користувачів для забезпечення розвитку конкурентоспроможного ринку фінансових послуг. У контексті сучасного регулювання діяльності учасників ринку фінансових послуг із надання фінансової послуги зацікавленим суб'єктам ринку необхідність визначення перспективних шляхів підвищення розвитку взаємодії учасників набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем розвитку фінансової послуги присвятили свої наукові праці Н.М. Внукова [16], В.П. Унінець-Ходаківська [1], С.В. Науменкова [4], С.В. Міщенко [4] та ін. Актуальним питанням залишаються проблеми функціонування фінансової послуги в сучасних умовах економічної обмеженості діяльності учасників фінансового сектору.

Постановка завдання. Метою статі є теоретичне обґрунтування напрямів розвитку фінансової послуги в Україні з огляду проблемних аспектів процесу їх надання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 15.01.2015 № 123-VIII [2], фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активах для отримання прибутку або збереження реальної вартості активів.

Повний перелік фінансових послуг, що надають учасникам ринку в Україні, також зазначений у цьому Законі [2]:

- 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- 2) довірче управління фінансовими активами;
- 3) діяльність з обміну валют;
- 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо подальшого їх повернення;
- 5) фінансовий лізинг;
- 6) надання коштів у позику, у тому числі й на умовах фінансового кредиту;
- 7) надання гарантій та поручительств;
- 8) переказ коштів;
- 9) послуги у сфері страхування та в системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- 10) професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;
- 11) факторинг; адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;
- 12) управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій із нерухомістю;
- 13) операції з іпотечними активами для емісії іпотечних цінних паперів;
- 14) банківські та інші фінансові послуги в банках.

Цей перелік постійно піддається критиці з боку законодавців [15], оскільки процедури надання всіх представлених фінансових послуг різні за функціональною спрямованістю та їх регулювання має суттєві відмінності, а отже, питання включення певних послуг до переліку фінансових є спірним. Так дискусійною є фінансова послуга з управління майном для фінансування будівництва, яка за своїми ознаками відрізняється від інших предметом фінансової операції (ключовим аспектом є придбання житла). Але при цьому кожна фінансова послуга є результатом виконання відповідних операцій із фінансовими активами, спрямованих на задоволення індивідуальних потреб інвесторів або інших зацікавлених третіх осіб.

Таблиця 1

Нормативно-правове регулювання фінансових послуг в Україні

Фінансова послуга	Нормативний акт	Зміст положень
Випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; переказ коштів	Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» № 1983-VIII від 23.03.2017 [3]	Визначає загальні засади функціонування платіжних систем і систем розрахунків в Україні, поняття та загальний порядок проведення переказу коштів у межах України, встановлює відповідальність суб'єктів переказу, а також визначає загальний порядок здійснення нагляду за платіжними системами
Довірче управління фінансовими активами; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо подальшого їх повернення	Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» № 701-VIII від 17.09.2015 [5]	Регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, для забезпечення відкритості та ефективності функціонування фондового ринку
Діяльність з обміну валют	Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 1636-VII від 12.08.2014 [6]	Установлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства
Фінансовий лізинг	Закон України «Про фінансовий лізинг» № 1381-VIII від 11.12.2013 [7]	Визначає загальні правові та економічні засади фінансового лізингу
Надання коштів у позику, у тому числі й на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; факторинг; адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах	Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 123-VIII від 15.01.2015 [2]	Установлює загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг
Послуги у сфері страхування та в системі накопичувального пенсійного забезпечення	Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1323-VII від 05.06.2014 [8]	Визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов'язані із цим видом діяльності.
	Закон України «Про страхування» № 922-VIII від 25.12.2015 [9]	Регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб
Професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню	Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» № 901-VIII від 23.12.2015 [10]	Визначає правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю над випуском й обігом цінних паперів та їх похідних в Україні
Управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій із нерухомістю	Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях із нерухомістю» № 1817-VIII від 17.01.2017 [11]	Установлює загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління для фінансування будівництва житла та особливості управління цими коштами, а також правові засади та особливості випуску, розміщення та обліку сертифікатів фондів операцій із нерухомістю
Операції з іпотечними активами для емісії іпотечних цінних паперів	Закон України «Про іпотечні облігації» № 5192-VI від 30.07.2012 [12]	Визначає правові засади емісії та обігу іпотечних облігацій, вимоги до їх іпотечного покриття, а також особливості державного регулювання і нагляду у цій сфері.
	Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» № 5492-VI від 20.11.2012 [13]	Установлює відносини у системі іпотечного кредитування, а також перетворення платежів за іпотечними активами у виплати за іпотечними сертифікатами із застосуванням механізмів управління майном
Банківські та інші фінансові послуги в банках	Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 1736-VIII від 15.11.2016 [14]	Визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків

Для здійснення захисту всіх учасників ринку фінансових послуг кожна фінансова послуга з переліку регулюється окремими законами України. Нормативно-правові акти, що регулюють процес надання фінансових послуг в Україні, представлено в табл. 1.

У табл. 1 визначено спеціальні закони України та нормативно-правові акти, що мають безпосереднє відношення до процедур надання кожної окремо виділеної фінансової послуги. Як видно з табл. 1, не всі фінансові послуги врегульовані окремими нормативно-правовими актами, так, не охопленими залишаються кредитні спілки, компанії з управління активами, ломбарди, компанії, що займаються факторингом. Представлений перелік не є вичерпним, бо кожен фінансову послугу у сфері майнових, немайнових відносин регулюють Податковий кодекс України, Господарчий кодекс, Цивільний кодекс та ін. загальнодержавні нормативно-правові акти.

Відзначено, що деякі фінансові послуги врегульовані нормативними актами більш детально за інші, а отже, зацікавленість до цих фінансових послуг більша з боку законодавців. Така ситуація свідчить про необхідність удосконалення базового спеціального законодавства в Україні для тих фінансових послуг, що на теперішній час є недостатньо охопленими. Реалізація таких удосконалень дасть змогу забезпечити виконання вимог усіма учасниками ринку фінансових послуг, захистити їх права та обов'язки. Норми законів постійно підкріплюються гарантіями їх виконання на практиці.

Важливим аспектом, що впливає на розвиток фінансової послуги, є задоволення потреб інвесторів у суспільному обслуговуванні. Все частіше виникає необхідність у взаємодії однієї фінансової послуги з іншою. Так, майже кожна фінансова послуга супроводжується процесом страхування. Але страхування не є єдиною фінансовою послугою, що взаємодіє з іншими.

Процеси колективного інвестування, кооперації фінансових послуг для задоволення потреб інвесторів є актуальним питанням сучасного економічного простору України. Комплексний підхід реалізується у формі фінансового продукту – переліку фінансових послуг. Для забезпечення процедури надання такого продукту у взаємодію вступають усі учасники ринку фінансових послуг.

Проблемою залишається регулювання такої взаємодії з боку державного забезпечення. Нині ця взаємодія не має достатніх механізмів саморегулювання, тому необхідною передумовою його розвитку є зміцнення системи державного регулювання.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, для вдосконалення ринку фінансових послуг в Україні необхідно забезпечити проведення

активної державної політики, яка повинна бути спрямована на подальший розвиток системи регулювання надання фінансових послуг та нагляду за ними. Базове спеціальне законодавство України потребує вдосконалення в частині забезпечення регулювання неохоплених фінансових послуг.

Таким чином, можна зробити висновок, що подолання проблем розвитку ринку фінансових послуг в Україні і, як наслідок, його вдосконалення сприятимуть активній взаємодії учасників ринку і дадуть змогу комплексно здійснювати фінансові послуги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Унінець-Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: [навч. посіб.] / В.П. Унінець-Ходаківська, О.І. Костюкевич, О.А. Лятанбор; вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 15.01.2015 № 123-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 10. – С. 64.
3. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 23.03.2017 № 1983-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
4. Науменкова С.В. Ринок фінансових послуг: [навч. посіб.] / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Знання, 2010. – 532 с.
5. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 17.09.2015 № 701-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
6. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет КМУ від 12.08.2014 № 1636-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93>
7. Про фінансовий лізинг: Закон України від 11.12.2013 № 1381-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/723/97-вр>
8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 05.06.2014 № 1323-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
9. Про страхування: Закон України від 15.01.2015 № 123-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
10. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 23.12.2015 № 901-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/page>
11. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 17.01.2017 № 1817-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/978-15>
12. Про іпотечні облігації: Закон України від 30.07.2012 № 5192-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3273-15>

13. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/979-15>

14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 15.11.2016 № 1736 -VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

15. Демчак Р.Є. Реформування страхового ринку України в комплексі програми розвитку фінансового сектору / Р.Є. Демчак // XVI International finance forum: офіційний виступ від 15 вересня 2016 р. – Одеса.

16. Внукова Н.М. Управління розвитком ринку фінансових послуг: [монографія] / Н.М. Внукова, Ж.О. Андрійченко, С.А. Ачкасова та ін. – Х.: АдВА, 2009. – 196 с.

REFERENCES:

1. Uninets-Khodakivska V. P. Rynok finansovykh posluh: teoriia i praktyka. Vyd. 2-he, dop. i pererob: navch. posibnyk / V. P. Uninets-Khodakivska, O. I. Kostiukevych, O. A. Liatambor. – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2009. – 392 s.

2. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulivannia rynkiv finansovykh posluh: Zakon Ukrainy vid 15.01.2015 # 123-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2015. – # 10. – S. 64.

3. Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23.03.2017 r. # 1983-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

4. Naumenkova S. V. Rynok finansovykh posluh: navch. posibnyk / S. V. Naumenkova, S. V. Mishchenko. – K.: Znannia, 2010. – 532 s.

5. Pro tsinni papery ta fondovyi rynek: Zakon Ukrainy vid 17.09.2015 r. # 701-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

6. Pro systemu valiutnoho rehulivannia i valiutnoho kontroliu: Dekret KMU vid 12.08.2014 r. # 1636-VII

[Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93>

7. Pro finansovi lizynh: Zakon Ukrainy vid 11.12.2013 r. # 1381-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/723/97-vr>

8. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia: Zakonu Ukrainy vid 05.06.2014 r. # 1323-VII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

9. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 15.01.2015 r. # 123-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr>

10. Pro derzhavne rehulivannia rynku tsinnykh paperiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23.12.2015r.#901-VIII[Elektronnyiresurs].–Rezhymdostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/page>

11. Pro finansovo-kredytni mekhanizmy i upravlinnia mainom pry budivnytstvi zhytla ta operatsiiakh z nerukhomistiu: Zakon Ukrainy vid 17.01.2017 r. # 1817-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/978-15>

12. Pro ipotechni oblihasii: Zakon Ukrainy vid 30.07.2012 r. # 5192-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3273-15>

13. Pro ipotechne kredyuvannia, operatsii z konsolidovanim ipotechnym borhom ta ipotechni sertyfikaty: Zakon Ukrainy vid 20.11.2012 r. # 5492-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/979-15>

14. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 15.11.2016 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: # 1736 -VIII <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

15. Demchak R. Ye. Reformuvannia strakhovoho rynku Ukrainy v kompleksi prohramy rozvytku finansovoho sektoru / R. Ye. Demchak // XVI International finance forum v: ofitsiinyi vystup vid 15 veresnia 2016 roku. – Odessa.

16. Vnukova N. M. Upravlinnia rozvytkom rynku finansovykh posluh: monohrafiia / N. M. Vnukova, Zh. O. Andriichenko, S.A. Achkasova ta in. – Kh.: AdvA, 2009. – 196 s.

Recunenko I.I.

Doctor of Economic Sciences,
Professor at Department of Finance, Banking and Insurance
Academic and Research Institute of Business Technologies
«Ukrainian Academy of Banking»
Sumy State University

THE PERSPECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE

One of the topical issues in the process of functioning of the financial services market in Ukraine is a legal and regulatory framework. The main law, which outlines the main provisions of the financial service and the procedure for its delivery, is the Law of Ukraine on Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets. This Law defines a list of all services in Ukraine that are classified as financial. Separate financial services in the list are regulated by regulatory acts: the Laws of Ukraine «On Securities and Stock Market», «On Banks and Banking Activities», «On Non-State Pension Provision», «On Financial Leasing» and others.

Despite a sufficiently large number of Laws of Ukraine regulating the procedure for providing financial services, there is a problem of limited activity of financial institutions due to their regulatory insecurity. Thus, companies that deal with factoring, pawnshops, credit unions, asset management companies remain uncovered. The financial services they provide do not have separate, dedicated, special laws governing their implementation.

This situation demonstrates the need to improve existing legislation and develop certain new regulatory projects as promising directions for the development of financial services in Ukraine.

Co-operation is also an important aspect of financial services for market participants. The possibility of complex provision of clients, investors, financial services allows you to meet their needs for public service. Such a need should be realized through the interaction of all financial institutions that provide services. At present, this interaction is not regulated by normative projects by the state.

Overcoming these problems will contribute to the overall development of the financial services market in Ukraine, which in turn will allow not only improving the quality of financial services but also organizing the interaction of market participants with each other. Active state policy aimed at co-operation and comprehensive coverage of all financial services is a prerequisite for a promising development of the financial services market in Ukraine.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНСТИТУТІВ ОПОДАТКУВАННЯ

THEORETICAL APPROACHES AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF TAX INSTITUTIONS

У статті доведено, що в умовах сучасних суспільних та цивілізаційних трансформацій існує гостра потреба пошуку та обґрунтування відповідних теоретичних доктрин, здатних пояснити природу процесів, що мають місце в усіх сферах життя суспільства, зокрема у сфері оподаткування. Розкрито сутність інститутів оподаткування як суспільних феноменів, трактування яких є індивідуалізованим у різних представників, напрямів і шкіл інституціональної теорії. Розглянуто нормативний, інформаційний, організаційний, еволюційний, соціальний, етичний, ігровий, договірний та трансакційний ракурси визначення суті інститутів оподаткування. Здійснено класифікацію норм інституту в базовій та нормативній структурах. Підкреслено особливу важливість урахування сутності та природи прояву формальних і неформальних різновидів інститутів оподаткування.

Ключові слова: інститути оподаткування, норми, трансакційні витрати та втрати.

В статье доказано, что в условиях современных общественных и цивилизационных трансформаций существует острая необходимость поиска и обоснования соответствующих теоретических доктрин, способных объяснить природу процессов, имеющих место во всех сферах жизни общества, в частности в сфере налогообложения. Раскрыта сущность институтов налогообложения как общественных феноменов, трактовка которых индивидуализирована

у разных представителей, направлений и школ институциональной теории. Рассмотрены нормативный, информационный, организационный, эволюционный, социальный, этический, игровой, договорной и трансакционный ракурсы определения сути институтов налогообложения. Осуществлена классификация норм института в базовой и нормативной структурах. Подчеркнута особая важность учета сущности и природы проявления формальных и неформальных разновидностей институтов налогообложения.

Ключевые слова: институты налогообложения, нормы, трансакционные издержки, трансакционные потери.

The author shows the essence of tax institutions as a social phenomenon. It has individualized interpretation with different representatives, tendencies and schools of institutional theory. The author describes normative, informational, organizational, evolutionary, social, ethical, gaming, contractual and transactional foreshortenings which help to determine the essence of taxation institutions. The classification of institutes norms in the base and normative structures is evaluated. Emphasized the special importance of taking into account the nature and the nature of the manifestation of formal and exceptional importance to consideration of essence and nature of formal and informal institutions of taxation is shown.

Key words: tax institutions, norms, transaction costs, transaction losses.

УДК 336.2

Сидорович О.Ю.

к.е.н., доцент, докторант кафедри податків і фіскальної політики Тернопільський національний економічний університет

Постановка проблеми. Ретроспектива здійснених після набуття незалежності інституціональних трансформацій в усіх сферах функціонування держави, у тому числі у сфері фіскалі, засвідчує їх революційний характер, зумовлений наміром запровадження в стислі строки ефективно діючих у розвинених соціально-економічних системах моделей суспільних інститутів. У результаті запозичення чи орієнтації на парадигмальний базис державотворення економічно розвинених держав світу Україна впродовж останньої чверті століття неодноразово переживала процеси реформування: структури податків та зборів; системи і принципів податкового законодавства; форм і методів податкового контролю; інструментів та способів реалізації податкової політики; механізмів фіскального адміністрування; параметрів податкового обліку і звітності, а також переліку контролюючих органів у сфері фіскалі, їх функціональних завдань та обов'язків. Безумовно, у хронології розвитку вітчизняних інститутів оподаткування чітко простежується позитивна динаміка, оскільки податкові реформи, які проводилися впродовж останніх десятиліть, сприяли поступовій побудові спра-

ведливої, прозорої та передбачуваної податкової системи, оптимізації податкового навантаження та ефективності адміністрування податків. Однак шаблонне перенесення взірців високоефективних в інституціональних матрицях ринкового типу інститутів без оцінки їх відповідності, врахування принципів розвитку і засад функціонування, у тому числі в координатах вітчизняного інституціонального середовища, часто здійснювало гальмівний вплив на трансформаційні перетворення, мало незначний або навіть зворотній ефект. Усвідомлення хибності та необґрунтованості таких підходів провокує відмову від ситуативного податкового реформування, спровокованого незавершеністю аналізу оподаткування, його філософсько-методологічного базису, способів обґрунтування та логіки здійснення податкового реформування. Очевидним є те, що суспільно важливим у сучасних умовах стає адекватний вибір методологічного інструментарію дослідження процесів оподаткування, формування новітніх методик пізнання інститутів оподаткування з подальшим обґрунтуванням природи та сучасних тенденцій їх розвитку в глобальному просторі.

Постановка завдання. Мета дослідження зводиться до спроби авторського представлення теоретико-методологічних ракурсів пізнання та концептуалізації сутнісних характеристик інститутів оподаткування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що інституціональна теорія, зародившись на рубежі XIX-XX ст. та ставши однією з провідних парадигм сучасної економічної науки, нині характеризується відсутністю сформованого єдиного категорійно-термінологічного базису та онтологічного трактування. Будучи досить неоднорідною та визначаючись неоднозначністю основних понять, значною суперечливістю і фрагментарністю теоретичних положень, вона найважливішою проблемою визначає дослідження впливу інститутів на розвиток держави крізь призму варіативних підходів та трактувань. Окреслення сутності інститутів як суспільних феноменів, що є індивідуалізованим у різних представників інституціональної теорії, зумовлює існування різних тлумачень, серед яких розрізняють конкретні напрями, започатковані основоположниками еволюційного, психобіологічного, соціально-правового та емпіричного напрямів. Така багатоформатність та обширність теоретичних напрямів визначає мультиплікативну диференціацію орієнтирів досліджень та наявних підходів ідентифікації суспільних феноменів з аргументацією доцільності закріплення за ними теоретичних конструктів типу «інститут» та «інституція», «організація». У результаті здійснюваної в онтологічній площині полеміки теоретиками окреслюються відповідні обґрунтування з подальшим установленням співвідношень даних понять, наслідком яких стають заклики розглядати їх як синоніми [1; 2, с. 20-31; 3, с. 110-116; 4, с. 4-13], або доводиться необхідність чіткого розмежування [5, с. 152-153; 6, с. 128; 7, с. 52-62; 8].

Оподаткування є унікальним інститутом, що характеризується економічним, соціальним та політичним характером прояву і торкається усіх систем та сфер функціонування суспільства. Аналіз природи прояву податку в інституціональному контексті дає змогу ідентифікувати його як складну, багатофункціональну, історично зумовлену та комплексну категорію, яка, виникнувши на етапі зародження держави та змінюючись у процесі еволюції її форм та методів управління, характеризується видозміною правового, фінансового, політичного, соціально-економічного, історичного та морально-етичного складників механізму реалізації права держави на акумуляцію частини доходу фізичних та юридичних осіб у бюджетах різних рівнів.

Першочергово відзначимо, що сукупність теоретичних підходів дослідження інститутів оподаткування можна згрупувати на основі гносеологіч-

них ракурсів трактування їх суті (табл. 1). Кожен із них характеризується власними пізнавальними завданнями, цілями дослідження та спектром аналізу явищ і процесів, факторів впливу та детермінант функціонування інститутів оподаткування. Найбільш поширеним є нормативний ракурс, згідно з яким інститут є сукупністю формальних правил, неформальних норм (звичаїв, традицій, менталітету, культури, що формуються впродовж суспільної еволюції) і механізмів примусу (системи стимулів, що забезпечують виконання норм і правил). Система норм інституту за Г. Клейнером [9, с. 35] включає п'ять компонент, кожна з яких може змінюватися в просторі і часі: базисна норма, що відображає основні положення даного інституту (ядро норми); додаткові норми, що входять у захисний шар інституту; допоміжні інструктивні підтримуючі норми, що формують механізм моніторингу, контролю і підтримки дотримання норм ядра інституту; ціннісні норми, що визначають загальний напрям оцінок даного інституту, сформованих у свідомості як носіїв інституту, так і сторонніх спостерігачів; когнітивні норми, що регулюють сприйняття суті і дії норм різними суб'єктами (рис. 1).

I. Лакатос [10] визнавав існування «жорсткого ядра» теорії, що зберігає стійкість упродовж тривалого періоду часу, незважаючи на динаміку змін та її носіїв. Сюди він відносив сукупність незмінних, стійких у любых модифікаціях тверджень, що є базовими конструктами вирішення гносеологічних завдань дослідження. Складовими елементами ядра є елементи, що визначають методологічний та філософський світогляд, цінності та ідеали, які обґрунтовують наукове знання, поняття і категорії, характерні для об'єкту дослідження, теорії та ідеї. Подібною є думка Т. Куна [11], який, розрізняючи епістемічний та соціальний аспекти парадигми, синонімом епістемічному контекстові називав «дисциплінарну матрицю», у структуру якої включав: символічні узагальнення, що становлять формальний апарат і мову, характерну для конкретної науки; метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світорозуміння; цінності, що задають панівні ідеали, норми побудови й обґрунтування наукового пошуку.

Користуючись вищеозначеними міркуваннями, стверджуємо, що «ядром» податкової теорії в трактуванні I. Лакатоса, базовим конструктом дисциплінарної матриці за Т. Куном [11] є символічне узагальнення, за Дж. Серлем [12] представлене як «податок» та «оподаткування».

Розгляд інституту податку **як норми** в загальному значенні дає змогу визначити його як «норму реалізації багатосторонніх відносин держави в особі контролюючих органів та платників податків, яка впорядковує їх взаємодію для забезпечення фінансування державою суспільних

благ». Категорія «податок» у процесі еволюційного розвитку з разового платежу, що сплачувався у формі внесків у разі настання певних обставин, зумовлюючись потребами держав у посиленні державної влади, необхідності утримання постійної армії, розвитком внутрішньої і зовнішньої торгівлі, поступовою заміною різноманітних форм

натурального господарства грошовим, під впливом політичних, економічних та морально-етичних чинників трансформувалася в постійне джерело доходів фіску. Ці метаморфози, набувши рис динамізму та циклічності процесу сплати податків, виступили практичним утіленням діалектичного принципу руху і розвитку, зумовивши розширення

Таблиця 1

Гносеологічні ракурси визначення суті інститутів оподаткування

Ракурс	Сутність теоретичного бачення	Авторське тлумачення
Нормативний	Розгляд інституту зводиться до встановленої ззовні або зсередини норми, яка регламентує параметри поведінки учасників податкових взаємодій, володіючи дозволивними, обмежувальними чи стимулюючими характеристиками.	Норма+механізм підтримки норми
Інформаційний	Інститут розглядається як знання, сформоване в результаті еволюційного розвитку суспільства, що містить рекомендовані форми і моделі поведінки. Базовим під час визначення цього підходу є поняття «податкова культура» як сукупність еволюційно сформованих та суспільно прийнятних патернів поведінки	Поведінковий стереотип
Організаційний	Теоретичний ракурс є продовженням теорії угод, де інститут розглядається крізь призму категорії «організація», що охоплює способи та форми впорядкованого існування, з одного боку, держави та її органів, яким делеговано право на здійснення «податкового примусу» щодо індивідів, їх груп та суб'єктів господарювання як платників податків, з іншого боку.	
Еволюційний	Втілює генетичний принцип розвитку соціальних систем, де інститут розглядається як результат еволюційного процесу природного вибору. Вважається, що за аналогією до гену організму інститути оподаткування володіють великою кількістю «спадкової інформації», що передається з «покоління в покоління», відбираючи моделі взаємодії, що забезпечують виживання соціуму в подальшому та формуючи податковий менталітет окремого суспільства.	
Соціальний	Інститут виступає формою соціальних взаємодій держави, платників податків, податкових агентів та інших опосередкованих учасників.	
Етичний	Один із найбільш широко розповсюджених ракурсів дослідження, в якому основна увага приділяється морально-етичному складнику оподаткування, що зумовлює поведінковий вибір як із боку держави, контролюючих органів, так і з боку платника податків. Наближений до нормативного ракурсу, оскільки зумовлюється тісним зв'язком між зовнішніми нормами та внутрішніми імперативами поведінки.	
Ігровий	Втілює закономірності «теорії ігор» на економічну і суспільну площини, де метою кожного з учасників «гри» держави, отримувачів суспільних благ та платників податків є отримання максимально можливого доходу.	Правила гри
Договірний	Інститут оподаткування розглядається як результат багатостороннього суспільного договору між індивідами, які делегують державі низку функцій і завдань, виконання яких є запорукою побудови громадянського суспільства, забезпечення прав та свобод індивідів.	
Трансакційний	Наявність інститутів оподаткування зумовлюється трансакційними витратами інституціоналізації (встановлення) норми оподаткування та її дотримання.	Основа трансакційного обміну. Трансакційні витрати як витрати: 1) інституціоналізації; 2) механізму дотримання норми; 3) пошук опортуністичних проявів протидії, повного або часткового виконання норм оподаткування

Джерело: складено автором

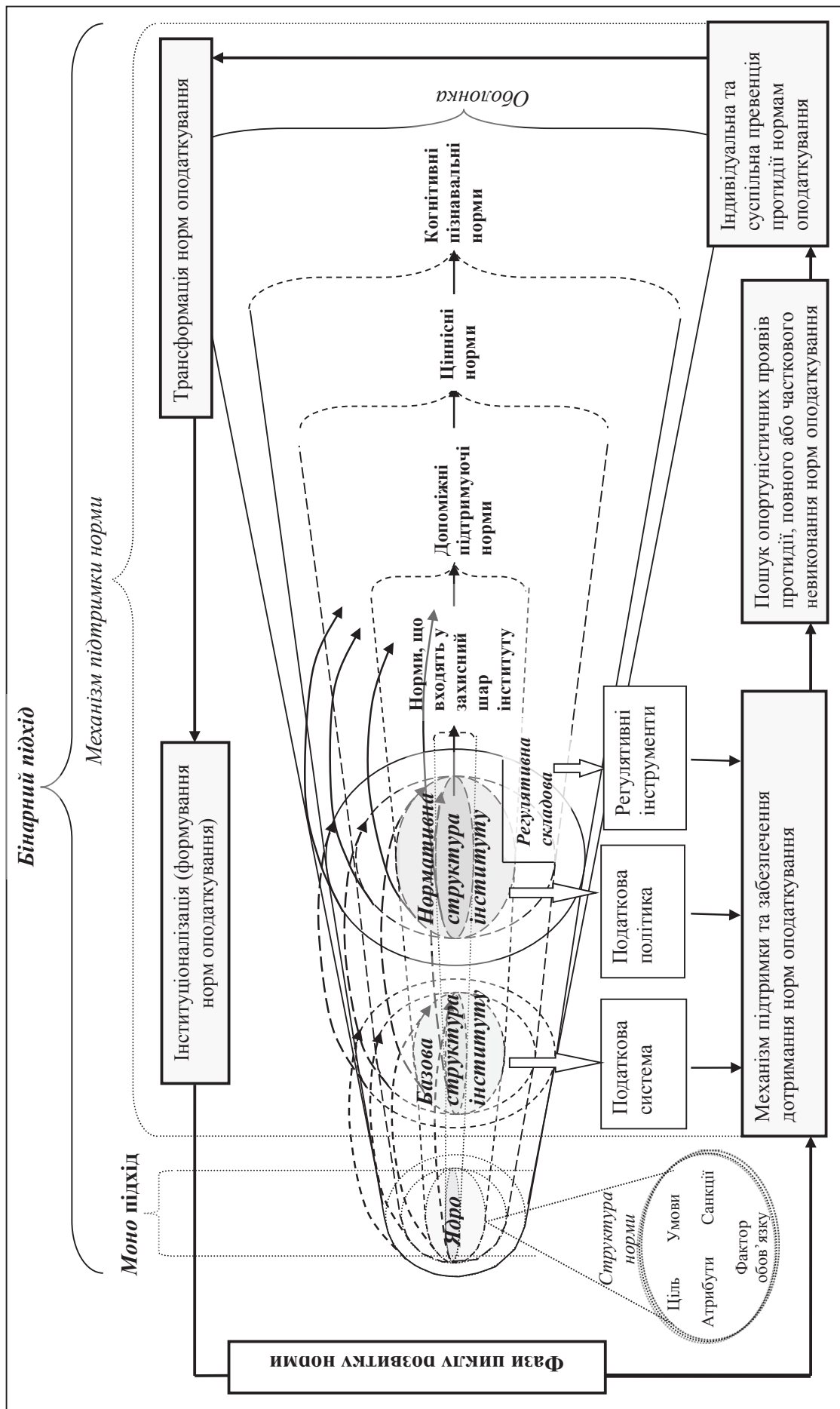

Рис. 1. Фази циклу розвитку та компоненти інституту згідно з моно- та бінарним підходом

Джерело: складено автором на основі [9, с. 35]

змісту та форми категорії «податок» до модальної категорії «оподаткування».

Розуміючи характерну інституціоналізму певну дискретність категоріального поля, розрізняють декілька варіантів трактування інституту, зокрема: *монопідхід* (або індивідуалістичний), згідно з яким інститут – це норма; *холістичний*, або *системний*, підхід, що визначає інститут як комплекс рольових взаємодій; та *бінарний* підхід, згідно з яким інститут визначається як «норма плюс механізм», що контролює та підтримує її виконання [9, с. 17]. Ми погоджуємося з поглядами вітчизняної дослідниці Т. Меркулової, яка зауважує, що «співвідношення між податком і оподаткуванням являє собою співвідношення норми і механізму її підтримання» [13, с. 43-46], на основі чого стверджуємо, що оподаткування як механізм, що забезпечує реалізацію і стійкість норми, хоча й виходить за дефініційні межі податку, однак є складниками одного інституту, який на рівних умовах можна називати інститутом податку, або інститутом оподаткування [14, с. 64-70].

Структурними елементами ядра норми є: атрибути, фактор обов'язку, ціль, умови та санкції.

Визначальною умовою розгляду норми як складового елементу інституту податку є наявність таких її елементів, як ціль та умови дії. Трактування податку в контексті інституціональної теорії не зводить його лише до форми відчуження на користь держави частини доходу економічного агента, а встановлює відповідну ціль, що полягає у формуванні та забезпеченні фінансування суспільних благ на умовах економічної та юридичної самостійності економічних агентів.

Зазначимо, що фахівцями ОЕСР пропонується розрізняти базову та нормативну структури податків. Визначається, що базова структура характеризується повнотою й однозначністю, а наповнення нормативної податкової бази вирішується за допомогою відповідної податкової, соціальної, економічної і т. д. політики, при цьому велику роль відіграє податкове адміністрування (податкові пільги, знижки, вирахування) [15, с. 11-12].

Розгляд інституту оподаткування як сукупності норм зумовлює їх визначення на основі відповідних функціональних та класифікаційних характеристик, які, на нашу думку, можуть бути представлені у певній градаційній матриці. Як видно

Таблиця 2

Градаційна матриця класифікації норм оподаткування

	Нормативна структура інституту			Ціннісні норми	Когнітивні норми
	Системоутворюючі норми	Системозабезпечуючі норми	Підтримуючі норми, що забезпечують:		
Базова структура (ядро інституту)	Норми-дефініції	Норми – фіксатори суспільних відносин устанавлюють податки як невід'ємний елемент суспільного життя, фіксують параметри/моделі відносин учасників процесів оподаткування	Моніторинг дотримання норм	Ідеологічні	
	Норми – завдання і цілі	Норми-імперативи є результатом імперативних прав, дій і зобов'язань держави, доцільність і обов'язковість яких зумовлюється її завданнями	Контроль дотримання норм	Онтологічні	
	Норми-принципи	Норми-регулятори визначають параметри взаємодій учасників процесів оподаткування, та залежно від їх типу та статусу деталізують, наприклад, загальний чи персоніфікований, разовий чи багаторазовий характер здійснення	Забезпечення дотримання норм (примус)	Аксіологічні	
				Ментально-культурні	
	Норми-засади	Формалізовані норми – законодавчо визначені та зобов'язуючі права й обов'язки учасників процесів оподаткування	Індивідуальну та суспільну превенцію повної або часткової протидії нормі	Психологічні	
		Норми-процедури – це окремі елементи механізму реалізації норм оподаткування, що являють собою функціонально відокремлені процеси, обов'язковими учасниками яких є суб'єкти оподаткування (державна в особі фіскальних органів, платники податків та податкові агенти)	Інформаційно-комунікаційне забезпечення	Легітимізаційні	
Норми поведінки – система уявлень про бажані та суспільно схвалювані параметри діяльності суб'єктів оподаткування					

Джерело: складено автором

з табл. 2, базова структура як утілення ядра інституту включає в себе норми-дефініції, завдання і цілі, принципи та засади оподаткування.

Податок як норма відносин може існувати лише тоді, коли податкоплатники є вільними економічними агентами, що володіють правом власності на свої доходи, майно, капітал, на чому наголошував А. Сміт, визнаючи податки ознакою свободи, а не рабства для тих, хто їх сплачує. У цьому контексті класичні принципи оподаткування, відображаючи етичний зміст податку як найменшого складника одиниці формального інституту податку – норми, втілюють його філософський зміст, який слугує методологічним орієнтиром побудови і реформування будь-якої податкової системи.

Системозабезпечуючі норми включають у себе норми-фіксатори, імперативи та регулятори, формалізовані норми, процедури та норми поведінки учасників процесів оподаткування, які володіють більшою мобільністю порівняно із системоутворюючими нормами, допускаючи варіативність спектру прояву заходів державного впливу.

Підтримуючі норми забезпечують дотримання базової та нормативної структур норм інституту, носячи допоміжний характер. Досить неоднозначними є ціннісні та когнітивні норми, які, виступаючи елементом оболонки інституту, визначають його парадигмальні, ідеологічні та легілізаційні параметри розвитку.

Тлумачення *інституту оподаткування як поведінкового стереотипу* втілює соціологічну парадигму, яка аналізує суспільство крізь призму сукупності статусів та ролей, в які вступають індивіди для забезпечення власних інтересів та благ. Тут податкам відводиться роль стійкого елементу суспільного життя, які закріплені у вигляді навиків, способів економічного мислення та зразків поведінки, що завдяки встановленим законодавчим нормам, формам застосування та механізмам реалізації діють у певному фіскальному просторі, заданому культурними та ментальними параметрами.

Трактування *оподаткування як правил гри* вивчає специфіку діяльності держави і платників податків відповідно до наявних моделей їх взаємодії. В основі даного підходу лежить теорія ігор, яка обґрунтовує принципи прийняття рішень в умовах невизначеності чи конфлікту інтересів учасників. Інститутам оподаткування іманентно властиві прояви гострого антагонізму інтересів сторін, тому використання теорії ігор для визначення проявів поведінки між державою, фіскальними органами та платниками податків дає змогу враховувати вплив великої кількості чинників, у тому числі людського в плануванні і прогнозуванні податкових платежів, обчисленні рівня ухилення від оподаткування, оцінці реакції громадян на ті чи інші податкові нововведення та ін. Теза Д. Нортона про те, що *«інститути – це правила гри»*, у перефразованій

інтерпретації дає змогу дійти висновку, що метою участі в грі гравців є отримання певного виграшу, що реалізується у вигляді повного чи часткового задоволення особистого інтересу. У цьому контексті інститути впливають на економічний процес тим, що регулюють розмір *трансакційних витрат* як ціни за можливість участі та отримання усіма учасниками належного їм рівня «виграшу».

Дослідження еволюції інститутів, інституціональних трансформацій акцентувало увагу на існуванні широкого кола витрат, які зумовлюються функціонуванням інституту оподаткування як механізму впорядкування взаємодії економічних агентів у сфері фіску.

Окреслення трансакційної сутності оподаткування, що характеризується процесами відчуження частини власності економічного агента та присвоєння її державою, значною мірою ускладнюється властивими інституціоналізму широкоформатністю та альтернативністю трактувань як загалом, так і щодо поняття трансакційних витрат. Діапазон визначень коливається від *трансакційних витрат* на експлуатацію економічної системи за К. Ерроу [18, с. 53], витрат пов'язаних із пошуком агентом відповідної ціни, організації переговорів та укладанням контрактів за Р. Коузом [19] до трансформаційних та трансакційних витрат, які є витратами обробки і передачі інформації відповідно до поглядів Уолліса і Д. Нортона [16].

Широке поширення в 30-40-х роках ХХ ст. поняття трансакційних витрат сприяло побудові цілісної наукової концепції, розуміння основних закономірностей якої дало змогу Р. Коузу стверджувати: *«Без поняття трансакційних витрат не можна зрозуміти, як працює економічна система, продуктивно проаналізувати низку проблем, що в ній виникають, а також отримати основу для напрацювань політичних рекомендацій»* [19, с. 9]. А інший класик інституціональної теорії Д. Норт констатував: *«...моя теорія інститутів виникла з теорії людської поведінки, поєднаної з теорією витрат трансакцій. Поєднання обох теорій дає нам можливість зрозуміти, чому існують інститути й яку роль вони виконують в нашому житті»* [16, с. 45].

Основоположник австрійської школи К. Менгер у праці «Основи політичної економії» висловлював припущення, що процес укладання угод між економічними агентами пов'язаний із певним рівнем витрат. Теоретик аргументував, що обмін має місце, коли кожен із його учасників отримує приріст цінності до цінності, характерної певній сукупності благ. Проте усвідомлення того факту, що обмін, окрім благ, зумовлюється не лише вигодами, але й «економічними жертвами», зумовленими цілями обміну [21, с. 159], дало змогу К. Менгеру сформулювати такі висновки: по-перше, визнати, що завдання обміну та реалізація економічних обмінних операцій

зумовлюють існування відповідних інституцій або трансакційних структур; по-друге, довести думку, що обмін матиме місце доти, доки цінність благ у розпорядженні кожного учасника обміну буде, за його оцінкою, меншою, ніж цінність тих благ, які можна отримати в результаті обміну [22, с. 461].

Теоретичні розробки К. Менгера значно вплинули на представників інституціонального напрямку досліджень, зосередивши їх увагу на аналізі питань впливу на процес обміну та витрат, ним зумовлених, відповідних суспільних інститутів. У результаті Дж. Коммонс визначив трансакцію «не як обмін товарами, а відчуження і привласнення прав власності та свобод, створених суспільством», виокремивши три їх різновиди: *трансакції угоди*, або *торгові трансакції*, які використовуються для здійснення фактичного відчуження і привласнення прав власності та свобод, що реалізується для задоволення економічного інтересу сторін за умови взаємної згоди; *трансакції управління*, що мають місце у відносинах «управління – підпорядкування», визнаючи вправо визначення форм обміну лише одному учаснику; *трансакції раціонування* як різновид трансакцій, що допускає асиметричність правового статусу учасників, а роль керуючого органу виконує орган, наділений функціями специфікації прав.

Базуючись на теоретичному доробку К. Ерроу, Р. Коуза, Д. Норта, К. Менгера щодо сутності трансформаційних витрат в економіці, сформулюємо особливості їх перебігу в податковій царині. Першочергово відзначимо, що трансакція індивідуальних доходів платників податків в бюджеті держави характеризується не лише перенесенням прав власності на ці доходи, але й зумовлюється відповідним рухом грошових потоків від платників податків до держави. Звідси, трансакційний обмін доповнюється відповідними витратами, що несуть його безпосередні чи опосередковані учасники на стадії інституціоналізації, підтримки реалізації, контролю та трансформаційних перетворень інституту оподаткування. Слід зазначити, що кожен з означених видів витрат є лише спільним узагальнюючим визначником, який охоплює широкий спектр витрат нижчого порядку. Наприклад, механізм податкового адміністрування як структурний елемент механізму підтримки функціонування інституту оподаткування включає в себе витрати на: здійснення податкового планування та прогнозування, облік платників податків і податкових платежів, інформаційно-аналітичне забезпечення процесів оподаткування, реалізацію податкового контролю, моніторинг податкових ризиків, податкове консультування та інші складники. Мусимо визнати, що теоретичний базис трансакційних витрат як ефективний діагностичний інструмент, незважаючи на широке розповсюдження в межах інституціонального підходу, мало розроблений

в економічній теорії (здебільшого через складність кількісного вимірювання). Натомість у фінансовій науці впродовж останніх років набула особливого поширення концепція податкових утрат, автором якої визнають фахівця Міністерства фінансів США С. Сюррея [23], який для максимізації фіскальної ролі податків актуалізував необхідність урахування пільг і звільнень по податку на доходи, що кваліфікувалися як витрати бюджету.

Спочатку С. Сюррей і П. Макденіелл, характеризуючи концепцію податкових витрат бюджету, стверджували, що податок на доходи складається з двох різних елементів: перший включає структурні норми, такі як обчислення чистого доходу, норми фінансового обліку, визначення шкали ставок і рівня звільнень податку, а також особливостей його застосування під час міжнародних операцій; другий елемент охоплює спеціальні пільги, які визначаються податковими стимулами чи податковими субсидіями, що виступають як відхилення від нормальної структури податків і застосовуються для підтримки окремих галузей, видів діяльності чи груп платників. Вони набувають безлічі форм, на зразок виключень та вирахувань з оподаткованого доходу, відстрочки сплати податкових зобов'язань, податкових кредитів чи спеціальних ставок податку. На думку розробників даної концепції, якою б не була форма цих пільг, вони є не чим іншим як державними витратами, що надаються пільговим видам діяльності чи групам платників податків через податкову систему, а не через прямі витрати, надання позик чи інші форми державної допомоги [23, с. 3].

У подальшому, незважаючи на широке розповсюдження даної концепції в діяльності урядів «Південної Кореї, Японії (1976), Іспанії (1978), Австрії, Канади, Великобританії (1979), Франції (1980), Австралії (1981), Бельгії (1984), Нідерландів (1987), Фінляндії (1988), Данії, Швеції (1996), Норвегії (1999), а також на початку 2000-х років Греції, Італії, Мексики, Нової Зеландії, Польщі, Португалії, Чилі, Швейцарії» [26, с. 23-24], її використання обмежалося більш звуженим трактуванням податкових витрат як витрат, зумовлених наданням податкових пільг та податкових субсидій. Однак, згідно з інституціональним підходом, визначення податкових витрат відображає лише частковий аспект трансакційних витрат оподаткування, що є не чим іншим як трансакційними витратами на реалізацію регулятивних інструментів у межах нормативної структури інституту, до яких відносимо: вилучення з оподаткування окремих складників податкової бази; бюджетні субсидії; податкові вирахування; звільнення від сплати податку окремих категорій податкоплатників; відстрочення, розстрочення податкових зобов'язань; податкові пільги; пониження податкової ставки; податкові та інвестиційні кредити та ін.

Інституціональна парадигма беззаперечно постулює, що основоположна мета функціонування інститутів зводиться до створення таких рамкових умов, які дають змогу мінімізувати трансакційні витрати учасників, при цьому податки, характеризуючись трансакційними витратами особливого виду, уможливають отримання трансакційних благ, представлених соціальними і суспільними благами, грошової системи, гарантії прав власності, особистої безпеки та ін. Це, своєю чергою, значно спрощує і здешевлює взаємодію учасників економічних процесів, даючи змогу державі мінімізувати їх трансакційні збитки. Однак у разі надмірних витрат одних платників податків, зумовлених наявністю пільгових механізмів для інших груп платників або відсутністю реальних соціальних чи економічних ефектів, отриманих у результаті надання податкових пільг та субсидій, є всі підстави говорити про існування трансакційних утрат.

Трансакційні втрати виникають також у результаті: неефективної формалізації норм і механізмів реалізації інституту оподаткування, прийняття неадекватних реальному економічному базису обмежуючих, регулюючих чи стимулюючих заходів впливу, складання невідповідних планів-прогнозів податкових надходжень, дисфункцій структур фіскальних інституцій, неочікуваних реакцій учасників процесів оподаткування на появу певних факторів впливу, неефективного захисту трансакцій та способів їх здійснення одним з агентів чи відмови від участі в них, утрат, зумовлених розгортанням конфлікту інтересів, чи порушення функцій інституту оподаткування.

Таким чином, *трансакційні втрати оподаткування* визначаємо як обсяги втрат, що зазнають учасники процесів оподаткування внаслідок неефективних або дисфункціональних інститутів оподаткування в усіх їх формах і різновидах. Значний розмір трансакційних витрат та втрат, зумовлених різного роду інституціональними дисфункціями, або їх існування впродовж тривалого часу загрожує появою «*ефекту зависання*», тобто виникнення різного роду незавершених і проміжних трансформаційних станів, наявність яких негативно впливає на функціонування як інститутів оподаткування, так і на державу загалом.

Різновидом інститутів, що зумовлюють інституціональну рівновагу в процесах оподаткування, якість інституціонального управління, перебіг економічних і соціальних процесів як усередині певної системи, так і запозичення моделей окремих інституціональних одиниць з інших систем, визначаючи ефективність реформування процесів оподаткування, є неформальні інститути. Інституціональна неформальність є невід'ємним компонентом інституціональної архітекtonіки будь-якого суспільства, що об'єднує використання універсальних, еволюційно вивіренних механізмів виживання

соціуму, індивідуальних інтересів та мотивацій індивідів [25, с. 120-124]. Напевне, не буде перебільшенням констатація думки про те, що інститут оподаткування як жоден інший утілює в собі симбіоз цих двох протилежних типів взаємодій.

Формальні інститути зафіксовані в законах і різного роду письмових розпорядженнях, що є обов'язковими для виконання на певній території. Основними принципами їх реалізації є всезагальність, публічність, обґрунтованість, прозорість, чіткість, зрозумілість та наявність примусу до їх реалізації. На відміну від формальних інститутів оподаткування, гарантом існування та дотримання яких є держава, неформальні інститути є нормами, правилами поведінки та їх обмеженнями, дотримання яких гарантується усіма членами суспільства. Характерними їх ознаками є максимальна персоніфікація, відсутність жорсткого авторитаризму, загальність формулювань та відсутність жорстких санкцій за порушення, значна інерційність, менша керованість, змінність та маневреність.

Висновки з проведеного дослідження. У суспільстві, де формальні норми оподаткування є ефективними у забезпеченні індивідуального інтересу, роль неформальних інститутів незначна, якщо ж з урахуванням відповідних причин функції інституту не формалізовані або формалізовані неналежним чином, то більший прояв знаходять саме неформальні інститути. Незнання закономірностей функціонування неформальних інститутів та нехтування ними зумовлюють суперечливий характер теоретико-методологічної бази податкового реформування, поспішне прийняття політично ангажованих законодавчих актів та внесення постійних змін до них, що дискредитує державу як гаранта та базовий суспільний інститут, провокуючи опортуністичну поведінку учасників економічних процесів. На завершення зазначимо, що значний розвиток інститутів оподаткування в контексті виконуваного ними цілого спектра завдань та функцій зумовлює їх повне включення в інституціональну систему суспільства та актуалізує їх подальше пізнання як системних інституціональних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аузан А.А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: [учебник] / А.А. Аузан. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 416 с.
2. Гриценко А. Наука и искусство институционального строительства / А. Гриценко // Институційна архітекtonіка та механізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 20-31.
3. Мандибур В.О. Институційна архітекtonіка власності та закономірності її функціонування / В.О. Мандибур // Институційна архітекtonіка та меха-

нізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 110-116.

4. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.

5. Гордиенко Л.Ю. Трансформационный менеджмент как теоретическая и методологическая база управления институциональными преобразованиями на предприятии / Л.Ю. Гордиенко // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2008. – Вып. 34-2. – С. 152-153.

6. Довгань Л.Є. Корпоративне управління: інституціональні аспекти / Л.Є. Довгань, І.П. Малик. – К.: б. в., 2006. – С. 128.

7. Іншаков О.В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52-62.

8. Катигрובה О.В. Сутнісна характеристика понять «інститут» та «інституція» в теорії інновацій / О.В. Катигрובה // Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития: сборник научных трудов SWorld по материалам Международной научно-практической конференции (октябрь 2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy -311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understan ding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy>

9. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

10. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки / И. Лакатос. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 475 с.

11. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М., 1975.

12. Searle J.R. The construction of social reality. – New York: The Free Press, 1995.

13. Меркулова Т.В. Институциональная сущность налога / Т.В. Меркулова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія. – 2005. – № 650. – С. 43-46.

14. Меркулова Т.В. Формальный и неформальный институты налога: взаимосвязи и противоречия / Т.В. Меркулова // Наукові праці ДонНТУ. Серія економічна. – Вип. 91. – С. 64-70.

15. Best Practice Guidelines – Off Budget and Tax Expenditures. OECD, 2004. – P. 11-12.

16. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. за ред. І. Дзюби. – К.: Основи, 2000. – 198 с.

17. Податковий кодекс України зі змінами і доповненнями від 28.12.2014 згідно із Законом України № 72-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

18. Эрроу К.Дж. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов / К.Дж. Эрроу // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 53.

19. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. – С. 9.

20. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // Тезис. – 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 45.

21. Менгер К. Основания политической экономии // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер. – М., 1992. – С. 159.

22. Інституціонально-інформаційна економіка: [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К., 2010. – С. 461.

23. Surrey S., McDaniel P. Tax Expenditures. Harvard University Press, 1985. – P. 3.

24. Соколовська А.М., Петраков Я.В. Концепція податкових витрат та шляхи її застосування в Україні / А.М. Соколовська, Я.В. Петраков // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 23-44.

25. Сидорович О.Ю. Концептуалізаційна сутність неформальних інститутів оподаткування / О.Ю. Сидорович // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – Вип. 16(4). – С. 120-124.

REFERENCES:

1. Auzan A.A. Institutsional'naya ekonomika: novaya institutsional'naya ekonomicheskaya teoriya: [uchebnik] / A.A. Auzan. – М.: INFRA-M, 2005. – 416 s.

2. Gritsenko A. Nauka i iskusstvo institutsional'nogo stroitel'stva / A. Gritsenko // Institutsiyna arkhitektonika ta mekhanizmi ekonomichnogo rozvitku: materialy naukovogo simpoziumu. – Kh.: KhNU, 2005. – S. 20-31.

3. Mandybura V.O. Instytutsiina arkhitektonika vlasnosti ta zakonmirnosti yii funktsionuvannia / V.O. Mandybura // Instytutsiina arkhitektonika ta mekhanizmy ekonomichnoho rozvytku: materialy naukovoho sympoziumu. – Kh.: KhNU, 2005. – S. 110-116.

4. Chukhno A. Instytutsionalizm: teoriia, metodolohiia, znachennia / A. Chukhno // Ekonomika Ukrainy. – 2008. – # 6. – S. 4-13.

5. Gordienko L.Yu. Transformatsionnyy menedzhment kak teoreticheskaya i metodologicheskaya baza upravleniya institutsional'nymi preobrazovaniyami na predpriyatii / L.Yu. Gordienko // Nauchnye trudy DonNTU. Seriya ekonomicheskaya. – 2008. – Vyp. 34-2. – S. 152-153.

6. Dovhan L.Ye. Korporatyvne upravlinnia: instytutsionalni aspekty / L.Ye. Dovhan, I.P. Malyk. – К.: б. в., 2006. – С. 128.

7. Inshakov O.V. Instytutsiia – kliuch do rozuminnia ekonomichnykh instytutiv / O.V. Inshakov, D.P. Frolov // Ekonomichna teoriia. – 2011. – # 1. – S. 52-62.

8. Katyhrobova O.V. Sutnisna kharakterystyka poniat «instytut» ta «instytutsiia» v teorii innovatsii / O.V. Katyhrobova // Nauchnye yssledovaniya y ykh praktycheskoe prymenenye. Sovremennoe sostoianye y puty razvytiya: sbornyk nauchnykh trudov SWorld po materyalam Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy (oktiabr 2011 h.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy - 311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understan ding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy>

9. Kleyner G.B. Evolyutsiya institutsional'nykh sistem / G.B. Kleyner. – М.: Nauka, 2004. – 240 s.

10. Lakatos I. Izbrannye proizvedeniya po filosofii i metodologii nauki / I. Lakatos. – М.: Akademicheskii Proekt; Triksta, 2008. – 475 s.

11. Kun T. *Struktura nauchnykh revolyutsiy* / T. Kun. – M., 1975.
12. Searle J.R. *The construction of social reality*. – New York: The Free Press, 1995.
13. Merkulova T.V. *Institutsional'naya sushchnost' naloga* / T.V. Merkulova // *Visnik Kharkivs'kogo natsional'nogo universitetu im. V.N. Karazina. Ekonomichna seriya*. – 2005. – № 650. – S. 43-46.
14. Merkulova T.V. *Formal'nyy i neformal'nyy instituty naloga: vzaimosvyazi i protivorechiya* / T.V. Merkulova // *Naukovi pratsi DonNTU. Seriya ekonomichna*. – Vip. 91. – S. 64-70.
15. *Best Practice Guidelines – Off Budget and Tax Expenditures*. OECD, 2004. – P. 11-12.
16. Nort D. *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* / D. Nort ; per. z anhl. za red. I. Dziuby. – K.: Osnovy, 2000. – 198 s.
17. *Podatkovi kodeks Ukrainy zi zminamy i dopovnenniamy vid 28.12.2014 zghidno iz Zakonom Ukrainy # 72-VIII [Elektronnyi resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
18. Errou K.Dzh. *Vozmozhnosti i predely rynku kak mekhanizma raspredeleniya resursov* / K.Dzh. Errou // *THESIS*. – 1993. – Vyp. 2. – S. 53.
19. Kouz R. *Firma, rynek i pravo* / R. Kouz. – M.: Delo, 1993. – S. 9.
20. Nort D. *Instytuty i ekonomicheskyy rost: istoricheskoe vvedenie* / D. Nort // *Tezis*. – 1993. – T. 1. – Vyp. 2. – S. 45.
21. Menger K. *Osnovaniya politicheskoy ekonomii* // *Avstriyskaya shkola v politicheskoy ekonomii*: K. Menger, E. Bem-Baverk, F. Vizer. – M., 1992. – S. 159.
22. *Instytutsionalno-informatsiina ekonomika: [pidruchnyk]* / A.A. Chukhno, P.I. Yukhymenko, P.M. Leonenko. – K., 2010. – S. 461.
23. Surrey S., McDaniel P. *Tax Expenditures*. Harvard University Press, 1985. – P. 3.
24. Sokolovska A.M., Petrakov Ya.V. *Kontseptsiiia podatkovykh vytrat ta shliakhy yii zavstosuvannia v Ukraini* / A.M. Sokolovska, Ya.V. Petrakov // *Finansy Ukrainy*. – 2013. – # 11. – S. 23-44.
25. Sydorovych O.Yu. *Kontseptualizatsiina sutnist neformalnykh instytutiv opodatkovannia* / O.Yu. Sydorovych // *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»*. – 2016. – Vyp. 16(4). – S. 120-124.

Sydorovych O.Yu.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at Department of Taxes and Fiscal Policy
Ternopil National Economic University

THEORETICAL APPROACHES TO THE RESEARCH AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF INSTITUTES OF TAXATION

The author shows the essence of institutes of taxation as a social phenomenon. It has individualized interpretation with different representatives, tendencies, and schools of institutional theory. The author describes normative, informational, organizational, evolutionary, social, ethical, gaming, contractual, and transactional foreshortenings, which help to determine the essence of institutes of taxation. Based on their grouping, the author offers her own interpretation of institutes of taxation. So, they are determined as norms, behavioural stereotypes, rules, and fundamentals of the transaction exchange.

The author proves that in the case of excessive expenses of taxpayers or the state, lack of real social or economic effects (received as a result of given tax allowance), implementation of tax administration measures and fiscal reform, it is advisable to add a number of transaction losses to spectrum of analysis of transaction costs. According to mono and binary approach, there are defined phases of development of institute of taxation and its components. The classification of institutes' norms in the base and normative structures is evaluated. A special importance of taking into account the nature and the essence of the manifestation of formal and informal institutes of taxation is emphasized.

In the article, the author attempts to represent a conceptual nature of the informal institutes of taxation as one of the most historically ancient social institutions of the state, whose forms, types, and mechanisms are an indicator of social development. Established that it occurs at the early stages of development of social forms of organization, transformed in the process of social evolution from simple, germ, the transition to modern formal norms of taxation.

ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ЛІНГВІСТИЧНОГО КЛАСИФІКАТОРА

PROGNOSTICATION OF FINANCIAL SAFETY OF ENTERPRISE IS WITH THE USE OF LINGUISTIC CLASSIFIER

УДК 005:330.341.1(477)

Ткаченко І.П.

к.е.н., доцент кафедри фінансів та обліку

Дніпровський державний технічний університет

Кілянчук Ю.В.

студент

Дніпровський державний технічний університет

Педченко І.В.

студент

Дніпровський державний технічний університет

У статті розглянуто питання забезпечення та прогнозування фінансової безпеки підприємства в контексті формування механізму забезпечення стратегії за допомогою використання агрегування кількісних характеристик факторів із використанням лінгвістичного опису.

Ключові слова: механізм, безпека, стратегія, управління, діагностика, прогнозування, показники, інструменти, фактори, агрегування, розвиток.

В статье рассмотрены вопросы обеспечения и прогнозирования финансовой безопасности предприятия в контексте формирования механизма обеспечения стратегии с помощью использования агре-

гирования количественных характеристик факторов с использованием лингвистического описания.

Ключевые слова: механизм, безопасность, стратегия, управление, диагностика, прогнозирование, показатели, инструменты, факторы, агрегирование, развитие.

In the article the considered questions of providing and prognostication of financial safety of enterprise in the context of forming of mechanism of providing of strategy by means of the use of aggregating of quantitative descriptions of factors with the use of linguistic description.

Key words: mechanism, safety, strategy, management, diagnostics, prognostication, indexes, instruments, factors, aggregating, development.

Постановка проблеми. Нині на порядку денному стоїть проблема забезпечення фінансової безпеки вітчизняних підприємств шляхом запровадження відповідного механізму управління. Вивчення проблеми засвідчує, що в умовах нестабільності економічних відносин на цей процес суттєво впливає забезпечення фінансової безпеки на рівні національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення фінансової безпеки підприємств, управління їх стратегічним та інноваційним розвитком присвячено дослідження таких закордонних та вітчизняних науковців, як: І.О. Бланк, О.І. Барановський, К.С. Горячева, О.І. Судакова, Т.Ю. Загорельська, Т.Б. Кузенко, О.В. Ареф'єва. У працях цих науковців розглянуто поняття економічної та фінансової безпеки підприємства, наводяться засоби оцінки їх рівня.

Водночас широке коло питань, які стосуються змісту та шляхів прогнозування фінансової безпеки підприємств у контексті формування механізму забезпечення стратегії їх ефективного і сталого розвитку, ще недостатньо вивчено, що зумовлює необхідність та актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Визначення нормативних значень показників у разі оцінювання фінансової безпеки підприємства є ще одним важливим питанням, на вирішення якого спрямовані погляди багатьох науковців України. Але, незважаючи на велику кількість поглядів, єдиної думки щодо формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства та її прогнозування не спостерігається.

Метою статті є представлення схеми агрегування кількісних характеристик факторів із використанням лінгвістичного опису під час аналізу та прогнозування фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для аналізу фінансової безпеки підприємства використовують математичний апарат на основі вибірки статистичних даних діяльності підприємства. На фінансову безпеку підприємства впливає ціла низка взаємопов'язаних між собою причин, які можна об'єднати за групами: причини зовнішнього оточення підприємства, ринкові причини, внутрішнього характеру економічні причини, фінансові причини та управлінські причини. Зв'язок між цими групами є дуже суттєвим, тому завжди виникає складність у побудові комплексної математичної моделі фінансової безпеки підприємства.

Ступінь захищеності пріоритетних фінансових інтересів, можливості забезпечення фінансової безпеки підприємства багато в чому залежать від своєчасної ідентифікації небезпек і загроз фінансовій безпеці підприємства із застосуванням комплексного підходу під час їх аналізу.

Проведений огляд сучасних методів і моделей оцінки й аналізу фінансової безпеки підприємства показав, що нині відсутнє комплексне методичне забезпечення прогнозування і планування рівня фінансової безпеки підприємства, яке було б адаптоване до українських реалій господарювання і охоплювало б широкий спектр фінансових показників. Доведено, що існує дефіцит розробок, пов'язаних із дослідженням процесів формування нестійкого, передкризового і кризового стану, які характеризуються зниженням рівня фінансової безпеки. Своєчасна діагностика цих процесів дає змогу не тільки визначити величину необхідних резервів для покриття збитків і втрат, але й значно знизити рівень останніх.

Запропонований у роботі В.В. Орлової механізм управління фінансовою безпекою підпри-

емства дає змогу досліджувати різні стадії формування кризи фінансових ресурсів і розробляти управлінські дії, спрямовані на запобігання збиткам і втратам, пов'язаним із негативними впливами внутрішніх та зовнішніх загроз. Автором розроблена на базі синтезу окремих модулів і моделей концептуальна схема механізму управління фінансовою безпекою підприємства, яка дає змогу оцінити вплив зовнішніх і внутрішніх загроз на формування кризової фінансової ситуації, а також розробити комплекс управлінських дій, спрямованих на їх локалізацію або попередження втрат, пов'язаних з їх впливом [1]. Для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства запропоновано використовувати двокомпонентний показник, який включає показники рівня фінансової конкурентоздатності та рівня стійкості фінансового стану. Причому кожен із показників, що становить фінансову безпеку, є трійкою ймовірностей відповідних режимів функціонування фінансової системи з імовірною високою, середньою та низькою конкурентною позицією, а також з імовірністю переходу підприємства в стійкий, хиткий та кризовий фінансовий стан. На основі аналізу режимів функціонування і компонентів показника фінансової безпеки підприємства В.В. Орловою виділені такі рівні фінансової безпеки, як: повна фінансова безпека, із незначним впливом зовнішніх загроз, із сильним впливом зовнішніх загроз, зі значною кризою фінансової системи та з утратою фінансової безпеки підприємства.

Базуючись на ключових характеристиках фінансової безпеки, враховуючи визначення, розроблені різними науковцями, О.Л. Пластун запропонував власне трактування сутності фінансової безпеки суб'єктів підприємництва як здатності суб'єкта підприємництва здійснювати свою фінансову діяльність ефективно і стабільно шляхом оптимізації використання фінансових ресурсів, забезпечення їх належного рівня та мінімізації впливу ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища [2].

Слід зазначити, що здатність підприємства генерувати прибуток впливає на його короткострокову й довгострокову ліквідність та платоспроможність, на структуру джерел його фінансування, рівень віддачі вкладеного власного та залученого капіталу й у цілому на рівень фінансової безпеки. Нездатність підприємства генерувати прибутки вказує на ризик втрати здатності забезпечення реалізації фінансових власних інтересів, достатнього рівня відтворення та його сталого розвитку, що у цілому є свідченням суттєвих недоліків в організації його фінансової діяльності.

К.С. Горячева вважає, що в ринкових умовах головним фінансовим інтересом підприємства виступають зростання його ринкової вартості, максимізація прибутку, забезпечення основним

і оборотним капіталом, інвестиціями, оптимізація відрахувань до бюджету. Обґрунтовано такі елементи механізму управління фінансовою безпекою підприємства: сукупність фінансових інтересів, функції, принципи і методи управління, організаційну структуру, управлінський персонал, техніку і технології управління, фінансові інструменти, критерії оцінки рівня фінансової безпеки [3].

У такому розумінні механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства являє собою єдність процесу управління і системи управління. До складу основних функцій забезпечення фінансової безпеки підприємства (ФБП) належать: планування, включаючи програмування і прогнозування, організацію, регулювання і стимулювання; контроль у складі обліку, аналізу й аудиту.

У роботі О.Л. Пластуна було запропоновано поняття критичних ризиків як таких, що, як правило, призводять до появи глибокої кризи на суб'єкті підприємництва; рекомендовано поділяти кризове середовище організації на два типи: кризове середовище першого рівня, яке включає в себе всі ризики, з якими може зіткнутися суб'єкт підприємництва під час своєї діяльності, і кризове середовище другого рівня, яке включає в себе лише критичні ризики конкретного суб'єкта.

К.С. Горячева вважає, що для виявлення і оцінки рівня загроз фінансовій безпеці підприємства найбільш придатні такі методи аналізу: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, метод розробки сценаріїв розвитку подій. Аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства свідчить, що їм притаманні певні недоліки, а саме:

- оцінка рівня фінансової безпеки підприємства на основі аналізу динаміки одного або декількох індикаторів є неефективною, тому перевагу слід віддавати застосуванню інтегрального показника безпеки, котрий отримано на основі використання багатомірних статистичних методів;
- у значній частині методів не враховується взаємозв'язок фінансової безпеки із загрозами;
- у проаналізованих підходах до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства основну увагу приділяють поточній і ретроспективній оцінкам рівня безпеки, однак не приділяється увага прогнозним оцінкам на майбутнє.

Визначення нормативних значень показників у разі оцінювання фінансової безпеки підприємства є ще одним важливим питанням, на вирішення якого спрямовані погляди багатьох науковців України.

Для запропонованої методики О.Л. Пластун визначено нормативні значення коефіцієнтів – складників методики оцінки стану фінансової безпеки виробничого підприємства, що були розраховані по 60 підприємствах шести різних видів економічної діяльності сфери матеріального виробництва України. Застосування запропонованої

методики оцінки стану фінансової безпеки підприємства потребує існування більш поглибленої класифікації стану фінансової безпеки підприємства залежно від значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки. Введення в методику поправочних коефіцієнтів дасть змогу отримати більш точні значення комплексних показників і, як наслідок, інтегрального показника стану фінансової безпеки підприємства. Крім того, більш детальна класифікація рівнів безпеки дає можливість охарактеризувати ступінь розвитку негативних тенденцій на підприємстві та вчасно на них відреагувати.

Ситуація, що склалася, потребує розроблення та запровадження упереджувальних антикризових заходів щодо його фінансової стабілізації та забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки. Слід зазначити, що методика інтегральної оцінки фінансової стійкості дійсно враховує вплив усіх факторів та правильно встановлює «діагноз» та прогнози стабільності забезпечення запасів і затрат «нормальними джерелами фінансування» для підприємства. Дослідження показали, що теоретична база, необхідна для формування системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, є значною.

Розроблена В.В. Орловою комплексна модель оцінки й аналізу загроз фінансовій безпеці підприємства містить такі етапи: 1) оцінка їх рівня; 2) побудова моделі оцінки значущості загроз; 3) визначення тенденції зміни рівня фінансової безпеки підприємства. Отримані на основі комплексу моделей прогнозні характеристики дають змогу проводити аналіз розвитку фінансово-економічної ситуації й оцінювати результати впливу загроз, якщо підприємство буде дотримуватися поточної стратегії забезпечення фінансової безпеки.

Слід зазначити, що моделі оцінки й аналізу загроз фінансовій безпеці підприємства засновані на методах структурного моделювання і дають можливість досліджувати зміну рівня фінансової безпеки підприємства внаслідок впливу загроз, а також визначати граничні значення загроз, що відповідають ефективному режиму функціонування фінансової системи підприємства.

Оцінка фінансової безпеки підприємства тільки за станом його фінансів є необхідною, однак недостатньою умовою, а отже, неперспективною. Матеріальні потоки в натуральному виразі підлягають кількісному вимірюванню і, відповідно, аналізу цих даних. Аналіз кількісних характеристик кожного параметра у причинних групах може бути показаний на побудованій інтерполяційній функції або під час використання математичного апарату планування експерименту. Отримані таким чином критерії є локальними для кожної з груп та не є корисними на підприємствах з іншим набором кількісних характеристик.

Математична модель, яка побудована тільки на основі статистичних даних, здебільшого показує необхідні результати тільки під час використання великого обсягу цих даних. Як правило такі моделі можуть бути багатовимірними, але кількість параметрів, які аналізуються, тільки ускладнює математичні перетворення, й іноді не враховуються зв'язки між факторами. Багато причинних груп фінансової безпеки не мають кількісних характеристик або мають дуже велику їх кількість з невизначеними пороговими значеннями. Під час оцінювання цих слабо вимірюваних факторів використовують штучні прийоми (наприклад, підхід, де кожному фактору оцінювання ставиться у відповідність кількісна бальна шкала). Проблемою цього підходу є створення для аналітика або експерта методики виставлення відповідних балів за критерієм, який досліджується.

Для факторів такого типу доцільно вводиться термінологія нечітких виражених степенів: «дуже низька», «низька», «середня», «висока», «дуже висока». Проблемою побудови таких критеріїв за якісними характеристиками є наявність набору фінансових показників неупорядкованих факторів одного рівня ієрархії.

Лінгвістичний опис можна зіставити з кількісними характеристиками факторів. На основі результатів побудови комплексної оцінки зроблений аналіз кількісних характеристик факторів, відношень між факторами у структурі ієрархії цих факторів. Модель будується на основі агрегування даних з усіх рівнів ієрархії факторів, на основі кількісних даних про рівні факторів та їх відношення порядку на одному рівні ієрархії. Метою нашого дослідження є представлення схеми такого агрегування під час аналізу та прогнозування фінансової безпеки підприємства. Нехай FS-моделлю (Financial Security) є математична модель фінансової безпеки підприємства:

$$FSM = \langle G, L, S \rangle, \quad (1)$$

де G – деревоподібна ієрархія факторів фінансової безпеки.

Набір якісних оцінок рівнів кожного фактору в ієрархії G має вигляд:

$$L = \left\{ \begin{array}{l} \text{дуже низький рівень (ДН)} \\ \text{низький рівень (Н)} \\ \text{середній рівень (С)} \\ \text{високий рівень (В)} \\ \text{дуже високий рівень (ДВ)} \end{array} \right\} \quad (2)$$

Система переваг одних факторів перед іншими для одного рівня ієрархії факторів:

$$S = \left\{ F_{k,i} \Re F_{k,j} \mid \Re = \left\{ \begin{array}{l} > \text{відношення переваги,} \\ \approx \text{відношення байдужості} \end{array} \right\} \right\} \quad (3)$$

Деревоподібна ієрархія факторів фінансової безпеки G може бути описана орієнтованим гра-

фом без циклів, петель, горизонтальних ребер у межах одного рівня ранжування, який містить одну кореневу вершину:

$$G = \langle F, V \rangle, \quad (4)$$

де $F = \{F_i\}$ – множина вершин факторів;
 $V = \{V_j\}$ – множина дуг.

Вершину, яка відповідає фактору фінансової безпеки у цілому, позначимо F_0 . Експерту необхідно вибрати низку окремих фінансових показників, про які можна сказати, що вони якнайкраще характеризують окремі сторони діяльності підприємства і при цьому утворюють якусь закінчену сукупність, що дає вичерпне уявлення про підприємство у цілому.

Вибір системи показників для аналізу може бути індивідуальним для кожного підприємства. Значимість тих чи інших показників для оцінки тих чи інших підприємств різна, тому перед експертом постає важке завдання відбору і ранжування чинників аналізу. Показники, які класифіковані за групами, можуть утворювати ієрархію, але в найпростішому випадку вони просто становлять невпорядкований набір. Розглянемо деревовидну ієрархію F (рис. 1), яка залежить від чотирьох основних груп існування критеріїв аналізу фінансової безпеки:

F_1 – рівень стану фінансової системи підприємства;

F_2 – рівень стану джерел фінансової безпеки;

F_3 – рівень структури капіталу підприємства;

F_4 – рівень чистого грошового потоку підприємства;

F_{i1} – рівень зовнішніх показників, $\forall i = \overline{1,4}$;

F_{i2} – рівень внутрішніх показників, $\forall i = \overline{1,4}$;

$F_{1,j1}$ – рівень абсолютних критеріїв, $\forall j = \overline{1,2}$;

$F_{1,j2}$ – рівень відносних критеріїв, $\forall j = \overline{1,2}$.

Фінансову безпеку підприємства оцінюємо за чотирма блоками факторів F_1, F_2, F_3, F_4 . Дерево можна розширити, якщо додавати до графа G нові вузли. На ієрархії критеріїв (рис. 1) обираємо систему відношень переваг на основі експертної оцінки груп факторів. На нашій схемі ця система є початковою і на даному етапі моделювання не є експертною.

Система переваг одних факторів іншим для усіх рівнів ієрархії факторів має вигляд:

$$S = \left\{ \begin{array}{l} F_1 \approx F_2 \approx F_3 \approx F_4, \\ F_{1.1} > F_{1.2}, \\ F_{2.1} \approx F_{2.2}, \\ F_{3.1} > F_{3.2}, \\ F_{4.1} > F_{4.2}, \\ F_{1.1.1} \approx F_{1.1.2}, \quad F_{1.2.1} > F_{1.2.2} \end{array} \right\} \quad (5)$$

Сформуємо лінгвістичну змінну «Рівень фактору» з терм-множиною значень L . Алгоритм побудови змінної агрегування даних проходить за напрямом дуг графа ієрархії під час застосу-

вання OWA-оператора Ягера [6] з вагами у згортці у вигляді коефіцієнтів Фішберна, і кожному рівню відповідає функція належності. Нехай лінгвістичні експертні оцінки рівнів факторів відповідають набору якісних оцінок L :

$$\{F_{1.1.1}(B), F_{1.1.2}(ДВ), F_{1.2.1}(C), F_{1.2.2}(B), F_{2.1}(B), F_{2.2}(ДН), F_{3.1}(B), F_{3.2}(C), F_{4.1}(C), F_{4.2}(H)\}. \quad (6)$$

Для запису якісних характеристик параметру рівня надалі використовується стандартний кількісний вигляд у вигляді відповідної функції належності. Функція належності $\mu^*(x)$ є стандартним п'ятирівневим 01-класифікатором. Функції належності $\mu^*(x)$ – трапецієвидні трикутні числа $(a_1^*, a_2^*, a_3^*, a_4^*)$, де a_i^* – абсциси вершин трапеції.

Отже, для подальшої побудови алгоритму як функції належності обираємо стандартну функцію у вигляді:

$$\mu^*(x) = \begin{cases} ДН : \mu_1(x) = (-0.05, 0.05, 0.15, 0.25) \\ H : \mu_2(x) = (0.15, 0.25, 0.35, 0.45) \\ C : \mu_3(x) = (0.35, 0.45, 0.55, 0.65) \\ B : \mu_4(x) = (0.55, 0.65, 0.75, 0.85) \\ ДВ : \mu_5(x) = (0.75, 0.85, 0.95, 1.05) \end{cases} \quad (7)$$

За кожним показником $F^* = (F_1^*, F_2^*, \dots, F_i^*)$ на обраному підрівні графу G відомі лінгвістичні оцінки $L^* = (L_1^*, L_2^*, \dots, L_i^*)$ та визначена вагова система Фішберна $P^* = (p_1^*, p_2^*, \dots, p_i^*)$. Показник підрівня F^* характеризується своєю лінгвістичною оцінкою, яка визначається функцією належності на 01-носії $x \in [0;1]$ за допомогою OWA-оператора Ягера:

$$\mu^*(x) = \sum_{k=1}^i p_k^* * \mu_k^*(x) = \sum_{k=1}^i p_k^* * (a_{k1}^*, a_{k2}^*, a_{k3}^*, a_{k4}^*) = \quad (8)$$

$$= \left(\sum_{k=1}^i p_k^* * a_{k1}^*, \sum_{k=1}^i p_k^* * a_{k2}^*, \sum_{k=1}^i p_k^* * a_{k3}^*, \sum_{k=1}^i p_k^* * a_{k4}^* \right),$$

де $\mu_k^*(x)$ визначені формулами (7).

Таблиця 1

Інтерпретація функції належності фактору фінансової безпеки

Функція належності	Рівень фактору F_0	Ступінь фінансової безпеки підприємства
$\mu_1(x)$	ДН	Незначна
$\mu_2(x)$	Н	Прийнятна
$\mu_3(x)$	С	Гранична
$\mu_4(x)$	В	Небезпечна
$\mu_5(x)$	ДВ	Висока

Проводячи обчислення послідовно знизу догори за всіма рівнями ієрархії G , застосовуючи співвідношення (7), (8) і доведені у роботі резуль-

тати лінгвістичного розпізнавання показника верхнього рівня ієрархії, а в нашому випадку показника фінансової безпеки підприємства, отримуємо функцію належності фактору F_0 та його інтерпретацію (табл. 1).

Визначимо критерій фінансової безпеки для побудованої моделі, яка представлена графом G (рис. 1) із системою переваг (5) та лінгвістичними оцінками факторів (6). Розглянемо рівень зовнішніх показників фінансової системи підприємства $F_{1.1}$. Функція належності цього рівня базується на двох рівнях $F_{1.1.1}$ і $F_{1.1.2}$, тому

$$\mu_{1.1}^*(x) = \begin{cases} B: & \mu_4(x) = (0.55, 0.65, 0.75, 0.85) \\ DB: & \mu_5(x) = (0.75, 0.85, 0.95, 1.05) \end{cases}$$

За умовою $F_{1.1.1} \approx F_{1.1.2}$ і ваговою таблицею Фішберна [1] $p_{1.1.1} = 1/2$, $p_{1.1.2} = 1/2$. Показник підрівня має вигляд:

$$\mu_{1.1}^*(x) = \left(\frac{1}{2} \right) * \left(\frac{0.55 \ 0.65 \ 0.75 \ 0.85}{0.75 \ 0.85 \ 0.95 \ 1.05} \right) = (0.65 \ 0.75 \ 0.85 \ 0.95).$$

На рівні внутрішніх показників фінансової системи підприємства $F_{1.2}$ функція належності має вигляд:

$$\mu_{1.2}^*(x) = \begin{cases} C: & \mu_3(x) = (0.35, 0.45, 0.55, 0.65) \\ B: & \mu_4(x) = (0.55, 0.65, 0.75, 0.85) \end{cases}$$

Для змішаної системи переваг маємо вагові числа $p_{1.2.1} = 2/3$, $p_{1.2.2} = 1/3$ при умові $F_{1.2.1} > F_{1.2.2}$. Отже,

$$\mu_{1.2}^*(x) = \left(\frac{2}{3} \right) * \left(\frac{0.35 \ 0.45 \ 0.55 \ 0.65}{0.55 \ 0.65 \ 0.75 \ 0.85} \right) = (0.42 \ 0.52 \ 0.62 \ 0.72).$$

На рівні фінансової системи підприємства F_i при $F_{1.1} > F_{1.2}$ і $p_{1.1} = 2/3$, $p_{1.2} = 1/3$ отримуємо функцію належності на цьому рівні:

$$\mu_1^*(x) = \left(\frac{2}{3} \right) * \left(\frac{0.65 \ 0.75 \ 0.85 \ 0.95}{0.42 \ 0.52 \ 0.62 \ 0.72} \right) = (0.57 \ 0.67 \ 0.77 \ 0.87).$$

Ураховуючи аналогічні обчислення для інших рівнів ієрархії F_2, F_3, F_4 , маємо:

$$\mu_2^*(x) = \left(\frac{1}{2} \right) * \left(\frac{0.55 \ 0.65 \ 0.75 \ 0.85}{-0.05 \ 0.05 \ 0.15 \ 0.25} \right) = (0.25 \ 0.35 \ 0.45 \ 0.55),$$

$$\mu_3^*(x) = \left(\frac{2}{3} \right) * \left(\frac{0.55 \ 0.65 \ 0.75 \ 0.85}{0.35 \ 0.45 \ 0.55 \ 0.65} \right) = (0.48 \ 0.58 \ 0.68 \ 0.78),$$

$$\mu_4^*(x) = \left(\frac{2}{3} \right) * \left(\frac{0.35 \ 0.45 \ 0.55 \ 0.65}{0.15 \ 0.25 \ 0.35 \ 0.45} \right) = (0.28 \ 0.38 \ 0.48 \ 0.58),$$

Для того щоб визначити рівень кожного з отриманих факторів, необхідно визначити ступінь схожості трапецієвидного числа $(a_1^*, a_2^*, a_3^*, a_4^*)$ відповідного рівня і стандартного трапецієвидного числа $(b_1^*, b_2^*, b_3^*, b_4^*)$ вигляду (7) за допомогою міри розпізнавання рівня (різновидність міри Хемінга):

$$0 \leq v = 1 - \max\{|a_1^* - b_1^*|, |a_2^* - b_2^*|, |a_3^* - b_3^*|, |a_4^* - b_4^*|\} \leq 1.$$

Для рівня F_1 з відповідним трапецієвидним числом $\mu_1^*(x) = (0.57 \ 0.67 \ 0.77 \ 0.87)$, $\forall x \in [0; 1]$ рівень фактору відповідає лінгвістичній змінній «Високий (В)» при за $v_1 = 1 - \max\{0.02, 0.02, 0.02, 0.02\} = 0.98 \leq 1$.

Лінгвістична змінна, яка відповідає рівню ієрархії F_2 , приймає значення «Середній (С)» за $v_2 = 1 - \max\{0.1, 0.1, 0.1, 0.1\} = 0.9 \leq 1$.

Фактори рівнів F_3 і F_4 приймають значення «Високий (В)» і «Середній (С)» за $v_3 = 0.93$ і $v_4 = 0.93$ відповідно.

На рівні F_0 побудови критерію фінансової безпеки підприємства $F_1 \approx F_2 \approx F_3 \approx F_4$ і $p_1 = 1/4$, $p_2 = 1/4$, $p_3 = 1/4$, $p_4 = 1/4$. Функція належності цього рівня може бути записана у вигляді:

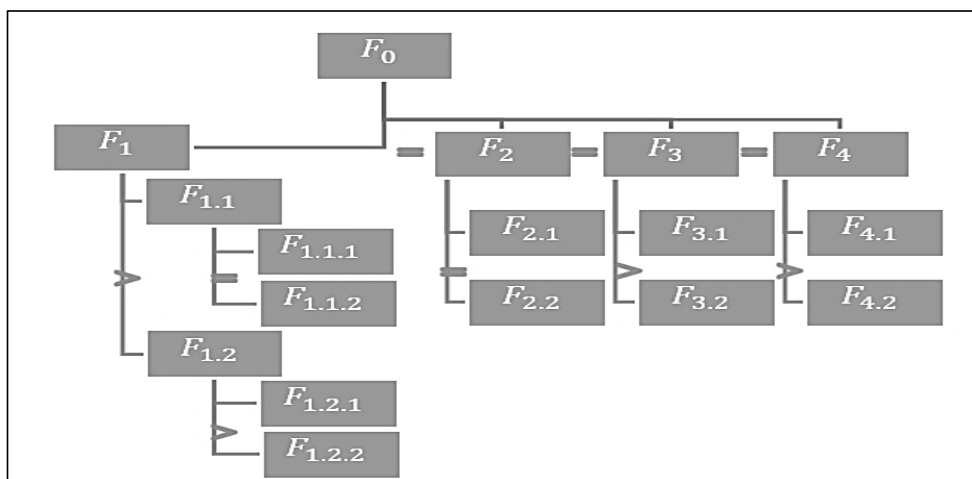

Рис. 1. Деревовидна ієрархія критеріїв аналізу фінансової безпеки підприємства

$$\mu_0^*(x) = \begin{pmatrix} 1/4 \\ 1/4 \\ 1/4 \\ 1/4 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 0.57 & 0.67 & 0.77 & 0.87 \\ 0.25 & 0.35 & 0.45 & 0.55 \\ 0.48 & 0.58 & 0.68 & 0.78 \\ 0.28 & 0.38 & 0.48 & 0.58 \end{pmatrix} = \\ = (0.395 \ 0.495 \ 0.595 \ 0.695).$$

Рівень фактору F_0 відповідає лінгвістичній змінній «Середній (С)» за

$$v_0 = 1 - \max\{0.045, 0.045, 0.045, 0.045\} = 0.955 \leq 1.$$

Отже, під час порівняння отриманої функції належності і ступеню фінансової безпеки проаналізованого підприємства (табл. 1) маємо, що за побудованої залежності критеріїв ступінь фінансової безпеки є граничною.

Висновки з проведеного дослідження. Необхідність розроблення адекватних упереджувальних та захисних реакцій підприємства на основі комплексного аналізу загроз з урахуванням їх співвідпорядкованості, структурних взаємозв'язків визначає актуальність формування ефективного методичного забезпечення системи управління фінансовою безпекою з використанням математичних методів аналізу.

У результаті проведеного аналізу методів забезпечення та прогнозування фінансової безпеки на рівні підприємства доведено, що в сучасних економічних умовах України їх використання дає можливість керівництву і персоналу будь-якого підприємства по-новому поглянути на вирішення проблеми забезпечення фінансової безпеки, осмислити способи мінімізації можливих фінансових утрат.

У цій роботі проаналізований алгоритм побудови критерію фінансової безпеки без урахування кількісних характеристик фінансового стану підприємства за залучення експертів для формування початкових умов на кожному з етапів постановки завдання. Використання цієї схеми не дає відповіді на питання про коректність експертної оцінки факторів побудованої ієрархії, про зв'язки між рівнями та їх якісну зміну залежно від зміни відношень байдужості до відношень переваг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Орлова В.В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.11 / В.В. Орлова. – Хмельницький, 2008. – 21 с.
2. Пластун О.Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / О.Л. Пластун; Укр. акад. банк. справи Нац. банку України. – Суми, 2007. – 20 с.
3. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / К.С. Горячева. – К.: НАУ, 2006. – 17 с.

4. Узагальнення досвіду ідентифікації кризових явищ на підприємствах України / С.В. Каламбет, Ю.В. Півняк, І.П. Ткаченко // Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 12(201). – С. 71-79.

5. Недосекин А.О. Комплексная оценка риска банкротства корпорации на основе нечетких описаний / А.О. Недосекин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sedok.narod.ru/sc_group.html

6. Yager R. Families of OWA operators // Fuzzy Sets and Systems / – 1993. – P. 59.

7. Божуха Л.М. Про якісне представлення кількісних характеристик факторів на функціях належності / Л.М. Божуха // Тези доповідей Міжнародної науково-технічної конференції «Інформаційні технології в металургії та машинобудуванні» (Дніпро, 24-26 березня 2015 р.). – Дніпро, 2015. – С. 49-50.

8. Божуха Л.М., Ткаченко І.П. Використання лінгвістичного класифікатора у системі комплексної оцінки фінансової безпеки підприємств / Л.М. Божуха, І.П. Ткаченко // Міжнародна науково-практична конференція «Інституціональні основи функціонування економіки в умовах трансформації» (Монреаль, 25-31 травня 2015 р.). – 2015. – С. 272-278.

REFERENCES:

1. Orlova V.V. Modeliuvannia mekhanizmv upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.11 / V.V. Orlova. – Khmelnytskyi, 2008. – 21 s.
2. Plastun O.L. Rozvytok systemy finansovoi bezpeky subiektiv pidpriemnytstva sfery materialnoho vyrobnytstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.08 / O.L. Plastun; Ukr. akad. bank. spravy Nats. banku Ukrainy. – Sumy, 2007. – 20 s.
3. Horiachieva K.S. Mekhanizm upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.06.01 / K.S. Horiachieva. – K.: NAU, 2006. – 17 s.
4. Uzahalnennia dosvidu identyfikatsii kryzovykh yavysch na pidpriemstvakh Ukrainy / S.V. Kalambet, Yu.V. Pivniak, I.P. Tkachenko // Visnyk Skhidnoukrainskoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. – 2013. – # 12(201). – S. 71-79.
5. Nedosekyn A.O. Kompleksnaia otsenka ryska bankrotstva korporatsyy na osnove nechetkykh opysanyi / A.O. Nedosekyn [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://sedok.narod.ru/sc_group.html
6. Yager R. Families of OWA operators // Fuzzy Sets and Systems / – 1993. – P. 59.
7. Bozhukha L.M. Pro yakisne predstavlennia kilksnykh kharakterystyk faktoriv na funktsiiakh nalezhnosti / L.M. Bozhukha // Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Informatsiini tekhnologii v metalurhii ta mashynobuduvanni» (Dnipro, 24-26 bereznia 2015 r.). – Dnipro, 2015. – S. 49-50.
8. Bozhukha L.M., Tkachenko I.P. Vykorystannia lnhvistychnoho klasyfikatora u systemi kompleksnoi otsinky finansovoi bezpeky pidpriemstv / L.M. Bozhukha, I.P. Tkachenko // Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Instytutsionalni osnovy funktsionuvannia ekonomiky v umovakh transformatsii» (Monreal, 25-31 travnia 2015 r.). – 2015. – S. 272-278.

Tkachenko I.P. Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance and Accounting,
Dniprovsk State Technical University**Kilianchuk Yu.V.**Student,
Dniprovsk State Technical University**Pedchenko I.V.**Student,
Dniprovsk State Technical University

PROGNOSTICATION OF THE ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY WITH THE USE OF LINGUISTIC CLASSIFIER

A wide circle of questions that touch maintenance and ways of prognostication of financial security of enterprises in the context of forming a mechanism for providing them a strategy of effective and permanent development is yet studied not enough. All of it stipulates a necessity and relevance of this research.

The aim of this work is a presentation of the chart of aggregating quantitative descriptions of factors with the use of linguistic description for the analysis and prognostication of financial security of an enterprise.

The conducted review of modern methods and models of estimation and analysis of the financial security of the enterprise showed that for today, there was no complex methodical providing for the prognostication and planning of financial strength of the enterprise that would be adapted to Ukrainian realities of ménage and would embrace the wide spectrum of financial security indexes.

An estimation of financial security of the enterprise only by the state of its finances is necessary but insufficient and thus non-perspective condition. Material flows in physical terms are subject to quantitative measuring and, accordingly, analysis of these data. The analysis of quantitative descriptions of every parameter in causal groups can be shown on the built interpolation function or at the use of mathematical tools for the experiment planning. The criteria, which are obtained in such a way, are local for each of groups and are not useful at enterprises with other sets of quantitative descriptions.

This work analysed algorithm of construction of criterion of financial security without the consideration of quantitative descriptions of the financial state of the enterprise with the participation of experts for forming initial conditions on each of the stages of tasking. The use of this scheme does not give answers for a question about the correctness of expert estimation of factors of the built hierarchy, about ties between levels and their quality change depending on the change of relations of indifference to the relations of advantages.

ЗВІТНІСТЬ ПРО ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ
ТА АНАЛІЗ ЇЇ ПОКАЗНИКІВREPORTING ON PERFORMANCE AND LOCAL BUDGETS ANALYSIS
ITS PERFORMANCE

У статті розглянуто призначення звітності про виконання місцевих бюджетів як основного носія фінансової інформації. Визначено завдання звітності про виконання місцевих бюджетів, а також етапи та принципи бюджетного аналізу, якими необхідно керуватися на усіх рівнях бюджетної системи та стадіях бюджетного процесу. Проаналізовано звітні дані бюджету м. Чернівці за 2014-2016 рр. із поданням аналітичних висновків у табличному та графічному виглядах. Виявлено та описано тенденції виконання доходної частини бюджету. Для посилення ефективності методики економічного аналізу бюджетних показників запропоновано поділити її на загальну і часткову.

Ключові слова: фінансова звітність, бухгалтерський облік, місцеві бюджети, бюджетний аналіз, бюджетні показники.

В статье рассмотрено назначение отчетности об исполнении местных бюджетов в качестве основного носителя финансовой информации. Определены задачи отчетности о выполнении местных бюджетов, а также этапы и принципы бюджетного анализа, которыми необходимо руководствоваться на всех уровнях бюджетной системы и стадиях бюджетного процесса. Проана-

лизированы отчетные данные бюджета г. Черновцы за 2014-2016 гг. с представлением аналитических выводов в табличном и графическом видах. Выявлены и описаны тенденции выполнения доходной части бюджета. Для усиления эффективности методики экономического анализа бюджетных показателей предложено разделить ее на общую и частичную.

Ключевые слова: финансовая отчетность, бухгалтерский учет, местные бюджеты, бюджетный анализ, бюджетные показатели.

In the article the purpose of reporting on the execution of local budgets as the main carrier of financial information. Defined stages, objectives and principles of budget analysis, which should be guided at all levels of the budget system and budget process stages. The analysis of budget data reporting. Chernovtsy years 2014-2016 for submission of analytical conclusions in tabular and graphical form. Discovered and described trends execution of budget revenues. In order to enhance the efficiency of methods of economic analysis of budget figures proposed to divide it into general and partial.

Key words: financial reporting, accounting, local budgets, budget analysis, budget figures.

УДК 336:657.37

Юрій С.М.

к.е.н., доцент кафедри фінансів
Чернівцький торговельно-економічний
інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету

Постановка проблеми. Місцеві бюджети є важливим складником бюджетного устрою України. Для виконання завдань та функцій, якими наділені місцеві органи влади, необхідні фінансові ресурси – майнова та економічна основа їх діяльності. Бюджетні, майнові та економічні права, які закріплені за місцевими органами влади, дають їм змогу формувати, розглядати, затверджувати та виконувати свої бюджети в межах чинного законодавства. Особлива увага повинна приділятися складанню звітності про виконання місцевих бюджетів та аналізу фінансових показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування звітності про виконання місцевих бюджетів та аналізу її показників досліджені в працях Л.В. Гізатуліної, Н.І. Сушко, С.І. Харченко, І.С. Микитюк, Ю.О. Голинського та ін. Проте сучасні умови функціонування державних та місцевих фінансів потребують поглибленого вивчення та подальшого розроблення щодо посилення аналізу фінансових показників місцевих бюджетів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження призначення звітності про виконання місцевих бюджетів, визначення її ролі в бюджетному процесі, а також виокремлення із наявних інструментів бюджетного аналізу найбільш суттєвих та дієвих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження у сфері формування і використання коштів бюджетів є досить актуальним напрямом фінансової науки. Аналіз руху фінансових ресурсів, їх планування дають змогу формувати інформацію оперативного і стратегічного спрямування і дають можливість організації аналітичних процедур і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення бюджетного процесу. Найважливіший елемент бюджетного процесу – економічний аналіз бюджетних показників, обґрунтування структури, динаміки та інших параметрів, отриманих із фінансової звітності про виконання бюджетів.

Звітність як один з елементів бухгалтерського обліку є завершальним етапом узагальнення бухгалтерської інформації [5]. Основний результат ведення обліку в державному секторі – це складання фінансової звітності для забезпечення доступу всіх зацікавлених користувачів до інформації, яка об'єктивно повідомляє про фінансове становище та процес виконання бюджетів [6, с. 239].

Відповідно до Бюджетного кодексу (ст. 58) [1], зведення, складання та подання звітності про виконання державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюється Державною казначейською службою України [2; 3]. Форми фінансової і бюджетної звітності та порядок їх заповнення встановлюються Міністерством фінансів України [4].

Статистична інформація про виконання бюджетів, що характеризує стан розвитку держави та регіонів, використовується органами законодавчої та виконавчої влади, широким колом науковців, економістів та фінансистів для різноманітних цілей: планування, прогнозування, аналізу й управління бюджетними коштами, оцінювання і контролю їх виконання.

Інформація, наведена у фінансовій та бюджетній звітності, має сприяти ухваленню своєчасних і правильних економічних рішень шляхом оцінювання минулих, теперішніх та майбутніх подій, підтвердження чи коригування їх оцінок, зроблених у минулому. Крім того, повинна бути можливість зіставлення даних у звітах за минулі та поточний періоди, адже звітність як підсистема бюджетного механізму та знаряддя управління соціально-економічним розвитком суспільства має велике значення для оперативного управління системою державних та місцевих фінансів.

Під час складання звітності про виконання місцевих бюджетів вирішуються такі завдання [6, с. 246]:

- здійснюється аналіз операцій, проведених у процесі виконання відповідного бюджету, які підлягають включенню під час зведення даних, щоб не подвоювати потоки за операціями;

- структура звітності про виконання бюджету наводиться відповідно до економічних ознак операцій, проводиться перегрупування бюджетних операцій;

- здійснюється оцінка даних, підрахунок дебіторської та кредиторської заборгованостей на основі порівняння даних бюджетного обліку.

Економічний аналіз складається з таких основних етапів [7, с. 92]:

- по-перше, визначення об'єкта аналізу, формування мети та завдань аналізу;

- по-друге, здійснення перевірки, зведення (зіставлення) та групування необхідних даних;

- по-третє, аналітична обробка: порівняння відповідних показників щодо доходів, видатків, нор-

мативів, штатів, контингентів; визначення причин відхилень від показників затверджених бюджетів; з'ясування взаємозв'язків і кількісних залежностей між показниками;

- по-четверте, підведення результатів аналізу та формування висновків;

- по-п'яте, розроблення практичних пропозицій за результатами аналізу.

Ю.О. Голинський виділив базові принципи, якими необхідно керуватися під час здійснення відповідних оцінок та аналізу на всіх рівнях бюджетної системи та стадіях бюджетного процесу. Основними є [8, с. 193]:

- чіткість і повнота: бюджетний аналіз повинен враховувати максимально широке коло показників, які всеохоплююче характеризують фінансове чи економічне явище, процес, динаміку;

- системність: бюджетний аналіз повинен становити логічну систему відповідних взаємопов'язаних і взаємозалежних показників;

- оперативність: результатом проведеного аналізу повинні бути сформовані рекомендації, на підставі яких прийматимуться оперативні ефективні управлінські рішення;

- об'єктивність: джерелом інформації для бюджетного аналізу повинні виступати виключно офіційні дані відповідних державних установ, що забезпечить якісний результат виявлення реальних основних тенденцій та динаміки.

За результатами аналізу звітності про виконання бюджетів можна розрахувати вплив окремих чинників на відхилення заданих бюджетних показників, а отже, визначити шляхи наповнення доходної та економії видаткової частин бюджетів усіх рівнів. Результати аналізу використовують під час складання проектів бюджетів на наступний бюджетний період [6, с. 248].

Економічний аналіз бюджетних показників доцільно здійснювати за допомогою аналітичних таблиць, які мають містити інформацію за минулі роки, очікувані показники на поточний рік і про-

Таблиця 1

Динаміка доходів бюджету м. Чернівці за 2014-2016 рр., тис. грн.

Доходи	2014	2015	2016	Відхилення					
				Абсолютне, +/-			Відносне, %		
				2015/ 2014	2016/ 2015	2016/ 2014	2015/ 2014	2016/ 2015	2016/ 2014
Податкові надходження	464685,4	568173,4	826384,3	103488,0	258210,9	361698,9	22,3	45,4	77,8
Неподаткові надходження	61830,2	106467,3	169575,9	44637,1	63108,6	107745,7	72,2	59,3	174,3
Доходи від операцій із капіталом	13099,2	19011,2	26330,0	5912,0	7318,8	13230,8	45,1	38,5	101,0
Державні цільові фонди	5221,4	7249,3	9699,6	2027,9	2450,3	4478,2	38,8	33,8	85,8
Офіційні трансферти	482774,6	688567,9	874934,6	205793,3	186366,7	392160,0	42,6	27,1	81,2
Всього	1070216,6	1448227,0	1907577,4	378010,4	459350,4	837360,8	35,3	31,7	78,2

гнозні показники на наступний бюджетний період. Для цього застосовують різні методи та інструменти [7, с. 95]:

– метод порівняння – коли бюджетні показники звітного періоду порівнюються з плановими або з показниками за попередній період;

– метод групування – передбачає певну класифікацію явищ і процесів, а також причин і факторів, які зумовлюють їх зміну і розвиток;

– метод ланцюгових підстановок – полягає у заміні окремого звітного показника базовим, дає змогу визначити вплив окремих факторів на сукупний бюджетний показник.

Найпростішим є метод порівняння, коли бюджетні показники звітного періоду порівнюються з плановими або з показниками за попередній період (дані для аналізу доходної частини бюджету м. Чернівці отримано з річних фінансових

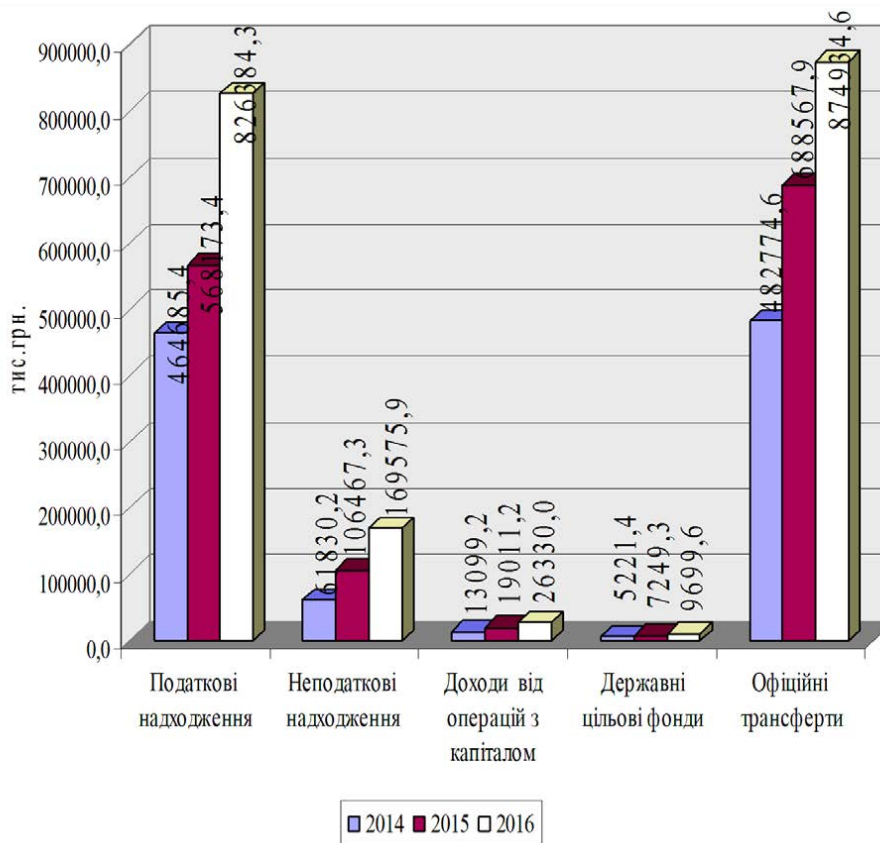

Рис. 1. Динаміка доходів бюджету м. Чернівці за 2014-2016 рр.

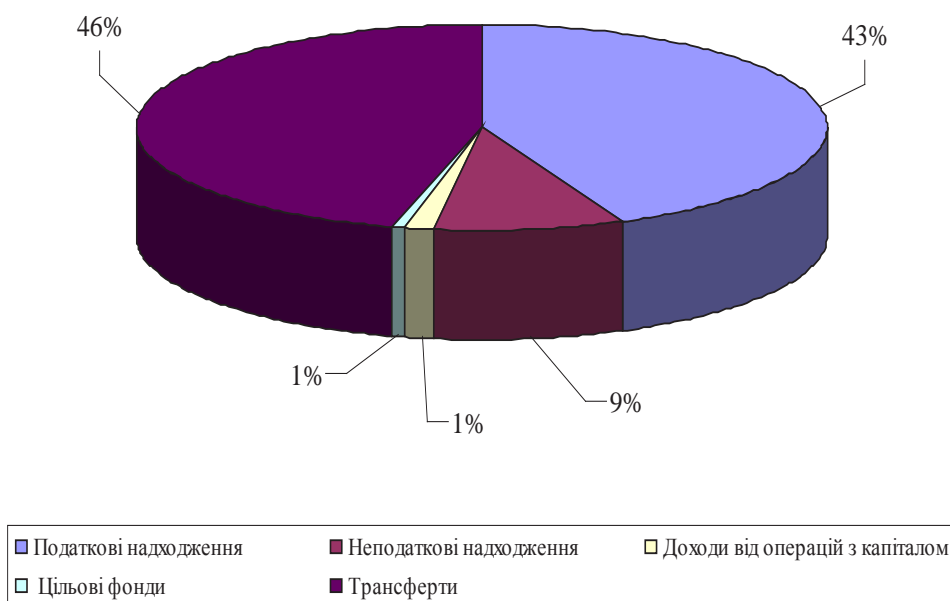

Рис. 2. Структура доходів бюджету м. Чернівці у 2016 р.

звітів – форма № 2 кмб (мб) «Звіт про виконання місцевих бюджетів») (табл. 1, рис. 1, 2).

Динаміка доходів бюджету м. Чернівці має чітку тенденцію до зростання: у 2014 р. було отримано 1 070 216,6 тис. грн., у 2015 р. – 1 448 227,0 тис. грн., у 2016 р. – 1 907 577,4 тис. грн. Загальне зростання доходної частини бюджету м. Чернівці становило 837 360,8 тис. грн., або 78,2% (табл. 1).

За роки дослідження спостерігається зростання: – податкових надходжень (із 464 685,4 тис. грн. у 2014 р. до 826 384,3 тис. грн. у 2016 р., абсолютне відхилення – 361 698,9 тис. грн., відносно – 77,8%);

– неподаткових надходжень (із 61 830,2 тис. грн. у 2014 р. до 169 575,9 тис. грн. у 2016 р. абсолютне відхилення – 107 745,7 тис. грн., відносно – 174,3%);

– доходів від операцій із капіталом (зі 13 099,2 тис. грн. у 2014 р. до 26 330,0 тис. грн. у 2016 р., абсолютне відхилення – 13 220,8 тис. грн., відносно – 101,0%);

– цільових фондів (із 5 221,4 тис. грн. у 2014 р. до 9 699,6 тис. грн. у 2016 р., абсолютне відхилення – 4 478,2 тис. грн., відносно – 85,8%);

– офіційних трансфертів (із 482 774,6 тис. грн. у 2014 р. до 874 934,6 тис. грн. у 2016 р., абсолютне відхилення – 392 160,0 тис. грн., відносно – 81,2%) (рис. 1).

Найбільша частка в доходах бюджету м. Чернівці у 2016 р. належить міжбюджетним трансфертам – 46%. На жаль, дана ситуація свідчить про фінансову залежність бюджету м. Чернівці від центральних органів влади і підтверджує загальнодержавну тенденцію. Друге місце в структурі доходів бюджету м. Чернівці належить податковим надходженням – 43%. На третьому місці – неподаткові надходження – 9%. Державним цільовим фондам та доходам від операцій із капіталом належить найменша питома вага в загальній структурі доходів місцевих бюджетів м. Чернівці – по 1% відповідно (рис. 2).

Вважаємо, що методика аналізу звітності про виконання місцевих бюджетів умовно має бути поділена на загальну і часткову. Елементами загальної методики є:

- визначення завдань бюджетного аналізу;
- підбір та попередня перевірка достовірності та правильності фінансових показників;
- використання прийому порівняння як основного визначення рівня виконання і динаміки бюджетних показників;
- застосування затверджених або уточнених даних як бази для порівняння й оцінки показників;
- визначення факторів, які впливають на результати виконання бюджетів за доходами або витратами;
- побудова аналітичних таблиць, на основі яких можна робити узагальнюючі висновки про результати виконання бюджетів.

Практичне застосування часткової методики визначається:

- стадією бюджетного процесу;
- рівнем бюджету в загальній структурі бюджетної системи України;
- видом доходів або призначення витрат;
- кількістю й якістю звітних даних;
- видами розрахунків та аналітичних таблиць;
- попередніми висновками, які можна отримати за результатами аналізу.

Кожний з елементів методики аналізу має велике значення, проте цільове та дієве використання результатів бюджетного аналізу залежить передусім від їх комплексного застосування. Доповнюючи один одного, різні види аналізу сприяють розкриттю взаємозалежності, яка виникає між відповідними аналітичними показниками в процесі формування та виконання місцевих бюджетів.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансовий стан місцевих бюджетів є невід'ємною частиною системи індикаторів соціально-економічного розвитку регіонів та держави. Не можна приймати рішення про рівень розвитку адміністративно-територіальної одиниці, не провівши ґрунтовну оцінку фінансової сфери, оскільки саме вона є основою впровадження будь-яких соціально-економічних програм і проєктів.

Саме звітність про виконання місцевих бюджетів є важливим інструментом, який використовується для ефективного контролю над діяльністю уряду та органів місцевої влади. Звітність повинна відображати в повному обсязі фінансові показники про результати діяльності законодавчих та виконавчих органів влади. Лише в процесі комплексного аналізу можливо здійснити оцінку ефективності виконання доходної та видаткової частин бюджетів, дослідити обґрунтованість їх значень, динаміку та структуру, що дасть змогу оцінити фінансовий потенціал адміністративно-територіальної одиниці та визначити подальший вектор розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Про Положення про Державну казначейську службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 № 460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com>
3. Про затвердження Порядку подання фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02. 2000 № 419 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-p>
4. Щодо організації роботи органів Державної казначейської служби України з складання звітності про виконання місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 08.02.2012 № 49 [Електро-

ний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/215068>

5. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та місцевих бюджетів в органах Державної казначейської служби України: Наказ Державної казначейської служби України від 21.10.2013 № 885 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1915-13>

6. Бухгалтерський облік та звітність виконання бюджетів: [навч. посіб.] / Л.В. Гізатуліна, Н.І. Сушко, С.І. Харченко. – К.: Акад. фін. управління, 2014. – 742 с.

7. Микитюк І. Застосування методів економічного аналізу в управлінні бюджетними коштами / І. Микитюк // Вісник КНТЕУ. – 2010. – Вип. 6. – С. 89-99.

8. Голинський Ю.О. Методика та практичні підходи до аналізу виконання бюджету органами Державної казначейської служби України / Ю.О. Голинський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 9. – С. 192-195.

REFERENCES:

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 21.06.2001 # 2542-III [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rada.gov.ua>

2. Pro Polozhennia pro Derzhavnu kaznacheisku sluzhbu Ukrainy: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 13.04.2011 # 460 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uazakon.com>

3. Pro zatverdzhennia Poriadku podannia finansovoi zvitnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2000 # 419 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-p>

4. Shchodo orhanizatsii roboty orhaniv Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy z skladannia zvitnosti pro vykonannia mistsevykh biudzhativ: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 08.02.2012 # 49 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/215068>

5. Polozhennia pro orhanizatsiiu bukhhalterskoho obliku i zvitnosti pro vykonannia derzhavnogo ta mistsevykh biudzhativ v orhanakh Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy vid 21.10.2013 # 885 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1915-13>

6. Bukhhalterskyi oblik ta zvitnist vykonannia biudzhativ: [навч. посіб.] / Л.В. Гізатуліна, Н.І. Сушко, С.І. Харченко. – К.: Акад. фін. управління, 2014. – 742 с.

7. Mykytiuk I. Zastosuvannia metodiv ekonomichnogo analizu v upravlinni biudzhethnymy koshtamy / I. Mykytiuk // Visnyk KNTEU. – 2010. – Вип. 6. – С. 89-99.

8. Holynskiy Yu.O. Metodyka ta praktychni pidkhody do analizu vykonannia biudzhetu orhanamy Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy / Yu.O. Holynskiy // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky». – 2014. – № 9. – С. 192-195.

Yuriy S.M.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

REPORTING ON LOCAL BUDGETS PERFORMANCE AND ANALYSIS OF ITS INDEXES

In the article, the purpose of reporting on the execution of local budgets as the main carrier of financial information is considered. Reporting, as a part of accounting, is the final stage of generalization of accounting information. The main result of accounting in the public sector is a financial reporting in order to ensure access for all interested users to information, which objectively reports on the financial situation and budget execution process.

Tasks of reporting on the performance of local budgets and phases and budget analysis principles that should be guided at all levels of the budget system and budget process stages are defined. The basic principles are: clarity and completeness, consistency, efficiency, objectivity.

The budget data reporting of Chernivtsi for the 2014-2016 years for the submission of analytical conclusions in tabular and graphical form is analysed. Using the method of comparison, there are discovered and described trends execution of budget revenues – budget figures of reporting period compared with the planned indicators or indicators for the previous period.

To enhance the efficiency of methods of economic analysis of budget figures, it is proposed to divide it into general and partial.

Reporting on the execution of local budgets is the important tool used to effectively control activities of the government and local authorities. Reporting should reflect the full financial figures on the performance of legislative and executive authorities. Only a comprehensive analysis process may assess the effectiveness of the revenue and expenditure of the budget, to investigate the validity of their values, dynamics, and structure that will enable to assess the financial capacity of the administrative-territorial unit and further define the vector of development.

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ: ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ

INTANGIBLE ASSETS: BASIS OF ACCOUNTING ACCOUNTS AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF AUDITING

У статті розкрита сутність поняття «нематеріальні активи», розглянуто нормативно-правову базу з питань обліку та аудиту нематеріальних активів, виявлено проблеми, пов'язані з оцінкою, а також запропоновано шляхи їх вирішення. Недосконалість законодавчої бази та класифікації об'єктів нематеріальних активів, розширення сфери використання нематеріальних активів, недостатнє розроблення методики оцінки зумовлюють потребу в удосконаленні їх обліку та аудиту.

Ключові слова: нематеріальні активи, оцінка, ідентифікація, класифікація, ефективність використання, право власності, первісна вартість, аудит, нормативне регулювання.

В статье раскрыта сущность понятия «нематериальные активы», рассмотрена нормативно-правовая база по вопросам учета и аудита нематериальных активов, выявлены проблемы, связанные с оценкой, а также предложены пути их решения. Недосвершенство законодательной базы и классификации объектов нематериаль-

ных активов, расширение сферы использования нематериальных активов, недостаточная разработка методики оценки обуславливают потребность в совершенствовании их учета и аудита.

Ключевые слова: нематериальные активы, оценка, идентификация, классификация, эффективность использования, право собственности, первичная стоимость, аудит, нормативное регулирование.

In this article the essence of the concept of «intangible assets» is disclosed, the legal and regulatory framework for accounting for and audit of intangible assets is considered, problems related to the assessment are identified, and the ways of their solution are proposed. The imperfection of the legislative framework and the classification of intangible assets, the expansion of the use of intangible assets, the lack of elaboration of a methodology for estimating the need for improvement of their accounting and auditing.

Key words: intangible assets, estimation, authentication, classification, efficiency of the use, right of ownership, primitive cost, audit, normative adjusting.

УДК 657.1:075.8

Артеменко Н.В.

старший викладач кафедри економічного аналізу та обліку Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. Нематеріальні активи є важливим об'єктом бухгалтерського обліку за своїми характеристиками, своїм складом, за рівнем впливу на результати господарської діяльності та фінансовий стан підприємства. Актуальність бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів невіддільно зростає, оскільки відбувається розширення впровадження нематеріальних активів на підприємствах і в організаціях.

Недосконалість законодавчої бази та класифікації об'єктів нематеріальних активів, розширення сфери використання нематеріальних активів, недостатнє розроблення методики оцінки зумовлюють потребу в удосконаленні їх обліку.

Проведенню аудиту нематеріальних активів перешкоджає наявність проблем, зумовлених специфікою об'єкта аудиту та відсутністю розробленої методики оцінки. Велику роль у пошуку невиявлених резервів підприємства для підвищення результатів його діяльності відіграє якісне проведення аудиту нематеріальних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів на підприємствах є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених, зокрема І.М. Бойчук, Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгороднього, Р.Т. Джога,

І.І. Пилипенка, С.Ф. Покропивного, С.В. Свірко, Л.П. Кулаковської та ін. Також дана тема знайшла широке відображення в зарубіжній літературі (А. Козирєв, В. Макаров, К. Ідріс, К. Стендфілд, А. Торре та ін.).

Необхідність розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення теорії та методики бухгалтерського обліку і контролю нематеріальних активів та розвиток сучасних відносин в Україні визначили актуальність теми статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття нематеріальних активів, аналіз проблем обліку та аудиту нематеріальних активів та методики їх відображення в балансі підприємства, а також визначення впливу нематеріальних активів на фінансові результати діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві успішне функціонування бізнесу не обмежується використанням предметів матеріального світу – засобів та знарядь праці. Підприємства дедалі частіше використовують у діяльності, у т. ч. і для отримання прибутку (доходу), об'єкти, що не мають матеріальної форми. Ці об'єкти можуть використовуватися одноразово під час кожного процесу виробництва, короткий (менше року) або триваліший час. В останньому випадку йдеться про немате-

ріальні активи, обліку та аудиту яких присвячується ця стаття.

Методологічні засади формування інформації в бухгалтерському обліку про нематеріальні активи та розкриття даних про них у фінансовій звітності визначені Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», розробленим на базі Міжнародного стандарту фінансової звітності 38. Відповідно до п. 4 П(С)БО 8, нематеріальним активом є «немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований» [1]. До складу нематеріальних активів може бути віднесений актив, який утримується підприємством терміном більше одного року (або одного операційного циклу) для одержання майбутніх економічних вигод у виробництві, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам. Окрім зазначених, характерними ознаками цього виду активів є також можливість їх ідентифікації, використання у різних видах діяльності підприємства, відсутність, як правило, ліквідаційної вартості на момент ліквідації або реалізації, а також можливість достовірного визначення витрат, які пов'язані з розробленням нематеріального активу. Авторське право і суміжні з ним права, права на комерційні позначення, на об'єкти промислової власності також належать до нематеріальних активів [13].

Проведені дослідження показують, що в літературних джерелах з економіки та управління найчастіше використовуються терміни «результати інтелектуальної діяльності», «інтелектуальна власність», «інтелектуальні активи», «нематеріальні ресурси» [4]. Для цілей бухгалтерського обліку використовується нормативне поняття «нематеріальні», або «невідчутні» активи. Відмінність між нематеріальними активами і нематеріальними ресурсами впливає із самого значення цих понять. Так, активи – це сукупність майна, грошових коштів, об'єктів інтелектуальної власності конкретного суб'єкта господарювання, від використання яких протягом певного періоду очікується отримання вигод (як правило, прибутку), а ресурси – це, по суті, складники виробничого потенціалу підприємства, що використовуються ним для досягнення поставлених цілей [8]. Ресурси підприємства трансформуються в активи (відповідно, знаходять відображення в балансі) лише після дотримання умов визнання: оцінки, ідентифікації, здатності приносити економічні вигоди.

Вивчення й аналіз економічної літератури дали змогу встановити, що все більше уваги вченими-економістами приділяється класифікації нематеріальних активів. Заслужують на увагу пропозиції О.В. Сизоненка щодо вдосконалення однорідних груп нематеріальних активів [2], застосування їх на практиці дасть можливість раціоналізувати синтетичний і, головне, аналітичний облік на підприємстві.

Ми поділяємо підхід І. Тарасової, яка зазначає, що до складу нематеріальних активів не слід включати права користування надрами [5]. Це пояснюється тим, що ресурси по своїй природі – це матеріальний об'єкт, а право їх використання – це лише наданий дозвіл відповідними органами державної влади, який не може сам по собі бути використаним для отримання економічних вигод в управлінні матеріально-технічним постачанням, виробництвом та іншою діяльністю.

Із цього приводу Н.Г. Лук'янюк також наполягає на необхідності термін «право» не вживати, обґрунтовуючи це тим, що нематеріальні активи виступають об'єктами інтелектуальної власності, а не права на них [9]. Н.О. Шевченко вказує, що як об'єкт обліку майновий пай не носить чітко виражених ознак ані матеріального, ані нематеріального активу [6]. На думку науковця, найкраще застосовувати поняття «дебіторська заборгованість, яка не підлягає продажу». Тобто сума, сплачена покупцем за майновий пай, збільшуватиме дебет рахунка 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» та не відобразатиметься за дебетом рахунка 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів».

Деякі об'єкти бухгалтерського обліку, що відображаються на балансі суб'єкта господарювання, виходячи з їх характерних особливостей та визначення змісту нематеріальних активів можна віднести до таких. Наприклад, витрати майбутніх періодів або дебіторська заборгованість – нематеріальні. Саме тому цікава пропозиція І. Солодченка з уточнення сутності нематеріальних активів [3]. Зокрема, пропонується визначити, що нематеріальні активи – це будь-які активи, що не мають матеріальної форми за винятком грошових коштів та їхніх еквівалентів (кошти на рахунках до запитання, готівка, фінансові інвестиції, які конвертуються в певні суми грошових коштів), дебіторської заборгованості підприємству у визначеній сумі грошових коштів.

Актуальною проблемою сучасного обліку є здатність достовірно відображати інформацію про нематеріальні активи у фінансовій та інших видах звітності. Запорукою цього є процес визначення реальної науково обґрунтованої цінності об'єкта нематеріальних активів – оцінки. Особливостями останньої є наявність цільового характеру та відсутність єдиного універсального методу. Достовірна та науково обґрунтована оцінка має особливе значення під час включення об'єктів інтелектуальної власності до статутного капіталу, під час злиття підприємств або поділу організації для визначення майнових частин у статутному капіталі, під час складання фінансової звітності, оцінки застави під отримуваний кредит, визначення збитків у разі виявлення порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності і т. д.

Вивчення досвіду зарубіжних країн свідчить про використання трьох підходів: затратного, порівняльного та доходного. Кожний із цих підходів має свою методологію, тому за одночасного їх використання отримують різні значення вартості оцінюваного об'єкта, що в кінцевому підсумку відображається на величині фінансового результату підприємства та ускладнює аналіз стану та використання нематеріальних активів як усередині конкретного підприємства, так і під час порівняння фінансового стану двох і більше суб'єктів господарювання. Для узгодження результатів оцінки варто застосовувати порівняльний аналіз оцінки вартості нематеріальних активів на основі різних підходів, таким чином, більш достовірно визначається вартість об'єкта оцінки. Крім того, такі методи передусім стосуються оцінки об'єктів, які можна ідентифікувати, а щодо неідентифікованих об'єктів (наприклад, складників гудвілу), то виникає проблема їх оцінки. Як стверджує С. Шульга, з чим неможливо не погодитися, причиною списання багатьох унікальних об'єктів на витрати підприємства під час їх створення власними силами є відсутність методики оцінки нематеріальних активів [7]. Досить поширеною на практиці є ситуація, коли вартість нематеріального активу визначається безпосередньо покупцем та продавцем. Однак постає питання, наскільки обґрунтованою та достовірною є така оцінка та чи повною мірою відображає інтереси обох сторін: продавця – отримати максимально-можливий розмір прибутку, а покупця – у подальшому після придбання та використання об'єкту нематеріального активу – зайняти сильну позицію у справах зі своїми інвесторами, партнерами, кредиторами шляхом відображення реального стану нематеріальних активів підприємства.

Практична проблема, пов'язана з оцінкою нематеріальних активів, часто виникає під час проведення їх інвентаризації та виявленні таких, що не відображені на балансі підприємства. Відповідь на питання щодо правильної оцінки таких об'єктів частково дає П(С)БО 8 та Національний стандарт 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності». Так, в основу для визначення достовірної оцінки нематеріального активу може бути покладений витратний підхід. Останній ґрунтується на визначенні вартості витрат, необхідних для відтворення або заміщення об'єкта оцінки [11]. У разі наявності інформації про витрати на придбання підприємством або створення власними силами подібних за функціональними можливостями, споживчими характеристиками та економічними показниками об'єктів можливим є використання методу заміщення. Особливої актуальності набуватиме цей метод у разі відсутності основних первинних документів для взяття на облік нематеріальних активів (господарських договорів (угод) на їх придбання або створення; рахунків і документів, що підтверджують оплату права користування

землею, водою та іншими природними ресурсами; патентів на сорт; свідоцтв на право займатися плеємною справою та інших організаційно-розпорядчих та облікових документів).

Вітчизняним законодавством передбачено декілька видів вартості об'єктів нематеріальних активів: первісна, справедлива та переоцінена. Первісна вартість відображає історичну (фактичну) собівартість активів та складається із ціни (вартості) придбання (крім отриманих торговельних знижок), мита, непрямих податків, що не підлягають відшкодуванню, та інших витрат, безпосередньо пов'язаних з його придбанням та доведенням до стану, в якому він придатний для використання за призначенням [1]. Слід відзначити, що первісна вартість нематеріальних активів збільшується на суму витрат, якщо такі пов'язані з удосконаленням та покращенням їхніх можливостей або подовженням строку використання цих нематеріальних активів. Тобто понесення таких витрат сприятиме підвищенню попередньо очікуваних майбутніх економічних вигод. Відповідно до п. 18 П(С)БО 8, витрати, які понесені для підтримки об'єкта в придатному для подальшого використання стані та одержання очікуваного розміру майбутніх економічних вигод від його використання, включаються до складу витрат звітного періоду, тобто це витрати, які підтримують нематеріальний актив у діючому стані (як, наприклад, витрати поточного ремонту або технічного обслуговування основних засобів), списуються на поточні витрати. У процесі здійснення господарської діяльності часто виникають труднощі з віднесенням їх до відповідної категорії витрат, а отже, достовірного відображення інформації щодо нематеріальних активів у відповідних формах фінансової звітності. Щодо справедливої вартості, то, незважаючи на появу цього поняття у теорії та практиці обліку ще в 90-х роках, і донині питання оцінки за справедливою вартістю викликає багато дискусій. Порядок здійснення оцінки нематеріальних активів за справедливою вартістю законодавством повністю не врегульовано. У П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» вказані лише умови, за яких повинна використовуватися оцінка за справедливою вартістю, однак щодо методики її визначення роз'яснення відсутні, що, відповідно, викликає чимало ускладнень у практикуючих бухгалтерів.

Вартість нематеріальних активів може змінюватися, тому необхідно здійснювати їх переоцінку. Вона не є обов'язковим заходом, а тому здійснюється тільки тими підприємствами, які зацікавлені у відображенні реального стану належних їм нематеріальних активів. У разі здійснення переоцінки виникають певні труднощі. По-перше, здійснюється переоцінка за справедливою вартістю на дату балансу тільки тих нематеріальних активів, щодо яких існує активний ринок. На практиці перелік таких активів досить обмежений. Активний ринок не існує

для авторських прав, торговельних марок, інших унікальних нематеріальних активів. По-друге, під час переоцінки окремого об'єкта нематеріального активу необхідно переоцінювати всі інші активи групи, до якої належить цей нематеріальний актив (окрім тих, щодо яких не існує активного ринку) [1]. Якщо підприємство бажає здійснити переоцінку права на винахід, то переоцінюються всі права на об'єкти цієї групи, щодо яких існує активний ринок, наприклад права на сорти рослин, породи тварин, ноу-хау та ін. Такий підхід передбачає, що всі об'єкти однієї групи відображаються або за первісною, або за справедливою (ринковою) вартістю. Ті об'єкти, щодо яких не існує активного ринку, слід оцінювати за собівартістю за вирахуванням накопиченого зносу і втрат від зменшення його корисності. І знову виникає практичне питання: наскільки об'єктивно можливо визначити такі втрати і як відобразити це документально [12]?

Аудит нематеріальних активів ґрунтується на загальному плані проведення аудиту, в якому необхідно приділити увагу важливим та нетиповим операціям з обліку нематеріальних активів. Для цього аудитор користується МСА 300 «Планування аудиту фінансової звітності». Планування повинно сприяти виявленню потенційних проблем та якісному кінцевому результату аудиту (МСА 700-799 «Аудиторські висновки та звітність»). Аудитор виконує даний план за допомогою програми, яка визначає характер, часові обмеження та обсяг запланованих аудиторських процедур та складається з урахуванням оцінки системи внутрішнього контролю.

Для забезпечення можливості зниження рівня аудиторського ризику (МСА 300-499 «Оцінка ризиків та дії у відповідь на оцінені ризики») та підвищення якості роботи аудитора необхідне дотримання етапів аудиту нематеріальних активів із детальним розкриттям особливостей проведених аудиторських процедур (МСА 500-599 «Аудиторські докази») [14].

Під аудитом інтелектуальної власності (нематеріальних активів) розуміється перевірка прав підприємств на користування землею, водою, об'єктами промислової та інтелектуальної власності (авторське право у сфері науки, літератури, мистецтва тощо).

Під час проведення аудиту нематеріальних активів аудитором зазвичай даються відповіді на такі питання: склад НМА, достовірність і повнота їх оцінки; правильність відображення в обліку надходжень, накопиченої амортизації нематеріальних активів, реалізації та іншого вибуття; правильність відображення в обліку сум ПДВ, сплачених за придбані та введені в експлуатацію нематеріальні активи.

Проводячи аудит, насамперед слід перевірити факт наявності нематеріальних активів за документами, де надано опис самого об'єкта (комп'ютерна

програма, конструкторська документація), або в документах, де підтверджується створення об'єкта (договір, ліцензійна угода). Крім того, акт приймання-передання може підтвердити факт одержання даного об'єкта інтелектуальної власності.

Аудитор разом із залученими спеціалістами визначає правильність вартості інтелектуальної власності. Якщо об'єкт власності вкладений у статутний капітал, то його оцінка визначається за домовленістю засновників, якщо його придбано за кошти, то він оцінюється за фактичними витратами на придбання, якщо одержано безкоштовно, то його оцінка визначається експертним методом.

Аудитору слід перевірити правильність оприбуткування об'єктів на рахунку 12 «Нематеріальні активи» у кореспонденції з рахунками 31 «Рахунки в банках», 46 «Неоплачений капітал», а також обґрунтованість їх вибуття (продаж, списання чи безкоштовна передача). Крім того, порівнюють дані синтетичного й аналітичного обліку нематеріальних активів, якщо облік ведеться за їхніми видами й об'єктами.

Аудитор перевіряє також дотримання правил приймання, відображення в бухгалтерському обліку нематеріальних активів, правильність їх оцінювання, списання і нарахування зносу. Для обліку амортизації нематеріальних активів використовують рахунок 13 «Знос необоротних активів», субрахунок 133 «Знос нематеріальних активів», а в дебеті – списання у разі вибуття або продажу.

Аудитору слід пам'ятати, що підставою для оприбуткування нематеріальних активів є документи, що ідентифікують ці активи.

Виконуючи план та програму проведення аудиту, аудитором систематизується інформація, результати якої систематизуються в його робочих документах [6].

Підсумковий результат формується на підставі джерел інформації, визначених в програмі аудиту. Правильна відповідь відзначається в тесті умовною позначкою. У примітках фіксується посилання на документ. Якщо в результаті аудиту використовується документ, який складено аудитором у результаті інших питань аудиту, тоді достатньо вказати його шифр. Якщо ж використовуються документи суб'єкта господарювання чи третіх осіб, тоді надаються їх копії.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, дослідивши питання обліку та аудиту нематеріальних активів підприємства, можна зробити висновок, що неузгодженість у питаннях обліку та аудиту нематеріальних активів має значний вплив на достовірність інформації про загальний стан активів, що оприлюднюється суб'єктами господарювання. Нагальною потребою залишаються питання реформування бухгалтерського обліку та аудиту та створення відповідної нормативної бази. Все відчутніший вплив на теорію та практику бухгалтерського обліку та аудиту загалом і нема-

теріальних активів зокрема має його трансформація до міжнародних стандартів. Є необхідність урахування у цих питаннях зарубіжного досвіду, однак з орієнтиром на вітчизняні реалії, а також максимальним наближенням теоретичних надбань до діючої практики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» // Бухгалтерія. – 2005. – № 29(652). – С. 48-51.
2. Сизоненко О.В. Класифікація нематеріальних активів для потреб бухгалтерського обліку / О.В. Сизоненко // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 2. – С. 143-146.
3. Солодченко І. Нематеріальні активи / І. Солодченко // Дебет-Кредит. – 2005. – № 6.
4. Старкова Н. Интеллектуальные активы фирмы: идентификация и управление / Н. Старкова, А. Костецкий // Менеджмент и менеджер. – 2004. – № 2. – С. 13-20.
5. Тарасова І. Пропозиції щодо вдосконалення класифікації нематеріальних активів у Плані рахунків та П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» / І. Тарасова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 4. – С. 38-41.
6. Шевченко Н.О. Використання та облік майнових паїв у сільськогосподарських підприємствах / Н.О. Шевченко.
7. Шульга С. Щодо відображення інвестицій в нематеріальні активи / С. Шульга // Економіст. – 2006. – № 1. – С. 51-53.
8. Гончар О.І. Нематеріальні активи у формуванні потенціалу підприємства / О.І. Гончар, І.В. Павельчук // Вісник Хмельницького аграрного університету. – 2009. – № 3. – Т. 1. – С. 77-80.
9. Лук'янюк Н.Г. Удосконалення обліку нематеріальних активів / Н.Г. Лук'янюк // Сучасні проблеми фінансово-господарського контролю: матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (30 березня 2005 р.). – Кривий Ріг, 2005. – С. 176-178.
10. Лепкіна І. Оценка стоимости отношений / И. Лепкина // Компаньон. – 2007. – № 25. – С. 42-44.
11. Національний стандарт 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185 // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 8-10.
12. Артеменко Н.В. Нематеріальні активи: основи бухгалтерського обліку та оцінки / Н.В. Артеменко, Н.В. Ширяєва // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Серія «Технічний прогрес і ефективність виробництва». – 2015. – № 25(1134). – С. 94-99.
13. Линник О.І. Застосування міжнародного досвіду підготовки звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) / О.І. Линник, Н.В. Артеменко, О.М. Бондаренко // Дослідження та оптимізація економічних процесів: [кол. монографія]; ред. О.В. Манойленко. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – Розд. 1. – С. 69-77.
14. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_050

15. Олендїй О.Т. Методичні засади проведення аудиту нематеріальних активів / О.Т. Олендїй, І.К. Шушакова // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5(43). – С. 291-297.

16. Линник О.І. Резерв сумнівних боргів: особливості створення та відображення в бухгалтерському обліку / О.І. Линник, А.А. Флорія // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 8. – С. 1182-1186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/248.pdf>

REFERENCES:

1. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 8 «Nematerialni aktyvy» // Bukhhalteriiia. – # 29(652). – 2005. – S. 48-51.
2. Syzonenko O.V. Klyasyfikatsiia nematerialnykh aktyviv dlia potreb bukhgalterskoho obliku / O.V. Syzonenko // Oblik i finansy APK. – 2008. – # 2. – S. 143-146.
3. Solodchenko I. Nematerialni aktyvy / I. Solodchenko // Debet-Kredyt. – 2005. – # 6.
4. Starkova N. Intellektual'nye aktivy firmy: identifikatsiya i upravlenie / N. Starkova, A Kostets'kiy // Menedzhment i menedzher. – 2004. – № 2. – S. 13-20.
5. Tarasova I. Propozytsii shchodo vdoskonalennia klasyfikatsii nematerialnykh aktyviv u Plani rakhunkiv ta P(S)BO 8 «Nematerialni aktyvy» / I. Tarasova // Bukhgalter'skyi oblik i audyt. – 2004. – # 4. – S. 38-41.
6. Shevchenko N.O. Vykorystannia ta oblik mainovykh paiv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Elektronnyi resurs].
7. Shulha S. Shchodo vidobrazhennia investytsii v nematerialni aktyvy / S. Shulha // Ekonomist. – 2006. – # 1. – S. 51-53.
8. Honchar O.I. Nematerialni aktyvy u formuvanni potentsialu pidpriemstva / O.I. Honchar, I.V. Pavelchuk // Visnyk Khmelnytskoho ahrarnoho universytetu. – 2009. – # 3, T. 1. – S. 77-80.
9. Lukianiuk N.H. Udokonalennia obliku nematerialnykh aktyviv // Suchasni problemy finansovo-hospodarskoho kontroliu: Materialy Pershoi vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (30 bereznia 2005 r.). – Kryvyi Rih: 2005. – S. 176-178.
10. Lepkina I. Otsenka stoimosti otnosheniy / I. Lepkina // Kompan'yon. – 2007. – № 25. – S. 42-44.
11. Natsionalnyi standart 4 «Otsinka mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti». Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2007 r. # 1185 // Oblik i finansy APK. – 2007. – # 8-10.
12. Artemenko N.V., Nematerialni aktyvy: osnovy bukhgalterskoho obliku ta otsinky / Artemenko N.V., Shyriaieva N.V. // Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Zbirnyk naukovykh prats. Serii: Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytstva. – Kharkiv: NTU «KhPI». – 2015. – # 25(1134) – S. 94-99.
13. Lynnyk O.I. Zastosuvannia mizhnarodnogo dosvidu pidhotovky zvituv pro finansovi rezultaty (zvituv pro sukupnyi dokhid) / O.I. Lynnyk, N.V. Artemenko, O.M. Bondarenko // Doslidzhennia ta optymizatsiia ekonomichnykh protsesiv: kol. monohrafiia / red. O.V. Manoilenko. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2015. – Rozd. 1. – S. 69-77.

14. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 38 «Nematerialni aktyvy» vid 01.01.2012 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_050 – Nazva z ekranu.

15. Olendii O.T. Metodychni zasady provedenia audytu nematerialnykh aktyviv / O.T. Olendii, I.K. Shushakova // Innovatsiina ekonomika. – 2013. – # 5(43). – S. 291-297.

16. Lynnyk O.I. Rezerv sumnivnykh borhiv: osoblyvosti stvorennia ta vidobrazhennia v bukhhalterskomu obliku / O.I. Lynnyk, A.A. Floria // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: elektronne fakhove vydannia. – Tekstovi dani. – [Mykolaiv: MNU im. V.O. Sukhomlynskoho, 2015]. – Vyp. 8. – S. 1182-1186. – Rezhym dostupu: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/248.pdf>, vilnyi (data zvernennia 27.07.2016 r.).

Artemenko N.V.

Senior Instructor at Department of Economic Analysis and Accounting
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

INTANGIBLE ASSETS: THE BASIS OF ACCOUNTING AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF AUDITING

Intangible assets are an important object of accounting in terms of their characteristics, composition, the level of influence on the results of economic activity and financial position of an enterprise. The urgency of accounting and audit of intangible assets is steadily increasing, as the expansion of the introduction of intangible assets at enterprises and organizations.

The imperfection of the legislative framework and the classification of intangible assets, the expansion of the use of intangible assets, and the lack of development of assessment methodology determine the need for the improvement of their accounting.

An audit of intangible assets is hampered by the existence of problems due to the specifics of the audit object and the lack of a developed assessment methodology. A qualitative audit of intangible assets plays an important role in finding undiscovered reserves of an enterprise to improve its performance.

The methodological principles for the formation of information in accounting for intangible assets and disclosure of information about them in financial statements are determined by the Standard (Accounting Standard) 8 «Intangible Assets», developed on the basis of the International Financial Reporting Standards 38.

As intangible assets influence the increase of the competitiveness and investment attractiveness of the enterprise, the question arises sharply about the control over their use. The conduct of the audit of intangible assets is obstacles to the problems caused by the specifics of the object of audit and the lack of developed methodology. Therefore, the audit of intangible assets plays an important role in finding undetected reserves enterprise to improve the results of its activities.

ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДАННЯ ТА НАДАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

THE ARRANGEMENT AND PROVISION OF FINANCIAL STATEMENTS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто організацію та порядок формування звітності аграрних підприємств, оскільки звітність підприємства узагальнює пов'язані між собою показники діяльності, за допомогою яких визначається фінансовий стан підприємства. Створення системи господарювання зумовлює необхідність розвитку однієї з основних ділянок обліково-аналітичного процесу – організації і порядку складання звітності. Кожне підприємство прагне підвищити прибутки та ефективність своєї діяльності, тому в умовах конкуренції необхідно вдосконалювати організацію та порядок виробничого процесу, ведення бухгалтерського обліку в аграрних підприємствах та складання звітності.

Ключові слова: аграрне підприємство, оцінка, фінансова звітність, облік, ефективність, фактори.

В статье рассмотрены организация и порядок формирования отчетности аграрных предприятий, поскольку отчетность предприятия обобщает связанные между собой показатели деятельности, с помощью которых определяется финансовое состояние предприятия. Создание системы хозяйствования обуславливает необходимость развития одного из основных участков

учетно-аналитического процесса – организации и порядка составления отчетности. Каждое предприятие стремится повысить прибыль и эффективность своей деятельности, поэтому в условиях конкуренции необходимо совершенствовать организацию и порядок производственного процесса, ведение бухгалтерского учета в аграрных предприятиях и составление отчетности.

Ключевые слова: аграрное предприятие, оценка, финансовая отчетность, учет, эффективность, факторы.

The article describes the organization and reporting of agricultural enterprises, because the enterprise accounting summarizes the related performance indicators, with which you can determine the financial condition of the company. The creation of a management system necessitates the development of one of the main areas of accounting and analytical process of the organization and order of reporting. Every business strives to increase their profits and efficiency. Therefore, in the conditions of competition necessary to improve the organization and procedures of the production process, accounting in agricultural enterprises and reporting.

Key words: the agricultural enterprise, assessment, financial reporting, accounting, efficiency, factors.

УДК 657:336

Кравченко М.В.

к.е.н., старший викладач, кафедри обліку, аудиту та УФЕБ

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Москаленко О.В.

студентка

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки звітність господарюючих суб'єктів є основним засобом комунікації і найважливішим елементом інформаційного забезпечення фінансового аналізу. Звітність аграрного підприємства служить джерелом інформації не тільки зовнішніх, але й внутрішніх користувачів. За даними звітності може бути зроблено детальний аналіз показників фінансового стану і платоспроможності підприємства, його майнового стану, дана оцінка ефективності використання фінансових і матеріальних ресурсів і т. д. Звітність підприємства розглядається як метод узагальнення даних фінансового обліку й як інформаційна ланка між підприємством та суспільством.

Бухгалтерська звітність є найкращим джерелом інформації для прийняття управлінських рішень у сфері планування. За даними звітності керівник звітує перед трудовим колективом, засновником (власником), відповідними структурами управління (фінансові органи, банки) та іншими зацікавленими організаціями.

Основною інформаційної системи діяльності будь-якого підприємства є бухгалтерський облік. Фінансовий облік ведеться на основі розроблених спеціальних вимог та стандартів, на основі яких повинна бути складена звітність, а також форми і показники, які складаються, групуються і розрахо-

вуються на основі встановлених параметрів. Кожне сільськогосподарське підприємство має використовувати певні правила і прийоми ведення обліку для одержання корисної та своєчасної інформації.

Методологічно й організаційно звітність є невід'ємним елементом усієї системи бухгалтерського обліку та виступає завершальним етапом облікового процесу, що зумовлює єдність показників, які в ній відображаються, з первинним та обліковими регістрами. Фінансова звітність сільськогосподарських підприємств складається з дотриманням принципів, що викладені в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність».

Основним завданням бухгалтера під час складання звітності аграрного підприємства є забезпечення достовірності її показників і своєчасного надання.

Звітність, як і бухгалтерський облік, повинна бути точною. Але відсутність належної організації і пунктуальності під час формування і подання звітності може призвести до негативних фінансових наслідків: штрафи за несвоєчасність подання та недостовірність звітів накладаються на посадових осіб і підприємство.

Отже, процес складання звітності сільськогосподарських підприємств слід організувати належним чином та ставитися серйозно і відповідально. Дотримання вимог здійснення форму-

вання звітності і своєчасність її подання дасть можливість отримати своєчасну й якісну інформацію для прийняття правильних управлінських рішень для отримання ефективного використання ресурсів та основної цілі будь-якого підприємства – прибутку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню питань організації та порядку формування звітності в аграрних підприємствах присвячено роботи багатьох учених: Г.В. Бакурової, А.В. Бурковської, Ф.Ф. Бутиця, В.В. Вольської, Н.М. Ткаченко, Я.В. Соколова, І.Й. Яременко, Д.А. Янока та ін. Численні дослідження цього питання свідчать, що на нині ця проблема є актуальною.

Та, на жаль, деякі питання залишаються недостатньо вивченими, що зумовило дане дослідження. Отже, питання організації та методики складання звітності аграрних підприємств має велике значення для нормального функціонування підприємств та економіки у цілому.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розробленні та обґрунтуванні теоретичних, методичних та організаційних засад щодо організації, формування та надання фінансової звітності в аграрних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Бухгалтерський облік призначений забезпечити зацікавлених осіб (користувачів) інформацією про діяльність підприємства, необхідною для прийняття рішень зовнішніми та внутрішніми користувачами.

Більшість відомостей, необхідних для користувачів, формує саме бухгалтерський облік. Завданням бухгалтера аграрного підприємства є надання відповідних відомостей у форматі, зрозумілому користувачам, оскільки вони можуть не мати знань, необхідних для правильного трактування бухгалтерських записів. Для цього бухгалтерська служба підприємства складає звітність про різні об'єкти бухгалтерського обліку та відповідно до запитів різних користувачів.

У процесі організації складання і надання звітності впливу суб'єкта організації бухгалтерського обліку в аграрних підприємствах підлягають декілька основних об'єктів:

- діяльність виконавців, які складають звітність;
- визначення видів звітності аграрних підприємств;
- підготовка джерел інформації.

Такі об'єкти є основними складниками процесу складання звітності та призначені забезпечити його успішність.

Так, для своєчасного складання достовірної звітності бухгалтеру слід, насамперед, визначити, які види звітності потрібно надавати. Вид звітності визначає:

1. частоту та терміни надання звітності. Зовнішня звітність подається в чітко встановлені

та заздалегідь обумовлені строки, з періодичністю не менше як один місяць, а внутрішня – у встановлені строки, але частіше, ніж зовнішня, а також за оперативними запитами;

2. ступінь і порядок участі бухгалтера у процесі формування звітних форм. Зміст і перелік показників зовнішньої звітності встановлюється державними органами влади. Відповідно, завданням бухгалтера є правильне формування звітних показників та їх належне відображення у звітності. У ході складання внутрішньої звітності бухгалтер може певним чином модифікувати звітні показники і деталізувати, доповнювати порівнянням, аналізом, висновками, поясненням, що неможливо під час складання зовнішніх звітів [1].

Для організації належного та вчасного складання і надання звітності в аграрних підприємствах до зовнішніх органів і установ бухгалтер повинен передусім визначити перелік звітів, які необхідно надавати, та терміни їх надання.

Загальними питаннями в організації складання і надання звітності є визначення переліку, розроблення звітних форм, які слід надавати конкретному користувачу, вповноваження й організація роботи виконавців, налагодження безперервного процесу якісного ведення бухгалтерського обліку.

Визначивши перелік звітних форм, які надаються зовнішнім користувачам підприємства, бухгалтер повинен обрати виконавців – осіб, які будуть відповідальними за складання і подання кожної з форм звітності.

Для організації чіткого процесу складання звітності слід довести до відома кожного з працівників його повноваження, обумовивши терміни та порядок складання, затвердження звітів та їх надання відповідним користувачам. Підвищення ефективності складання звітності можна забезпечити розробленням і впровадженням ефективної системи контролю над якістю і своєчасністю роботи бухгалтерів. Для цього доцільно використовувати Журнал обліку фактичного надання звітності. У ньому повинні міститися такі дані:

- код звітної форми;
- назва звітної форми;
- встановлений строк надання;
- дата фактичного надання;
- підпис відповідальної особи за надання звітності;
- відомості про результати надання звітності [2].

Записи в Журналі здійснюються безпосереднім виконавцем зі складання звітності після її подання. Необхідність зазначення у цьому документі відомостей про результати надання звітності зумовлена ймовірністю застосування до посадових осіб підприємства та до самого підприємства штрафних санкцій за несвоєчасність надання і недостовірність звітності, тому у відомостях останньої графи Журналу слід відзначити таке:

- чи прийнята звітність у момент її надання;
- чи змінювалися її первісні показники після ознайомлення з формою посадової особи органу, який приймає звітність;

- чи не подавалася нова звітна форма у зв'язку з виявленням у ній помилок; винну особу в допущенні помилок.

Аналіз інформації Журналу дасть змогу:

- вживати ефективні заходи (використовуючи економічні та адміністративні заходи) для стимулювання працівників, якісно та вчасно виконувати свої посадові обов'язки;

- контролювати достовірність і своєчасність надання звітності, чим забезпечити якість роботи облікового персоналу;

- забезпечити якісне та своєчасне формування даних для заповнення звітності (що не менш важливо поряд з організацією попередньо описаних елементів).

Починаючи заповнювати звітну форму, потрібно передусім приділити особливу увагу її інформаційній частині. Вона є першим розділом усіх звітів і містить дані про підприємство, яке звітується. Для її точного заповнення бухгалтеру найдоцільніше використовувати реєстраційні та установчі документи.

Бухгалтер завжди повинен слідкувати, щоб кожна звітна форма містила дату, на яку наведено його показники, або період, який він охоплює (залежно від вимог законодавства).

Необхідно зазначити, що встановлення видів, форм і розрізів аналітичного обліку в процесі вибору форми ведення бухгалтерського обліку в аграрних підприємствах треба здійснювати з урахуванням вимог до складання звітності та переліку її показників. Такий підхід забезпечить оперативну підготовку звітності, адже показники бухгалтерського обліку, орієнтовані на рівень деталізації показників звітності, дадуть змогу уникнути витрачання зайвого часу на проведення додаткових вибірок із первинних документів для розрахунку даних звітності.

Відповідно, для первинного збору відповідних показників (за декількома ділянками бухгалтерського обліку) у декількох бухгалтерів, різних підрозділів, встановлення їх відповідності та правильності перед відображенням у звіті потрібен час. Бухгалтери та працівники інших підрозділів не повинні здавати свої робочі документи саме в день надання звітності або за один-два дні, адже за браком часу звести первинні дані та скласти правильну звітність досить складно [1].

В аграрних підприємствах, де в бухгалтерській службі працює від п'яти і більше бухгалтерів, здійснюється велика кількість господарських операцій, є велика кількість структурних підрозділів, необхідним є затвердження розпорядчим документом керівника графіка передачі даних і доведення його

змісту до відома кожного виконавця. На невеликих підприємствах, де в бухгалтерській службі працює від трьох до п'яти осіб, строки можуть погоджуватися й закріплюватися в усній формі.

Датою надання звітності вважається день її фактичної передачі адресату, а у разі відправлення поштою – дата отримання адресатом. Якщо дата надання припадає на неробочий день, термін переноситься на перший робочий день після вихідного [4].

Основним завданням бухгалтера аграрного підприємства при складанні зовнішньої звітності є забезпечення достовірності її показників і своєчасного надання.

Аграрні підприємства зобов'язані надавати квартальну та річну фінансову звітність органам, до сфери управління яких вони належать, власникам (засновникам) відповідно до установчих документів, трудовим колективам на їх вимогу тощо. Органам виконавчої влади та іншим користувачам фінансова звітність надається відповідно до чинного законодавства. Нині фінансова звітність обов'язково надається до органів статистики щоквартально та за рік. Термін надання фінансової звітності встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Фінансова звітність особлива тим, що охоплює всі об'єкти бухгалтерського обліку, тому відображенню показників у формах звітності передують досить складний підготовчий процес.

Незалежно від обраної облікової політики і прийнятої в аграрному підприємстві форми ведення бухгалтерського обліку під час складання звітності необхідно суворо дотримуватися черговості закриття (виведення оборотів та обчислення сальдо) синтетичних рахунків і субрахунків.

Пробний баланс складають після відображення в бухгалтерському обліку всіх операцій за звітний період, а також результатів перевірок, розподілів, інвентаризацій, списань. Він потрібен для того, щоб переконатися, що рознесення всіх розподільчих і коригуючих проводок зроблено правильно.

Після зведення пробного балансу бухгалтер повинен також скласти інші форми фінансової звітності у чорновому вигляді. Показники таких форм звітності слід перевірити на взаємовідповідність та ув'язку. Як правило, саме такі дії сприяють виявленню помилок, які було допущено в ході ведення бухгалтерського обліку або перенесення даних до звітності [8].

Після взаємоперевірки даних показників звітності та виправлення виявлених помилок треба оформлювати форми звітності у чистому варіанті.

Згідно з чинним законодавством, заповнені форми фінансової звітності повинні підписати керівник і головний бухгалтер.

Національними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку України задекларовано необхідність складання Приміток до фінансової

звітності. Вони є поясненням до узагальнених показників звітності і повинні складатися і подаватися в текстовій формі. Примітка в текстовій формі є Пояснювальною запискою. Основним її завданням є надання короткої узагальнюючої характеристики підприємства.

Для формування повноцінного звіту за будь-який звітний період бухгалтер повинен організувати складання Пояснювальної записки до кожного квартального звіту.

Формуючи Пояснювальну записку, необхідно подавати інформацію не тільки у формі письмових пояснень, але й використовуючи таблиці, графіки тощо. Це допоможе сконцентрувати увагу користувачів на найважливіших аспектах розвитку суб'єкта господарювання.

Для правильності та повноти складання Пояснювальної записки доцільно організувати співпрацю бухгалтерської служби з іншими підрозділами підприємства для отримання правильних і детальних даних, які різносторонньо характеризують підприємство.

Суворість покарання за несвоєчасне надання податкової звітності аграрними підприємствами та недостовірність її показників вимагає від бухгалтера особливої уваги до звітів даного виду. Працівники бухгалтерського обліку повинні усвідомити, що успішність складання такої звітності залежить від правильного ведення бухгалтерського обліку, чіткого та повного документування розрахунків за податками і платежами відповідно до податкового законодавства.

Із цього виходить, що ще одним основним завданням бухгалтера є забезпечення ведення регістрів аналітичного обліку з розрахунків за податками та платежами і контролю над їх правильним веденням. Такими регістрами є:

- книги обліку валових доходів і витрат (для розрахунку податку на прибуток підприємства);
- книги обліку придбання товарів (робіт, послуг);
- книги обліку продажу товарів (робіт, послуг).

Вони відображають порядок формування суми ПДВ, яка підлягає сплаті до бюджету. Необхідність оформлення і ведення записів у цих регістрах зумовлена їх формою: сукупність відомостей книг дає змогу правильно й оперативно сформулювати податкову декларацію або розрахунок, адже показники книг відповідають показникам звітних податкових декларацій і розрахунків.

Організуючи процес складання податкової звітності, бухгалтер повинен передусім урахувати необхідність співпраці з іншими підрозділами підприємства.

Аналогічно і для статистичної звітності, оскільки однією з особливостей її показників є поєднання вартісних і натуральних вимірників. У зв'язку із цим бухгалтер повинен організувати взаємодію

з іншими підрозділами підприємства. Перелік даних і терміни їх подання до бухгалтерської служби повинні врегулюватися графіком передачі даних.

Форми податкової і статистичної звітності повинні підписуватися керівником аграрного підприємства і головним бухгалтером та засвідчуватися печаткою [5].

Незалежно від виду звітності на аграрних підприємствах бухгалтер обов'язково повинен скласти звітну форму у двох примірниках. Один із них надається до відповідного органу, а інший – із відміткою працівника органу про прийняття звітності – зберігається в господарстві у спеціально заведеній справі. Другий примірник із відміткою уповноваженого органу є свідченням того, що підприємство здало звітність із дотриманням вимог щодо змісту і термінів надання.

Також до органів податкової служби можна звітувати у електронному вигляді. Свідченням прийняття звіту до органів податкової служби є квитанції про прийняття звіту.

Кінцевим етапом підготовки будь-якого звіту є оформлення супровідного листа з переліком форм, які надаються. Цей документ гарантує, що всі форми суб'єктом господарювання здано вчасно та перевірено представником контролюючого органу [3].

Порядок виправлення помилок, внесення і розкриття інших змін у фінансовій звітності регламентується П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах».

До моменту подання фінансової звітності можливі такі варіанти виявлених помилок:

- на рахунках бухгалтерського обліку невірно відображено господарську операцію;
- господарську операцію не відображено в бухгалтерському обліку;
- господарську операцію відображено правильно, але суму занижено або завищено;
- господарську операцію неправильно відображено в облікових регістрах.

Якщо відображення господарської операції в бухгалтерському обліку здійснено неправильно, її виправляють методом червоного сторно.

Якщо господарську операцію відображено з неправильною сумою, то встановлюють правильність відображення завищеної суми методом сторно, а заниженої – проведенням додаткової операції.

У разі виявлення факту невідображення господарської операції необхідно передусім відобразити її, а вже потім повністю розрахувати наслідки проведеної операції та внести зміни до показників звітності з урахуванням визначених після змін результатів.

Невірно відображена господарська операція в облікових регістрах має коригуватися аналогічно операцією методом червоного сторно та відображенням додаткової операції, яка би правильно відобразила зміст подій, що відбуваються на підприємстві.

Виправлення помилок, допущених у попередніх звітних періодах і виявлених у поточному періоді, регламентується пунктами 4 і 5 П(С)БО 6. При цьому виправлення помилок, які були допущені під час складання фінансової звітності у попередніх періодах, здійснюється шляхом коригування сальдо нерозподіленого прибутку на початок звітного року.

У податковій звітності порядок виправлення помилок регулюється тими нормативними документами, які встановлюють порядок надання відповідного виду звітів: положеннями, інструкціями чи наказами.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, вивчивши організацію складання та надання бухгалтерської звітності в аграрних підприємствах, можна зробити такі висновки:

- для організації належного та вчасного складання і надання звітності на аграрних підприємствах до зовнішніх органів і установ бухгалтер повинен передусім визначити перелік звітів, які необхідно надавати, та терміни їх надання;
- для організації чіткого процесу складання звітності слід довести до відома кожного з працівників його повноваження, обумовивши терміни та порядок складання, затвердження звітів та їх надання відповідним користувачам;
- графік передачі даних, необхідних для формування звітних показників, слід розробити для дотримання термінів надання звітності та правильного визначення її показників;
- відсутність належної організації і пунктуальності під час подання звітності може призвести до негативних фінансових наслідків;
- відповідно до законодавства, підготовлені форми звітності повинні підписувати керівник і головний бухгалтер.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Верига Ю.А. Бухгалтерський облік і аудит. Термінологічний українсько-російсько-англійський словник / Ю.А. Верига. – К.: ЦУЛ, 2012. – С. 292.
2. Верига Ю.А. Облік і звітність суб'єктів малого підприємництва: [навч. посіб.] / Ю.А. Верига. – К.: ЦУЛ, 2014. – С. 264.
3. Верига Ю.А. Облікова політика підприємства: [навч. посіб.] / Ю.А. Верига. – К.: ЦУЛ, 2015. – С. 315.
4. Верхоглядова Н.І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика: [навч. посіб.] / Н.І. Верхоглядова. – К.: ЦУЛ, 2010. – С. 354.
5. Кравченко М.В. Основні принципи фінансової звітності в аграрних підприємствах / М.В. Кравченко, Л. Владиченко // Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 21 жовтня 2016 р.). – Миколаїв, 2016. – С. 132.

REFERENCES:

1. Veryha Yu. A. Bukhhalterskyi oblik i audyt: Terminologichnyi ukrainsko-rosiisko-anhliiskyi slovnyk / Yu. A. Veryha. – K.: TsUL, 2012. – S. 292.
2. Veryha Yu. A. Oblik i zvitnist subiektiv maloho pidpriemnytstva: navch. posib. / Yu. A. Veryha. – K.: TsUL, 2014. – S. 264.
3. Veryha Yu. A. Oblikova polityka pidpriemstva: navch. posib. / Yu. A. Veryha. – K.: TsUL, 2015. – S. 315.
4. Verkhohliadova N. I. Bukhhalterskyi finansovyi oblik: teoriia ta praktyka: navch. posib. / N. I. Verkhohliadova. – K.: TsUL, 2010. – S. 354.
5. Kravchenko M. V. Osnovni pryntsyipy finansovoi zvitnosti v ahrarynykh pidpriemstvakh / M. V. Kravchenko, L. Vladychenko // Hlobalnyi ekonomichniy prostir: determinanty rozvytku. Materialy II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii m. Mykolaiv, 21 zhovtnia 2016 r. – Mykolaiv, 2016. – S. 132.

Kravchenko M.V. Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of Accounting, Audit and MFES,
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University**Moskalenko O.V.**Student
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University**THE ARRANGEMENT AND PROVISION OF FINANCIAL STATEMENTS
AT AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Statements of agricultural enterprises serve as a source of information for not only external but also internal users. According to the report, there can be done a detailed analysis of the indicators of a financial condition and solvency of the enterprise, its financial situation, evaluated the effectiveness of the use of financial and material resources, etc. Statements of the enterprise are considered as a generalization of the data of financial accounting as an information intermediary between the enterprise and society. Accounting statements are the best source of information for making management decisions in the planning area. According to the report, the head shall report to the labour collective, the founder (owner), the relevant governance structures (finance, banks) and other interested organizations. The basis of the information system of any enterprise is an accounting. Financial accounting is based on the special requirements and standards, on the basis of which statements and forms and figures should be composed, which are added, grouped, and calculated on the basis of set parameters. Therefore, every farm has to use certain rules and methods of accounting to provide useful and timely information.

For the proper and timely preparation and reporting at agricultural enterprises to external bodies and agencies, the accountant must first determine the list of reports to be submitted, and deadlines for their submission. The overall organization of drawing up and reporting is the definition of the list, development of reporting forms to be submitted to a specific user, powers and organization of work of performers, establishing a continuous process of quality accounting. Defining a list of reporting forms furnished to external users of the enterprise, the accountant should choose executors – persons who are responsible for the preparation and filing of each form of reporting.

ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ШАХРАЙСТВА ЯК НЕДООЦІНЕНЕ ЗАВДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ

DETECTION AND PREVENTION OF FRAUD AS AN UNOFFITED INTERNAL AUDIT ASSIGNMENT

У статті розглянуто важливість ролі системи внутрішнього аудиту як дієвого та найбільш доступного інструменту для виявлення та попередження шахрайства. Вітчизняний внутрішній аудит розвивається повільно та не має чіткої законодавчої бази регулювання, що є негативним сигналом для потенційних інвесторів.

Ключові слова: шахрайство, трикутник шахрайства, система внутрішнього аудиту, система внутрішнього контролю, міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту.

В статье рассмотрена важность роли системы внутреннего аудита как действенного и наиболее доступного инструмента для выявления и предупреждения мошенничества. Отечественный внутренний аудит развивается медленно и не имеет четкой законодательной базы регулирования, что

является негативным сигналом для потенциальных инвесторов.

Ключевые слова: мошенничество, треугольник мошенничества, система внутреннего аудита, система внутреннего контроля, международные стандарты профессиональной практики внутреннего аудита.

The article considers the importance of the role of the internal audit system as an effective and most accessible tool for detecting and preventing fraud. Domestic internal audit is developing slowly and does not have a clear regulatory framework for regulation, as a consequence is a negative signal for potential investors.

Key words: fraud, triangle of fraud, internal audit system, internal control system, International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing.

УДК 338.58:65.014

Павленко Т.С.

студентка

Національний університет харчових технологій

Михайленко О.В.

к.е.н., доцент кафедри обліку та аудиту
Національний університет харчових технологій

Постановка проблеми. Шахрайство є бізнес-ризиком, з яким керівникам доводиться мати справу протягом тривалого часу, та одним із найголовніших факторів, які роблять нашу країну інвестиційно не привабливою. Численні заголовки в пресі висвітлюють корпоративні скандали і проступки і демонструють необхідність організації управління для поліпшення нагляду. Україна як одна з найбільш корумпованих країн світу має проблему шахрайства на мікро- та макрорівнях. Питання мінімізації ризику шахрайства в рамках організації актуальне на різних рівнях господарювання та є одним із головних пунктів для занепокоєння директорів, менеджерів, власників бізнесу, внутрішніх аудиторів, керівників уряду, законодавців, регулюючих органів і багатьох інших зацікавлених сторін. Шахрайство негативно позначається на фінансовій репутації, має психологічні та соціальні наслідки. За даними різних досліджень, грошові втрати від шахрайства є суттєвими. Проте повна вартість шахрайства неоцінена з погляду часу, продуктивності та репутації, включаючи взаємини з клієнтами. Залежно від тяжкості втрати організації можуть завдати непоправної шкоди фінансові наслідки шахрайської діяльності, тому важливо для організацій мати сильний внутрішній контроль, який включає в себе розуміння, профілактику та виявлення шахрайств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню важливості внутрішньої системи аудиту в попередженні та виявленні шахрайства присвячені праці таких учених, як Д. Світенко, О. Сметанко, У. Альбрехт.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження виступає система внутрішнього аудиту

підприємств для попередження та мінімізації шахрайства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найскладніше у виявленні шахрайства те, що шахрайство, як айсберг, – видно лише маленьку його частину, а 95% сховано під водою. Негативні наслідки шахрайства можуть бути дійсно непередбачувани і не співставними з попередньою оцінкою.

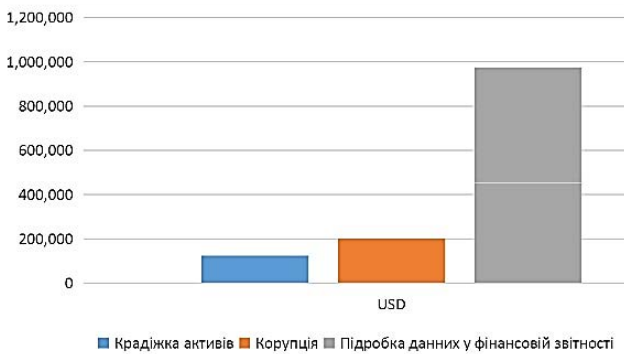
Під час проведення внутрішнього аудиту кожен внутрішній аудитор виконує роль «лоцмана – ідентифікатора айсбергів». Якщо хтось ще не переконаний, що шахрайства дійсно є айсбергами сучасного бізнес-середовища, варто звернути увагу на дані Міжнародної асоціації сертифікованих фахівців із розслідування шахрайств. Згідно з даними останнього звіту Асоціації, оціночна вартість витрат організацій по всьому світу через шахрайства становить близько 6,3 млрд. доларів США на рік, що становить близько 5% їх виручки. А у 23% випадків витрати від шахрайства становлять більше 1 млн. доларів США.

Згідно з експертною думкою Л. Бартосіка, CFE, CISA, CICA – Старшого аудитора відділу боротьби із шахрайством у Grant Thornton Дубаї, «не існує єдиного універсального підходу до управління ризиком шахрайства в організації. Природа шахрайства як явища динамічна по своїй суті, тому тільки про активний підхід до боротьби із шахрайством може принести корисний для організації результат».

Знаючи, наскільки істотною проблемою для сучасної економіки є шахрайство в організаціях, варто ознайомитися із цією проблемою більш детально, щоб зрозуміти, якими є найбільш популярні типи шахрайств та які показники можуть

вказати на потенційне існування шахрайства в організації.

Згідно зі звітом Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства, у 2016 р. найбільше шкоди було заподіяно через такі типи шахрайства, як фальсифікація фінансової звітності, корупція та крадіжка активів. Ці три типи шахрайства принесли організаціям по всьому світу в 2016 р. загальні збитки на суму 1,3 млрд. доларів США. Більш детальні дані доступні на рис. 1 [2].

Рис. 1. Медіана фінансових збитків за типами шахрайства

Ефективна управлінська програма та система внутрішнього контролю містять таке:

- принципи та етика компанії – ставлення та реакція найвищого керівництва;
- усвідомлення – розуміння психології шахраїв, причин та характеристики шахрайств;
- оцінка ймовірності – оцінки ризику різних видів шахрайства;
- поточний аудит – робота внутрішньої системи аудиту, яка розглядає можливість шахрайства в кожній ревізії і виконує перелік визначених процедур;
- попередження і виявлення – зусилля, покладені на зменшення можливостей шахрайства та усвідомлення осіб не здійснювати неправомірні дії через ймовірність їх виявлення і серйозного покарання.

Шахрайство може бути вчинене працівником на різних ланках управління в підприємстві, а також поза ним. Є три найрозповсюдженіші характеристики, які є причиною для здійснення більшості афер: постійний тиск зовнішніх обставин; можливість; здатність виправдати свій учинок.

Ці три елементи утворюють трикутник шахрайства та присутні в кожному його випадку. Насправді і тиск, і можливість можуть бути лише уявними. Сторонній спостерігач може поглянути на даний акт шахрайства і сказати: «У тебе не було такої вже потреби так учиняти, і тобі слід було б знати, що тебе напевно викриють». Однак те, що думає сторонній спостерігач або хто-небудь ще, не має ніякого значення. Якщо людина відчуває тиск зовнішніх обставин, має можливість і може

виправдати свій учинок перед самим собою, то вона, швидше за все, піде на шахрайство.

Рис. 2. Трикутник шахрайства

Здебільшого шахрайство подібно до вибуху. Для виникнення пожежі також необхідні три елементи: кисень, горюча речовина та відповідна температура. За з'єднання цих трьох елементів ми й отримуємо пожежу [4].

Як відомо, саме внутрішній аудит є якнайкращим ресурсом у попередженні шахрайств та їх виявленні. Інститут внутрішніх аудиторів розробив Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту, які спрямовані на боротьбу із шахрайством (табл. 1) [1].

Таблиця 1

Відображення міжнародних стандартів внутрішнього аудиту

Стандарт	Характеристика
Стандарт 1200 – Професійна компетентність та належна ретельність	1210.A2 – Внутрішні аудитори повинні мати достатні знання для того, щоб оцінити ризик шахрайства та спосіб управління таким ризиком в організації, але не передбачається, що внутрішній аудитор повинен володіти такою ж компетенцією, що й особа, основним обов'язком якої є виявлення та розслідування фактів шахрайства.
Стандарт 2120 – Управління ризиками	2120.A2 – Функція внутрішнього аудиту повинна оцінити можливість виникнення шахрайства та способи управління ризиками шахрайства.
Стандарт 2210 – Цілі завдання	2210.A2 – Внутрішні аудитори повинні розглядати ймовірність значних помилок, шахрайства, невідповідності або інших ризиків під час розроблення цілей завдання.

Стандарти внутрішнього аудиту вимагають включати в поточні звіти для старшого керівництва і ради директорів дані, що стосуються значних ризиків і проблем щодо контролю, включаючи ризик шахрайства.

Хоча керівництво і рада директорів несуть безпосередню відповідальність за стримування шах-

райств, ефективна політика внутрішнього аудиту дуже доречна у виявленні та запобіганні правопорушенням. Внутрішні аудитори роблять оцінку ризиків підприємства на основі планів і тестів аудиту і повинні бути завжди наготові реагувати на ознаки, які вказують на доступність та можливість правопорушень. Зовнішня служба аудиту зосереджена на виявленні спотворень у фінансовій звітності, які є істотними, внутрішня ж служба часто знаходиться в кращому становищі, щоб виявити ознаки, які супутні порушенням, оскільки вони зазвичай мають постійну присутність на підприємстві, що надає їм можливість детальніше зрозуміти систему управління. Також внутрішня служба може бути корисною в попередженні порушень та махінацій шляхом аналізу доцільності та ефективності внутрішнього контролю. Зокрема, служба може розробляти рекомендації для керівництва щодо запобігання шахрайству, знаючи сильні і слабкі сторони підприємства.

Підсумовуючи все вищезазначене та викладаючи своє розуміння місця контролю в управлінні діяльністю підприємства та особливостей його функціонування, представимо положення внутрішнього аудиту (табл. 2).

Останнім часом внутрішній аудит зазнав певних змін: доповнився від забезпечення збереження активів підприємства і виявлення помилок та шахрайства до застосування контрольних процедур і підтримки керівництва у прийнятті виважених управлінських рішень, ґрунтованих на оцінці ризиків.

Вітчизняний внутрішній аудит розвивається повільно. І першою перепоною цьому є відсутність чіткого нормативно-правового підґрунтя його впровадження. Нині функція внутрішнього аудиту в Україні є обов'язковою для обмеженого кола підприємств й організацій:

- акціонерних товариств, які націлені в короткостроковій або середньостроковій перспективі

розмістити власні цінні папери на міжнародних ринках капіталу;

- підприємств, у яких упроваджена система менеджменту якості чи інші споріднені системи менеджменту;
- комерційних банків;
- центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів та бюджетних установ, які належать до сфери управління центральними органами виконавчої влади.

Для розвитку внутрішнього аудиту в Україні прийнято Принципи корпоративного управління, та зважаючи на рекомендаційний характер цього документу, далеко не всі вітчизняні товариства дотримуються зазначених принципів. Як зазначають Д. Світенко [3] та О. Сметанко [5], функціонування сучасного внутрішнього аудитора може послугувати позитивним сигналом для потенційних інвесторів та кредиторів через збільшення їхньої впевненості в раціональному використанні ресурсів, збереженості активів, попередженні шахрайства, оптимізації ризиків і відповідності організації діяльності підприємства кращим практикам корпоративного управління

Отже, наявність цієї служби в корпоративній структурі забезпечить підвищення інвестиційної привабливості і конкурентоспроможності, стимулювання подальшого розвитку підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на сучасному етапі функція внутрішнього аудиту має ґрунтуватися на чіткому розумінні ключових бізнес-ризиків та їх «перетворенні» у внутрішні резерви і позитивні результати. Підвищення уваги внутрішнього аудиту до ідентифікаторів шахрайства та відповідна комунікація з менеджментом призводять до покращення інформованості організації щодо важливості управління ризиком шахрайства як серед управлінців, так і серед працівників середньої та нижчої ланок.

Таблиця 2

Положення внутрішнього аудиту

Положення	Визначення
Суть внутрішнього аудиту	Забезпечення збереження активів підприємства і виявлення помилок та шахрайства. Застосування контрольних процедур і підтримки керівництва у прийнятті виважених управлінських рішень, ґрунтованих на оцінці ризиків
Мета внутрішнього аудиту	Забезпечення досягнення підприємством основної мети управління та зниження ймовірних ризиків на засадах інформаційного забезпечення
Завдання внутрішнього аудиту	Забезпечення виконання стратегії підприємства Раціональне використання ресурсів підприємства Запобігання та попередження шахрайства Своєчасне виявлення та мінімізація ризиків в управлінні діяльністю підприємства
Суб'єкти внутрішнього аудиту	Власник підприємства, керівники структурних підрозділів, лінійні підрозділи, центри відповідальності
Об'єкти внутрішнього аудиту	Ресурси підприємства (матеріальні, фінансові, трудові, технологічні, інформаційні), господарський процес (фінансування діяльності, постачання, виробництво, збут) та результати процесу (обсяг випущеної продукції, прибуток, рентабельність, ділова активність)
Методичний апарат	Способи і прийоми фактичного і документального контролю, методи бухгалтерського обліку, методики внутрішнього контролю

При цьому важливою є освітня роль внутрішнього аудиту, що має сприяти покращенню наявної системи внутрішнього контролю. Як результат вище зазначеного, можна також сподіватися на підвищення прозорості в організаціях, результатом чого є покращення довіри до організації серед акціонерів, контрагентів та всіх зацікавлених сторін.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf>
2. Шахрайство як один із найбільших ризиків, або Як не проґавити головну проблему під час проведення внутрішнього аудиту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iaa.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Fraud-as-one-of-biggest-rist.pdf>
3. Свитенко Д. Внутренний аудит. Зачем? / Д. Свитенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://quality.eup.ru/SERTIFIC/audit-need.htm>
4. Альбрехт У. Шахрайство. Промінь світла на темні сторони бізнесу / У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Вільямс. – СПб., 2005. – С. 36.

5. Сметанко О.В. Внутрішній аудит основних засобів в акціонерних товариствах України / О.В. Сметанко // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2011. – С. 155-160.

REFERENCES:

1. Mizhnarodni standarty profesiinoi praktyky vnutrishnoho audytu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf>
2. Shakhraistvo, yak odyin z naibilshykh ryz-ykiv, abo yak ne progavyty holovnu problemu pid chas provedennia vnutrishnoho audytu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.iaa.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Fraud-as-one-of-biggest-rist.pdf>
3. Svitenko D. Vnutrenniy audit. Zachem? / Denis Svitenko [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://quality.eup.ru/SERTIFIC/audit-need.htm>
4. Albrekht U. Shakhraistvo. Promin svitla na temni storony biznesu / Albrekht U., Vents Dzh., Viliams T. // SPb., – 2005 – S. 36.
5. Smetanko O. V. Vnutrishnii auyt osnovnykh zasobiv v aktsionernykh tovarystvakh Ukrainy / O. V. Smetanko // Visnyk ZhDTU. – Ekonomichni nauky. – 2011 – S. 155-160.

Pavlenko T.S.

Student,

National University of Food Technologies

Mykhailenko O.V.

Candidate of Economic Sciences,

Senior Lecturer at Department of Accounting and Audit,

National University of Food Technologies

DETECTION AND PREVENTION OF FRAUD AS AN UNDERVALUED INTERNAL AUDIT ASSIGNMENT

Fraud is a business risk that executives, especially chief audit executives (CAEs), have had to deal with for a long time. Numerous headlines have highlighted corporate scandals and wrongdoing that demonstrate the need for organizations and governments to improve governance and oversight. How to address fraud risk within an organization effectively and efficiently is a major topic of concern for boards of directors, management, business owners, internal auditors, government leaders, legislators, regulators, and many other stakeholders. And in many cases, new laws and regulations from around the world have forced organizations to take a fresh look at this longstanding problem. Fraud negatively impacts organizations in many ways including financial, reputation, psychological, and social implications. According to various surveys, monetary losses from fraud are significant. However, the full cost of fraud is immeasurable in terms of time, productivity, and reputation including customer relationships. Depending on the severity of the loss, organizations can be irreparably harmed due to the financial impact of fraud activity. Therefore, it is important for organizations to have a strong fraud program that includes awareness, prevention, and detection subprograms, as well as a fraud risk assessment process to identify fraud risks within the organization. According to a report from the Association of Certified Fraud Investigative Experts, in 2016, the greatest damage was caused by the following types of fraud, such as: falsification of financial reporting, corruption, and theft of assets. These three types of fraud have brought organizations around the world in 2016 total losses of \$ 1.3 billion.

An effective fraud management program includes the following: company ethics policy, fraud awareness, fraud risk assessment, ongoing reviews, prevention and detection, investigation.

The domestic internal audit is developing slowly but it is necessary as it can provide increased competitiveness, investment attractiveness, and stimulation of further development of the enterprise.

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ АЛГОРИТМЫ КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ

GENETIC ALGORITHMS AS MEAN OF OPTIMIZATION IS IN ECONOMIC TASKS

УДК 004.021

Будорацкая Т.Л.

старший преподаватель кафедры
«Экономическая
кибернетика и информационные
технологии»

Одесский национальный
политехнический университет

Журавлева Н.М.

старший преподаватель кафедры
«Экономическая
кибернетика и информационные
технологии»

Одесский национальный
политехнический университет

В статье рассмотрены подход и возможность использования генетических алгоритмов для оптимизации показателей в экономических задачах на примере портфеля ценных бумаг. Рассмотрена постановка задачи с описанием алгоритма решения. Приведена схема классического метода по решению задач оптимизации для сравнительного анализа полученных результатов. Сравнения проводились для нескольких наборов данных. Показаны соответствия решений по оптимизации методом генетических алгоритмов к классической опробованной модели Марковица.

Ключевые слова: генетические алгоритмы, мутация, популяция, селекция, генерация, кроссовер, оптимизация, инвестиционный портфель.

У статті розглянуто підхід і можливість використання генетичних алгоритмів для оптимізації показників в економічних задачах на прикладі портфеля цінних паперів. Розглянуто постановку задачі з описом алгоритму рішення. Наведено схему класичного методу рішення задач оптимізації для порівняльного

аналізу отриманих результатів. Порівняння проводилися для декількох наборів даних. Показані відповідності рішень з оптимізації методом генетичних алгоритмів до класичної випробуваної моделі Марковиця.

Ключові слова: генетичні алгоритми, мутація, популяція, селекція, генерація, кросовер, оптимізація, інвестиційний портфель.

In the article approach and possibility of the use of genetic algorithms are considered for optimization of indexes in economic tasks on the example of brief-case of securities. The publication deals with the formulation of the problem with a description of the decision algorithm. A scheme over of classic method is brought in decision of tasks of optimization for the comparative analysis of the got results. Comparisons were made for several sets of data. Accordances of decisions are shown on optimization by the method of genetic algorithms to the classic tested model of Markowitz.

Key words: genetic algorithms, mutation, population, selection, generation, crossover, optimization, investment portfolio.

Постановка проблемы. Одной из проблем современной экономики становится определение оптимизационных показателей в прогнозировании. Под оптимизацией в экономике принято понимать совокупность определенных показателей, при которых достигается наилучшее состояние системы. Часто это достижение наилучшего результатного варианта при наименьших ресурсных затратах. Для нахождения оптимального значения возможны вариантные подходы. Обычно используют различные методы математического программирования, и они действительно хороши при строгой постановке задачи с четким заданием переменных, области их возможных изменений. Если же на значения переменных влияют временные характеристики, необходимо использовать другие подходы. Как один из возможных вариантов рассмотрим использование генетических алгоритмов (ГА) на примере получения оптимизационных значений для составления инвестиционного портфеля ценных бумаг. Преимущество генетических алгоритмов – это одновременное подключение многих всевозможных параметров при составлении алгоритма и манипулирование ими.

Анализ последних исследований и публикаций. Как было сказано выше, проблема по

оптимизации экономических показателей в деятельности предприятий является насущной. Рассматриваемая нами задача по оптимизации портфеля ценных бумаг как раз и относится к этим проблемам. Обратим внимание на один из самых интересных и современных вариантов – генетические алгоритмы.

В статье «Обзор и анализ существующих модификаций генетических алгоритмов» Е.С. Меняйлова представлен анализ стандартных схем генетических алгоритмов (ГА), определены их плюсы и минусы [1]. Исследования в этом направлении концентрируются вокруг строгих математических и вероятностных расчетов в применении к ГА, определения экстремальных значений, зависимостей одних показателей и параметров от других. В статье «Существующие подходы к оптимизации современных инвестиционных портфелей ценных бумаг» доказано, что эти алгоритмы обладают следующими преимуществами: устойчивы при определении локальных оптимальных значений; хороши при многоцелевой оптимизации; возможность использования для широкого круга задач; просты в реализации, являются стохастическими и основываются на вероятностных событиях [2].

Популярно представлен в работах Д.И. Батищева алгоритм поиска решений по оптимизации с использованием математической модуляции генетических процессов. Он показывает закономерности наследственности в генетике в переносе на задачи по определению экстремальных значений. Механизм заключается в основополагающей роли генов как элементарных носителей наследственной информации. Д.И. Батищев рассмотрел работу основных «генетических» операторов (схождения, мутации, математическую реализацию кроссовера) и поиск наиболее приспособленной особи [3; 4]. В его работах представлены конкретные примеры с применением математических формул и вычислений, которые основаны на теории генов. В материалах ученого подробно описаны классические генетические операторы, указывается, что каждая задача по оптимизации требует своего подхода, несмотря на общность основных методов. Можно выделить ряд задач, которые выполнялись бы оптимально и служили моделью для определенного типа задач.

Постановка задания. Цель исследования – возможность применения генетических алгоритмов для определения перспективной оценки оптимальных уровней доходности и риска портфеля ценных бумаг. Для подтверждения правильности и достоверности полученных данных проводился сравнительный анализ с данными результатов по классической модели Марковица. Генетические алгоритмы используют методы имитации естественной эволюционной теории. Эти алгоритмы выбирают лучшие варианты из каждой последующей стадии эволюционного процесса. Для реализации нужно сформировать необходимый набор данных (хромосом) инвестиционного портфеля с определенным набором свойств. Следуя теории генетики, используется процесс обмена участками хромосом в родительской паре для рекомбинации, так называемый *метод кроссинговера*. Циклический процесс обмена продолжается до нахождения приемлемого результата.

Изложение основного материала исследования. На современном уровне развития с использованием различных методов, моделей, компьютерной техники, пакетов прикладных программ есть различные варианты решения. Тем не менее, иногда выбрать правильный вариант не всегда представляется возможным. Например, в условиях кризисных и стохастических явлений в экономике. Выбор решения должен учитывать неопределенность, связанную со статистическим характером анализируемых явлений, с неполной информацией, отражаемыми значениями тех или иных факторов.

Как один из вариантов возможного решения – использование теории генетических алгоритмов. Достоинство же – возможность подключения мно-

гих параметров в работе программы и управление ими. Рассмотрим применение теории этих алгоритмов для нахождения предполагаемых оптимальной уровнем доходности и риска портфеля ценных бумаг. Воспользуемся понятиями в теории Чарльза Дарвина, такими как *эволюция, наследственность, хромосомы, изменчивость*.

В генетике заложен закон о выборе более сильных особей. ГА – это методы поиска оптимальных решений с использованием аналогов механизмов генетики. На практике для алгоритмов используют кодирование входных параметров задачи с заданной целевой функции. Единицей анализируемой информации служит определенная популяция особи (хромосома) для выбора наиболее приспособленной по правилам теории вероятности. Это приводит к устойчивости ГА, тем самым давая неоспоримые достоинства метода перед другими технологиями [4]. По теории генетики необходим процесс обмена участками хромосом в родительской паре (рекомбинации), в этом случае используют метод кроссинговера.

Для реализации задачи был разработан алгоритм на основе имитации генной теории (приведен ниже). Реализация проведена с помощью языка объектно-ориентированного программирования C++.

Основные этапы генетического алгоритма по выбору хромосомы удовлетворяющей заданному критерию:

- задание начальных данных для определенного набора хромосом;
- выбранная функция (fitness function) определяет расчет приспособленности для каждой хромосомы популяции на определенном шаге цикла;
- остановка алгоритма при достижении заданного оптимизационного результата функции с определенной точностью;
- выбор хромосом для формирования очередного поколения;
- создание временной популяции – отобранные хромосомы образуют пары с произвольной вероятностью, к примеру – P_s ;
- обмен части генов одной хромосомы с другой;
- вновь созданная популяция возвращается к выбранной функции fitness function для определения нового значения.

Цикл по выбору оптимального значения будет продолжаться до нахождения хромосомы с экстремальными значениями, соответствующими условию. Для реализации алгоритма задействован ряд операторов, основные из которых приведены ниже.

Оператор скрещивания. Он определяет «родительскую» пару, в нашем варианте выбрана схема *инбридинга (inbreeding)*. По этой схеме скрещиваются популяциями с *приближенными кодировками хромосом* x^i и x^j с соблюдением условия:

$$0 < d(x_i^t, x_j^t) \leq d^+, \quad (1)$$

$$d(x_i^t, x_j^t) = \sum_{l=1}^n x_l(a_i^t) \oplus x_l(a_j^t), \quad (2)$$

где a^t и a^j – родительские особи с номерами i и j популяции P^t в момент скрещивания t ;

d^+ – параметр инбридинга, определяющий степень родства особей;

$\oplus$ – операция суммирования по модулю 2.

Схема по формированию замены. Для работы была выбрана простейшая схема, так называемая *поколенческая репродукция*. Замена текущей популяции $P^t = (a_1^t, \dots, a_j^t)$ на новую $P^{t+1} = (a_1^{t+1}, \dots, a_v^{t+1})$ для следующего поколения происходит с помощью оператора *интервала покрытия поколений* – G , где $G > 0$ и $G \leq 1$, и определяет часть g особей, которые должны перейти в новую популяцию.

$$g = C * v, \quad (3)$$

где v – численность популяции P^t и P^{t+1} и установлена на начальных этапах формирования алгоритма.

Число особей копируемых из потомков в новую «дочернюю» популяцию P^{t+1} определяется как $(v - g)$. Такая схема замены называется *элитной поколенческой (elitist generational strategies)* и представлена на рис. 1. Кроме того, самая лучшая особь a^t из поколения P^t сохраняется.

Схема селекции. Селекция – один из основных механизмов алгоритма. В этой схеме важную роль играет функция приспособленности особи – $\mu(a^t)$. Значение функции определяет отбор, как вероятностный, особей a^t из репродуктивного множества R^t в популяции P^t . Эту схему селекции рекомендуется проводить поэтапно с использованием выбранного алгоритма селекции и алгоритма вероятностного отбора [6].

Вначале использовался популярный алгоритм выбора по схеме *пропорциональной селекции*, определяемой выражением (4):

$$n_i^t = \frac{\mu_i}{\mu_{cp}(t)}, \quad (4)$$

где $\mu_i = \mu(a^t)$ – для i -й особи значение функции приспособленности;

$$\mu_{cp} = \frac{1}{|R^t|} \sum_{a \in R^t} \mu(a) \text{ – для множества } R^t \text{ среднее}$$

значение.

Второй этап – применение *стохастического выбора с возвратом*, известный как схема «рулеточного колеса».

Схема кроссовера. Для реализации алгоритма был выбран одноточечный кроссовер для скрещивания хромосомных пар:

– Подбор пары из возможных кодировок родителей $\chi = (\chi_1, \dots, \chi_l)$ и $\chi' = (\chi'_1, \dots, \chi'_l)$.

– Точка разрыва $r \in \{1, 2, \dots, L - 1\}$ выбирается с некоторой случайной вероятностью <<Eqn023.eps>>.

– Точка r разрывает на части χ и χ' .

– Теперь кодировки состоят из четырех частей: $(\chi_1, \dots, \chi_r)$, $(\chi'_{r+1}, \dots, \chi'_l)$, $(\chi'_1, \dots, \chi'_r)$, $(\chi_{r+1}, \dots, \chi_l)$.

– Получились новые «дочерние» кодировки $\chi^1 = (\chi_1, \dots, \chi_r)$, $(\chi'_{r+1}, \dots, \chi'_l)$ и $\chi^2 = (\chi'_1, \dots, \chi'_r)$, $(\chi_{r+1}, \dots, \chi_l)$.

Для сравнительного анализа метод Марковица был реализован с помощью MS Excel. Алгоритм поиска наилучших значений доходности и риска для портфеля акций приведен ниже.

Определение ожидаемой доходности ценной бумаги. На первом этапе формируется база, состоящая из стоимости ряда ценных бумаг портфеля на расчетный период за несколько лет. Они служат отправной точкой для определения доходности каждого финансового инструмента на конкретный период. Определяем его среднюю доходность каждого набора акций.

Определение ожидаемой доходности портфеля. Для этого расчета используется формула:

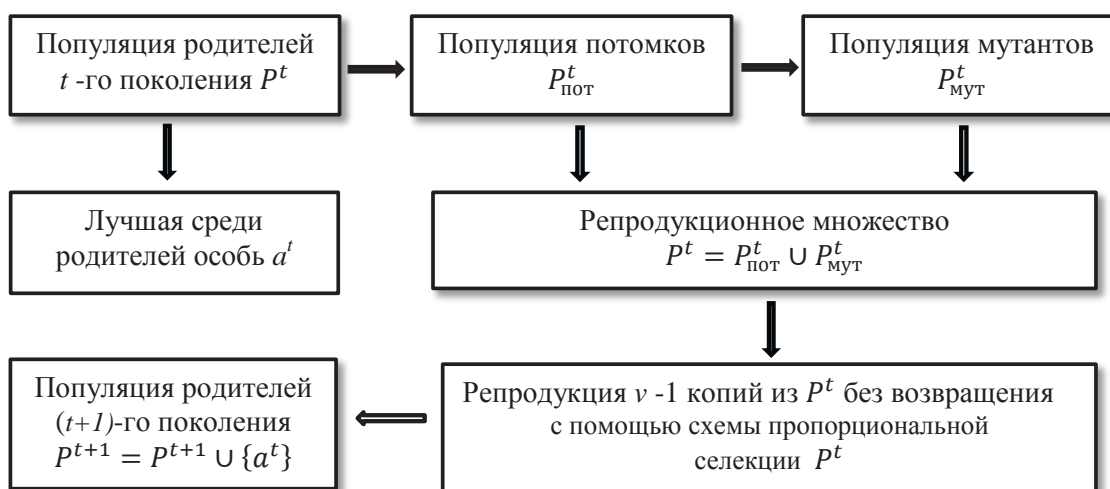

Рис. 1. Элитная поколенческая структура

Источник: составлено авторами по материалам [4]

$$R_p = \sum^m (W_i * R_i), \quad (5)$$

где R_i – ожидаемая доходность i -той бумаги;
 m – количество ценных бумаг в выбранном наборе;

R_p – ожидаемая доходность портфеля;
 W_i – доля i -той бумаги в структуре портфеля.

Вычисление ковариации. Риск характеризуется зависимостью и влиянием одной ценной бумаги на другую. Эту зависимость определяют параметры ковариации и корреляции. Показатель ковариации определяется по формуле (6).

$$Cov_{ij} = \sum (R_i - R_{срi}) * (R_j - R_{срj}) / (n - 1), \quad (6)$$

где $R_{срi}$, $R_{срj}$ – средняя ожидаемая доходность i -той и j -той бумаг;

R_i , R_j – доходность i -той и j -той бумаг;
 n – количество расчетных периодов.

В результате мы получим квадратичную ковариационную матрицу.

Вычисление показателя корреляции. Корреляция обозначает статистическую взаимосвязь двух величин или определенных наборов данных. Для рассматриваемого инвестиционного портфеля корреляцию можно определять как взаимозависимость одной ценной бумаги от другой. Показатель корреляции можно представить как:

$$Cor = \frac{Cov_{ij}}{(\delta_i * \delta_j)}, \quad (7)$$

где Cor – коэффициент корреляции;

Cov_{ij} – показатель ковариация доходности i -той и j -той бумаг;

δ_i – отклонение доходности i -той бумаги;

δ_j – отклонение доходности j -той бумаги.

Показатель риска. Определение этого показателя обычно определяется значением стандартного отклонения, а именно, извлечением из него квадратного корня. Для дисперсии предназначена формула расчета:

$$\delta_i^2 = \frac{\sum (R_i - R_{срi})^2}{n - 1}. \quad (8)$$

Таким образом, стандартное отклонение доходности определяет показатель риска портфеля в соответствии с формулой:

$$\sigma_p = \sqrt{W_i * W_j * Cov_{ij}}, \quad (9)$$

или

$$\sigma_p = \sqrt{\sum_{i=1}^m W_i^2 * \delta_i^2 + 2 \sum_{i=1}^{m-1} \sum_{j=i+1}^m W_i * W_j * Cor_{ij} * \delta_i * \delta_j}, \quad (10)$$

где σ_p – показатель риска для инвестиционного портфеля, остальные обозначения показаны ранее.

Реализация алгоритма проводилась с использованием функций *SumProduct* (*СуммПроизв*) и *Covar* (*Ковар*). Последняя функция относится к инструменту анализа и позволяет получить квадратичную ковариационную матрицу. Расчет риска проведен с помощью функции *MMULT* (*МУМНОЖ*) и реализован в общем виде так:

Общий риск портфеля =

= КОРЕНЬ (МУМНОЖ(МУМНОЖ(...))

Структура портфеля. Определение наилучшего варианта решений. В надстройке «Поиск решений» задается целевая функция с наложением условий на рассчитываемые значения. Ограничения распространялись на значения (удельный вес) бумаг в портфеле, сумма всех долей ценных бумаг равна единице, ссылка на ячейку для оптимизируемого значения и определение ячейки для возможных вариантов изменения. Решение проводилось в двух направлениях:

А. Ограничение по минимальной доходности. В целевой ячейке – формула по степени риска портфеля. Определялись вероятный риск, возможная доходность, доля процентных бумаг в портфеле.

Б. Ограничение по высокому уровню доходности и степени риска. В целевой ячейке – доходность портфеля с ее максимизацией.

Для сравнения формировались портфели из разного количества набора ценных бумаг. Результаты позволили определить степень соответствия расчетов по методике ГА к модели Марковица.

Таблица 1

Соответствие решений по оптимизации для инвестиционного портфеля методом ГА к модели Марковица

Инвестиционный портфель ценных бумаг (акций)					
По уровню прогнозируемой доходности	Количество компонентов	Показатель соответствия	По уровню прогнозируемого риска	Количество компонентов	Показатель Соответствия
		10		0,98	
	20	0,98		20	0,93
	30	0,97		30	0,93
	40	0,91		40	0,90
	50	0,87		50	0,86
Усредненный показатель соответствия решений по доходности:				0,942	
Усредненный показатель соответствия решений по риску:				0,914	

Источник: разработка авторов

Сравнение и соотношение решений приведено в таблице 1.

Выводы из проведенного исследования.

Проведенные исследования и сравнительный анализ позволили заключить о получении качественных решений с помощью ГА. Результаты всегда давали эффективное решение как в вариантах портфеля с малым количеством ценных бумаг, так и с большим. Относительная доля отклонений от классического варианта Марковица невелика. Нужно сказать, что в последнем методе используется функция ковариации, которая не всегда может стопроцентно определить зависимость одних составляющих от других. Решение по этому варианту при использовании портфеля из большого количества бумаг довольно громоздко и проигрывает варианту с использованием генетических алгоритмов. В схеме же генетических алгоритмов присутствует выигрыш по скорости обработки данных и простоте решения. Необходимость генетических алгоритмов возрастает при увеличении объема повторяющихся операций при получении оптимизационных значений. Этот метод хорош для оптимизации при использовании ограниченного количества критериальных условий.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Меняйлов Е.С. Обзор и анализ существующих модификаций генетических алгоритмов / Е.С. Меняйлов // *Авиационно-космическая техника и технология*. – 2015. – № 70. – С. 244-254.
2. Филиппов К.В. Существующие подходы к оптимизации современных инвестиционных портфелей ценных бумаг / К.В. Филиппов // *Горный информационно-аналитический бюллетень*. – 2008. – № 2-2. – С. 279-288.
3. Батищев Д.И. Применение генетических алгоритмов к решению задач дискретной оптимизации. Учебно-методический материал по программе повышения квалификации «Информационные технологии и компьютерное моделирование в прикладной математике» / Д.И. Батищев, Е.А. Неймарк, Н.В. Старостин. – Нижний Новгород: ННГУ, 2007. – 85 с.

4. Батищев Д.И. Генетические алгоритмы решения экстремальных задач: [учеб. пособ.] / Д.И. Батищев. – Воронеж: ВГТУ, 2005.

5. Holland J.H. *Adaptation in Natural and Artificial Systems*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1975.

6. Будорацька Т.Л. Генетичні алгоритми у вирішенні економічних задач / Т.Л. Будорацька, Г.Л. Свирипа // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Економіка: реалії часу і перспективи» (29-30 жовтня 2015 р.)*. – Одеса: ОНПУ, 2015. – С. 32-34.

REFERENCES:

1. Menyaylov Ye. S. (2015). Obzor i analiz sushchestvuyushchikh modifikatsiy geneticheskikh algoritmov [Review and analysis of existing modifications of genetic algorithms]. *Aviatsionno-kosmicheskaya tekhnika i tekhnologiya – Aerospace engineering and technology*, 70, 240-254 [in Russian].
2. Filippov K. V. (2008). Sushchestvuyushchie podkhody k optimizatsii sovremennykh investitsionnykh portfeley tsennykh bumag [Existing approaches to optimization of modern investment portfolio]. *Gornyy informatsionno-analiticheskiy byulleten – Mining information-analytical Bulletin*, 2-2, 279-288 [in Russian].
3. Batishchev D. I., Neymark Ye. A. & Starostin N. V. (2007). Primenenie geneticheskikh algoritmov k resheniyu zadach diskretnoy optimizatsii [Application of genetic algorithms to the solution of problems of discrete optimization]. *Nizhniy Novgorod: NNGU* [in Russian].
4. Batishchev D. I. (2005). Geneticheskie algoritmy resheniya ekstremalnykh zadach [Genetic algorithms for solving extreme problems]. *Voronezh: Izd-vo VGTU* [in Russian].
5. Holland J. H. (1975). *Adaptation in Natural and Artificial Systems*. Ann Arbor: The University of Michigan Press [in English].
6. Budoratska T. L., Sviripa G. L. (2015). Genetichni algoritmi u virishenni ekonomichnih zadach [Genetic algorithms in solving economic problems]. *Materiali mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi «Ekonomika: realiyi chasu i perspektivi» (29-30 zhovtnya 2015 r.) – Materials of international scientific-practical conference «Economics: time realities and prospects» (29-30 October 2015)*, pp. 32-34. *Odesa: ONPU* [in Ukraine].

Budoratskaya T.L. Senior Instructor at Department of Economic
Cybernetics and Information Technology
Odessa National Polytechnic University**Zhuravlyova N.L.**Senior Instructor at Department of Economic
Cybernetics and Information Technology
Odessa National Polytechnic University

GENETIC ALGORITHMS AS OPTIMIZATION TOOLS IN ECONOMIC TASKS

One of the problems of the modern economy is the solution of optimization problems in forecasting a number of indicators. As one of the possible options for the optimization, the use of genetic algorithms for compiling an investment portfolio of securities is considered. With the help of genetic algorithms, optimization problems are solved using natural evolution methods, such as inheritance, mutation, selection, and crossing-over. Genetic algorithms have become particularly popular due to the work of John Holland in the early 70's and his book «Adaptation in Natural and Artificial Systems». In modern times, with the development of computer technology, this topic becomes relevant, especially when solving combinatorial optimization problems with a large amount of calculations. The lack of genetic methods – they do not guarantee the determination of the total global optimal value for a limited period of time.

Factors, necessary for the optimization of the structure of investment brief-case of securities, are presented in the article. The methods of gene theory as the basis are considered for the creation of genetic algorithms. Possibilities in their classic variant, chosen variant of the algorithm of genetic inheritance, the possibility of programmatic realization are described. The methods of genetics are presented in application to the decided task, such as heredity, changeability, evolution, convergence. As a mathematical method, the method of the special selection, based on the determination of a great number of optimal portfolios, is used. For a comparison of the rightness of decisions by this method, the variant of a model of Markowitz is considered with the realization in MS Excel for the same composition of briefcases. Optimization indexes as criteria were examined a profitableness and risk degree for the different structures of a set of securities. The results obtained do not contain serious deviations from the classic method of Markowitz and, for the row of cases, are even preferably.

МОДЕЛЮВАННЯ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПІРАМІД

MODELING KEY ASPECTS OF FUNCTIONING OF FINANCIAL PYRAMIDS

У статті розкрито сутність та досліджено характерні риси й ознаки сучасних фінансових пірамід. Розглянуто причини виникнення, проаналізовано аспекти розвитку та наслідки функціонування фінансових пірамід. Вивчено та систематизовано підходи і методи, що застосовуються в моделюванні цих структур. Запропоновано системно-динамічні моделі функціонування фінансових пірамід та проведено імітаційні експерименти для визначення наслідків для кожного з учасників та третіх осіб, а також умов підтримки функціонування піраміди в стані стійкості.

Ключові слова: фінансова піраміда, математичні моделі, системно-динамічні моделі, імітаційний експеримент, параметри стійкості.

В статье раскрыта сущность и исследованы характерные черты и признаки современных финансовых пирамид. Рассмотрены причины возникновения, проанализированы аспекты развития и последствия функционирования финансовых пирамид. Изучены и систематизированы подходы и методы, применяемые в моделировании этих структур. Предложены системно-

динамические модели функционирования финансовых пирамид и проведены имитационные эксперименты с целью определения последствий для каждого из участников и третьих лиц, а также условий поддержания функционирования пирамиды в состоянии устойчивости.

Ключевые слова: финансовая пирамида, математические модели, системно-динамические модели, имитационный эксперимент, параметры устойчивости.

The article reveals the essence and investigated the character traits and sign of modern financial pyramids. Considered causes of emergence and analyzed aspects of the development and consequence of functioning of financial pyramids. Studied and systematized approaches and methods used in modeling these structures. Offered the system-dynamic model of the functioning of financial pyramid and conducted imitation experiments for intention determine the effects for each of the participants and third parties, as well as identify conditions support the functioning of the pyramid in a state of sustainability.

Key words: financial pyramid, mathematical models, system-dynamic models, imitation experiment, the parameters of sustainability.

УДК 338.27

Деркач І.О.

к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
Шарапов В.С.
студент
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

Постановка проблеми. Людство в усі часи було схильне до авантур і шукало способи швидкого збагачення за незначних вкладень, а підприємці та держава – до швидкого залучення фінансових ресурсів у найкоротші терміни. Одним із таких способів є побудова фінансової піраміди. В історії фінансові піраміди найбільш відомі передусім як шахрайські схеми швидкого збагачення засновника піраміди з подальшим її крахом. Досить мала кількість організаторів замислюється про наслідки функціонування створених структур, а наслідки можуть бути дуже різними: значні непогашені заборгованості перед вкладниками, спад ділової активності та довіри населення до бізнесу в цілому, орієнтування населення на короткострокове споживання і зниження обсягу заощаджень, затяжні економічні кризи, які мають іноді світовий масштаб. Отже, дані процеси потребують прискіпливої уваги та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною та методологічною базою роботи є праці вітчизняних і зарубіжних учених у сфері вивчення процесів формування, розвитку та функціонування фінансових пірамід. В аналізі фінансових пірамід є кілька підходів до їхнього моделювання:

а) підхід на підставі раціональної поведінки всіх учасників, що був запропонований О.-Ж. Бланшаром та М. Уотсоном. Фінансова піраміда розуміється як зміна цін, простим чином незрозуміла навіть за допомогою наявної інформації, що має вигляд різкого підвищення цін із подальшим кра-

хом. Піраміди при цьому можуть приймати форму експоненціального зростання відхилення цін активів від базисної ціни (NPV грошових потоків, пов'язаних з активом) і т. д.;

б) ігровий підхід, що розглядався О.В. Біляніним та О.Г. Ісуповою. Вкладники – усе економічно активне населення (або його частина). Мета організатора – залучення якомога більшої кількості вкладників для максимізації прибутку. Організатор і населення розглядаються як учасники однієї гри Понці з неантагоністичними інтересами. Можливий вибір організатора на кожному кроці: або виконання усіх своїх зобов'язань, для яких настав термін виконання, і продовження існування піраміди, або відмова від виплат і «відхід у тінь» (крах фінансової піраміди). Кожен представник населення на кожному кроці вирішує, брати участь у піраміді чи ні. Населення розділене на дві групи: мудрагелів і наївних індивідів із різними критеріями поведінки (раціональності). Час життя піраміди залежить від характеру зміни числа її вкладників із плином часу, її крах заздалегідь вирішений наперед вичерпанням усього населення;

в) підхід, запропонований С.В. Дубовським. Зобов'язання організатора в рамках фінансової піраміди погашаються тільки за рахунок зібраних коштів без залучення сторонніх коштів, крах фінансової піраміди зумовлений властивостями самої піраміди: в організатора в певний момент часу може виявитися недостатньо коштів для виконання власних зобов'язань;

г) підхід Г.Г. Дімітріаді, що розвинув напрям думок С.В. Дубовського і створив детермінований підхід з урахуванням витрат на рекламу.

Постановка завдання. Головними цілями дослідження є: висвітлення необхідності розгляду проблеми виникнення фінансових пірамід, аналіз історичного аспекту; створення певної теоретичної бази в даному напрямі; вдосконалення моделей функціонування та розвитку фінансових пірамід; проведення імітаційного експерименту з метою визначення наслідків для кожного з учасників та третіх осіб, а також умов підтримки функціонування піраміди в стані стійкості; дослідження наслідків різноманітних політик організаторів фінансових пірамід.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації сучасного світу, постійного збільшення обсягу інформації, розвитку засобів комунікації між людьми, зокрема мережі Інтернет, з'являється все більша кількість нових, маловідомих форм ведення бізнесу, посилюється конкуренція серед інвесторів і підприємців. Останнім часом часто з'являються підприємства, що мають ознаки фінансових пірамід, діяльність яких може мати катастрофічні наслідки для економіки країни або навіть низки країн. Наприклад, світова фінансова криза, основною причиною якої стала побудова фінансової піраміди в банківській системі США, значною мірою відбилася й на економіці України.

Предметом дослідження стали діяльність сучасних підприємств України, історичні приклади фінансових пірамід, ринок страхування, пенсійна та банківська системи, а об'єктом – сучасні підходи і методи до моделювання фінансових пірамід.

Так, підхід, запропонований С.В. Дубовським, реалізується шляхом побудови динамічної моделі. У даній моделі використовуються такі припущення та позначення. Фінансова піраміда починається в момент часу $t = 0$. $V(t)$ – дохід організатора фінансової піраміди; $g(t)$ – обсяг розпроданих в момент часу t облігацій організатора за номіналом; $\theta > 0$ – фіксований термін, через який настає момент виконання зобов'язань організатора (тобто термін, на який випускаються його облігації), відлічуваний від моменту їх продажу; $cg(t) [0;1]$ – ціна, виражена в частках від номіналу, за якою відбуваються продажі облігацій у момент часу t . Рівняння динаміки прибутку має вигляд:

$$\frac{dV}{dt} = \begin{cases} c_g(t) * g(t), t < \theta \\ c_g(t) * g(t) - g(t - \theta), t \geq \theta \end{cases}, V(0) = 0 \quad (1)$$

Окрім того, у моделі вводиться функція попиту на облігації організатора піраміди. У такому разі рівняння моделі набувають такий вигляд:

$$\frac{dV}{dt} = c_g(t) * g(t) - g(t - \theta), \quad (2)$$

де $g(0) = 0$ за $t \in [-\theta, 0)$.

$$g(t) = g_0 * F(c_g(t)) * f(t) \quad (3)$$

за $t \geq 0$ – залежність виручки організатора фінансової піраміди від часу.

Функція $g(t)$ розкладена в добуток двох функцій: функції попиту $F(c_g)$, що залежить від ціни зобов'язань організатора, і заданої функції зростання $f(t)$ – апріорного сценарію припливу вкладників піраміди залежно від часу; g_0 – постійна – коефіцієнт пропорційності для обраних одиниць.

Основне рівняння моделі Г.Г. Дімітріаді виглядає так:

$$\frac{dV}{dt} = \begin{cases} c_g(1-s) * g(t), 0 \leq t < \phi, \\ c_g(1-s) * g(t) - g(t - \phi), t \geq \phi \end{cases}, V(0) = 0, \quad (4)$$

Час краху фінансової піраміди припускається обмеженим зверху достатньо великою величиною $T_1 > \phi$: $T < T_1$. Параметрами, які можна варіювати для вирішення задачі оптимізації, є ціна продажу цінних паперів організатором C_g і частка вкладень у рекламу s .

Залежність виручки організатора фінансової піраміди від часу:

$$\frac{dV}{dt} = c_g(1-s) * g(t) - g(t - \phi), g(0) = 0 \quad (5)$$

за $t \in [-\phi, 0)$.

$$g(t) = g_0 * e^{ys} * F(c_g) * f(t) \quad (6)$$

За $t \geq 0$ задають залежність виручки Організатора фінансової піраміди від часу. Тут використано уявлення функції $g(t)$ у вигляді добутку трьох функцій: функції ефективності реклами e^{ys} , залежної від частки вкладень у рекламу, функції попиту $F(c_g)$, залежної від ціни, і заданої функції зростання $f(t)$, $g(0)$ – постійна (коефіцієнт пропорційності для обраних одиниць).

Авторами пропонується вдосконалити модель фінансової піраміди Г.Г. Дімітріаді для наочного відображення нею життєвого циклу фінансових пірамід та умов їх стабільності. Так, у ході розроблення моделі було додано коефіцієнт економічної активності населення, що зображує загальний рівень економіки в країні, та враховано залучення клієнтів не тільки за допомогою реклами, як за Дімітріаді, а ще й за допомогою чуток.

Наведемо опис запропонованої моделі. Фінансова піраміда починається в момент часу $t = 0$. Параметри моделі: $V(t)$ – дохід організатора фінансової піраміди; $r(t)$ – відсоток по облігаціях у момент часу t ; $c(t)$ – ціна однієї облігації в момент часу t ; $g(t)$ – термін погашення облігації, купленої в момент часу t ; AS – витрати на рекламу, виражені в частках від доходу (від 0 до 1); AE – коефіцієнт ефективності реклами; BA – коефіцієнт ділової активності, що характеризує платоспроможність населення (ступінь розвиненості економіки) й який впливає на попит; $D(t)$ – попит на облігації в момент часу t ; P – загальна кількість

населення; $PC(t)$ – частка населення, яка не є учасником піраміди в момент часу t ; $C(t)$ – частка населення, яка не є учасником піраміди в момент часу t ; $AFA(t)$ – частка клієнтів, залучених рекламою в момент часу t ; $AFG(t)$ – частка клієнтів, залучена чутками, іншими клієнтами в момент часу t ; afr – ступінь довіри населення чуткам; cr – середня кількість контактів однієї людини; $DR(t)$ – частка людей, які залишили піраміду в момент часу t .

Висловимо основні рівняння моделі функціонування фінансової піраміди:

а) рівняння прибутку організатора:

$$\frac{dV}{dt} = c(t) * (1 - AS) * (AFA(t) + AFG(t)) * D(t) - DR(t) * \left(1 + \frac{r(t) * D(t)}{100}\right) \quad (7)$$

б) частка клієнтів, залучена чутками, іншими клієнтами в момент часу Θ :

$$AFG(t) = CR(t) * AFR(t) * PC(t) * \frac{C(t)}{P} \quad (8)$$

в) частка клієнтів, залучених рекламою в момент часу Θ :

$$AFA(t) = PC(t) * e^{AS * AE} \quad (9)$$

г) попит на облігації:

$$D(t) = (AFA(t) + AFG(t)) * BA * e^{\frac{r}{g(t)}} * \frac{c(t - I)}{c(t)} \quad (10)$$

г) рівняння динаміки населення:

$$DR(t) = AFA(t - g(t)) + AFG(t - g(t)) \quad (11)$$

$$\begin{cases} \frac{dP}{dt} = DR(t) - (AFA(t) + AFG(t)) \\ \frac{dC}{dt} = (AFA(t) + AFG(t)) - DR(t) \end{cases} \quad (12)$$

Визначимо основні цілі організатора фінансової піраміди:

а) максимізація організатором фінансової піраміди своєї виручки $V(t)$ у момент закінчення (краху) T фінансової піраміди:

$$\begin{cases} D(t) \rightarrow \max \\ c(t) * (1 - AS) * (AFA(t) + AFG(t)) - DR(t) * \left(1 + \frac{r(t)}{100}\right) \rightarrow \max \end{cases} \quad (13)$$

б) максимальне збільшення організатором фінансової піраміди часу життя фінансової піраміди, тобто величини T – моменту закінчення (краху) фінансової піраміди (у разі коли піраміда існує для фінансування іншої діяльності або бізнесу):

$$\begin{cases} t \rightarrow \max \\ c(t) * (1 - AS) * (AFA(t) + AFG(t)) \geq DR(t) * \left(1 + \frac{r(t)}{100}\right) \rightarrow \max \end{cases} \quad (14)$$

Представлену динамічну модель реалізовано у середовищі імітаційного моделювання AnyLogic 6.4.1. Схема моделі зображена на рис. 1.

Залежно від головної мети, яку переслідує організатор фінансової піраміди (максимізація прибутку або тривалість життєздатності піраміди), можна виокремити три основні політики організа-

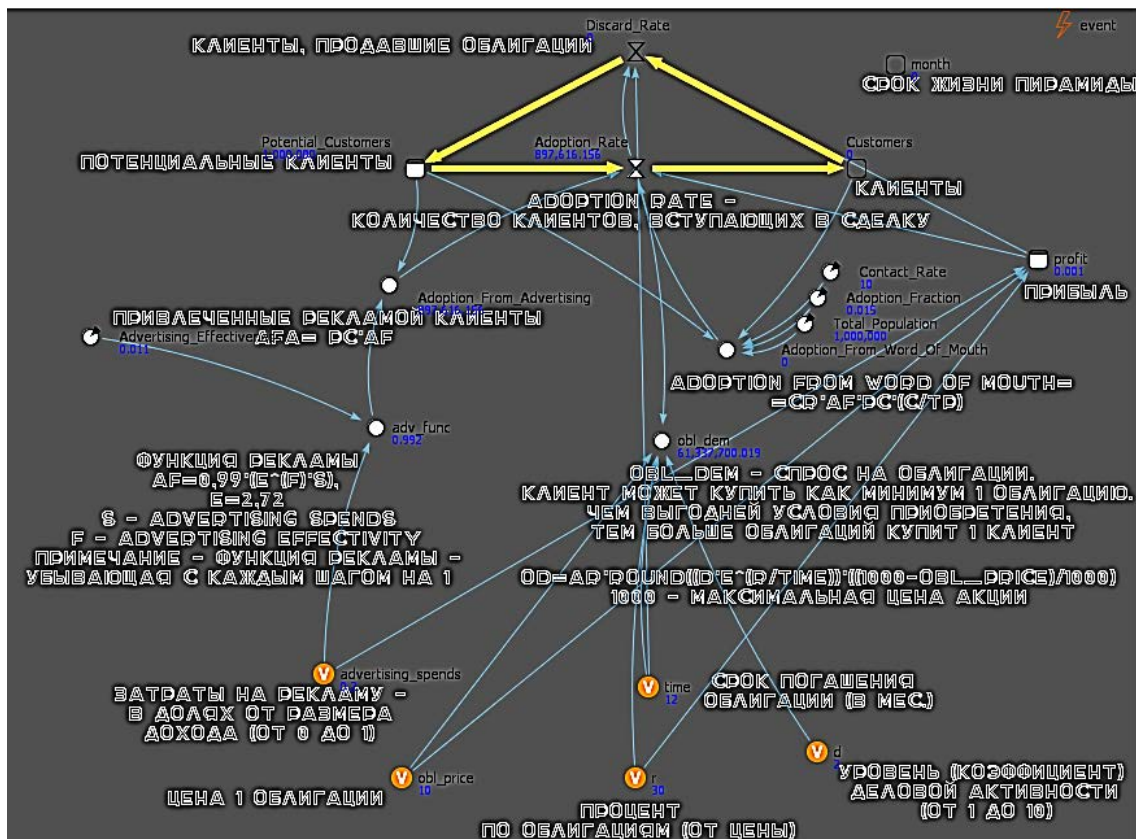

Рис. 1. Схема імітаційної моделі функціонування фінансової піраміди

тора: агресивну (максимальний прибуток у найменші терміни), змішану та помірну. Результати проведених імітаційних експериментів за ними наведено нижче:

а) помірна політика організатора (рис. 2). За низьких витрат на рекламу і досить вигідних умов

покупки облігацій (низька ціна – 10 у. о., високий відсоток, недовгий термін погашення) населення охоче купує акції, зростання прибутку досить швидко і має експонентний вигляд, тому що нові клієнти більшою мірою приходять через чутки. Під час спаду прибутку відбувається більш динамічно.

Рис. 2. Помірна політика організатора

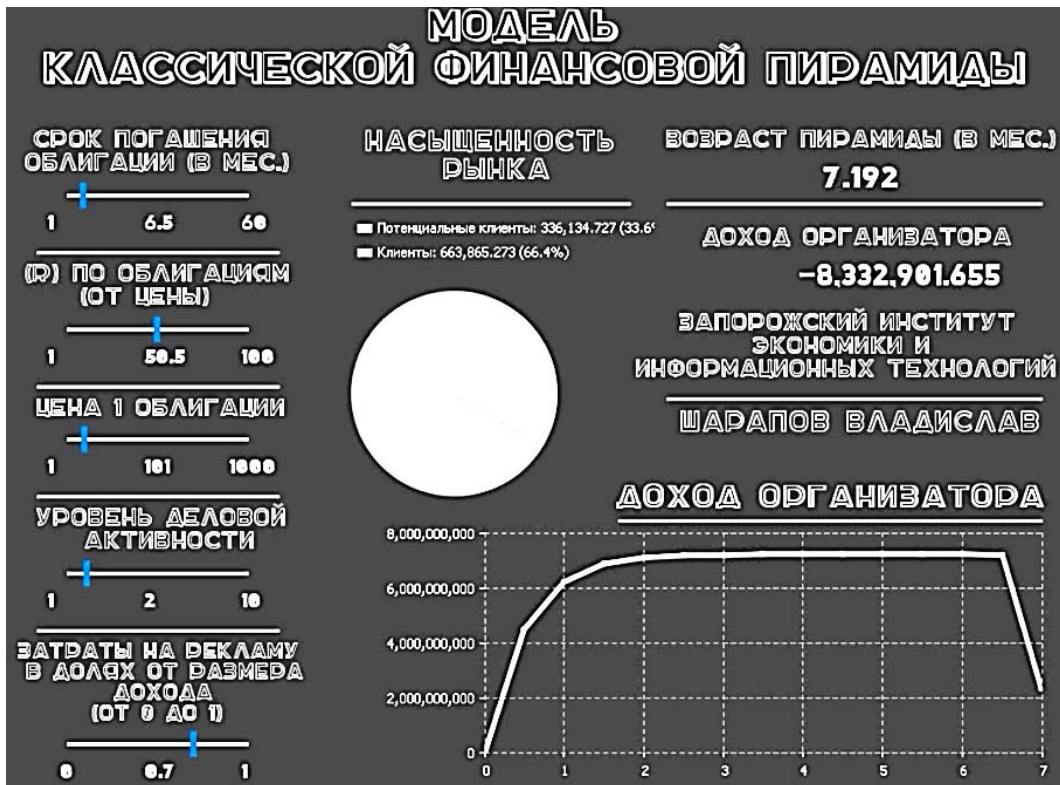

Рис. 3. Агресивна політика організатора

Загальна тривалість життя такої піраміди перевищила п'ять років. Максимальна відмітка прибутку – на рівні 2,6 млрд. у. о.

б) агресивна політика організатора (рис. 3). Витрати на рекламу становлять 70% від доходу, відсоток по облігаціях – близько 50%, термін погашення – півроку. За такої політики спостерігається стрімке зростання клієнтів і прибутку, але також має місце і подальший за цим стрімкий спад. Термін життя такої піраміди – менше дев'яти місяців. Максимальна відмітка прибутку – 7 млрд. у. о.;

в) змішана політика організатора (рис. 4) Така політика має на увазі високі витрати на рекламу до досягнення частки клієнтів на рівні близько 20-25% за високих відсотків і низького терміну погашення облігацій. Надалі з плином часу ціна на облігації зростає, також як і термін їх погашення, а відсоток по них і витрати на рекламу знижуються. Спад прибутку досить низький за рахунок довгих термінів погашення. Термін життя такої піраміди перевищував десять років. При цьому максимальне значення прибутку було на позначці в 2 млрд. у. о.

Висновок: якщо організатор переслідує мету отримати максимальний прибуток у найбільш короткі терміни, він буде дотримуватися агресивної політики і враховувати те, що така піраміда дуже швидко втратить стійкість. Такий сценарій розвитку мали всі шахрайські піраміди. Якщо ж мета організатора – максимальний термін життя піраміди, тоді буде дотримуватися змішаної політики, що дасть можливість організатору фінансувати інший, основний вид діяльності та перспек-

тиви для переведення піраміди в рентабельний вид бізнесу. Помірна політика – золота середина.

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження різних видів фінансових пірамід показало, що здебільшого фінансові піраміди – це шахрайські схеми, за яких жертву змушують інвестувати кошти обіцянкою надзвичайних доходів, але просто використовують знову залучені кошти для виплат інвесторам, які наполягають на припиненні своїх інвестицій.

Основними причинами виникнення таких пірамід є недоліки законодавчої бази, сприятлива економічна і соціальна ситуація (довірливість та інвестиційна активність населення).

Разом із тим деякі піраміди спочатку створювалися як цілком реальний бізнес, але внаслідок низки об'єктивних причин почали фінансувати свою діяльність за принципом фінансових пірамід. Як приклад, можна привести будь-яке підприємство, що стало збитковим і здійснює свою діяльність виключно за рахунок реінвестування позикових коштів.

Як було з'ясовано, деякі фінансові піраміди носять загальнодержавний характер, це: солідарна пенсійна система, ринок страхових послуг, деякі інструменти банківської системи і фондових ринків. Тривалість життєвого циклу деяких із них може перевищувати 40 років.

Незалежно від причин формування фінансової піраміди існують певні умови їхньої стабільності. Велика частина з них лише відкладає крах піраміди в часі. Єдиною і загальною умовою стабіль-

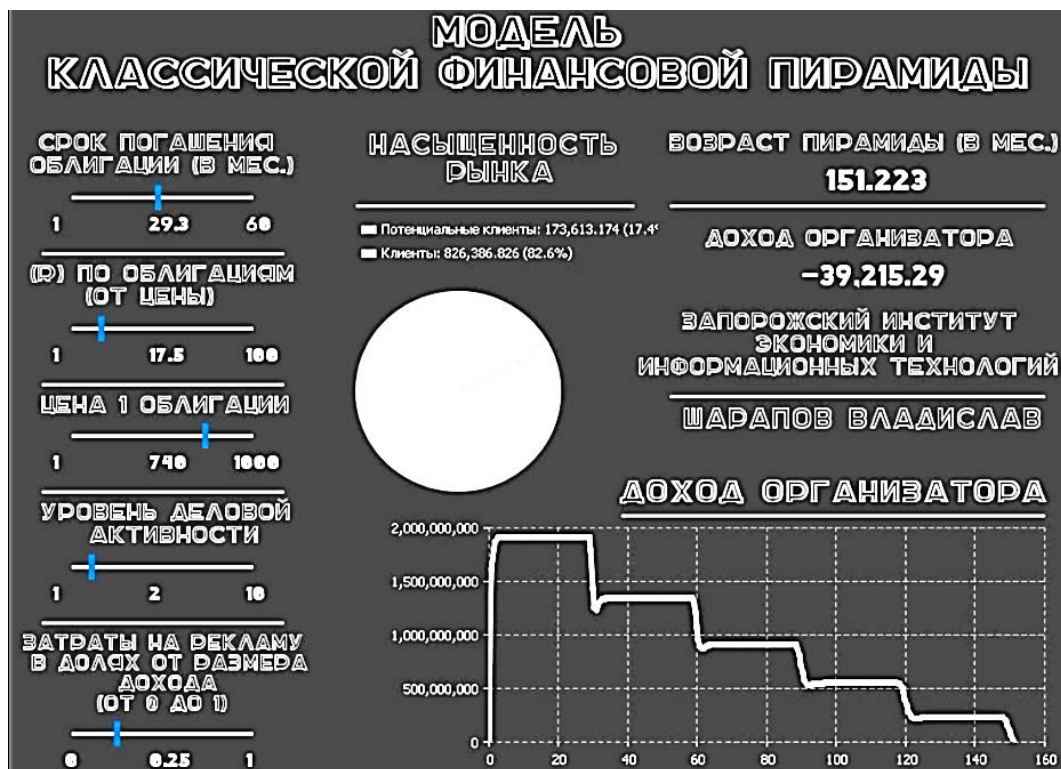

Рис. 4. Змішана політика організатора

ності для даних пірамід є перевищення темпу зростання доходів над витратами. Це можливо за постійного збільшення та приросту клієнтів фірми. З огляду на те, що кількість населення певної території обмежена, навіть повторна участь людей у піраміді не забезпечить безперервно зростаючого приросту грошових потоків, із чого можна зробити висновок про те, що будь-яка піраміда згодом приречена на крах незалежно від того, наскільки великим може бути її життєвий цикл.

Винятком є страхові компанії. Дані фінансові піраміди цілком стійкі за низьких можливостей настання страхових випадків, тобто необхідності повертати отримані грошові кошти і здійснювати виплати по них. За зростання даних ймовірностей фірми можуть знизити пропорційно розмір компенсації у разі настання страхового випадку.

З огляду на те, що фінансові піраміди приречені на крах, найчастіше наслідками таких крахів є затяжні економічні кризи, які мають іноді світовий масштаб.

Але слід зазначити, що деякі фінансові піраміди мають право на життя, такі як пенсійна система або ринок страхування, тривала циклічна емісія ОВДП і т. п. Майже всі вони носять державний характер і їх існування виправдано соціальним або іншим ефектом, який вони надають. Іншими словами, відсутність або ліквідація даних пірамід створить ще більш негативний ефект, ніж їх фінансування. Наприклад, щорічне фінансування дефіциту бюджету країни за рахунок коштів МВФ із подальшим його рефінансуванням заганає країну в боргову яму, що в підсумку приведе країну до дефолту, якщо тільки вона не почне згодом різко показувати високі темпи зростання ВВП. Однак ліквідація такої схеми за відсутності інших джерел фінансування призведе до негайного краху економіки всієї країни, що є ще гіршим фіналом. Аналогічна ситуація може бути і на мікрорівні – на прикладі будь-якого збиткового підприємства, що в результаті почало показувати високий рівень рентабельності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Справочное пособие по Business Graphics Library в AnyLogic 6.4.1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.URL: http://www.xjtek.com](http://www.xjtek.com)
2. Бернштейн П.Л. Против богов: Укрощение риска / П.Л. Бернштейн; пер. с англ. – М.: Олимп-Бизнес, 2000. – 400 с.

3. Димитриади Г.Г. Модели финансовых пирамид: «Детерминированный подход» / Г.Г. Димитриади. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 52 с.

4. Димитриади Г.Г. Что такое «финансовые пирамиды»: подходы и определения / Г.Г. Димитриади // Исследовано в России. – 2004. – С. 2619-2626. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2004/245.pdf>

5. Казанцев С.К. Основы страхования: [учеб. пособ.] / С.К. Казанцев. – Екатеринбург: ИПК УГТУ, 1998. – ISBN 5-8096-0006-9.

6. Карпов Ю. Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с AnyLogic 5 / Ю. Карпов. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005. – 400 с.

7. Уоллес В. Как не стать жертвой хакеров и мошенников в Internet / В. Уоллес. – М.: ДиаСофтЮП, 2005. – ISBN 5-93772-156-X.

8. Форрестер Дж. Основы кибернетики предприятия (индустриальная динамика) / Дж. Форрестер. – М.: Прогресс, 1971. – 350 с.

9. Черногорова А. 10 признаков финансовых пирамид / А. Черногорова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://shtift.do100verno.ru/blog/605/35077>

REFERENCES:

1. Spravochnoe posobie po «Business Graphics Library» v AnyLogic 6.4.1 [Elektronnyy resurs]/OfitsiyniysaytrozrobnikaAnyLogic.Rezhimdostupa: [www.URL: http://www.xjtek.com](http://www.xjtek.com)

2. Bernsteyn P. L. Protiv bogov: Ukroshchenie riska / Per. s angl. – M.: ZAO «Olimp-Biznes», 2000. – 400 s.

3. Dimitriadi G. G. Modeli finansovykh piramid: «Determinirovanny podkhod». – M.: Editorial URSS, 2002. – 52 s.

4. Dimitriadi G. G. Chto takoe «finansovye piramidy»: podkhody i opredeleniya / Elektronnyy zhurnal «Issledovano v Rossii», 245, str. 2619-2626, 2004 g. Rezhim dostupa: URL: <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2004/245.pdf>

5. Kazantsev S. K. Osnovy strakhovaniya: Uchebnoe posobie – Ekaterinburg: izd. IPK UGTU, 1998, ISBN 5-8096-0006-9.

6. Karpov Yu. Imitatsionnoe modelirovanie sistem. Vvedenie v modelirovanie s AnyLogic 5. – SPb.: BKhV-Peterburg, 2005. – 400 s.

7. Uolles V. Kak ne stat' zhertvoy khakerov i moshennikov v Internet. – M.: OOO «DiaSoftYuP», 2005. – ISBN 5-93772-156-X.

8. Forrester Dzh. Osnovy kibernetiki predpriyatiya (industrial'naya dinamika). – M.: Progress, 1971 – 350 s.

9. Chernogorova A. 10 Priznakov finansovykh piramid [Elektronnyy resurs] / Rezhim dostupa: [www.URL: http://shtift.do100verno.ru/blog/605/35077](http://shtift.do100verno.ru/blog/605/35077)

Derkach I.A.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economic Cybernetics
Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies

Sharapov V.S.

Student
Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies

MODELLING OF KEY ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF FINANCIAL PYRAMIDS

The article reveals the essence and investigates the characteristic traits and signs of modern financial pyramids. Considered causes of emergence and analysed aspects of the development and consequence of functioning of financial pyramids. Studied and systematized approaches and methods used in modelling of these structures. Offered the system-dynamic model of the functioning of financial pyramid and conducted imitation experiments for the purpose to determine effects for each of the participants and third parties, as well as identify conditions of support for the functioning of the pyramid in a state of sustainability.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються однаковими

джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою ліцензованого програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

- Ви укладаєте угоду про надання послуг;
- Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;
- Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою ліцензованого програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;
- Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки українською, але і російською та англійською мовами;
- Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;
- Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що забезпечить Вас від перевірок *третіми особами*;
- Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;
- Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5000 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3000 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Наумов М.С. АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Антоненко К.В., Мухамедова Д.Р. ТОВАРНІ ЗНАКИ В МІЖНАРОДНІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	9
Стаканов Р.Д. ЕФЕКТИ ВЕЛИКОЇ РЕЦЕСІЇ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	13

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бидик А.Г. НОВИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ.....	20
Головкова Л.С., Ляшко Д.Ю. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ.....	26
Джафарли Г.А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	32
Кязымова А.Х. ПРОБЛЕМЫ РАСШИРЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ СЕКТОРОВ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	38
Логоша Р.В. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ.....	43
Орехова К.В., Кучерявенко І.В. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	49
Ящук В.І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ.....	56

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Білан О.С. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	60
Геселева Н.В., Сиволап Ю.В. РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДУ АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЙ В СИСТЕМАХ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ.....	66
Кудрицька Ж.В., Беккер А.Ю. ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМИ РИЗИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	71
Мельникова К.В. ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ЯК ФАКТОР СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ.....	75
Продіус О.І., Клишкань Ю.П. МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	80
Русінова О.С. ДІАЛЕКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	86
Руссиян Е.А., Карнаух В.В. ОБЗОР ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	94
Селиванов А.И., Литвинец В.И. УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ПРОЕКТАХ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В ЭКОНОМИКЕ.....	101

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Козирєва О.В., Демченко Н.В. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕРГЕНЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	105
Мовилэ І.В. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМОЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТЕ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА.....	114

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Гулько Л.А., Колганова І.Г. СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	120
--	------------

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Гаркуша Ю.О., Паламарчук М.А. РОЗВИТОК СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	127
Касьянова Н.В., Денисов О.О. РИЗИКИ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВАЛЮТНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ.....	132
Карпа І.С. ІНВЕСТИВАННЯ В ЖИТЛОВУ НЕРУХОМІСТЬ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	138
Коваленко В.В. ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ТА НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ.....	145
Матвійчук Л.О., Хливнюк В.С. СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ, ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	153
Рекуненко І.І. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ.....	158
Сидорович О.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНСТИТУТІВ ОПОДАТКУВАННЯ.....	163
Ткаченко І.П., Кіляничук Ю.В., Педченко І.В. ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ЛІНГВІСТИЧНОГО КЛАСИФІКАТОРА.....	173
Юрій С.М. ЗВІТНІСТЬ ПРО ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ТА АНАЛІЗ ЇЇ ПОКАЗНИКІВ.....	180

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Артеменко Н.В. НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ: ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ.....	185
Кравченко М.В., Москаленко О.В. ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДАННЯ ТА НАДАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	191
Павленко Т.С., Михайленко О.В. ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ШАХРАЙСТВА ЯК НЕДООЦІНЕНЕ ЗАВДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ.....	197

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Будорацкая Т.Л., Журавлева Н.М. ГЕНЕТИЧЕСКИЕ АЛГОРИТМЫ КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ.....	201
Деркач І.О., Шарапов В.С. МОДЕЛЮВАННЯ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПІРАМІД.....	207
Новий вид наукових послуг.....	214

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Naumov M.S. URGENT TASKS OF THE STATE REGULATION OF THE INNOVATION INFRASTRUCTURE OF UKRAINE.....	3
--	----------

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Antonenko K.V., Mukhamedova D.R. TRADEMARKS IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ACTIVITY.....	9
Stakanov R.D. EFFECTS OF THE GREAT RECESSION FOR THE INTERNATIONAL LABOUR MARKET.....	13

SECTION 3. ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Bydyk A.G. THE NEW PROCEDURE FOR CONDUCTING STATE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH FOOD SAFETY IN UKRAINE AS A TOOL FOR DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL EXPORTS.....	20
Golovkova L.S., Lyashko D.Y. TENDENCIES AND FACTORS OF INFLUENCE ON RAILWAY TRANSPORTATION PROCESS IN UKRAINE.....	26
Jafarli G.A. METHODOLOGICAL ISSUES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN MODERN CONDITIONS.....	32
Kazimova A.Kh. THE PROBLEMS OF EXPANSION OF FINANCIAL SOURCES FOR THE IMPROVEMENT OF ACTIVITIES OF INDUSTRIAL SECTORS OF AZERBAIJAN.....	38
Logocha R.V. SYSTEM APPROACH IN RESEARCH METHODOLOGY FOR THE AGRARIAN MARKET.....	43
Orekhova K.V., Kucheryavenko I.V. METHODICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	49
Yashchuk V.I. THE THEORETICAL BASIS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE TOURISM INDUSTRY.....	56

SECTION 4. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Bilan O.S. RESEARCH OF FEATURES OF FORMATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROGRAM.....	60
Heseleva N.V., Sivolap J.V. REALIZATION OF THE HIERARCHY ANALYSIS METHOD IN DECISION SUPPORT SYSTEMS.....	66
Kudrytska Z.V., Bekker A.Y. ORGANIZATION OF HUMAN RESOURCE RISK MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE.....	71
Melnykova K.V. FINANCIAL STABILITY AS A FACTOR OF STABLE DEVELOPMENT OF LOGISTICS SYSTEMS.....	75
Prodius O.I., Klyshkan Yu.P. MOTIVATION AS THE BASIS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE.....	80
Rusinova O.S. DIALECTICAL ANALYSIS THE CONCEPTUAL APPARATUS OF THE MANAGEMENT SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES.....	86
Russiyan E.A., Karnauh V.V. REVIEW OF FOREIGN EXPERIENCE IN LABOUR SAFETY MANAGEMENT AT ENTERPRISES.....	94
Selivanov A.I., Litvinets V.I. RISK MANAGEMENT IN PROJECTS OF THE INTRODUCTION OF INFORMATION SYSTEMS IN THE ECONOMY.....	101

SECTION 5. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Kozyreva O.V.

Demchenko N.V.

TOOLS FOR THE INVESTIGATION OF CONVERGENT PROCESSES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS IN UKRAINE.....105

Movila Irina

ANALYSIS OF THE ECONOMIC SUBSYSTEM OF REGIONS DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE EFFECTIVE REGIONAL POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....114

SECTION 6. ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Hunko L.A., Kolhanova I.G.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL LAND RENTAL MARKET IN UKRAINE.....120

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Harkusha J.O., Palamarchuk M.A.

DEVELOPMENT OF CONSUMER LENDING IN UKRAINE.....127

Kasyanova N.V., Denysov A. O.

FINANCIAL STABILITY RISKS OF THE NATIONAL CURRENCY LIBERALIZATION.....132

Carpa I.S.

HOUSING INVESTMENT IN TERMS OF FORMATION OF THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....138

Kovalenko V.V.

ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF THE OPERATION OF BANKING AND NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....145

Matviychuk L.O., Chlivniuk V.C.

SIMPLIFIED TAXATION, ACCOUNTING, AND REPORTING SYSTEMS: PECULIARITIES OF APPLICATION AND REFORM IN UKRAINE.....153

Recunenko I.I.

THE PERSPECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE.....158

Sydorovych O.Yu.

THEORETICAL APPROACHES TO THE RESEARCH AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF INSTITUTES OF TAXATION.....163

Tkachenko I.P., Kilianchuk Yu.V., Pedchenko I.V.

PROGNOSTICATION OF THE ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY WITH THE USE OF LINGUISTIC CLASSIFIER.....173

Yuriy S.M.

REPORTING ON LOCAL BUDGETS PERFORMANCE AND ANALYSIS OF ITS INDEXES.....180

SECTION 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Artemenko N.V.

INTANGIBLE ASSETS:

THE BASIS OF ACCOUNTING AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF AUDITING.....185

Kravchenko M.V., Moskalenko O.V.

THE ARRANGEMENT AND PROVISION OF FINANCIAL STATEMENTS AT AGRICULTURAL ENTERPRISES.....191

Pavlenko T.S., Mykhailenko O.V.

DETECTION AND PREVENTION OF FRAUD

AS AN UNDERVALUED INTERNAL AUDIT ASSIGNMENT.....197

SECTION 9. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Budoratskaya T.L., Zhuravlyova N.L.

GENETIC ALGORITHMS AS OPTIMIZATION TOOLS IN ECONOMIC TASKS.....201

Derkach I.A., Sharapov V.S.

MODELLING OF KEY ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF FINANCIAL PYRAMIDS.....207

A new type of scientific services.....214

Наукове видання

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 8

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Засновник видання:

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса редакції: вул. Сегедська 18, кабінет 432,

м. Одеса, Україна, 65009

Телефон: +38 (048) 709-38-69

Веб-сайт журналу: www.market-infr.od.ua

E-mail редакції: journal@market-infr.od.ua